

ISSN 2181-3833

RESEARCH FOCUS

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

**VOLUME 2
ISSUE 5
2023**

ABOUT US:

 www.refocus.uz

 t.me/research_focus

LLC Academy of Sciences and Innovations
International Scientific Journal Research Focus
Volume 2 Issue 5

Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi

RESEARCH FOCUS
xalqaro ilmiy jurnali
2023 yil 5-son

ISSN: 2181-3833

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 16.08.2022 yilda olingan №1701 sonli guvohnomaga ega. Jurnalning ushbu soni [Index Copernicus](#), [OpenAire](#), [Directory of Research Journals Indexing](#), [ZENODO](#), [Cyberleninka](#) va [Google Scholar](#) xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi. Barcha maqolalar jurnalning elektron ilmiy bazasi ([ReFocus.uz](#)) ga joylashtirildi.

ISSN: 2181-3833

“Research Focus” xalqaro ilmiy jurnali №4. 2023 yil

Ushbu to'plamda “Research Focus” xalqaro ilmiy jurnali 5-soniga qabul qilingan ilmiy maqolalar joy olgan.

Ushbu ilmiy jurnalda O'zbekiston Respublikasi va xalqaro oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, mustaqil ilmiy izlanuvchilari, doktorantlari, magistrantlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari ilmiy maqola tarzida chop etildi. Shuningdek, jurnalga oliy ta'lim muassasalaridan tashqari viloyatimiz va respublikamizning boshqa ilmiy-tadqiqot institutlari, ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko'rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlari olib borayotgan xodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritildi.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

© Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi

© Mualliflar

“Research Focus” xalqaro ilmiy jurnali tahririyati
Saloydinov Sardorjon Qodirjon o'g'li - Bosh muharrir
Abdurahmonov Javohir Sobir o'g'li - Texnik muharrir
Tahrir hay'ati a'zolari

01.00.00 – Fizika-matematika fanlari

Sharibaev Nosir Yusupjonovich – Namangan muhandislik-texnologiya instituti «Energetika» kafedrası professori (fizika-matematika fanlari doktori, professor)

Tukfatullin Oskar Faritovich – O'zMU Huzuridagi Yarimo'tkazgichlar fizikasi va mikroelektronika ilmiy-tadqiqot instituti Muqobil energiya manbalari laboratoriyasi mudiri

Ergashev To'xtasin Gulamjanovich – TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti oliy matematika kafedrası professori v.b. fizika-matematika fanlari nomzodi

Qo'chqarov Xoshimjon Ortiqovich – Namangan davlat universiteti fizika kafedrası dotsenti fizika-matematika fanlari nomzodi

Nuriddinova Mashxura Anvarbekovna – Namangan muhandislik-texnologiya instituti fizika kafedrası o'qituvchisi PhD

Fayzullaev Qahramon Maxmudjonovich – Yarimo'tkazgichlar fizikasi va mikroelektronika ilmiy-tadqiqot instituti katta ilmiy xodimi, fizika-matematika fanlari bo'yicha PhD

Ismanova Odinaxon To'liqinboevna – Namangan davlat universitetining “Fizika” fakul'teti dekani, fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa

Mo'minov Xurshidbek Adxamjon o'g'li – Namangan muhandislik-texnologiya instituti Energetika kafedrası dotsenti, Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD

Anifa Paluanova – Nukus davlat-pedagogika instituti dotsenti, Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD

Qo'chqorov Bexzod Xoshimjanovich – Namangan muhandislik-texnologiya instituti energetika kafedrası dotsenti PhD (f.-m.f)

Isayev Maxmudxoja Sharipovich – M.Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Yarimo'tkazgichlar va polimerlar fizikasi kafedrası dotsenti Fizika-matematika fanlari nomzodi dotsent

02.00.00 – Kimyo fanlari

Abdullayev Shavkat Vaxidovich – Namangan davlat universitetining “Organik kimyo” kafedrası professori, Kimyo fanlari doktori, tabobat fanlari akademigi

Xolmurodova Dilafroz Quvatovna – Samarqand Davlat tibbiyot universiteti tibbiy kimyo kafedrası mudiri texnika fanlari doktori (DSc)

Xujaboev Safarboy Tuxtaboevich – Samarkand davlat tibbiyot universiteti umumiy xirurgiya kafedrası dotsenti Tibbiyot fanlari doktori.

Raxmatullayev Izatulla – Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti dotsenti kimyo fanlari nomzodi dotsenti

Baykulov Azim Kenjaevich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti Farmatsevtika va toksikologik kimyo kafedrası mudiri

Xalikov Kaxor Mirzaevich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti biologik kimyo kafedrası mudiri Biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Xoshimov Farxod Fayzullaevich – Namangan muxandislik-texnologiya instituti Kimyo kafedrası mudiri, Texnika fanlari nomzodi Dotsent

Todjiev Jamoliddin Nasiriddinovich – Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti kimyo fakul'teti analitik kimyo kafedrası dotsenti

03.00.00 – Biologiya fanlari

Abdullayev Shavkat Vaxidovich – Kimyo fanlari doktori, Namangan davlat universitetining “Organik kimyo” kafedrası professori, tabobat fanlari akademigi

Shodikulova Gulandom Zikriyaevna – Samarkand davlat tibbiyot universiteti 3-son Ichki kasalliklar va endokrinologiya kafedrası dotsenti, kafedra mudiri tibbiyot fanlari doktori dotsent

Amanov Baxtiyar Xushbakovich – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Genetika va evolyusion biologiya kafedrası mudiri. Biologiya fanlari doktori Katta ilmiy xodim

Asqarov Kamoliddin Abdug'aniyevich – Farg'ona davlat universiteti Tabiiy fanlar fakul'teti dekani, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

Rasulova Moxidil Tursunaliyevna – Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti “Davolash ishi” fakul'teti dekani

Shavazi Nargiz Nuralievna – Samarqand davlat tibbiyot universiteti 3-son akusherlik va ginekologiya kafedrası mudiri

Baykulov Azim Kenjaevich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti Farmatsevtika va toksikologik kimyo kafedrası mudiri Biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

05.00.00 – Texnika fanlari

Murzaqulov Nurqul Abdilazizovich – Qirg'iziston Respublikasi O'sh Texnika Universiteti professor texnika fanlari doktori. “Elektr energetika” mudiri.

Pakirdinov Rustam Raxmatilayevich – Qirg'iziston Respublikasi Osh texnika Universiteti Energetika fakul'teti dekani Texnika fanlari nomzodi dotsent

Muradov Rustam – Namangan muhandislik-texnologiya institutining “Tabiiy tolalarni dastlabki ishlash texnologiyasi” kafedrası professori (texnika fanlari doktori, professor)

Mamaxonov A'zam Abdumajitovich – Namangan muhandislik-texnologiya instituti Avtomatika va energetika fakulteti dekani texnika fanlari doktori, professor

Shamshidinov Israiljon Turgunovich – Namangan muhandislik-qurilish instituti kimyoviy texnologiya kafedrası professori texnika fanlari doktori professor

Sitdiqov Rashid Abduraxmanovich – Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti energetika fakulteti professori texnika fanlari doktori

Ergashev Sirojiddin Fayazovich – Farg'ona politexnika instituti ilmiy va ilmiy pedagogik kadrlarni tayyorlash bo'limi boshlig'i. Texnika fanlari doktori, dotsent

Soliyev Rustamjon Hakimjanovich – Namangan muhandislik-qurilish instituti Energetika va mehnat muhofazasi fakultet dekani. Texnika fanlari doktori, dotsent

Xankeldiyeva Guzal Sherovna – Farg'ona politexnika instituti menejment kafedrası professori iqtisod fanlari doktori professor

Yunusov Baxtiyar Xodjakbarovich – Toshkent davlat texnika universiteti: “Energetika” fakultetlari “Issiqlik energetikasi” kafedrası Mudiri, dotsent

Sharipov Farhod Fazlitdinovich – Namangan muhandislik-qurilish instituti energetika kafedrası o'qituvchisi, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rayimjanova Odinaxon Sadikovna – Muhammad al Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali Telekommunikatsiya injineri kafedra mudiri. Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Quchqorov Akmaljon – Farg'ona politexnika instituti “Elektronika va asbobsozlik” kafedrası mudiri. Texnika fanlari nomzodi (PhD)

Muxtarov Farrux Muxammadovich – Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali telekommunikatsiya texnologiyalari va kasb ta'limi fakulteti dekani Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mamatqulov Orifjon Tursunovich – Namangan muhandislik-texnologiya instituti Sanoat Muhandisligi kafedrası mudiri Texnika fanlari nomzodi

Yusupov Dilshod Rashidovich – Namangan muhandislik-qurilish instituti energetika kafedrası dotsenti Texnika fanlari nomzodi

Radionova Olga Vinsetovna – Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti «Elektr stansiyalari, tarmoqlari va tizimlari» kafedra dotsenti texnika fanlari nomzodi

Davlatova Mavlyuda Baxtiyorovna – Buxoro muhandislik-texnologiya instituti Katta o'qituvchi, Texnika fanlari falsafa doktori (PhD)

Maxkamov Dilshod Ismatillayevich – Namangan muhandislik-qurilish instituti “Avtomobil yo'llari va aerodromlar” kafedrası mudiri

Nasriddinov Azizbek Shamsiddinovich – Namangan muhandislik-qurilish instituti transport vositalari muhandisligi kafedrası o'qituvchisi PhD

Akramov Abduvali Mamatxanovich – Namangan muhandislik-texnologiya instituti Korrupsiyaga qarshi kurashish va “Komlaens nazorat tizimi” boshqarish bo'yicha boshlig'i texnika fanlari nomzodi (PhD)

Vaxobova Sojida Komiljonovna – Namangan muhandislik qurilish instituti Energetika kafedrası dotsenti, PhD

07.00.00 – Tarix fanlari

Mirzayev Gulom Rizoqulovich – O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası dotsenti tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Yo'ldoshev Salimjon Valiyevich – Farg'ona davlat universiteti O'zbekiston tarixi kafedrası o'qituvchisi Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsenti

08.00.00 – Iqtisodiyot fanlari

Xonkeldiyeva Komilaxon Ravshanjon qizi – Farg'ona davlat universiteti ijtimoiy ish kafedrası o'qituvchisi Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori

Xasanov Ilyos Maxmudovich – Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti Davolash ishi fakulteti dekan o'rinbosari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Umarov Abduxamid Sattarovich – Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institutining informatika va menejment kafedrası dotsenti iqtisod fanlari nomzodi dotsent

Abdullayev Baxodir Abdug'afforovich – Andijon mashinasozlik instituti «Sanoat ishlab chiqarishini tashkil yetish» kafedrası dotsenti Iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Egamberdiyev Raxmonjon Ilxomovich – Namangan viloyati hokimligi xuzuridagi “Fukarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv markazi direktori, iqtisod fanlari nomzodi dotsenti

09.00.00 – Falsafa fanlari

Xolmirzayev Nodirjon Nizomjonovich – TDTU Qo'qon filiali Ijtimoiy va aniq fanlar kafedrası mudiri Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

Normatova Dildor Esonaliyevna – Farg'ona davlat universiteti Falsafa kafedrası dotsenti . Falsafa fanlari nomzodi dotsent

10.00.00 – Filologiya fanlari

Abdupattoyev Muhammadtohir Tojimatovich - Farg'ona davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri filologiya fanlari doktori (DSc) dotsent
Murodov G'ayrat – Buxoro davlat universitetining o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini professori. filologiya fanlari doktori professor

Sobirov Abdulxay SHukirovich – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat universiteti mahnaviyat va mahrifat bo'yicha prorektor, filologiya fanlari doktori, professor.

Mirzayev Murodil Abdulla ugli – Muxammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali kengash kotibi filologiya fanlari nomzodi

Dedaxanova Muazzam Altmishbayevna – Toshkent moliya instituti O'zbek va rus tillari kafedrasini o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Axmedova Anorxon Nasivali qizi – O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Tarjimonlik fakulteti "Ingliz tili tarjima nazariyasi" kafedrasini o'qituvchisi Filologiya fanlari bo'yicha PhD

Sobirova Dilafroz Abdulhay qizi – Andijon davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasini katta o'qituvchisi Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ergashev Abduhalim Abduljalilovich – Andijon davlat universiteti Filologiya fakulteti yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan o'rinbosari filologiya fanlari nomzodi

Zakirova Hafiza Razaqovna – Andijon davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasini dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Alimjon Tojiev Mo'yidinovich – Andijon davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasini dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Qodirov Ziyoidin Mamadalievich – Andijon davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasini katta o'qituvchisi filologiya fanlari nomzodi

SHaxobov Kamoldin Biloldinovich – Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti o'quv ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

13.00.00 – Pedagogika fanlari

Obidova Gulmira Kuzibayevna – Farg'ona politexnika instituti Magistratura bo'limi boshlig'i PhD, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Azizov Nosirjon Nematillayevich – Namangan davlat universiteti Sport faoliyati kaferdasi mudiri, pedagogika fanlari nomzodi, Dostent

Qurbonova Maftuna Faxriddinovna – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Iqtidorli talabalarining ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish

bo'limi boshlig'i Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Niyazova Naima Abdullajonovna – Namangan muhandislik-qurilish instituti texnik tizimlarda axborot texnologiyalari kafedrasini katta o'qituvchisi Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mirzayeva Nodira Abduxamidovna – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti "Genetika va evolyusion biologiya" kafedrasini dotsenti. Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

Valiyeva Feruza Rashidovna - Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish intituti "Maktabgacha ta'lim menejmenti" kafedrasini mudiri. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa Doktori (PhD)

Yuldashov Ikromjon Abdulazizovich - Farg'ona davlat universiteti jismoniy madaniyat fakulteti dekani. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Stol tennisi bo'yicha Oliy toifali hakam.

Hamidjonov Abdulaziz Usubjon o'g'li – Namangan davlat universiteti Sport faoliyati kaferdasi dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD Xalqaro sport ustasi

Qosimova Ozoda Xudoynazarovna – Samarqand davlat tibbiyot instituti pedagogika va psixologiya kafedrasini dotsenti Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD

Raximov Atanazar Karimovich – Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti tabiiy fanlar fakulteti dekani. Pedagogika fanlari doktori professor vazifasini bajaruvchi

Yunusova Nilufar Xamrayevna – Toshkent Moliya instituti, O'zbek va rus tili kafedrasini mudiri, pedagogika fanlari nomzodi dotsenti

14.00.00 – Tibbiyot fanlari

Ziyadullaev Shuxrat Xudayberdievich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

Ruziboyev Sanjar Abdusalomovich – Samarqand davlat tibbiyot instituti 2-xirurgik kasalliklar va urologiya kafedrasini dotsenti. Tibbiyot fanlar doktori

Kurbonov Nizom Azizovich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti diplomdan keyingi tahlil fakulteti Xirurgiya, endoskopiya va anesteziologiya-reanimatologiya kafedrasini mudiri.

Daminov Feruz Asadullayevich – Samarqand davlat tibbiyot instituti tibbiy pedagogika fakulteti dekani 2-xirurgik kasalliklar va urologiya kafedrasini dotsenti

Djabbarov Sherzod Raximberdiyevich – Sog'liqni saqlash boshqarmasi Lisenziyalash va Akkreditatsiyalash sektori bosh mutaxassisi Tibbiyot fanlari nomzodi

Mustafakulov Ishnazar Boynazarovich – Samarqand davlat tibbiyot institutining davolash fakulteti dekani o‘rinbosari tibbiyot fanlari nomzodi

Shonazarov Iskandar Shonazarovich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti diplomdan keyingi ta‘lim fakulteti, Xirurgiya, endoskopiya va anesteziologiya-reanimatologiya kafedrasida o‘qituvchisi Tibbiyot fanlari nomzodi

Achilov Mirzakarim Temirovich – Samarkand davlat tibbiyot instituti diplomdan keyingi ta‘lim fakulteti xirurgiya, endoskopiya, anesteziologiya va reanimatologiya kafedrasida dotsenti tibbiyot fanlari nomzodi

Najmiddinov Otabek Baxriddin o‘g‘li – Andijon davlat tibbiyot instituti klinikasi Rengenalogiya bo‘limi vrachi PhD

Saydullayev Zayniddin Yaxshiboyevich – Samarqand davlat tibbiyot instituti “Umumiy xirurgiya kafedrasida assistenti

Ibragimova Marina Fyodorovna – Samarqand davlat tibbiyot universiteti 1-son Pediatriya kafedrasida o‘qituvchisi PhD

Kardjavova Gulnoza Abilkasimovna – Samarqand davlat tibbiyot universiteti 1-son Pediatriya kafedrasida o‘qituvchisi PhD

Murtazaev Zafar Isrofilovich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti Umumiy xirurgiya, nurlil diagnostika va terapiya kafedrasida dotsenti

Pulatov Ulugbek Sunatovich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti Klinik (o‘quv) bazalari bilan ishlash bo‘limi boshlig‘i

Mirzayev Ozod Voxidovich – Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti “3-Ichki kasalliklar” kafedrasida o‘qituvchisi, PhD

15.00.00 – Farmatsevtika fanlari

SHavazi Nurali Muxammad o‘g‘li – Samarqand davlat tibbiyot universiteti farmatsiya fakulteti dekani tibbiyot fanlari doktori professor

Xolmurodova Dilafroz Quvatovna – Samarqand Davlat tibbiyot universiteti tibbiy kimyo kafedrasida mudiri texnika fan doktori (DSc)

SHodikulova Gulandom Zikriyaevna – Samarkand davlat tibbiyot universiteti 3-son Ichki kasalliklar va endokrinologiya kafedrasida dotsenti, kafedra mudiri tibbiyot fanlari doktori dotsent

Bozorova Nigina Sobirjonovna – Samarqand davlat tibbiyot universiteti Farmatsevtika ishini tashkil qilish kafedrasida mudiri

Yuldashev Soatboy Jiyambaevich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti farmakologiya kafedrasida mudiri

Zokirov Farxod Istamovich – Samarqand shahar 2-son tug‘ruqxonasi shifokor akusher-ginekolog PhD

Kodirov Nizomiddin Daminovich – Samarqand davlat tibbiyot universiteti farmakognosiya va farmatsevtik texnologiya kafedrasida kafedra mudiri

Babamuradova Zarrina Baxtiyarovna – Samarqand davlat tibbiyot Universitetining Pediatriya fakulteti Ichki kasalliklar kafedrasida mudiri

Kamalov Anvarjon Ibragimovich – Samarkand davlat tibbiyot universiteti ta‘lim sifatini nazorat qilish bo‘limi boshlig‘i

Kudratova Zebo Erkinovna – Samarkand davlat tibbiyot instituti Klinik laboratoriya diagnostikasi kafedrasida o‘qituvchi PhD

17.00.00 – San‘atshunoslik fanlari

Mirzayev Murodil Abdulla ugli – Muxammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali kengash kotibi filologiya fanlari nomzodi

Xolmirzayev Nodirjon Nizomjonovich – TDTU Qo‘qon filiali Ijtimoiy va aniq fanlar kafedrasida mudiri Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)

Normatova Dildor Esonaliyevna – Farg‘ona davlat universiteti Falsafa kafedrasida dotsenti . Falsafa fanlari nomzodi dotsent

22.00.00 – Sotsiologiya fanlari

Zaitov Elyor Xolmamatovich – Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining “Ijtimoiy ish” kafedrasida dotsenti sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Jurabayeva Zamira Axmedovna – Andijon davlat universiteti Boshlang‘ich va maktabgacha ta‘lim kafedrasida dotseni, PhD

01.00.00 – Fizika-matematika fanlari

01.00.00 – Physics and mathematics

01.00.00 – Физико-математический

SAKKIZINCHI SINIF O'QUVCHILARINING MATEMATIKA SAVODXONLIGI DARAJASI

Hazratova Dilrabo Choriyevna

26-umumiy o'rta ta'lim maktabi Matematika fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7992204>

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning maqsadi PISA 2003 matematikadan imtihon savollari va sakkizinchi sinf o'quvchilarining baholashlari asosida matematik savodxonlik darajasini aniqlash. Tadqiqotda 8-sinf o'quvchilarining matematik savodxonlik darajasining turi, maktabgacha ta'lim, oilaning oylik daromadi va ota-onalarning ta'lim darajasi o'zgaruvchilari o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Tadqiqotda skanerlash modelidan foydalanilgan. Tadqiqotning tadqiqot guruhi Eskishehir shahar markazida joylashgan 12 ta boshlang'ich maktabning sakkizinchi sinf o'quvchilari orasidan tasodifiy tanlangan 1047 nafar o'quvchidan iborat. Ma'lumotlarni tahlil qilishda chastota va foiz qiymatlari va chala kvadrat testidan foydalanilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, testda qatnashgan o'quvchilarning aksariyati matematik savodxonlik darajasi bo'yicha uchinchi darajadan past bo'lganligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Matematik savodxonlik, matematika ta'limi, texnologiya, mantiq, savodxonlik, jamiyat

УРОВЕНЬ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ВОСЬМИКЛАССНИКОВ

Аннотация: Цель этого исследования основана на вопросах экзамена по математике PISA 2003 и оценках учеников восьмого класса; Определение уровня математической грамотности. В исследовании изучалась взаимосвязь между уровнем математической грамотности восьмиклассников, дошкольным образованием, ежемесячным доходом семьи и уровнем образования родителей. В исследовании использовалась сканирующая модель. Исследовательская группа исследования состоит из 1047 случайно выбранных учащихся восьмых классов 12 начальных школ, расположенных в центре города Эскишехир. При анализе данных использовались частотные и процентные значения и критерий хи-квадрат. По результатам исследования было установлено, что большинство учащихся, принявших участие в тестировании, находятся ниже третьего уровня математической грамотности, однако между распределением уровня математической грамотности и переменными существуют значимые корреляционные связи. тип, ежемесячный доход семьи и уровень образования родителей.

Ключевые слова: математическая грамотность, математическое образование, технологии, логика, грамотность, общество

THE LEVEL OF MATHEMATICAL LITERACY OF EIGHTH GRADERS

Abstract: The purpose of this study is based on the PISA 2003 math exam questions and the grades of eighth grade students; Determination of the level of mathematical literacy. The study examined the relationship between the level of mathematical literacy of eighth graders, preschool education, monthly family income and the level of education of parents. The study used a scanning model. The study team consisted of 1047 randomly selected eighth grade students from 12 primary schools located in the city center of Eskisehir. Frequency and percentage values and a chi-square test were used in the data analysis. According to the results of the study, it was found that the majority of students who took part in the testing are below the third level of mathematical literacy,

however, there are significant correlations between the distribution of the level of mathematical literacy and variables. type, monthly income of the family and the level of education of the parents.

Keywords: mathematical literacy, mathematical education, technology, logic, literacy, society

KIRISH

Texnologik o'zgarishlar va globallashuv aloqa va o'rganish hajmini o'zgartirdi. Endi jamiyatlar o'z kelajagini belgilaganda, axborot jamiyati bo'lish, ilm-fan bilan shug'ullanish va texnologiya ishlab chiqarish kabi boylik yaratuvchi maqsadlarni birinchi o'ringa qo'yadilar. Bu maqsadlarning ro'yobga chiqishi va rivojlanishi uchun ba'zi ko'nikmalar, ayniqsa, uzluksiz ta'lim va ilmiy savodxonlikni shakllantirish zarurati paydo bo'ldi. Biroq, «savodxonlik» tushunchasi ko'plab mamlakatlar ta'lim tizimida dasturlar, maqsad va vazifalarni yaratishda faol rol o'ynadi. Savodxonlik nafaqat o'quvchilarning savodxonlik ko'nikmalariga, balki o'quvchilarning mantiqiylikiga, raqamlariga, matematik operatsiyalariga va muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ham e'tibor qaratadi. Matematikaning va texnologik effektlarning kuchayishi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy ehtiyoj sifatida matematikaning an'anaviy o'lchovi o'zgara boshladi va ilovalar va modellashtirishga asoslangan matematik savodxonlik tushunchasi ahamiyat kasb eta boshladi. Matematik savodxonlik PISA va TIMSS kabi xalqaro imtihonlarda muhim hisoblanadi va o'lchanadi.

Saksoninchi yillarda Amerikada matematik bilimsizlik va hisoblay olmaslik haqida jiddiy xavotirlar bor edi. Ushbu tashvishlarga javoban, Milliy matematika o'qituvchilari kengashi (NCTM) maktab matematikasi uchun "o'quv rejasi va baholash" standartlarini ishlab chiqdi. Ushbu standartlarga ko'ra, Milliy Tadqiqot Kengashi (NRC) matematikani imkoniyatlarning kaliti sifatida aniqladi va matematikani "nasos emas, filtr" sifatida qabul qildi. Ushbu standartlar tufayli birinchi marta 1990-yillarning oxirida matematika ta'limining maqsadi matematik savodxonlik ekanligi keng ta'kidlandi. Matematik savodxonlikni amalga oshirish uchun NCTM dizaynlari; matematik qobiliyatlar, matematikaga o'ziga xos ruhiy munosabat va shaxsning matematikaga bo'lgan ishonchi (ongning matematik tuzilishi deb ataladi) samarali qarashlarga bo'lgan talab bilan tugaydi. Maktab matematikasi standartlarida NCTM komissiyasi matematik savodxonlikni "turli xil vaziyatlar va sharoitlarda funksional foydalaniladigan matematika bilimi" sifatida belgilaydi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ersoy (2002) matematik savodxonlikni qisqacha fikrlash, mulohaza yuritish, fikr yuritish va muammolarni hal qilish deb ta'riflaydi. PISA (Programme For International Student Assessment) ta'rifiga ko'ra, matematik savodxonlik; Matematika bilan shug'ullanish, matematikani tushunish va aniqlash, o'z hayotida konstruktiv, qiziquvchan va fikrlovchi fuqaro sifatida shaxsning hozirgi va kelajakdagi shaxsiy hayoti, ish hayoti va ijtimoiy hayotida matematikaning vazifasi haqida asosli xulosalar chiqarish qobiliyati, uning ijtimoiy hayotida aks etadi. Bu ta'rifdan shuni aytish mumkinki, matematik savodxonlik insonga matematikaning zamonaviy dunyoda tutgan o'rni to'g'risida xabardor bo'lish, kundalik hayotga taalluqli amaliy qo'llanmalar yaratish, ko'nikmalarni rivojlantirish, son va fazoviy tafakkurda talqin qilish, matematika fanining zamonaviy dunyoda o'ynagan rolikidan xabardor bo'lish imkonini beradi. O'zingizni ishonchli his eting, kundalik hayotiy vaziyatlarda tanqidiy tahlil qilish va muammolarni hal qilish, boshqacha aytganda, matematik savodxonlik; matematikaning dunyodagi rolini tushunish, to'g'ri xulosalar chiqarish va hayotdagi ehtiyojlarga javoban matematikadan foydalanish demakdir. Bu ta'rifda shaxsning kundalik hayoti, mehnati, bo'sh vaqti; matematik savodxonlikni

jamiyatdagi ilmiy-texnikaviy vaziyatlarga joylashtiradi. Matematik savodxonlik - bu shaxsning matematik funktsiyalarining individual qobiliyati bo'lib, u ma'lum qobiliyatlarni, ayniqsa madaniy va ijtimoiy darajalarda namoyon bo'ladi. Bu qobiliyat kundalik hayot va ish hayotidagi turli hodisalar, ko'nikmalar, jarayonlar va asosiy amaliyotlarni o'z ichiga oladi.

Shu nuqtayi nazardan, ba'zi me'zonlarga ko'ra, har bir matematika savodli shaxs ba'zi asosiy bilimlarni egallashi va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Matematik savodxonlikka erishgan shaxsning xususiyatlarini quyidagicha sanab o'tish mumkin: a) sonli modellarni turli yo'llar bilan ishlab chiqarish va tartibga solish, b) raqamlar bilan ishlash usullarini tushunganligini ko'rsatish, u matematikaning tarixiy rivojlanishini tushunadi, d) matematik til; matematik fikr, tushuncha, umimlashtirish va jarayonlarni ifodalay olish, e) ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy ishlarda qanday matematik munosabatlar mavjudligini tahlil qila olish, f) turli mantiqiy jarayonlar; to'g'ri bashorat qila olish, sinab ko'rish va shakllantirish. g) matematikadan malakalilik va ishonchlilik to'g'risida qaror qabul qilishda foydalana olish; h) asoslangan qarorlar qabul qilishda ma'lumotlarni tahlil qila olish; i) barcha sezgilardan foydalanish;

XULOSA

Shakl, makon, vaqt va harakat bilan bog'liq kechinmalarni tasvirlay olish, j) Tabiiy shakllar, madaniy mahsulotlar va jarayonlar; vaqt, shakl va makon vakillari sifatida tahlil qila olish (Tekin va Tekin, 2004). Barcha insonlarni ta'limga yo'naltirish maqsadida milliy va xalqaro miqyosda keng ko'lamli tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Ushbu tashabbuslardan biri OECD mamlakatlari tomonidan ishlab chiqilgan PISA (Xalqaro talabalar yutuqlarini baholash dasturi) bo'lib, u 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika, tabiiy fanlar va masalalar yechish sohalaridagi bilim va qobiliyatlarini sinab ko'rishga qaratilgan.

Adabiyotlar:

1. Abdushukurov A., Zuparov T. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika. –T.: Tafakkur bo'stoni, 2015.
2. Farmonov Sh.Q., Abdushukurov A.A, Matematik statistika. Parametrlarni baholash. Metodik qo'llanma. –T.: Universitet, 1994.

DEFECT FORMATION IN IRON-DOPED SILICON SINGLE CRYSTALS

Kh.S. Daliev

Branch of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "National Research University MPEI",

Z.M. Khusanov

Institute of Semiconductor Physics and Microelectronics at NUUz (Tashkent), Uzbekistan

Author: xusanovzafarjon27@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8002119>

Abstract: The effect of diffusion alloying with iron on the electrical properties of heat-treated silicon obtained by the Czochralski method has been studied. It is shown that the presence of iron reduces the concentration of nucleation centers for thermal donors of "growth" origin. The latter circumstance caused a decrease in their initial speed; on the other hand, the admixture of iron reduced the probability of decay of thermal donors, leading to their transformation into an electrically passive state, which led to an increase in the concentration of thermal donors during prolonged heating. Heat treatment at temperatures above 600°C caused the iron impurity to lose its electrical activity. Hardening of Si <Fe> crystals from 1100÷1200 °C for 10 hours returned the iron atoms to the electrically active substitution position.

Keywords: morphology, vacancy, mobility, temperature, diffusion, composition, surface, thermal donors.

ДЕФЕКТООБРАЗОВАНИЕ В МОНОКРИСТАЛЛАХ КРЕМНИЯ, ЛЕГИРОВАННОГО ЖЕЛЕЗОМ

Аннотация: Исследовано влияние диффузионного легирования железом на электрические свойства термообработанного кремния, полученного методом Чохральского. Показано, что присутствие железа снижает концентрацию зародышей термодоноров «ростового» происхождения. Последнее обстоятельство вызвало снижение их начальной скорости; с другой стороны, примесь железа снижала вероятность распада термодоноров, приводя к их переходу в электрически пассивное состояние, что приводило к увеличению концентрации термодоноров при длительном нагреве. Термическая обработка при температурах выше 600°C приводила к потере электрической активности примеси железа. Закалка кристаллов Si<Fe> от 1100÷1200 °C в течение 10 часов возвращала атомы железа в электрически активное положение замещения.

Ключевые слова: морфология, вакансия, подвижность, температура, диффузия, состав, поверхность, термодоноры.

INTRODUCTION

Silicon is the basic material of modern microelectronics. In addition, sensors, micro- and nanoelectromechanical systems, and other hybrid products of nanotechnology are manufactured on its basis. Doping of silicon with iron is widely used to reduce the lifetime of charge carriers and, accordingly, to increase the speed of semiconductor devices [1]. On the basis of silicon doped with iron, highly sensitive IR photodetectors are manufactured [2]. However, the effect of heat treatment on the properties of these materials has practically not been studied. It is known that among transition metals, the study of the properties of the interaction of iron (Fe) atoms in silicon is of great interest: after all, the iron (Fe) atom is one of the most common metals in technology, and it has a high probability of sudden deposition on its surface during silicon heat treatment. Due to the large diffusion coefficient of the iron atom (Fe), it spreads throughout the entire depth of the

crystal, and due to the large transverse holding capacity of charge carriers on the surface of iron, even a very small concentration of iron atoms there can reduce the residence time of charge carriers in semiconductors. The relevance of such studies is due to the fact that at various stages of the technological process of manufacturing semiconductor devices (oxidation, diffusion, fit into a housing, etc.), silicon wafers are subjected to temperature effects, leading to the formation of various structural defects and impurity precipitates. These processes lead to a decrease in the yield of suitable devices.

EXPERIMENTAL TECHNIQUE

In this work, the effect of diffusion alloying of iron on the electrical properties of heat-treated silicon obtained by the Czochralski method was studied. In the experiments, we used plates without dislocation silicon of the KEF-50 brand with different oxygen concentrations.

The oxygen concentration in the interstitial position was measured by IR absorption in the 10^{-6} cm^{-1} band and varied within $(6.0 \div 10.5) \cdot 10^{17} \text{ cm}^{-3}$. The concentration of carbon in the substitution position, measured in accordance with the procedure [3], was $6 \cdot 10^{16} \text{ cm}^{-3}$ in all the studied samples. The density of dislocations detected by selective etching did not exceed 10^2 cm^{-2} in all the studied samples.

Single-crystal silicon samples $0.7 \times 14 \times 15 \text{ mm}$ in size with $\rho = 50 \text{ Ohm}\cdot\text{cm}$ n-type in the temperature range $900 \div 1200 \text{ }^\circ\text{C}$ were annealed in an electric muffle furnace brand KSI-1075-1 for 10-12 hours. As a source of diffusion, iron deposited with VUP-5 was used on the polished surface of a silicon sample with carborundum powder M-14, M-10, M-7.

Silicon samples coated with iron were placed in quartz ampoules, which were evacuated to 10^{-5} . The maximum cooling rate for samples immersed in oil after diffusion is $v_0 \approx 300 \text{ K/s}$, the minimum cooling rate is $v_0 \approx 25 \text{ K/s}$.

To remove the residual part of impurity atoms from the surface, the samples were washed in hydrofluoric acid HF and a boiling mixture of HNO_3 . The iron distribution profile was determined with an MII-4 microinterferometer by removing thin layers of doped silicon $0.2\text{--}0.5 \text{ }\mu\text{m}$ using a CP-4-HF: $\text{HNO}_2\text{:CH}_3\text{COOH}$ solution followed by washing in a boiling HCl: HNO_3 mixture. The thickness of the removed layers was determined with a digital thickness gauge, before and after the removal of the layers.

The Fe impurity concentration in these samples practically did not change during heat treatment and was close to the iron concentration in the initial plates (less than $5 \cdot 10^{12} \text{ cm}^{-3}$). The concentration of iron in the electrically active state was controlled by measuring the Hall effect in the temperature range $78 \div 300 \text{ K}$ according to the standard method in the mode of constant electric and magnetic fields [4]. Generation of generation thermal donors was carried out at temperatures of $450\text{--}650 \text{ }^\circ\text{C}$ in air.

EXPERIMENTAL RESULTS AND THEIR DISCUSSION

The study of the electrical and optical properties of silicon single crystals doped with iron made it possible to establish the following main regularities. It was found that the diffusion of iron leads to an increase in the efficiency of oxygen precipitation. On the other hand, in samples with a high oxygen concentration, almost no conductivity compensation was observed after Fe diffusion, while the iron concentration determined by neutron activation analysis was almost an order of magnitude higher than in samples with a low oxygen concentration. This is due to the fact that, during diffusion, Fe atoms effectively interact with single oxygen atoms and growing small oxygen complexes, which leads to a decrease in the concentration of interstitial oxygen and

prevents the transition of iron to an electrically active state. It has been shown that the oxygen precipitates formed during the preliminary high-temperature treatment (1100–1200 °C, 50–70 h) accelerate the diffusion of iron, while no capture of Fe atoms by the formed oxygen precipitates is observed. This is due to the fact that oxygen precipitates formed at high temperatures are sinks for their own interstitial atoms, which contributes to the transition of gold atoms to an electrically active substitution position.

As was previously established [5], conventional high-temperature treatments and diffusion of Fe stimulate the formation of oxygen precipitates in Si, which can affect the generation of thermal donors.

Kinetic curves for the accumulation of these defects are not presented, since their shape was similar to those described in the literature, for example, in [6]. We note the main regularities:

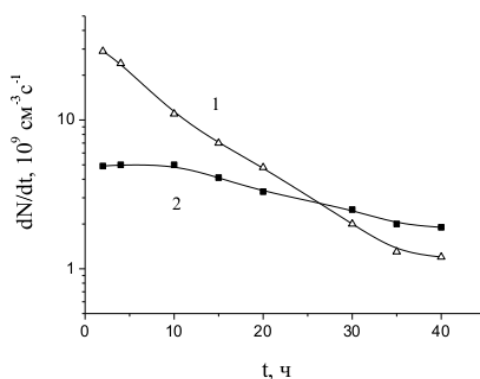
preliminary heat treatment at a temperature of 925°C suppresses the generation of thermal donors in Si with a high oxygen content. At a low concentration of this impurity ($<6 \cdot 10^{17} \text{ cm}^{-3}$), preliminary heat treatment could stimulate the generation of thermal donors.

1) their initial rate of introduction and the maximum achievable concentration could exceed the corresponding parameters measured for samples not subjected to preliminary annealing;

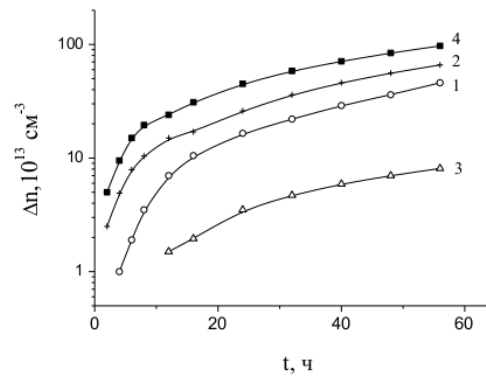
2) in the samples cut from the central part of the plates of the studied ingots, an acceleration of oxygen precipitation was observed, and the rate of its removal from the interstitial position increased with an increase in the concentration of interstitial oxygen (N_0). In samples cut from the peripheral parts of ingots and having a reduced oxygen concentration due to evaporation during crystal growth, this effect did not manifest itself.

A comparison of the experimental results for samples with different concentrations of oxygen precipitates [7] showed that the presence of precipitates plays a dominant role in the process of suppressing the generation of thermal donors, but it does not appear to be unambiguous to associate this effect with a specific process occurring in a silicon-based solid solution of oxygen. possible.

It is possible that the nucleation centers for both thermal donors and oxygen precipitates at the initial stages of the formation of these defects are the same. It should also not be ruled out that the effective capture radius of moving particles decreases during the generation of thermal donors and the influence of elastic stress fields created by oxygen precipitates in the Si lattice. In addition, mobile particles can be "recaptured" by oxygen precipitates, which will also lead to suppression of the generation of thermal donors.

Fig. 1. Dependence of the rate of introduction of thermal donors 1 - control; 2 – Si<Fe>

Fig. 2. Change in the electron concentration as a function of the duration of heating at 450°C: in silicon samples during heat treatment at 450°C. Pre-annealing modes: 1 - 880 °C, 24 h; 2 - 880 °C, 24 h (Fe diffusion); 3 - 1100°C, 70 h + 880°C, 24 h; 4 - 1100 °C, 70 h + 880 °C, 24 h (Fe diffusion)

From the analysis of the presented figures, the following main conclusions can be drawn:

- 1) the admixture of Fe affects the kinetics of TD formation: at the initial stages of heating, a slowdown in the process of their formation was observed - the initial rate of introduction of thermal donors into Si <Fe> were less than in the control material;
- 2) as the duration of annealing increased, the thermal donors in the control material and Si <Fe> were compared in value; further heating led to a situation where the initial rate of introduction of thermal donors into Si <Fe> exceeded the corresponding parameter for control samples. As a result, the situation described in [8] and indicating the acceleration of the process of formation of thermal donors in silicon doped with iron was realized;

CONCLUSIONS

The results obtained indicate that the effect of iron on the processes of generation of thermal donors is manifested only when its concentration exceeds a certain threshold value, which in this case is $\sim 5 \cdot 10^{13} \text{ cm}^{-3}$ for all the crystals studied. With a decrease in N_{Fe} , the noted effect weakened, and for samples cut from the upper part of the ingot, in which the iron content did not exceed $\sim 10^{13} \text{ cm}^{-3}$ [9-11].

Significant differences in the kinetics of accumulation of high-temperature thermal donors in the control silicon material, diffusion-doped iron, were not observed, since in this case the Fe atoms left the site position in the lattice and went to sinks. Hardening of Si<Fe> crystals from 1100÷1200°C returned gold atoms to the electrically active substitution position [12]. As for the increase in the efficiency of introducing thermal donors into Si <Fe> during prolonged annealing, the most probable mechanism is associated with a decrease in the probability of dissociation of thermal donors or with the transformation of these defects into associates that do not exhibit electrical activity.

Literature:

1. Reyvey, K. Defects and impurities in semiconductor silicon / K. Reyvy. - M.: Mir. -1984. - P 472.
2. Milvidsky, M.G. Semiconductor materials in modern electronics / M.G. Milvidsky. - M.: Nauka -1986. - P.144.
3. Ilyin, M.A. Determination of oxygen and carbon content in silicon / M.A. Ilyin, V.Ya. Kovarsky, A.F. Orlov // Factory laboratory. - 1984. - T. 50, No. 1. - P. 24 - 32.

4. Kuchis, E.V. Galvanomagnetic effects and methods of their study / E.V. Kuchis. - M.: Radio and communication. – 1990. – P. 264.
5. Brinkevich D.I. Influence of oxygen on the behavior of gold impurity in silicon / Inorganic materials. - 1993. - V. 29, No. 12. - SP. 1587 – 1589.
6. Kaiser, W. Frisch, H.L. Reiss H. Mechanism of the formation of donor states in heat-treated silicon // Phys. Rev. - 1958. - V. 112, No. 8. - P. 1546 - 1554.
7. Vabishchevich N.V., Brinkevich D.I., Prosolovich V.S. Oxygen precipitates and the formation of thermal donors in silicon // Physics and Technology of Semiconductors. - 1998. - T. 32, No. 6. -P. 712.
8. Tan, T.Y. Oxygen precipitation and the generation of dislocations in silicon / T.Y. Tan, W.K. Tice // Phyl. Mag. - 1976. - V. 34, No. 4. - P. 615 - 631.
9. Enhanced oxygen diffusion in silicon at low temperatures / A.K. Tipping [et al.] // Mater. sci. forum. - 1986. - V. 10 - 12, No. 3. - P. 887 – 892.
10. Daliyev, H.S., Husanov Z.M., Abduganiyev Y.A. A program for calculating the distribution of iron atoms entering silicon during diffusion. // CERTIFICATE of official registration of the program created for electronic calculators. Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. No. DGU 18121.
11. Daliev Kh.S., Daliev Sh.Kh., Paluanova A.D. Radiation and thermal defect formation in silicon MIS structures with impurities of refractory elements. // Scientific journal "Physics of semiconductors and microelectronics". - Tashkent, 2019, volume 1, issue 5. P. 72–77
12. Daliev Kh.S., Utamuradova Sh.B. Study of the temperature dependence of the diffusion of vanadium in silicon // "Science and the World" International scientific journal, No. 4 (116), – 2023. P. 12-15.

IONLOVCHI NURLANISHLAR MANBALARI VA RADIATSIYANING SALBIY OQIBATLARI. YERNING TABIIY RADIATSIYASI MAVZUSIDAGI AMALIY DARSNI TIBBIY OLIY O'QUV YURTLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING «KLAUSTER» USULIDA O'QITISH.

M.X. Jalilov., J. X. Xamroyev., D.N.Mavlonova., Ch.Sh.Jalilova.

Samarqand davlat tibbiyot universiteti.

Tilavova Feruza Botirovna.

Samarqand shaxri 56-maktabning 1-toifali fizika fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7994799>

Annotatsiya: Maqolada ionlovchi nurlanishlar manbalari va radiatsiyaning salbiy oqibatlarini. Yerning tabiiy radiatsiyasi mavzusidagi amaliy darsni pedagogik texnologiyalarni «Klaster» usulida o'qitish, yaqin kelajakdagi rivojlanish istiqbollari, qurilmalarning yanada texnik takomillashuvi va ularda didaktik o'yinlarning elementlari sifatida qo'llanilishi asosida ishchi ko'rsatkichlarni tanlash, tengdoshlar va kattalar bilan muloqot tajribasining har tomonlama rivojiga ko'maklashishi, o'quv mashg'ulotlariga qiziqish uyg'otishi haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: "Klaster", Radiobiologik jarayonlar, Tabiiy Radiatsiya manbalari. Yer radiatsiyasi, Ionlantiruvchi nurlar, «Radiatsion fojealar».

SOURCES OF IONIZING RADIATION AND NEGATIVE CONSEQUENCES OF RADIATION. TRAINING OF PRACTICAL LESSONS IN MEDICAL CLASSIFICATION ON LAND NATURAL RADIAS IN METHODS "CLUSTER" OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MEDICAL UNIVERSITIES.

Abstract: The article sources of ionizing radiations and negative consequences of radiation. Each problem of communication, the prospects for pedagogical technologies on the method of "Cluster" and the further development of pedagogical technologies, further developmental technologies, and more technical improvements of devices, and adult elements, and the most common technical improvements of the devices, and the adults everywhere It is necessary to assist in the development of sideways and arouse interest in training sessions.

Keywords: "Cluster", radiobiological processes, sources of natural radiation. Earth Rasting, Ionomics, "Radiation Trees."

ИСТОЧНИКИ ИОНИЗИРУЮЩЕГО ИЗЛУЧЕНИЯ И НЕГАТИВНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ РАДИАЦИИ. ОБУЧЕНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ УРОКОВ В МЕДИЦИНСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ПО ЗЕМЛЕ ЕСТЕСТВЕННОЙ ДИАС В МЕТОДАХ «КЛАСТЕРА» ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕДИЦИНСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ.

Аннотация: Статья посвящена источникам ионизирующего излучения и негативным последствиям радиации. Каждая проблема коммуникации, перспективы педагогических технологий по методу "Кластера" и дальнейшее развитие педагогических технологий, дальнейшие развивающие технологии, и дополнительные технические усовершенствования устройств, и элементы для взрослых, и наиболее распространенные технические усовершенствования устройств, и взрослым везде необходимо оказывать помощь в развитие боком и пробуждение интереса к тренировочным занятиям.

Ключевые слова: "Кластер", радиобиологические процессы, источники естественного излучения. Растрирование Земли, иономика, "Радиационные деревья".

KIRISH

Didaktik o'yinlarni tanlashda talabalarning ruhiy holati, bilish qobiliyatlari, nutqi, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot tajribasining har tomonlama rivojiga ko'maklashishi, o'quv mashg'ulotlariga qiziqish uyg'otishi, o'quv faoliyati bilim va ko'nikmalarini shakllantirishi, malaka va tajribalarning oshishi, natijalarni tahlil qilish, taqqoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirishni o'rganishda talabaga yordam berishiga e'tibor qaratish lozim. O'yinlarni o'tkazish jarayonida talabaning aqliy faoliyati uning harakati bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Ushbu amaliy darsni Samarqand Davlat tibbiyot universiteti tibbiy biologiya fakultetning 2-kurs talabalariga 80 daqiqa davomida yetkazish kerak. Yer radiatsiyasi. Radiobiologik jarayonlar" mavzusini pedagogik texnologiyalar "klaster" usulida o'qitish mavzusi yuzasida erkin fikrlash, ochiq tafakkur qilish, o'ylash va ionlovchi nurlanishlar ionlovchi nurlanish turlari, ionlovchi zarralarning turli muhitda yutilishi ionlovchi nurlanishlar hosil qiladigan sindromlar yadroviy portlashlar haqidagi shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun bilim va ko'nikmalar hosil bo'lishiga sharoit yaratilishiga yordam beradi. Ushbu amaliy darsni o'tish uchun SamDTU mt.sammu.uz platformasi materiallaridan faol foydalaniladi. [1].

"Klaster" usuli turli g'oyalar o'rtasida aloqalar o'rnatish to'g'risida fikrlash va tafakkur hosil qilish imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni va yaratishni talab etadi. Bu usul aniq ob'ektga yo'naltirilmagan fikrlash va tafakkur qilish shakli hisoblanadi. Undan foydalanish inson miyasi faoliyatining faol ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi va to'g'ri keltirilgan g'oyalar haqida kuproq tafakkur qilish imkonini beradi.[2,3]

"Tabiiy Radiatsiya manbalari. Yer radiatsiyasi. Radiobiologik jarayonlar mavzusini klaster usulida o'qitish" talabalar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirib, bilim va ko'nikmalar hosil bo'lganiga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi. "Klaster" usulidan gurux talabalar bilan yakka tartibda yoki kichik guruhlar asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. SamDTU har bir guruhda 12-13 ta talaba o'qishini hisobga olsak 3-4 talabadan bitta guruh hosil qilinsa demak guruhchalar 3 -4 ta bo'lishi mumkin. Guruh asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotlarda ushbu usul guruh a'zolari tomonidan bildirilayotgan fikr va g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi [4]. Bu esa guruhning har bir a'zosi tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi. Kichik guruhlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda, guruhlardagi har bir talabaning fikri shakllantiriladi, har bir ilgari so'rilayotgan g'oya uyg'unlashtiriladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Mazkur usuldan foydalanishda quyidagi shartlarga rioya qilish talab etiladi:

a) talaba nimani o'ylagan bo'lsa, shuni qo'g'ozga yozadi. Fikrini aniq muommolarga yo'naltiradi va ular to'g'risida o'ylab o'tirmay, shunchaki yozib beradi

b) belgilangan vaqt nihoyasiga yetmaguncha yozishdan to'xtamaydi. Agar ma'lum muddat biror bir g'oyani o'ylay olmasa, u holda qog'ozga biror narsaning rasmini chiza boshlaydi. Bu harkatni yangi g'oya tug'ulgunga qadar davom ettiriladi.

v) yozuvungizning imlo xatosiga va tinich belgilarni qo'yilishiga, so'zlarning bog'lanishiga yoki matnni yozilishiga e'tibor bermaydi.

g) muayyan tushuncha doirasida imkon qadar ko'proq yangi g'oyalarni ilgari surish hamda mazkur g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikni ko'rsatishga harakat qiladi. G'oyalar yig'indisining sifati va ular o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatishni cheklamaydi.

Mavzuga tayyorlanish uchun didaktiv materiallar matni

Radiobiologiya ionlantiruvchi nurlarning organizm va uning populyatsiyasiga ko'rsatadigan ta'sirini tekshiruvchi ilm sohasi bo'lib, uning maqsadi, organizmda ionlovchi radiatsiya ta'siridan sodir bo'ladigan o'zgarishlar va o'sha o'zgarishlar asosida yotgan mexanizmlar hamda qonuniyatlarni ochib, organizmni ionlovchi nurlarni zararli, hatto halokatli ta'sirini oldini olish hamda himoya qilish yo'llarini ishlab chiqishdan iborat. Radiobiologiya eksperimental fan bo'lib, u tadqiqot natijalarining miqdoriy ifodalanishini talab qiladi. Radiobiologiyaning o'ziga xosligi hujayradagi har qanday molekula va strukturalar bilan sof statistik prinsip asosida ta'sirlashuvchi radiatsion omilning o'zigagina xos mahsusligidan kelib chiqib, tadqiqotlarning biologik tashkillanganlikning molekulyar darajasidan tortib, populyatsiyagacha bo'lgan barcha tabaqalarda o'tkazilishini zaruriyat qilib qo'yadi. [5,6]

1896 yilda A.Bekkerel tomonidan uran ($^{238}_{92}\text{U}$) elementining radioaktivlik xossasi (α -, β - va γ -nurlanish) aniqlangan va bu kashfiyot tabiiy radioaktivlik hodisasining o'rganilishi tarixining boshlanishi hisoblanadi. 1867–1934yillarda radioaktiv – $^{226}_{88}\text{Rd}$ va $^{209}_{84}\text{Po}$ elementlarini kashf qilishgan. Mariya Sklodovsqaya- Kyuri Pier Kyuri bilan birgalikda radiy ($^{226}_{88}\text{Rd}$) va poloniy ($^{209}_{84}\text{Po}$) elementlarini kashf qilgan (1998). 1934yilda Iren Kyuri va Frederik JolioKyuri tomonidan yadro reaksiyasi davomida $^{30}_{15}\text{P}$ izotopi aniqlandi.

«Radiatsion fojealar» tarixi [7,8]. Radiobiologiya va radiobiofizikaning rivojlanish tarixida radiatsion nurlanishning fizik xossalari va biologik ta'sir mexanizmini o'rganish yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilishi va radiatsion nurlanish manbalaridan foydalanish, saqlash, tashish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishiga tasodifiy yuz bergan va ongli ravishda yuzaga keltirilgan – «radiatsion fojealar» sezilarli darajada turtki bergan. Radiatsion nurlanish kashf qilinishining dastlabki davrlarida ushbu nurlanish to'ring odam organizmiga o'linga olib keluvchi darajada salbiy ta'sirga egaligi haqida batafsil ma'lumotlarga ega bo'lmalik oqibatida ko'plab achinarli yo'qotishlarga yo'l qo'yilgan.

08.11.1895yilda Germaniyalik fizik Vilgelm Konrad Rentgen kechqurun uyga qaytishdan oldin, tajriba laboratoriyasida elektr chirog'ini o'chiradi va qorong'ulikda o'chirishni unutib qoldirgan katod trubkasidan chiqayotgan noma'lum nurlanishga (X-nurlanish) ko'zi tushadi va tasodifiy holatda rentgen nurlanishini kashf qiladi. V.Rentgen nurlanish yo'lini byokituvchi qo'lining suyaklari tasviri fotoplastinkaga tushib qolganligini qayd qiladi va X-nurlanish haqidagi tadqiqotlari natijasini ilmiy maqola shaklida 28.12.1895yilda taqdim etadi. Inson faoliyatining salbiy tomonlaridan biri atrof muhitning radioekologiya holatining buzilishi sanaladi. Ekotizimlarning radioaktiv moddalar bilan zararlanishini yashash muhitining alohida organizmlar kabi, populyatsiyalar va ularning hamjamiyatlariga ham ta'sir qila oladigan yangi abiotik omil sifatida baholash mumkin. Ionlovchi nurlar mo'tagen va evolyutsion omil sanaladi, shu sababli ularning hayotning barcha ko'rinishlariga ta'siri masalasi hozirgi zamon tabiatshunosligi muammolari o'rtasida muhim o'rin tutadi.

Ionlovchi nurlanishlar o'tgan asrning 30-yillaridayoq muhim ekologik omil sifatida e'tirof etilgan. Biroq radiobiologik tadqiqotlarning rivojlanishi 50-yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda antropogen faoliyat (birinchi navbatda, yadro sinovlari) tabiiy radiatsiya fonining o'zgarishiga olib keldi. Radioaktiv stronsiy va seziy odam organizmiga asosan sut va sut mahsulotlari, ba'zida o'simlik ozuqalar va atigi 10% i suv bilan birga tushadi. Kalsiyga boy ozuqa stronsiyni tushishini kamaytiradi, kalsiy kamayishi esa stronsiy akkumulyatsiyasiga (to'planishiga) olib keladi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Stronsiy va seziy radionuklidlari vegetativ organlarda, ba'zan urug'larda Yaxshi to'planadi, boshqa nuklidlarni (Zr, Ru va b.) o'simliklar nisbatan kam yo'tadi va Yer osti qismlariga juda kam miqdorda qabul qiladi. qiyin eruvchan birikmalar ko'rinishida radionuklidlar o'simliklar tomonidan yomon to'planadi, aksincha, yaxshieriydigan birikmalar moddalar biologik aylanmasiga kiradi. Organizmlarning radionuklidlarni to'plash qobiliyati konsentratsiyalash koeffitsientida ifodalanadi.

Chuchuk suvda yashovchi organizmlar uchun ayrim radionuklidlar konsentratsiya koeffitsientlari

Element	C	P	Cs	Sr	Zn	Fe
O'simliklar	10	1400	500	530	7240	680
Hayvonlar	10	2500	250	760	830	550

Yerda yashovchi organizmlarda ularning o'lchami ortgani sari konsentratsiya koeffitsienti kamayish qonuniyati kuzatiladi. Quruqlikdagi o'simliklar radionuklidlarni ozuqa eritmasiga

nisbatan 10-10 konsentratsiya koeffitsenti bilan to'playdi. Suv o'tlarida bu koeffitsent 7×10^{-10} ga teng; suv hayvonlari-filtrlar radionuklidlarni yanada ko'p to'playdi.

Organizmda to'plangan radionuklid aktivligi ikki marta kamayadigan davr biologik yarim yemirilish davri deb yuritiladi. Organizm o'zida to'plangan radionuklidning yarmidan biologik chiqarish va radionuklid parchalanishi tufayli xoli bo'ladigan davr yarimyemirilish effektiv davri deb yuritiladi. Tabiiy radiatsiya foni. Tabiiy radiatsiya fonini Yerga koinotdan tushadigan nurlar (koinot radiatsiyasi) va tuproq jinslari, qurilish materiallari va oziq-ovqatlar tarkibida mavjud radioaktiv elementlar (Yer radiatsiyasi) tashkil etadi.

Radiatsiyaning tabiiy manbalari odamga ichki va tashqi yo'llar bilan ta'sir eta oladi. Tashqi manbalar orasida koinot radiatsiyasi va tuproq hamda qurilish materiallaridagi radiatsiya alohida o'rin tutadi. Ichki manbalardan havo, suv, oziq-ovqat mahsulotlari e'tiborga molik. Koinot radiatsiyasi ikki xil: galaktika va quyosh radiatsiyasidan iborat. Yerga yetib keladigan koinot nurlari yadro zarralar oqimi bo'lib, birlamchi kosmik nurlanish sanaladi. α , n , p atom va yadrolarini o'z ichiga oladi.

Quyosh radiatsiyasi – quyoshning elektromagnit va korpuskulyar nurlari. Portlash vaqtida Quyosh ko'rinadigan, infraqizil, ultrabinafsha va rentgen spektridagi nurlar taratadi. Har bir portlash odamga ta'sir etadi. Ayniqsa magnit maydoni silkinishlari bemor odamlarga kuchli ta'sir ko'rsatadi. A.L.Chijevskiy Quyosh faoligining tirik organizmlarga ta'sirini o'rganib, Quyosh faolligi o'zgarishi bilan qurqlikdagi organizmlar reaksiyasi xarakteri o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlagan. Kosmik nurlanishga reaktiv samolyot uchuvchi va yo'lovchilari duch keladi. Masalan, AQSH dan Yevropaga transatlantik parvoz -0,05 mZv dozali kosmik nurlanishning organizmga qo'shimcha ta'siri bilan kechadi. Yer radiatsiyasi manbalari odam tabiiy radiatsiya hisobiga duch keladigan nurlanishning katta qismining tashkil qiladi. Aholi oladigan yillik o'rtacha nurlanishning 5/6 qismi ular zimmasiga to'g'ri keladi. Tarkibida radioaktiv elementlar bo'lgan, sayyoramiz shakllanish va rivojlanish davrida yuzaga kelgan tog' jinslari atrof muhitga tabiiy radioaktiv moddalarning asosiy manbasi sanaladi. O'simliklarning radioaktiv moddalarni to'plashiga qator omillar ta'sir etadi. Mayda dispersiyali tuproqda ularni o'zlashtirish yirik dispersiyali tuproqdagidan kamroq intensivlik bilan kechadi. Tuproqqa ozuqa moddalari kiritilganda, o'simliklarga radionuklidlar kirishi kamayadi, qolaversa, nam tuproqda to'planish koeffitsenti quruq tuproqdagidan kamroq bo'ladi.

Yaratadigan aktivlik kattaligiga ko'ra radioizotoplar orasida kaliy izotopi asosiy o'rin tutadi. U organizmning hayoti faoliyati uchun zurrur bo'lgan kaliy noradioaktiv izotoplari bilan birga o'zlashtiriladi. Oshqozon-ichak trakti orqali tushganda radioaktiv kaliy odamning nurlanishiga katta hissa qo'shadi. Katta yoshli 70 kg vaznli odam organizmida kaliy miqdori 130 gr (0,19%) ni tashkil qiladi. ayniqsa skelet muskulatura, nerv to'qimalari, yurak, jigar va o't qopi kaliyga boy sanaladi. Radiy asosan suyak to'qimalarida to'planadi. Qo'rg'oshinning asosiy qismi skeletda jamlangan. Odam o'pkasiga sutkasiga havo bilan 0,0007 Bk Rb, kuniga bir pachka sigaret chekadigan odam o'pkasiga 0,07 Bk Pd kelib tushadi.

Radon izotoplari orasida eng havfli ^{222}Rn nurlagichi sanaladi. Radon tuproqdan poydevor va pol orqali o'tib, yoki qurilish materiallaridan ajralib, yopiq, shamollatilmaydigan xonalarda to'planadi. Pollarda tirqishlar va ventilyasiya kuchsiz bo'lsa, o'pkaga individual dozalar havfli tus olishi mumkin (1000Ber/yil).

Odatda, tabiiy radionuklidlar granit tog' jinslarida ko'p bo'ladi. Ohaksimon va qum jinslarida radioaktivlik pastroq. Radonning atmosfera ostiga tushish tezligi tuproq holati, namligi,

haroartiga bog‘liq, qor qoplaganda esa u kamayadi. Bahorgacha saqlangan 50sm qalinlikdagi qor yoz davrida tabiiy γ -nurlagichlar shakllantiradigan Yer radiatsiyasini 80% ga ekranlaydi.

Radiatsiyaning su‘niy manbalari. Radiatsiyaning su‘niy manbalariga yadro sinovlari, tibbiyot diagnostika va davolash apparaturasi, radioaktiv chiqindilar va atom elektr stansiyalari kiradi. Dastlabki yadro sinovlari 1945 yilda o‘tkazilgan. 1954-1958 va 1961-1962 yillarda eng kuchli sinovlar amalga oshirilgan. Rentgen nurlari kashf qilinganidan keyin tibbiyotda rentgen tashxislash usullarini ishlab chiqishdagi eng katta yutuq kompyuter tomografiyasi bo‘ldi, u oddiy metodlarga qaraganda nurlanishni bir necha marta kamaytirish imkonini beradi [9]. Radioizotop tibbiyot keng tarqalmoqda. Odam organizmiga kiritiladigan radioizotoplar yordamida opuxollokalizatsiya o‘rni va o‘lchamlari aniqlanadi yoki a‘zo funksiyasi tekshiriladi. Nur terapiyasidan zararli o‘smalarni davolashda foydalaniladi.

Nurlanishning boshqa manbalariga issiqlik elektr stansiyalarida ko‘mirni yoqish; fosfat qoplamlari; iste‘mol mollari (radioalyuminescent, elektron priborlar, rangli televizorlar va boshqalar); kosmik texnika materiallari, chekish va boshqalarni kiritish mumkin. Garchi chekish insonning o‘ziga bog‘liq bo‘lsada, chekish radioaktiv ta’sirlar orasida yetakchilardan biri ekanini aytmoqchimiz. Bugungi kunda nurlanishning kichik dozalari biologik roliga turlicha qarashlar mavjud. Ulardan birinchisiga – radiatsion-gigiyenik qarashga ko‘ra, har qanday kichik dozaga ham ma‘lum darajada zararli effekt to‘g‘ri keladi. Aholi yashash joylarida yo‘l qo‘yilgan nurlanish dozasi yiliga 5 mZv (yoki yiliga 0,5 ber). Mehnat faoliyati nurlanish manbalari bilan bevosita bog‘liq kishilar uchun bu doza balandroq - 50 mZv (yoki yiliga 5 ber) bo‘ladi.

XULOSA

Shunday qilib, didaktik o‘yinlar uchun yuqorida keltirilgan metodik tavsiyalar barcha tibbiyot oliygohlari talabalariga, ionlovchi nurlanishlar manbalari va radiatsiyaning salbiy oqibatlari. Yerning tabiiy radiatsiyasi mavzusidagi amaliy darsni pedagogik texnologiyalarning «Klaster» usulida o‘qitishdan foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan va qo‘shimcha o‘qish uchun tavsiya qilinuvchi adabiyotlar ro‘yxati:

1. SamDTU mt.sammu.uz platformasi.
2. Sh.S. Xushmatov, A.T. Yesimbetov, G.S. Begdullayeva. Radiobiologiya. Toshkent, 2016.
3. Ремизов А.Н., Максина А.Г., Потапенко А.Я. Медицинская и биологическая физика, Дрофа, 2003.
4. M.X.Jalilov, Sh.N.Xudoyqulova. “Биологическое действие постоянного тока” Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences. 2022 2(5), 205–210.
5. Ярмоненко С.П., Вайнсон А.А. Радиобиология человека и животных. М., "Высшая школа", 2004.
6. А.Д.Доника, С.В.Поройский Учебно-методическое пособие «Основы радиобиологии» Волгоград – 2010
7. M.I. Bozorboyev, G.G. Rajabova, G.A. Bekturodova, N.A. Fayziyeva, M.B. Norbutayeva “Umumiy va tibbiy radiobiologiya”. Toshkent 2018 yil. 270 bet.
8. Remizov A.N. Tibbiy va biologik fizika. Toshkent. Ibn-Sino nashriyoti, 2006.
9. Jalilov M.X. J.X.Xamroyev. M.N.Axrarov. “Rentgen nurlari. Ionlashtiruvchi nurlanishlarning moddalarga ta’siri”ni o‘rganish mavzusini modul tizimida o‘qitish. Xalqaro o‘quv-uslubiy anjuman to‘plami. “Oliy tibbiy ta’lim tizimi islohotlari: markaziy osiyoda ta’lim “XAB” ni tashkil etish yo‘lida” Toshkent 2022y. 140-143b.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ПО КУРСУ ФИЗИКИ В ВУЗОВСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

С.У.Аширбекова, М.М.Ешбаева

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза
Узбекистан, Республика Каракалпакстан, 230100, Нукус, ул. СЕЙИТОВА, 104

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979026>

Аннотация: В данной статье приведены методы совершенствования процесса обучения курса физики с помощью использования физических терминов и их значений, которые помогают ускорению процесса и повышению качества обучения.

Ключевые слова: Техника и технология, методика, образование, физические явления.

METHODOLOGY FOR THE USE OF PHYSICAL TERMS IN THE COURSE OF PHYSICS IN HIGHER EDUCATION

Abstract: This article presents methods for improving the process of teaching a physics course through the use of physical terms and their meaning, which help speed up the process and improve the quality of education.

Keywords: Technique and technology, methodology, education, physical phenomena.

ВВЕДЕНИЕ

В век развития техники и технологии не маловажным является знание научного подхода к процессам и явлениям происходящие вокруг нас. Так как наша жизнь и деятельность тесно связана с техникой и технологией. В развитых странах уже используют умные дома, квартиры, умную технику, и все приборы используемые в быту напичканы компьютерными программами, а это естественно связана с кучей разных микросхем и их работой. Для понимания работы умных приборов необходимо знание не только в области информационных технологии, но требуется знание базовых физических знаний.

Современная система образования основывается на таких понятиях, как познание и развитие. Она призвана не только вооружению обучающихся знаниями, но и формированию у них потребности в непрерывном самостоятельном и творческом подходе к овладению новыми знаниями, создавать возможности для отработки умений и навыков самообразования [1].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В системе образования со школьных парт возникает непонимание курса физики фундаментально, так как природу явлений и процессов можно понять только тогда, когда ты ясно представляешь каждое понятие или термин во взаимосвязи с другими понятиями. И последующим шагом естественно возникает отсутствие интереса к данной науке.

Проблема отсутствия мотивации изучения курса физики студентами на сегодняшний день является одной из ключевых проблем в вузовском образовании. Несмотря на то, что изучение физики является неотъемлемой частью образования многих специальностей, многие студенты испытывают трудности в понимании физических терминов и понятий.

Проблема возникает из-за того, что большинство студентов не имеют достаточного опыта работы с физическими терминами до поступления в вуз. Кроме того, физические термины могут быть сложными и абстрактными, что также затрудняет процесс их

понимания. Это приводит к тому, что студенты теряют мотивацию и интерес к изучению физики, что отрицательно влияет на их успеваемость.

Чтобы решить эту проблему, необходимо разработать методики использования физических терминов в процессе обучения физике в вузе. Данная методика должна помочь студентам лучше понимать физические термины и их использование в решении практических задач.

Использование физических терминов в процессе обучения физике не только позволяет студентам лучше понимать материал, но и ускоряет процесс обучения. Для оптимизации процесса обучения физике с помощью использования физических терминов можно применять следующие методы:

Одним из методов используемых в процессе обучения курса физики на сегодняшний день является метод аналогий и метафор. Так как многие студенты сталкиваются с трудностями в понимании сложных терминов и концепций и для устранения этой проблемы, а также для упрощения процесса понимания, преподаватели могут использовать аналогии и метафоры, которые помогут студентам связать абстрактные понятия с конкретными примерами из реальной жизни.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Например, преподаватель может объяснить понятие энергии как банку с конфетами, где каждая конфета представляет собой единицу энергии. Если мы хотим передать энергию от одного объекта к другому, мы должны переложить конфеты из одной банки в другую.

Использование аналогий и метафор помогает студентам не только лучше понимать термины, но и запоминать их. Когда студенты связывают абстрактные понятия с конкретными примерами, они создают сильные ассоциации, которые помогают им лучше запомнить материал.

Однако, необходимо учитывать, что не все аналогии и метафоры подходят для всех студентов. Некоторые студенты могут иметь разные ассоциации и связывать понятия с другими примерами. Поэтому, преподаватели должны предоставлять несколько вариантов аналогий и метафор, чтобы студенты могли выбрать тот, который наиболее подходит для них.

Использование аналогий и метафор является эффективным методом в обучении физике, который помогает студентам лучше понимать и запоминать сложные концепции.

Примеры из реальной жизни, в которых используются физические термины, помогает студентам лучше понять абстрактные понятия. Например, когда рассматривается тема о звуке, можно привести примеры использования звука в нашей жизни: музыка, звонки на мобильном телефоне, шум дорожного движения и т.д. Также использование интерактивных методов обучения имеет высокий уровень усвоения материалов. Интерактивные методы обучения, такие как лабораторные работы, позволяют студентам лучше понимать физические термины и законы, так как они могут самостоятельно проводить эксперименты и получать результаты.

Немаловажным фактором в процессе образования на сегодняшний день является использование современных технологий. Современные технологии, такие как компьютерные программы, мультимедийные презентации и видеоуроки, могут быть использованы для облегчения процесса обучения физике. Например, в интерактивной мультимедийной презентации можно визуально показать процессы, которые трудно объяснить словами, где указываются значения и смысл физических терминов.

Использование коллективного обучения, где есть фактор повторения физических терминов и их значения является показательным методом использования терминологии. Коллективное обучение позволяет студентам общаться между собой и обмениваться знаниями с помощью использования физических терминологии. Это помогает лучше усвоить материал, с использованием физических терминов в контексте общения. Можно привести пример использования физического термина в процессе обсуждения пройденного материала, в виде блиц-вопросов. Можно использовать термины в методе «Алфавит», т.е. каждый приводит по термину с их значениями по порядковому номеру заглавной буквы в Алфавите. Также можно укреплять полученные знания заполняя таблицу разделенные в столбики, т.е. в первый столбец необходимо указывать термины по смыслу, а во второй по природе [2].

Грамотное построение семантического пространства обучающегося через показ структурных элементов системы научных знаний, видов понятий, их взаимосвязи друг с другом, родо-видных отношений между ними, многозначности физических терминов способствует пониманию учебного материала, успешному применению знаний, формированию целостного и научного понимания окружающего нас мира, приобретению опыта познания, развитию мышления и интеллекта [3].

ВЫВОДЫ

Таким образом, использование физических терминов в процессе обучения физике является эффективным способом ускорения процесса обучения и повышения качества обучения. Рекомендуется использовать примеры из реальной жизни, интерактивные методы обучения, современные технологии и коллективное обучение для оптимизации процесса обучения физике.

Список использованной литературы

1. https://infourok.ru/terminologicheskiy_slovar_po_fizike_dlya_uchaschihsya_7_9_klassov-453195.htm
2. <http://school.xvatit.com/index.php?title>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-mnogoznachnyh-fizicheskikh-terminov-v-protssesse-razvitiya-myshleniya-uchaschihsya-pri-izuchenii-shkolnogo-kursa-fiziki/viewer>

03.00.00 – Biologiya fanlari

03.00.00 – Biological sciences

03.00.00 – Биологические науки

SHAHARNING ESTETIK FLORASI

Ismoilov Ollohberdi Ikromjon o'g'li

ADU Biologiya yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8000701>

Annotatsiya: Shaharlarda yashil zonalar barpo etish kuchaymoda, bizning issiq va quruq iqlimimizda daraxt-buta o'simliklarining ayniqsa, ninabargli va doimo yashil o'simliklarning ahamiyati juda katta. Keyingi yillarda shaharni ko'kalamzorlashtirish tizimida manzarali ninabargli daraxtlar va doimo yashil butalar ekish ko'lamini oshdi. Ushbu maqolada manzarali o'simliklarning shahar hayotidagi ahamiyati va unlarni xima-xilligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Mikroiklim, ko'kalamzorlashtirish, assortiment, landshaft, ochiq manzarali, yopiq manzarali, soyasevar, yorug'sevar.

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ФЛОРА ГОРОДА

Аннотация: по мере роста создания зеленых зон в городах, в нашем жарком и сухом климате значение древесно-кустарниковой растительности, особенно киноvari и вечнозеленых растений, очень велико. В последующие годы система озеленения города расширилась за счет посадки декоративных киноvari и вечнозеленых кустарников. В этой статье рассказывается о важности декоративных растений в жизни города и их разнообразии.

Ключевые слова: микроклимат, ландшафтный дизайн, assortiment, ландшафт, открытый ландшафт, закрытый ландшафт, тенелюбивый, светолюбивый.

AESTHETIC FLORA OF THE CITY

Abstract: in the strengthening of the establishment of green zones in cities, in our hot and dry climate, the importance of tree-shrub plants is especially great, especially ninabargy and evergreen ones. In the following years, the scale of planting ornamental dragonflies and evergreen shrubs increased in the urban greening system. This article will talk about the importance of ornamental plants in urban life and the homogeneity of them.

Keywords: microclimate, greenery, assortiment, landscape, outdoor landscape, indoor scenic, shady, light-loving.

KIRISH

Shaharlarda aholini yashash sharoitlarini komfort darajaga ko'tarish, dam olishini ta'minlash, shahardagi sanitar holatni yaxshilash, mikroiklimni yuzaga keltirish va sog'lomlashtiruvchi yashil maydonlarini kengaytirishda manzarali yashil daraxtzorlarning roli baland. Ko'kalamzorlashtirish uchun qo'llaniladigan

manzarali daraxt – buta turlari assortimentlarini boyitish ham muhim ahamiyatga ega.

Ko'kalamzorlashtirish maqsadida tavsiya etilayotgan daraxt-buta turlari manzarali ko'rinishga ega bo'lishi bilan bir paytda shaharning tutun-gazli va changli muhitiga biologik chidamli bo'lishi va arxitekturaviy va sanitar –gigeynik talablarga ham javob berishi lozim.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va hukumat qarorlarida aholi yashash hududlarini ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirishga alohida e'tibor berilmoqda. Ko'kalamzorlashtirishning eng muhim vazifalaridan biri inson hayoti uchun sog'lom va to'laqonli estetik tabiiy muhit yaratishdir. Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 9-martdagi 59-sonli qarori bilan “Zamonaviy arxitektura-shaharsozlik talablarini hisobga olgan holda aholi punktlarini obodonlashtirish ishlarini tashki etish qoidalari” tasdiqlangan, 2013 yil 13-avgustdagi 223-sonli qarori bilan esa “O'zbekiston Respublikasi landshaft dizaynini rivojlantirish Dasturi” qabul qilingan va unda belgilangan vazifalar bosqichma-bosqich amalga oshirilib kelinmoqda.

Daraxt-buta o'simliklari nafaqat xomashyo va turli mahsulotlar manbai, balki tabiiy muhitni yaxshilovchi asosiy omillardan biridir. O'simlik dunyosining hayotiy faoliyati iqlimga o'z ta'sirini o'tkazadi ya'ni havodagi SO₂ va boshqa zararli gazlar hamda tutunni o'zlashtirib neytrallaydi, shahar havosidagi chang miqdorin ikamaytiradi, daraxtlar tomondan ajratilgan fitonsidlar kassalik qo'zg'atuvchi bakteriyalarga qironyetkazadi.

Shaharlarda yashil zonalar barpo etish kuchaymoda, bizning issiq va quruq iqlimimizda daraxt-buta o'simliklarining ayniqsa, ninabargli va doimo yashil o'simliklarning ahamiyati juda katta. Keyingi yillarda shaharni ko'kalamzorlashtirish tizimida manzarali ninabargli daraxtlar va doimo yashil butalar ekish ko'lami oshdi. O'zbekistonda manzarali bog'dorchlikni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri- ko'kalamzorlashtirish uchun shahar sharoitlariga biologik chidamli daraxt-buta turlari assortimentini ko'paytirish hisoblanadi. Doimo yashil va gullovchi butalar ham ko'kalamzorlashtirishning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda mavjud ko'kalamzorlashtirish sohasi uchun o'simlik turlari assortimenti cheklangan bo'lib, unlarni ko'paytirish va yaxshilash muhimdir. Ko'chatlarda nostandart, tasodifiy urug'lardan ko'paytirilgan nihollarni ko'kalamzorlashtirish maqsadlari uchun yetishtirish yaramaydi. Shaharlarda ekishga mos bo'lgan, chidamli va uzoq umr ko'radigan hamda qimmatli manzarali ko'rinishga ega ninabargli daraxtlardan qarag'ay, qoraqarag'ay, biota, metasekvoja,

archa turlari va yaproqbargli daraxtlardan jo'ka, soxta kashtan, bargyanik, eman, o'tkibargli zarang, lola daraxti, magnoliya, katalpa, jo'ka, maydabargli qayrag'och, manzarali butasimon o'simliklardan spireya, magoniya shamshod, normushk, oddiy nastarin, hind nastarini, forzitsiya, yukka, kalina, buldanej, rozmarin kabi turlarni ekishga alohida e'tibor qaratish kerak.

Tez o'suvchi daraxt turlaridan terak turlari, oqqayin, tollar, ayniqsa, majnuntol, janubiy viloyatlar uchun esa, sofora, oq akatsiya, bunduk, aylant, zarang, chinor va boshqalar diqqatga sazovordir. Shaharlar va turar joy massivlarini bezatishda, monumental ko'kalamzorlashtirishda ko'pgina manzarali shaklga ega bo'lgan: piramidasimon, sharsimon shoxlari osilib turuvchi (majnuntolsimon), spiralsimon, ustunsimon shaklga ega bo'lgan ninabargli va yaproqbargli daraxtlar katta ahamiyatga ega.

Bugun mamlakatimizning barcha shahar va qishloqlarida yirik hajmdagi qurilish ishlari va obodonlashtirish tadbirlari amalga oshirilmoqda. Demak bunday obyektlar atrofida zamon talablariga mos keladigan ko'kalamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish kerak bo'ladi. Buning uchun yuqori dehqonchilik madaniyatiga ega bo'lgan manzarali ko'chatzorlar tarmog'ini kengaytirish, ularda innavatsion g'oyalar va ilg'or tajribalar asosida yetishtirilgan manzarali daraxt-buta turlarining ko'chatlari miqdorini va sifatini oshirish lozim.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Yuqorida manzarali o'simliklarning shahar hayotidagi roli, umuman olganda tabiatdagi roli haqida so'z boradi. Endi esa, manzarali o'simliklar haqida batafsil ma'lumot berib o'tsam.

Odatda nomi bilan tanilgan manzarali o'simliklar, ular hech qanday oilaga tegishli emas yoki o'ziga xos turdagi o'simliklar emas, aslida ular bog'larda yoki biz ega bo'lishga qaror qilgan bo'shliqlarda visual diqqatga sazovor bo'lib xizmat qilish uchun o'stiriladigan barcha o'simliklar deb ataladi. Bu shuni anglatadiki, ular ochiq havoda yoki uy va uy ichida tugagan makon uchun bezak elementi sifatida ishlatiladigan barcha o'simliklar uchun shu tarzda hayotiy faoliyatini davom ettirish qulay hisoblanadi.

Tarixga ko'ra, o'simliklardan bezak maqsadlarda birinchi bo'lib foydalangan forslar bo'lib, ular o'zlarini, turar joylarini, saroylarini, bog'larni va umumiy muhitlarini o'ziga xos va juda yoqimli visual effekt yaratadigan har xil turdagi o'simliklar bilan obodonlashtirishga qaror qilishdi.

Bu bezak o'simliklari makonni obodonlashtirishdan tashqari, nafaqat ular ekilgan joyga balki uy-joyga va ularni asrab-avaylaydigan, g'amxo'rlik qilayotganlarning hayotiga ham turli xil foyda keltiradi. Bu o'simliklarning katta qismi nafas oladigan havoni yaxshilash afzalligiga ega, chunki ular barcha yomon

narsalarni o'zlashtiradi, so'ng toza, sof kislorodni chiqarib yuborish uchun filtirlaydi.

Ba'zi boshqa o'simliklarning yoqimli hidi yoki visual effekti tufayli odamlarning farovonligi uchun foyda bor, bu ularni kuzatuvchilarga o'zini yaxshi va hotirjam his qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, ular umuman sayyora uchun ham foydalidir, chunki ular tufayli changlatuvchilar o'z vazifalarini bajaradilar, ular uchun oziq-ovqat bo'lib xizmat qiladilar, atrof-muhitni obodonlashtiradilar, oziqlantiradilar, dori va oziq-ovqat sifatida xizmat qiladilar.

Chunki, yuqorida aytganimizdek, bu turdagi o'simliklar hech qanaday o'ziga xos tur yoki guruhga mansub emas, ularni tasniflash yo'llari juda xilma xil bo'lishi mumkin, umuman olganda, ular o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra birlashtirilgan.

Manzarali o'simliklarning joylashishiga ko'ra turlari haqida gapiriladigan bo'lsa, ular ekilgan joyiga ko'ra tasniflanadi:

1. Yopiq manzarali o'simliklar
2. Ochiq manzarali o'simliklar
3. Quyoshga chidamli o'simliklar
4. Soyasevar manzarali o'simliklar

Yopiq manzarali o'simliklar

- Dracaena-Dracaena marginata
- Soyabon o'simlik-Cyper usalternifolius
- Bromeliad-Bromelia aechmea, Bromelia guzmania
- Diefembaquia-Dieffenbachia spp
- Siklamen-Siklamen

Garchi bu o'simliklar yopiq o'simliklar hisoblansa-da, ularning ba'zilari tashqarida ham o'sishi mumkin, albatta, biz ularning o'sishi va rivojlanishi uchun maqbul sharoit yaratsak va unga ishonch hosil qilgan bo'lsak albatta.

Ochiq manzarali o'simliklar

- Fern-Filicopsida, Pterophyta
- Chinnigullar-Dianthus cayophyllus
- Rosal-Rosa spp
- Begoniya-Begoniaceae
- Yaponchinor-Acer palmatum
- Suvnilufari- Zantedeschia aethiopica
- Petunya-Petunya gibridasi
- Coleus-Coleus blumei

Bu o'simliklar, garchi ular tashqi o'simliklar hisoblansa ham, ular tabiiy va sog'lom o'sishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlasak, uy ichida ham o'sishi mumkin.

Quyoshga chidamli manzarali o'simliklar

Barcha o'simliklar to'g'ridan-to'g'ri quyosh nurini olishi yaxshi emas, ba'zilar yorug'lik ularga bilvosita tushganda yaxshiroq o'sadi. Biroq, quyosh to'g'ridan-to'g'ri urilganda so'g'lom bo'lib o'sadigan, ularni kuydirmasdan, shikastlanmasdan to'g'ridan-to'g'ri quyosh ta'siriga bardosh beradigan o'simliklar ham bor. Ular quyidagilar:

- Bambuk
- Echeveriya
- Gerbera
- Aster
- Dalia
- Hibiskus
- Viola

Soyasevar manzarali o'simliklar

Quyosh nurlari bevosita tushadigan joylarda o'sishi kerak bo'lgan o'simliklar haqida gapiriladigan bo'lsa, ular bog'siz uylarda, masalan kvartiralarda yashovchilar yoki to'g'ridan-to'g'ri quyosh nuri tushmaydigan sharoitlar ayni ular uchun idealdir. Ular quyidagilar:

- Diephembaquiamaculata
- Hydrangea
- PotoyokiPothos
- Azalea

Yuqorida manzarali o'simliklar, ularning qanday sharoitda o'sishi va shahar hayotidagi roli haqida to'xtalib o'tdik.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, manzarali o'simliklarning atrof-muhit uchun yana bir foydasi kislorodlanishi, tozalanishi va namlik hosil bo'lishidir. Ushbu o'simliklar bilan o'raglan holda odamlarning jismoniy va hissiy salomatligi yaxshilanadi. Bularning barchasi tetiklik, xotirjamlik va dam olish hissi bilan ta'minlanganligi sababli, odamlarning kayfiyatiga ta'sir qilib, stressni yengillashtiradi. Zero, shunday ekan tabiatdagi barcha manzarali o'simliklar nafaqat ular balki, barcha o'simliklar dunyosini asrab-avaylash ularni ko'paytirish, chetdan yangi turlarni mamlakatimizda introduksiyasini amalga oshirish talab etiladi.

Adabiyotlar:

1. E. Berdiyev, Sh. Gulamxodjayeva. Manzarali o'simliklarni ko'paytirish.- T.: Shafoat Nur Fayz, 2020
2. A.Q. Qayimov. Aholini yashash joylarini ko'kalamzorlashtirish.-T.: Fan vatexnologiya, 2012
3. Декоративные растения открытого и закрытого грунта, Киев, 1985
4. www.postposmo.com

05.00.00 – Texnika fanlari

05.00.00 – Technical sciences

05.00.00 – Технические науки

AVTOMATIKA VA TELEMEXANIKA QURILMALARINI NAZORAT QILISH VA RO'YXATGA OLIISHNING AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMINING VAZIFASI

Astanaliyev Elmurod Tursunali o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti "Avtomatika va telemexanika" kafedrası (PhD) tayanch doktoranti

Ergashev Nurjahon Berdiali o'g'li

Toshkent davlat transporti universiteti avtomatika va telemexanika kafedrası AB-224 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971357>

Annotatsiya: Maqola texnik hujjatlarni elektron yuritish orqali mehnat unumdorligini oshirish va bajariladigan ishlarning sifatini oshirish, xavfsizlikni ta'minlash, texnik hujjatlar bilan ishlash vaqtini kamaytirish ko'rib chiqilgan. Zamonaviy sharoitda elektron hujjat yuritishni rivojlantirish imkoniyatlari tasvirlangan: qurilmalarni ishonchli nazorat qilish, axborot xavfsizligi talablarini oshirish, texnik hujjatlarni qayta ishlash vaqtini qisqartirish: Temir yo'l avtomatika va telemexanika qurilmalarini ro'yxatga olish va avtomatlashtirilgan boshqarish tizmining asosiy vazifalari qurilmalarni uzluksiz nazorat qilishni ta'minlaydi. Temir yo'l avtomatika va telemexanika qurilmalarini monitoring qilish va ro'yxatga olish uchun avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazasi texnologiyalari barcha ma'lumotlar oqimini boshqarish jarayonini osonlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: texnik hujjatlar, elektron hujjatlar, avtomatlashtirilgan tizim, avtomatika qurilmalari, dasturiy interfeys.

ФУНКЦИИ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ КОНТРОЛЯ И РЕГИСТРАЦИИ УСТРОЙСТВ АВТОМАТИКИ И ТЕЛЕМЕХАНИКИ

Аннотация: В статье рассматривается повышение производительности труда и качества выполняемых работ, обеспечение безопасности, сокращение времени работы с технической документацией за счет электронного ведения технической документации. Описаны возможности разработки электронной документации в современных условиях: надежный контроль устройств, повышение требований к информационной безопасности, сокращение времени обработки технических документов: основными задачами системы учета и автоматизированного управления железнодорожной автоматикой и телемеханикой являются обеспечение непрерывного контроля устройств обеспечивает Технологии автоматизированных баз данных для мониторинга и учета устройств железнодорожной автоматизации и телемеханики облегчают процесс управления всеми потоками данных.

Ключевые слова: технические документы, электронные документы, автоматизированная система, устройства автоматизации, программный интерфейс.

THE FUNCTION OF THE AUTOMATED SYSTEM OF CONTROL AND REGISTRATION OF AUTOMATION AND TELE-MECHANICS DEVICES

Abstract: The article examines the improvement of labor productivity and the quality of work performed, ensuring safety, and reducing the time of working with technical documents through electronic maintenance of technical documents. The possibilities of developing electronic documentation in modern conditions are described: reliable control of devices, increasing information security requirements, reducing the time of processing technical documents: the main tasks of the registration and automated control system of railway automation and telemechanics

are to ensure continuous control of devices provides Automated database technologies for monitoring and registration of railway automation and telemechanics devices facilitate the process of managing all data flows.

Key words: technical documents, electronic documents, automated system, automation devices, software interface.

KIRISH

Elektron hujjat aylanishi tizimlari yangi texnologiyani yaratish va loyihalashda mehnat unumdorligini va bajariladigan ishlar sifatini oshirishning asosiy vositasidir. Ular temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini ro‘yxatga olish va avtomatlashtirilgan boshqarish tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishda mavjud va yangi tizimlarda muhim rol o‘ynaydi.

Ishning asosiy natijalari “Temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini ro‘yxatga olish va avtomatlashtirilgan boshqarish tizimi” (TYAT-ABT) dasturiy modulida joriy etildi.

Elektron hujjat aylanishi tizimi axborotning yetarli miqdori hisobiga ma’lumotlarni qabul qilish tezligini oshiradi va hujjatlarni qayta ishlash vaqtini qisqartiradi.

Zamonaviy sharoitda elektron hujjat aylanishini rivojlantirishda quyidagi imkoniyatlar kuzatilmoqda: funktsionallikni kengaytirish, axborot xavfsizligi talablarini oshirish, texnik hujjatlarni qayta ishlash vaqtini qisqartirish va boshqalar. Elektron hujjat aylanishi tizimlarining yangi jarayonlaridan foydalanish orqali erishish mumkin [1-2].

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

TYAT-ABT dan foydalangan holda temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini nazorat qilish va hisobga olish bo‘yicha texnologik ishlarni tashkil etishga ruxsat berish.

Taklif etilayotgan texnologik tuzilmada mavjud aloqa liniyalarining imkoniyatlari, ma’lumotlarni uzatish texnologiyalari hisobga olingan. TYAT-ABT serverida temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini monitoring qilish va ro‘yxatga olish uchun ma’lumotlar bazasi tashkil etilgan. O‘z navbatida, TYAT-ABT serveri ma’lumotlar bazasi bilan o‘zaro tizim bog‘langan.

Ushbu jarayonlar orqali temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini nazorat qilish va hisobga olishning an’anaviy qog‘oz hujjat aylanishi yaqinda o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi - yaqin yillarda muhim hujjatlar hali ham chop etiladi, tasdiqlanadi va qog‘oz shaklida yetkazib beriladi.

Shunga qaramay, integratsiyalashgan qog‘oz-elektron texnologiyalar mavjud bo‘lib, ularda temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini nazorat qilish va hisobga olish elektron ko‘rinishda amalga oshiriladi va elektron nusxasi bilan ish bajariladi. Qog‘oz nusxasi esa odatiy tarzda uzatiladi [3-4].

TYAT-ABT ko‘rinishidagi temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini monitoring qilish va hisobga olish uchun elektron hujjat aylanishi avtomatika va telemexanika tizimida va ushbu hujjat aylanishi bilan bog‘liq jarayonlar samaradorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi.

Temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini monitoring qilish va ro‘yxatga olish uchun qog‘ozsiz axborot texnologiyalari barcha qurilmalar oqimini boshqarish jarayonini osonlashtiradi. Ular qurilmalar ma’lumotlarining avtomatlashtirilgan va markazlashtirilgan almashinuvini ta’minlaydigan yechimlar asosini tashkil qiladi va barcha mavjud manbalardan faqat kerakli ma’lumotlarni aniqlaydi.

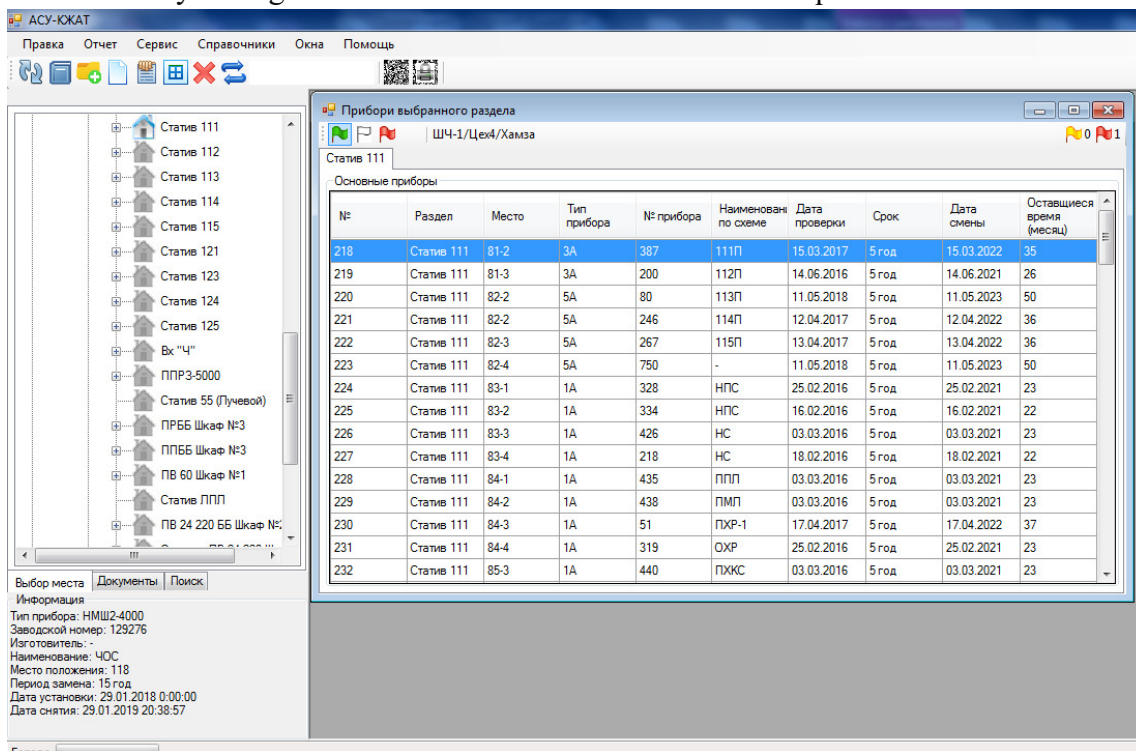
Texnologik nuqtai nazardan, TYAT-ABT ish yuritish, temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini nazorat qilish va ro‘yxatga olishni qamrab oladigan va ularni elektron almashinuvning tashqi muhiti bilan bog‘laydigan integratsiya tizimidir [5].

Tajriba shuni ko‘rsatadiki, temir yo‘llarni qurish va ta‘mirlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar hajmini axborot texnologiyalaridan foydalanmasdan tasavvur qilib bo‘lmaydi. Qog‘oz ma‘lumotlar tezda almashish, to‘plash, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini bermaydi. Ko‘rinib turibdiki, inson tomonidan bajariladigan ishlarning aksariyati (ayniqsa, yaxshi algoritmlangan) kompyuterga o‘tkazilishi mumkin. Ayni paytda temir yo‘l transporti uchun signalizatsiya uskunalari ishlab chiqaruvchi zavodlar birlashmasi tashkil etilishi munosabati bilan signalizatsiya qurilmalarini kapital ta‘mirlash, kapital qurish va ulardan foydalanish rejalarining o‘z vaqtida va sifatli bajarilishini ta‘minlash uchun mablag‘ ajratish vazifasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bunday vazifani avtomatika va telemexanika masofalarida tuzilgan texnik hujjatlarning ma‘lumotlar bazalari asosida elektron shaklda “Temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini ro‘yxatga olish va boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimi” vazifalar majmuasidan foydalangan holda amalga oshirish mumkin [6].

TYAT-ABT temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarini ro‘yxatga olish va nazorat qilishni avtomatlashtirish, shuningdek, ta‘mirlash va texnologik uchastkaning ishini rejalashtirish va qurilmalarni almashtirish uchun turli xil variantlarni yaratish uchun mo‘ljallangan.

TADQIQOT NATIJALARI

Dastur temir yo‘lining avtomatika va telemexanika tizimlarida qo‘llaniladi.

The screenshot displays the TYAT-ABT software interface. On the left, a tree view shows the hierarchy of equipment, including 'Станция 111' through 'Станция 125', 'ППР3-5000', 'Станция 55 (Пучевой)', 'ПРББ Шкаф №3', 'ПВ 60 Шкаф №1', and 'Станция ППП'. The main window, titled 'Приборы выбранного раздела', shows a table of equipment data for 'Станция 111'.

№	Раздел	Место	Тип прибора	№ прибора	Наименование по схеме	Дата проверки	Срок	Дата смены	Оставшееся время (месяц)
218	Станция 111	81-2	3А	387	111П	15.03.2017	5 год	15.03.2022	35
219	Станция 111	81-3	3А	200	112П	14.06.2016	5 год	14.06.2021	26
220	Станция 111	82-2	5А	80	113П	11.05.2018	5 год	11.05.2023	50
221	Станция 111	82-2	5А	246	114П	12.04.2017	5 год	12.04.2022	36
222	Станция 111	82-3	5А	267	115П	13.04.2017	5 год	13.04.2022	36
223	Станция 111	82-4	5А	750	-	11.05.2018	5 год	11.05.2023	50
224	Станция 111	83-1	1А	328	НПС	25.02.2016	5 год	25.02.2021	23
225	Станция 111	83-2	1А	334	НПС	16.02.2016	5 год	16.02.2021	22
226	Станция 111	83-3	1А	426	НС	03.03.2016	5 год	03.03.2021	23
227	Станция 111	83-4	1А	218	НС	18.02.2016	5 год	18.02.2021	22
228	Станция 111	84-1	1А	435	ППП	03.03.2016	5 год	03.03.2021	23
229	Станция 111	84-2	1А	438	ППП	03.03.2016	5 год	03.03.2021	23
230	Станция 111	84-3	1А	51	ПХР-1	17.04.2017	5 год	17.04.2022	37
231	Станция 111	84-4	1А	319	ОХР	25.02.2016	5 год	25.02.2021	23
232	Станция 111	85-3	1А	440	ПХКС	03.03.2016	5 год	03.03.2021	23

Below the table, there is a section for 'Выбор места' (Select location) and 'Информация' (Information) about the selected equipment, including details like 'Тип прибора: НМШ2-4000', 'Заводской номер: 129276', 'Изготовитель: -', 'Наименование: ЧОС', 'Место положения: 118', 'Период замены: 15 год', 'Дата установки: 29.01.2018 0:00:00', and 'Дата снятия: 29.01.2019 20:38:57'.

Rasm 1. Temir yo‘l avtomatika va telemexanika qurilmalarni avtomatlashtirilgan tizim orqali nazorat qilishning dasturiy interfeysi

Dasturning asosiy funksiyalari:

- muayyan qurilmalarning ma‘lumotlari va ularni o‘rnatish joyini o‘z ichiga olgan ma‘lumotlar bazasini yaratish va yuritish;

- davriy almashtirishlar, hisobdan chiqarishlar, ro'yxatlar va boshqalar bilan bog'liq qurilmalarning harakatlarini qo'llab-quvvatlash;
- texnologik zarur axborotni berish bilan qurilmalarni almashtirishni rejalashtirish;
- qurilmalarni almashtirish rejalarining bajarilishini nazorat qilish;
- signalizatsiya, markazlashtirish va blokirovkalash qurilmalari qurilmalarining nosozliklarini tahlil qilish;
- ta'mirlash va texnologik uchastkalar ishini rejalashtirish;
- hujjatlarini topish, oson usulda ma'lumotlar bazasidan qurilmalarni izlash imkoniyati [7-8].

TYAT-ABT, bir tomondan, o'rnatilgan qurilmalarlar, shu jumladan uning ma'lumotlarini to'liq saqlaydigan keng ma'lumotlar bazasi. Boshqa tomondan, TYAT-ABT bu ma'lumotlar bazasi bilan ishlaydigan va turli xizmatlarning ehtiyojlarini amalga oshiradigan mijoz qismidir. Qurilmalarni hisobga olish va ularni o'z vaqtida almashtirish uchun TYAT-ABT ishlatiladi. Bu qurilmalarni almashtirish va jarayonlarni avtomatlashtirilgan tizim orqali nazorat qilish.

XULOSA

TYAT-ABT ning maqsadi temir yo'l avtomatika va telemexanika qurilmalarini nazorat qilish va ro'yxatga olish uchun ma'lumotlar bazasida saqlash, stansiya va signalizatsiya qurilmalarini boshqaruvini ta'minlash, uni kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda avtomatika va telemexanika tizimlarini samaradorligini oshirishdan iborat.

Qurilmalarni avtomatlashtirilgan tizim orqali nazorat qilish xodimlarning ish jarayonini ancha osonlashtiradi bundan tashqari qurilmalarning ishlash ishonchliligini ham oshiradi. Bu tizimdan asosiy maqsad eskirgan qurilmalarni muddati o'tib ketmasdan oldin almashtirish hamda qulay bo'lgan dasturiy interfeys orqali jarayonni nazorat qilish.

Ushbu avtomatlashtirilgan tizim orqali ko'plab qurilmalar orasidan biz uchun kerakli ma'lumotlarni qulay holatda olishimiz mumkin. Shuning uchun temir yo'l stansiyalaridagi texnik hujjatlarni elektron shaklga o'tkazish qurilmalarning ishonchliligini yanada oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Astanaliev, E. (2020). Formalization of electronic technical document management of railway automatics and telemechanics. *International Journal of Engineering and Information systems (IJEAIS)*, 4(12).
2. Astanaliev, E. (2020). Important principles of innovative reforms in the process of electronic document management in railway automation and telemechanics. *The American Journal of Engineering and Technology*, 2(12), 34-43.
3. Гаюбов Т.Н., Жуманов Х.Х. Чизиқлаштириш (линиялаштириш) назариясининг баъзи бир муаммолари // Научный журнал транспортных средств и дорог. – 2021. – Т. 1. – №. 3. – С. 34-37.
4. А.Х. Жалилов. Направления оценки эффективности инновационных разработок // Железнодорожный транспорт: актуальные задачи и инновации. – 2021. – Т. 3. – №. 1. – С. 99-105.
5. Fantoni, G., Coli, E., Chiarello, F., Apreda, R., Dell'Orletta, F., & Pratelli, G. (2021). Text mining tool for translating terms of contract into technical specifications: Development and application in the railway sector. *Computers in Industry*, 124, 103357.

6. Astanaliev, E. (2022). METHODS OF AUTOMATING CONTROL OF PROCESSES IN THE RAILWAY AUTOMATION AND TELEMCHANICS SYSTEM. *Research Focus*, 1(3), 11-15.
7. Kans, M., & Ingwald, A. (2021). Service-based business models in the Swedish railway industry. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, (ahead-of-print).
8. Astanaliev E. ELECTRONIC MODEL OF TECHNICAL DOCUMENT MANAGEMENT PROCESS //Збірник наукових праць Л'ОГОΣ. – 2021.

METHODS OF USING TECHNICAL DOCUMENTS IN RAILWAY AUTOMATION AND TELEMECHANICS SYSTEM

Elmurod Astanaliev

“Department of automation and telemechanics of Tashkent state transport university”, (PhD)
doctoral student

Azamat Qodirov

“Department of automation and telemechanics of Tashkent state transport university”, student
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971300>

Abstract: The technical documents used in the railway automation and telemechanics system are considered in the article. The advantages of these documents are shown, and the principles of their operation are presented in a convenient and easy way to fill out the documents. The process of working according to the task of several technical documents is fully explained, and the process of checking devices is defined in documents.

Keywords: technical documents, voltage measurement, accounting and replacement of devices, automation devices, filling information.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ В СИСТЕМЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОЙ АВТОМАТИЗАЦИИ И ТЕЛЕМЕХАНИКИ

Аннотация: В статье рассмотрены технические документы, используемые в системе железнодорожной автоматики и телемеханики. Показаны преимущества этих документов, а принципы их работы представлены в удобной и простой форме для заполнения документов. Полностью разъяснен процесс работы по заданию нескольких технических документов, в документах определен процесс проверки устройств.

Ключевые слова: техническая документация, измерение напряжения, учет и замена приборов, устройства автоматики, заполнение информацией.

INTRODUCTION

Responsible for the correct storage and maintenance of technical documents: the brigade leader - in the form of a technical service brigade and the electromechanics individually.

The correct content and storage of technical documents is controlled by the senior electromechanics within the site, the head of the production site - within the enlarged production site, the chief engineer or deputy chief engineer - at the signaling and communication distance.

Work on the content of technical documents on the signal and communication distance should be carried out by a group (brigade) of technical documents headed by a senior engineer or a senior electro-mechanical engineer [1-2].

The quantitative structure of the group of technical documents is determined by the model norms of the number of engineer-technical staff of railway signaling and communication distances, as well as the norms of the number of workers and employees, public professions, approved by “Uzbekistan Railways” JSC.

MATERIALS AND METHODS

There are several types of technical documentation in railway automation and telemechanics system [3-4].

1. SHU-2 - log of technical checks (Senior electromechanics, manuals of cord part);
2. SHU-2 - log of technical checks according to the schedule of those. process;

3. SHU-64 - voltage measurement log for travel relays, CALS (Continuous automatic locomotive signaling) currents;
4. SHU-64 - measurement log of normal transfer currents and friction currents, voltage on the electric motor;
5. SHU-64 - log of measurement and adjustment of the code current CALS on stations;
6. SHU-66 - battery magazine;
7. Journal of accounting and replacement of devices;
8. SHU-61 - logbook for replacing lamps at a traffic light;
9. SHU-2 - log for measuring the insulation resistance of the installation;
10. Logbook for measuring the insulation of cable cores with minimal disconnection installation;
11. Journal of measurement of the actual load on the fuses;
12. TNU-19 - current briefing log;
13. TNU-19 - journal of primary, periodic, extraordinary instruction and training;
14. Journal of three-stage control;
15. Journal for checking the correctness of the polarity alternation in rail chains;
16. Case of acts of checking the interdependence of arrows, signals and routes, crossing signaling, transition from the main power source to spare;
17. Journal of technical studies.
18. Landing check log on signal relays.

RESULTS AND DISCUSSION

1) SHU-2 - After checking the technical condition of the communication devices at the site, the distance leaders, heads of production sites and senior electricians must record the detected shortcomings with an indication of the timing of their elimination in the log form SHU-2. After eliminating the noted shortcomings, electromechanics or senior electromechanics make an appropriate entry in this journal indicating the date of execution and put their signature. The head of the production site and the senior electrician must selectively check the quality of work performance for previously discovered shortcomings [5].

In areas with a shift mode of work, a desk journal of the form SHU-2 is kept, where the acceptance and delivery of duty, failures of communication devices during the duty period, as well as the measures taken to eliminate them are noted.

2) Battery magazine form (SHU-66).

The SHU-66 form log is designed to document the results of measuring the voltage at the battery terminals and the density of the battery electrolyte.

The journal is stored at the post of EC (Electric centralization), DC (Dispatcher centralization), in a transportable module [6-7].

The Journal notes: the standard value of the voltage on the battery with the alternating current turned off, the standard value of the density of the electrolyte at a temperature of 20 °C.

3) The SHU-61 form card is designed to account for incandescent lamps and LED modules (with voltage measurement on lamps and modules) installed in traffic lights. From the tables given in form SHU-61, according to the number and purpose of the traffic lights and light indicators at

the station, which is kept at the EC post or mobile vehicle, is filled in. blocking module. In motor vehicles and intersections where the equipment is placed decentralized, SHU-61 form cards of signaling devices are stored in the relay cabinet of the signaling device and in the relay cabinet of the crossing, respectively.

Table 1. Entrance traffic light-Odd 1. Form SHU-61

Date	Red Lamp №	Yellow Lamp №	Green Lamp №	Moonwhite Lamp №	2-yellow Lamp №	Voltage (v)	Signature
18.01.22	53	21	1	22	34	11,5	
17.04.22	21	17	9	22	34	11	
19.07.22	8	17	14	6	23	11,2	
20.10.22	8	3	14	7	14	11,5	
14.01.23	8	13	10	31	14	11,5	
18.04.23	12	34	10	37	16	11,5	
...	...	...	...	...	...	...	...

Note 1. Voltage measurement is made on the currently burning dump. 2. When installing a new lamp, the letter "H" is put. 3. If the lamp burned out ahead of time, then the letter "P" is put in the corresponding column. 4. The movement of lamps from one light to another is marked with an arrow. 5. The name of the missing lamps is crossed out [8].

Table 2. Exit traffic light-Even 1. Form SHU-61

Date	Red Lamp №	Yellow Lamp №	Green Lamp №	Moonwhite Lamp №	Voltage (v)	Signature
18.01.22	34	1	21	22	11,5	
17.04.22	34	9	17	22	11	
19.07.22	23	14	17	6	11,2	
20.10.22	14	14	3	7	11,5	
14.01.23	14	10	13	31	11,5	
18.04.23	16	10	34	37	11,5	
...	...	...	...	...	...	...

4) Journal form SHU-64 is intended for registration of measurement results parameters of signaling devices at the station. Before the beginning of the entries, the pages of the Journal must be numbered, stitched and sealed with a signaling centralization and blocking distance seal to protect against withdrawals and investments. Corrections and strikethroughs when keeping records are allowed when the presence of a confirming signature of the contractor.

The journal consists of eleven tables and is stored at the EC post, HAC (Hill automatic centralization), transportable module.

Depending on which track circuits are used in the section of the senior electromechanics, fill in table 1 or tables 1 and 2.

Table 3. Form SHU-64

Date checked	Voltage(v)	Ballast condition	Voltage(v)	Ballast condition	Signature
27.02.22	3.2	wet	18	wet	
23.05.22	3.5	dry	17	dry	
19.08.22	3.4	dry	17.5	dry	
25.11.22	3.2	wet	19	wet	
13.02.23	3.2	wet	18.5	wet	
15.05.23	3.5	dry	17.5	dry	
.....	.....	.....	.....	.....	.....

Table 3 is intended for registration of the results of voltage measurement on secondary winding of the supply transformer and on the travel relay in normal and shunt mode of branched track circuits with a signal current frequency of not more than 75 Hz.

5) The SHU-79 form log is used to document the results of measurements and checks at a signal installation or at a crossing. Corrections and strikethroughs when keeping records are allowed if there is a confirming signature of the performer of the work. The log is stored in the relay cabinet of the signaling installation or crossing.

6) The log form SHU-67 is designed to record the work performed and to document the results of checking the parameters of the installation of power supply for signaling devices at the posts of EC, HAC, microprocessor centralization. The log is stored at the post of electrical (hill, control room) centralization or in a transportable module.

CONCLUSION

We learned many things as a result of getting acquainted with the technical documents on the railway automation and telemechanic system. Each document performs its own task. It is based on these documents that you can find out the status of the device. For example, by looking at the SHU-61 log, we can find out the condition of the traffic lights on the railway, when they were last checked, and if the traffic lights were burned out, when they were replaced. This, in turn, increases the safety of equipment. That is, devices are always under control. Therefore, there is a responsible employee for each technical document, and after checking, he writes his name and surname in the journal and puts his signature.

Technical documents of each railway automation and telemechanic system are important for traffic safety. Each railway employee can study the data of devices through these documents and eliminate any deficiencies. In each technical document, inspection standards are given, and if they do not meet the standards, the malfunction is eliminated.

REFERENCES

1. Astanaliev, E. (2020). Formalization of electronic technical document management of railway automatics and telemechanics. *International Journal of Engineering and Information systems (IJEAIS)*, 4(12).
2. Astanaliev, E. (2020). Important principles of innovative reforms in the process of electronic document management in railway automation and telemechanics. *The American Journal of Engineering and Technology*, 2(12), 34-43.
3. Гаюбов Т.Н., Жуманов Х.Х. Чизиқлаштириш (линиялаштириш) назариясининг баъзи бир муаммолари // Научный журнал транспортных средств и дорог. – 2021. – Т. 1. – №. 3. – С. 34-37.

4. А.Х. Жалилов. Направления оценки эффективности инновационных разработок // Железнодорожный транспорт: актуальные задачи и инновации. – 2021. – Т. 3. – №. 1. – С. 99-105.
5. Fantoni, G., Coli, E., Chiarello, F., Aprea, R., Dell’Orletta, F., & Pratelli, G. (2021). Text mining tool for translating terms of contract into technical specifications: Development and application in the railway sector. *Computers in Industry*, 124, 103357.
6. Astanaliev, E. (2022). METHODS OF AUTOMATING CONTROL OF PROCESSES IN THE RAILWAY AUTOMATION AND TELEMECHANICS SYSTEM. *Research Focus*, 1(3), 11-15.
7. Kans, M., & Ingwald, A. (2021). Service-based business models in the Swedish railway industry. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, (ahead-of-print).
8. Astanaliev E. ELECTRONIC MODEL OF TECHNICAL DOCUMENT MANAGEMENT PROCESS //Збірник наукових праць ЛОГОΣ. – 2021.

KICHIK QUVVATLI MIKRO GESNING O'ZBEKISTON ENERGETIKASIDA TUTGAN O'RNI VA ULARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Toshev Sh.E.

PhD, "TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti, Toshkent sh., Qori Niyoziy ko'chasi 39

Jabborov I.R.

Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti, 2-bosqich magistr talabasi
Toshkent sh., Universitet ko'chasi 2

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8007924>

Annotatsiya: Kichik quvvatli mikro GESning O'zbekistonda tutgan o'rni va rivojlanishi, kichik quvvatli mikro GESning kamchiligiva afzalligi ushbu maqolada ko'rib chiqilgan. Elektr energiyasiga bo'lgan talabning ortib borish sabablii, kichik mikro GES larga bo'lgan e'tibor va ulardan foydalanish rivojlanib bormoqda. Hozirgi kunda yurtimizda olib borilayotgan yangilanishlar ya'ni 2020-2030-yillar konsepsiyasi doirasida mavjud elektr stansiyalarini modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, elektr energiya ishlab chiqarish bo'yicha energiya samarador texnologiyalardan foydalangan holda, yangi elektr stansiyalarini qurish bo'yicha qilingan loyihalar bilan taqqoslashimiz mumkin. Kichik quvvatli mikro GESni qisqacha erkin oqimli daryo va kanallarga bog'liqligi, ekspluatatsiya shartlari ko'rsatilib o'tilgan. Bzning maqsadimiz suvning (tezligi, potentsiali, ya'ni erkin harakatdagi) energiyasidan unumli foydalanishimizdir.

Kalit so'zlar: kichik quvvatli, mikro, GES, quvvat, daryo va kanal

РОЛЬ МИКРО-ГЭС МАЛОЙ МОЩНОСТИ В ЭНЕРГЕТИКЕ УЗБЕКИСТАНА И ЭТАПЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Аннотация: В этой статье обсуждается развитие роли микро-ГЭС в Узбекистане, преимущества и недостатки микро-ГЭС. Со временем мы можем наблюдать развитие больших и малых микрогидроэлектростанций. Это наглядно можно сравнить с количеством гидроэлектростанций в 2016 году, модернизацией и реконструкцией существующих электростанций в рамках концепции 2020-2030 годов, строительством новых электростанций с использованием энергоэффективных технологий для выработки электроэнергии. Гидротурбины микрогидроэлектростанции кратко связаны с давлением и условиями эксплуатации. Наша главная цель - эффективно использовать энергию воды (скорость, потенциал, т.е. свободное движение).

Ключевые слова: малая, средняя, микро, мощность ГЭС, давление, гидротурбина.

THE ROLE OF SMALL-CAPACITY MICRO-HYDROELECTRIC POWER PLANTS IN THE ENERGY SECTOR OF UZBEKISTAN AND THE STAGES OF THEIR DEVELOPMENT

Abstract: This article discusses the role of micro-hydropower in Uzbekistan, the advantages and disadvantages of micro-hydropower. Over time, we can see the development of large and small micro-hydropower plants. This can be clearly compared with the numbers of hydropower plants in 2016, the modernization and reconstruction of existing power plants under the concept of 2020-2030, the construction of new power plants using energy-efficient technologies for electricity generation. The hydro-turbines of the micro-hydropower plant are briefly related to the pressure and operating conditions. Our main goal is to use the energy of water (speed, potential, ie free movement) efficiently.

Keywords: small, medium, micro, HPP power, pressure, hydro turbine

KIRISH

O'zbekistonda yoqilg'i-energetika resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish, qayta tiklovchi ya'ni "yashil" energiya manbalarini mamlakat iqtisodiyotiga keng joriy etish, iqtisodiyot tarmoqlari va aholiga elektr energiyasi va neft-gaz mahsulotlarining uzluksiz etkazib berish va shu bilan aholi turmush sharoitini yaxshilash asosiy maqsad qilib qo'yilgan.

Shunga asosan, yangi mikro va kichik gidroelektr stansiyalarni joylashtirishning texnik imkoniyati mavjud obektlar ro'yxatini tuzish va shakllantirish, kichik suv oqimlaridan unumli foydalanish maqsadida, kichik quvvatli mikro GES larning qurish borasida soha mutaxassislari tomonidan asosli takliflar o'rganib chiqildi va ularning ro'yxatlari shakllantirilgan.

O'zbekistonimiz mustaqillikka erishgandan keyin dastlabki yillaridanoq davlat rahbariyatining energetika siyosati mamlakat energetika xavfsizligini ta'minlash hamda milliy energetika imkoniyatlaridan jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy muammolarini hal etish uchun foydalanishga qaratib kelinmoqda.[1, 101 b] Yurtimizning energetika tizimi yaxshi rivojlangan bo'lsada, ayrim elektr energiya ishlab chiqaruvchi stantsiyalar va elektr tarmoqlari jihozlari eskirib ketganligi sababli uzoq chekkalardagi aholi punktlarida elektr energiya tanqisligi seziladi. Ayniqsa, tog' zonalarida joylashgan, gidro energiya potentsiali mavjud bo'lgan, uzoq chekkalardagi kichik aholi punktlarini elektr energiya bilan ta'minlashda, kichik daryolarga o'rnatilishi mumkin bo'lgan kichik energetikadan katta umid qilish mumkin. GES lar qurilishida suv omborlarining ekologik zarari oldi olish, stantsiyalar qurilishida kichik kapital sarflar bo'lishi va kapital xarajatlarni tezda (5 yilgacha) qaytarish imkoniyatlari kichik energetikaning dunyo bo'yicha rivojlanishini keyingi o'n yilliklarda avj oldirib yubordi [1,113 b].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston rivojlangan energetika tizimiga ega bo'lib, hozirgi kunda Markaziy Osiyo davlatlari energetika tizimlari elektr energiya ishlab chiqaradigan quvvatlarining 50% O'zbekiston hududida joylashgan bo'lib, [1, 99 b] hukumat tomonidan 2030-yilgacha mamlakatni elektr energiya bilan ta'minlash strategiyasi qabul qilindi. Mazkur strategiya 2020-yildan 2030- yilgacha bo'lgan davrda mamlakatda elektr energiya bilan ta'minlash masalasi bo'yicha o'rta va uzoq muddatli maqsadlarni belgilaydi. 2030-yilgacha elektr energiya ishlab chiqarishni 5900 MW dan 29200 MW gacha ko'paytirish, elektr energiyasini ishlab chiqarishdagi tabiiy gaz sarfini 16,5 mlrd kubometrda 12,1 mlrd kubometrgacha qisqartirish hamda elektr energiyani uzatishda yo'qotishlarni 2,35% ga, va uni taqsimlashda - 6,5% ga kamaytirish rejalashtirilgan. Konsepsiyada quyidagi yo'nalishlar ustuvor sifatida belgilangan:

- mavjud elektr stansiyalarini modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, elektr energiya ishlab chiqarish bo'yicha energiya samarador texnologiyalardan foydalangan holda yangi elektr stansiyalarini qurish;

- elektr energiyasi hisobini yuritish tizimini takomillashtirish;

- qayta tiklanadigan, mikro GES, quyosh energiyasi manbalarini rivojlantirish;

qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirishda hozirgi paytda elektr energiyasi taqchil bo'lgan hududlarni energiya ta'minotini yaxshilashga alohida e'tibor qaratilgan [2].

Gidroenergetikani rivojlantirish 2020-2030-yillarda konsepsiyasi doirasida O'zbekiston Respublikasini elektr energiyasi bilan ta'minlash, rejalashtirilgan 62 ta loyiha ish bo'yicha, umumiy quvvati 1537 MW bo'lgan 35 ta GES qurish va mavjud 186 MW quvvatga ega 27 ta GES modernizatsiyalashdan iborat. O'rganilgan gidroenergetika resurslar yiliga 27,5 mlrd. kW/soatni

tashkil etadi [3, 60 b].

Umuman olganda, O'zbekistonda energetika loyihalari narxi ko'rib chiqilganda 21 766,2 million dollardan, GES uchun - 2556,6 mln dollarni tashkil etib, rivojlanishi mumkin bo'lgan GESning investitsiya loyihalar ro'yxati 1-jadvalda berilgan.

O'zbekistonda rivojlanishi mumkin bo'lgan GESning investitsiya loyihalar ro'yxati ishlab chiqarish quvvatlari (01.04.2022 yil holatiga).

1-jadval

Loyiha nomi	Miqdori so'm mln.	Topshirish vaqti
Pskem daryosidagi Pskemskaya GESi (400 MW)	862,4	2019-2024
Mullalaki GESi (140 MW)	350,0	2020-2025
Verxnepenskaya GESi (200 MW)	200,0	2023-2028
Oqbuloq GESi (60,0 MW)	160,0	2024-2027
Chotqol daryosida Nijnechatkalskaya GESi qurilishi (76 MW)	151,7	2020-2024
To'polang GESini modernizatsiya qilish	84,5	2019-2022
To'palang daryosidagi Zarchob GESlar kaskadi (75,6 MW)	80,4	2017-2021
"Farhod GES" DK modernizatsiyasi	72,4	2017-2021
Oxangaron daryosidagi Qamchiq GES (26,5 MW)	27,2	2017-2020
Oqsuv daryosida Rabot GESi qurilishi 6 MW quvvati	25,3	-
Oqsuv daryosida 8 MW quvvatga ega Chappasuyskaya GESi qurilishi	25,0	-
Oqdaryo-Oqsuv daryosida 10 MW quvvatga ega Tamshush GESi qurilishi	25,0	-
Sardoba suv omborida kichik GES qurilishi	24,1	2020-2022
Chirchiq-Bo'zsuv traktida "Kamolot" GESi (8,2 MW)	22,6	2017-2021
Darg'om kanalida 2-sonli "Bag'ishamal" GES qurilishi (6,45 MW)	21,7	2020-2022
Samarqand GESlari kaskadini modernizatsiya qilish (GES-2B)	21,7	2019-2021
Piket 102+00 punktida kichik GES qurilishi. Darg'om	21,0	2020-2022
Chirchiq GESlari kaskadini (GES-10) modernizatsiya qilish	18,6	2019-2021
Darg'om kanalining PK135+50 da kichik GES qurilishi (7,4 MW)	15,7	2019-2021
Darg'om kanalida Shaudar GES qurilishi (7,2 MW)	14,9	2019-2021
"Toshkent GESlar kaskadi" DKni modernizatsiya qilish (GES-1)	12,4	2019-2021

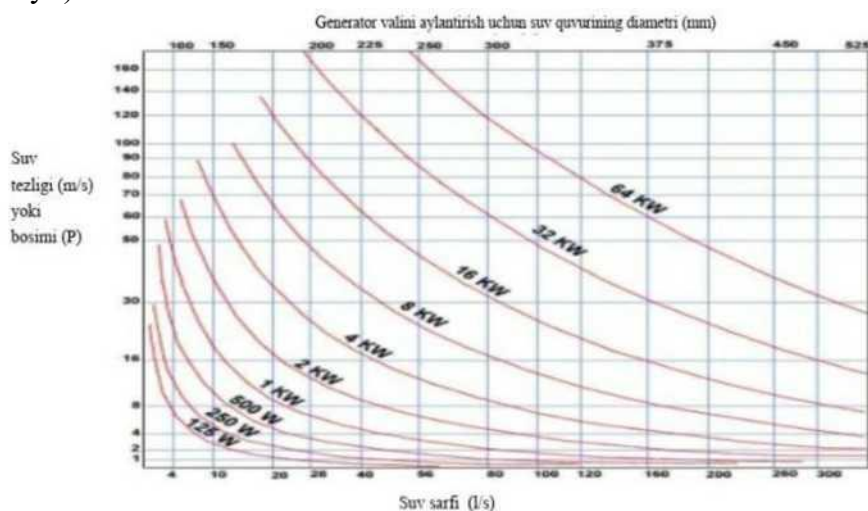
Hozirgi kunda ham yirik, o'rta va mikro GESlarni loyihalashtirish, yangi gidroelektrostansiyalar qurish va ishlab turganlarini modernizatsiya qilish bo'yicha "O'zbekgidroenergo" aksiyadorlik jamiyati bir qator loyihalarni amalga oshirmoqda. Tuyabo'g'iz suv ombori qoshida

kichik GES, Katta Farg'ona kanalida kichik GESlar kaskadi qurilishi, Ohangaron daryosida Qamchiq kichik GES qurilishi, To'polang daryosida Zarchob kichik GESlar kaskadi qurish shular sirasidandir. Strategik ahamiyatga ega bo'lgan ana shunday mikro GESlardan biri Toshkent viloyatining "Tuyabo'g'iz" suv ombori qoshidagi kichik GES qurilishi 2017-yilda boshlangan bo'lib, loyihani «Gidroproyekt» kompaniyasi amalga oshirdi va foydalanishga topshirildi [3]. U yiliga 41,2 mln kW.s elektr energiyasi ishlab chiqaradi. «GES loyihaviy qiymati 15,8 million dollarga teng bo'lib, shundan 8,1 million dollari XXR «Eksimbank» tomonidan moliyalashtirilgan.

Tuyabo'g'iz suv ombori qoshidagi ushbu mikro GES o'n to'rt oy ichida qurib bitkazildi. Ilgari bunday inshoot barpo etish uchun kamida uch yil vaqt sarflanar edi. Mutaxassislarning aytishicha, GESning umumiy quvvati 11,4 MWga teng. Bu yiliga o'rtacha 41,2 million kW*soat elektr energiyasi ishlab chiqarilib, 1 ming 600 ta xonadonning elektr tokiga bo'lgan ehtiyoji to'liq ta'minlanadi, deganidir. Shu sababli aynan kichik GES lardan foydalanib, ularni zarur bo'lganda avtonom rejimda ishlatib, qolgan vaziyatlarda tarmoqqa elektr energiya uzatish uchun oson ulanishlar yordamida tarmoq bilan parallel ishlatish, oqilona ish hisoblanadi.

Bundan tashqari, mikro GES:

- ishonchli, ekologik toza va muqobil energiya manbaidir;
- ishlab chiqarishda oddiy;
- suv havzalari va atrof-muhitni ifloslantirmaydi;
- maksimal soddalashtirilgan konstruksiyaga va minimal rostlovchi organlariga ega;
- to'la avtomatlashtirilgan, ya'ni ekspluatatsiya jara'nida xizmat qiluvchi personal mavjud bo'lishi shart emas;
- ekspluatatsiya jarayonida o'rnatish yoki xizmat ko'rsatish uchun minimal xarajatlar talab etiladi [1, 113 b];
- ishlab chiqarilayotgan elektr energiya barcha parametrlari (tok chastotasi, kuchlanish) bo'yicha standartga mos bo'lib, ham avtonom rejimda, ham tarmoq tarkibida bo'lishi mumkin;
- stantsiya ishlashining to'la resursi - 40 yildan kam emas (kapital ta'mirlagunga qadar kamida 5 yil).

1-rasm Mikro-GESning quvvatini aniqlash uchun ko'rsatilgan nomogramma

Bunday energetika ob'ektini qurish katta investitsiyalar, ko'p miqdorda energiya talab qiluvchi qurilish materiallari va sezilarli mehnat xarajatlarini talab qilmaydi va u nisbatan tez o'zini oqlaydi. Bundan tashqari, uskunalarni unifikatsiya qilish va sertifikatlash hisobiga qurilish

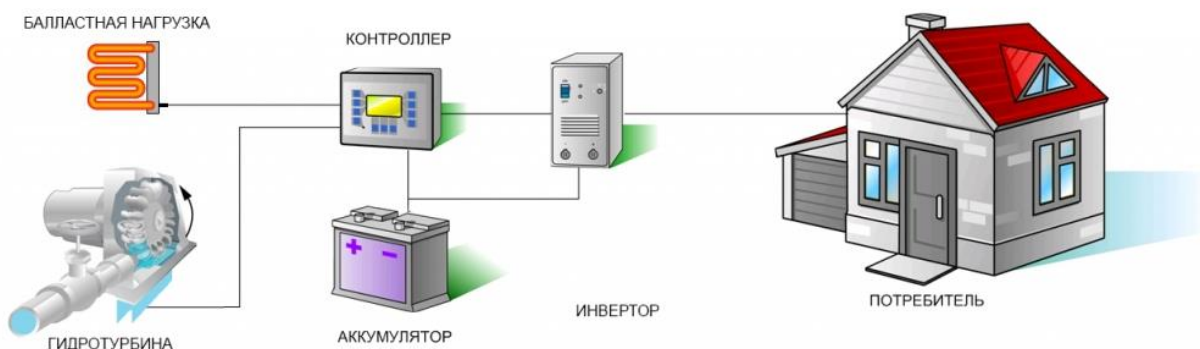
tannarxini pasaytirish imkoniyatlari mavjud.

Mikro GESning **bosh afzalligi** - kichik GESlarni qurish juda katta hududlarni suv ostida qoldirib, juda katta mablag'lar evaziga suv havzalarini tashkil etishni talab etmaydi. Bu degani - u aynan kichik suv oqimlariga mo'ljallanganligidir, zero O'zbekistonning barcha viloyatlarida aynan shunday havzalar ko'p uchraydi. Ularga sekundiga 3-5 metr tezlikda oquvchi ariqlar, soylar kiradi. Avvalambor, bu - toza energiya. Mikro-GES faoliyati ekologiyaga va suvga mutlaqo zarar yetkazmaydi. Masalan, 1 kW energiyani an'anaviy usulda ishlab chiqarish uchun, anchagina qazilma yoqilg'i talab etiladi, mikro-GESda esa biz tuganmas, qayta tiklanuvchi energiya manbai hisoblanadi.

Birinchi va eng **asosiy kamchiligi** - butlovchi qismlar tanqisligi. Konstruktsiyadagi eng qimmat detal generator sanaladi. Qish faslida suvning kamayishi muzlashi mikro gesning genarator ishiga salbiy ta'sir etadi. Uni qurishda va loyihalashda generator valiga mahkamlangan parraklari yuqori tezlikda aylanganida baliqlarga shikast yetkazmaydigan qilib loyihalash kerak. Baliqlar tom ma'noda suvni filtirlab turadi. Shu munosabat bilan, mikro GESni qurish uchun joy tanlashda mavjud minimal oqimning 10% dan ko'p bo'lmagan miqdorda foydalanishga harakat qilish kerak. Mikro GESlardan energiya ta'minoti samaradorligining texnik-iqtisodiy mezonlarini aniqlash uchun gidroenergetika resurslari kadastr orqali stansiyaning o'rnatish uchun tavsiya etilgan maydondan quyidagi asosiy ko'rsatkichlarni aniqlash kerak:

1. Daryoning o'rtacha qiyaligi, $D N$ (m / km);
2. Yozgi quruq mavsumda suv oqimining o'rtacha miqdori, Q (m^3 / s);
3. Yozgi quruq mavsumda o'rtacha suv oqimining tezligi, v (m / s);
4. Kanal yoki daryoning yillik suv oqish soati, H .

Quyida rasmdan generatorning gidro turbinalari va ularning diametrining bosimga bog'liqligi bilan tanishib chiqamiz:

2-rasm. Mikro GES energiyasidan foydalanish.

Quvvati 10 kW bo'lgan mikro GESni ekspluatatsiya qilish shartlari bilan qisqacha tanishib chiqamiz:

Mikro GES energiya tizimidan ajratilgan iste'molchini, elektr energiyasi bilan ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Ekspluatatsiya shartlari:

- havo harorati, 0C

- quvvat bloki joylashgan joyda -10 dan +40 gacha;
- elektr shkaflari joylashgan bo'lgan joyda 0 dan +40 gacha;
- dengiz sathidan balandligi, m 1000 gacha;

(Mikro GESni 1000 m dan ortiq balandlikda o'rnatishda, maksimal quvvati cheklangan bo'lishi kerak)

elektr shkaflari joylashgan joyda $t = + 25\text{ }^{\circ}\text{C}$ nisbiy havo namligi 98% dan ko'p bo'lmasligi, 5 yil kompaniya mutaxassislari ishtirokida montaj ishlarini nazorat qilish

Quvvati 10 kW bo'lgan mikro GESni ekspluatatsiya qilish shartlari bilan qisqacha tanishib chiqamiz:

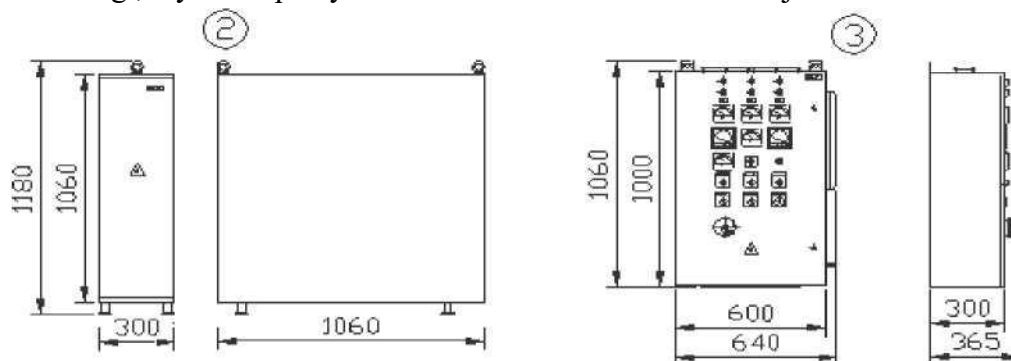
Mikro GES energiya tizimidan ajratilgan iste'molchini, elektr energiyasi bilan ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Ekspluatatsiya shartlari:

- havo harorati, 0°C
- quvvat bloki joylashgan joyda -10 dan +40 gacha;
- elektr shkaflari joylashgan bo'lgan joyda 0 dan +40 gacha;
- dengiz sathidan balandligi, m 1000 gacha;

(Mikro GESni 1000 m dan ortiq balandlikda o'rnatishda, maksimal quvvati cheklangan bo'lishi kerak)

elektr shkaflari joylashgan joyda $t = + 25\text{ }^{\circ}\text{C}$ nisbiy havo namligi 98% dan ko'p bo'lmasligi, 5 yil kompaniya mutaxassislari ishtirokida montaj ishlarini nazorat qilish

3- rasm Quvvati 10 kW bo'lgan mikro GESning generatori va shkafi

XULOSA

O'zbekistonda yashil energiyadan foydalanish va aholini elektr energiyasi bilan ta'minlashda mikro-GESlar muhim rol o'ynaydi. Kichik gidroenergetika boshqa an'anaviy elektr energiyasi bilan solishtirganda elektr energiyasini ishlab chiqarishning eng tejimli va ekologik toza usuli hisoblanadi. 2016-yilda kichik va mikro GESlarning umuman GESlarni raqamlarda ko'rganimizda, 2030- yilgacha yanada rivojlanganini yangi GES qurilishini guvohi bo'lishimiz mumkin. Asosiy maqsadimiz suvning energiyasidan unumli foydalanishimizdir. MikroGESlar (mikrogidroelektrik stansiyalar) nafaqat foydalanish bosqichida, balki qurilish jarayonida ham atrof-muhit va tabiiy landshaftni saqlash imkonini beradi. Quyosh, shamol kabi boshqa ekologik toza qayta tiklanadigan elektr energiyasi manbalaridan farqli o'laroq, kichik gidroenergetika ob-havo va vaqt sharoitlaridan amalda mustaqil bo'lib, iste'molchini barqaror elektr energiyasi bilan ta'minlashga qodir ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toirov O.Z., Alimxodjayev K.T., Alimxodjayev SH.K. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari. -Toshkent.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2019.
2. Investitsii v vodno energeticheskiy kompleks sentral'noy azii. Vinokurov E., Axunbaev A., Usmanov N., Sukarev T., Sarsembekov T. (2021) Investitsii v vodnoenergeticheskiy kompleks Sentral'noy Azii. Almati, Moskva: Yevraziyskiy bank razvitiya.
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/05/04/2030-energy-strategy>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 maydagi “O'zbekgidro- energo” aksiyadorlik jamiyati faoliyatini tashkillashtirish chora tadbirlar to'g'ri- sida”gi PQ-2972-sonli qarori.
5. Karabaeva G. O'zbekistonda gidroenergetika sohasi faoliyati samaradorligini oshirish yo'llari -Toshkent, 2017. - 79 bet.

07.00.00 – Tarix fanlari

07.00.00 - History

07.00.00 - История

AYOLLAR MEHNAT MIGRATSIYASINING YO'NALISHLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Azamatova Gulmira Bayirbekovna

JizPI, "Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7994910>

Annotatsiya: Maqolada mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etadigan omillardan biri - mehnat migratsiyasi haqida so'z boradi. Shuningdek, ayollar mehnat migratsiyasining zamonaviy yo'nalishlari, rivojlanishiga ta'sir etgan omillar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: mehnat migratsiyasi, migrant ayollar, pul o'tkazmalari, uy xizmatchisi, ishsizlik.

DIRECTIONS AND DEVELOPMENT FACTORS OF WOMEN'S LABOR MIGRATION

Abstract: The article talks about labor migration, one of the factors affecting the socio-economic development of the country. Also, modern directions of women's labor migration, factors influencing its development are analyzed.

Key words: labor migration, migrant women, remittances, domestic worker, unemployment.

НАПРАВЛЕНИЯ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация: В статье говорится об одном из факторов, влияющих на социально-экономическое развитие страны - трудовой миграции. Также анализируются современные направления женской трудовой миграции, факторы, влияющие на ее развитие.

Ключевые слова: трудовая миграция, женщины-мигранты, денежные переводы, домашняя прислуга, безработица.

KIRISH

Globalashuv jarayonida mehnat migratsiyasi har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etadigan omillardan biriga aylangan. Mustaqillikning dastlabki yillari mamlakatdagi iqtisodiy tanglikning va ijtimoiy ziddiyatlardan himoyalalanishning asosiy vositasi – mehnat migratsiyasi hisoblangan. Mehnat migrantlarining xorijga chiqib mehnat qilishi orqali O'zbekistonga jo'natilgan pul o'tkazmalari, shuningdek mamlakatda ishsizlikning kamayish kabi holatlar mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Mehnati migratsiyasi - kishilik jamiyati taraqqiyotining hozirgi bosqichida migratsiyaning o'ziga munosib ish va yuqori daromad topish maqsadida amalga oshirilgan alohida turi bo'lib, O'zbekistonning mehnatga layoqatli yoshdagi umumiy aholisining deyarli 8,5 foizi, doimiy o'rtacha aholining esa deyarli 5,0 foizini ishlash maqsadida mamlakatni qonuniy tarzda tark etgan[1].

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida tashqi mehnat migratsiyasida ishtirok etayotgan aholining jinsiy tarkibida ayollar salmog'i ortgan. Migratsiyada chetga ishlash, ish topish maqsadida ketayotganlar safida mahalliy millat ayollari uchrashi tabiiy holga aylanib qolgan bo'lib, respublika migratsiya hajmida 51,5 foizi ayollardir[2].

Ayollar mehnat migratsiyasining rivojlanishiga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, mamlakatdagi ishsizlik kabi holatlar: 1991-1995 yillarda ish o'rinlarining qisqartirilishi natijasida respublikada ishsiz qolganlarni 65 foizini ayollar tashkil etgan[3]. Natijada O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikistonlik ishsiz ayollarning aksariyati Rossiya Federatsiyasiga borib mehnat migrantiga aylana boshlashdi. Statistik tahlillarga ko'ra, Rossiya Federatsiyasidan Qirg'izistonga yo'naltirilgan mehnat migratsiyasining 40% ini, Tojikiston va O'zbekistonda esa, 20% ga yaqini ayollar mehnat migratsiyasi tashkil etadi[4].

2008 yil davomida respublika bo'yicha bandlikka ko'maklashuvchi markazlarga ish so'rab murojaat qilgan 297 885 nafar ayollarning 259 088 nafari ishga joylashtirilgan, 35 701 nafari ishsiz deb e'tirof etilgan. Ayollarning ishga joylashishi imkoniyatlarini kengaytirish ularning, ayniqsa, qishloq joylardagi ayollarning ahvolini yaxshilashda muhim vosita hisoblanadi. Shu sabab 2008 yilning 27-28 noyabr kunlari O'zbekiston kasaba uyushmalari federatsiyasi Kengashi bilan hamkorlikda **"Ayollar bandligi bozori"** mavzusida xalqaro seminar tashkil etilgan. 2012 yil yanvar holatiga hududlarda yashash joyidan uzoq muddatga chiqib ketgan ayollar jami 44 305 nafar bo'lib: Toshkent shahri bo'yicha - 3923, Andijon viloyati - 4701, Buxoro viloyati - 9726, Jizzax - 1421, Qashqadaryo - 1596, Navoyi - 1686, Namangan - 1666, Samarqand - 12 016, Sirdaryo - 793, Toshkent viloyati - 4157, Farg'ona - 1042, Xorazm - 974, Qoraqalpog'iston Respublikasi - 604. Ishsizlik, qashshoqlik, qarzdorlik, uy-joyga ega bo'lmaslik, muhtojlik kabi iqtisodiy sabablar bilan bir qatorda ijtimoiy sabablar: oilalardagi kelishmovchiliklar, ajrimlar, shuningdek ayollarning o'zlari va farzandlarini bilim olishga va rivojlanishga bo'lgan intilishlari kabi bir qancha ijtimoiy omillar ham migratsiyaning mazkur yo'nalishini rivojlanishiga sabab bo'lmoqda.

TADQIQOT NATIJALARI

Ayni vaqtda ayollar mehnat migratsiyasining sabablari mamlakatlar kesimida farqlanadi: masalan, tojikistonlik va qirg'izistonlik ayol mehnat migrantlari uchun daromad topish, oila qurish va shahsiy hayotini yo'lga qo'yish kabi omillar, boshqirdistonlik ayol migrantlar uchun esa, farzandlariga ta'lim va tarbiya berish, uy-joy qilish, qarzlarda qutilish, yaqin kishilarini davolash uchun daromad topish kabi holatlar ularning boshqa mamlakatga borib ishlari uchun turtki bermoqda[5].

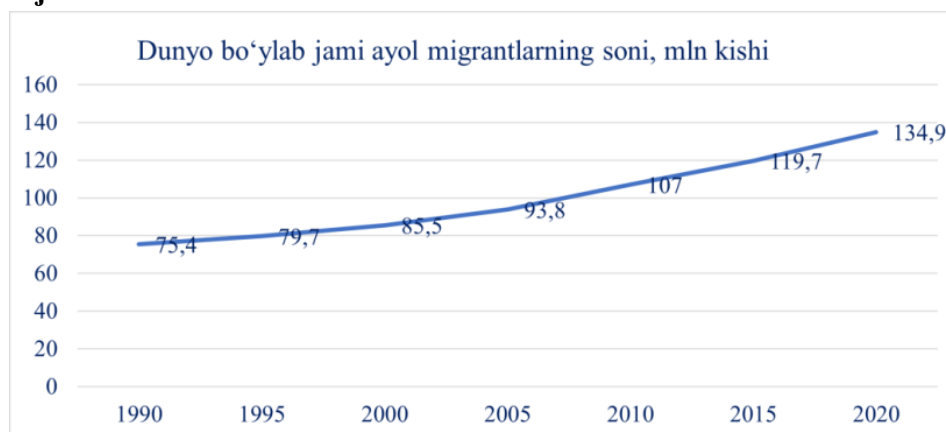
Ayollar mehnat migratsiyasi uning ishtirokchilari uchun daromad topish va iqtisodiy muammolarni hal qilish hamda professional jihatdan o'sish kabi ijobiy imkoniyatlarni yaratishi bilan bir qatorda odam savdosi, jinsiy zo'ravonlik, diskriminatsiya va tahqirlash qurboniga aylanishlariga zamin yaratmoqda. Har yili minglab ayollar turli davlatlar chegaralarini bosib o'tib, bevosita yoki bilvosita zo'rlik yoki tahdid ostida savdo va ekspluatatsiyaning obe'kti bo'lib qolmoqdalar[6].

MUHOKAMA

Chet davlatlarga pul topish maqsadida chiqib ketayotgan ayollar ko'p hollarda jismonan ekspluatatsiya qilinadi. Shaxvoniy yoki boshqa g'araz maqsadlarda yollangan ayollarning asosiy qismi Birlashgan Arab Amirliklari, Saudiya Arabistoni, Turkiya, Xitoy davlatlariga yuborilib, chet mamlakatlarga tranzit davlatlar - Qirg'iziston, Qozog'iston, Rossiya, Ukraina, Armaniston, Ozarbayjon Respublikalari orqali chiqilmoqda[7].

Dunyo bo'ylab migrantlar soni 2021 yilda 281 million kishini, ularning 48 % ini ya'ni, 135 millionini migrant ayollar tashkil etgan. Statistik tahlillarga ko'ra, 1990 yildan xalqaro migratsiya jarayonlarida ayollar ishtirokining o'sish tendensiyasi kuzatilgan, migrant ayollar soni yildan yilga ortib borgan(1-jadval).

Dunyo bo'ylab jami ayol migrantlarning soni, mln kishi
1-jadval

(Manba: Key global migration figures, 2019-2022.IOM UN migration 2022, October

13).

Migrant ayollar asosan, uy xizmatlari, qishloq xo'jaligi sohasi, mehmonxona biznesi, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi ijtimoiy sohalarda faoliyat ko'rsatadilar. Masalan, Yevropada ayol migrantlar asosan, sog'liqni saqlash va ijtimoiy sohalarda faoliyat ko'rsatsa, Gretsiya va Ispaniyada mehmonxona biznesida, Buyuk Britaniyada tibbiyot, Italiyada esa ta'lim sohasidagi migrant ayollarning salmog'i yuqori(2-jadval).

2-jadval

Eng ko'p ayol mehnat migrantlariga ega top 5 ta mamlakat

AQSh	26,2 million
Germaniya	7,9 million
Rossiya	5,9 million
Buyuk Britaniya	4,9 million
Fransiya	4,4 million

Manba:Migration data portal// [Dashboard sub-pages](#) | [Migration data portal](#)

Yevropadagi 25-54 yoshdagi oliy ma'lumotli ayol migrantlarning 30% dan ortig'i yuqori malakaga ega bo'lib, ular fan, texnologiya,matematika va tibbiyot kabi STEMM sohalar bo'yicha mutaxassis hisoblanadilar[8]. Mehnat migratsiyasida uy xizmatchilariga talab yuqori. Dunyo bo'ylab 67,2 million uy xizmatchilarining 17,2%ini ya'ni 11,5 millionini migrant uy xizmatchilari tashkil qiladi. Bu esa dunyo bo'ylab shaxsiy va uy xizmatlari uchun migrantlarga bo'lgan talabning yuqori ekanligini ko'rsatadi. Dunyo bo'ylab uy xizmatchilarining 80%i yuqori daromadli mamlakatlarda, Arab mamlakatlari, Shimoliy Amerika va Yevropa mintaqalarida jami migrant uy xizmatchilarining 52%i joylashgan(3-jadval).

O'zbekistonlik migrantlar mehnat qilish maqsadlarida asosan Rossiya va Qozog'istonga chiqib ketishgan. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, 2017 yilda O'zbekistonlik erkak mehnat migrantlarining 81% va ayollarning 67% Rossiyada, 12% va 10%, Qozog'istonda, 3% va 18% Turkiyada ishlashgan[9].

3-jadval

Dunyo mintaqalarida jami migrantlar tarkibida ayol migrant uy xizmatchilarining ulushi

Mintaqa	Jami migrantlar tarkibidagi ayol migrant uy xizmatchilarining ulushi%
Shimoliy Afrika	23,0
Sub-saxro Afrika	9,4
Lotin Amerikasi	35,3
Shimoliy Amerika	3,3
Janubiy, Shimoliy Yevropa	10,6
Sharqiy Yevropa	0,8
Markaziy va G'arbiy Osiyo	4,5
Arab mintaqasi	60,8
Sharqiy Osiyo	33,4
Janubi-Sharqiy Osiyo	39,2
Janubiy Osiyo	2,8

Manba: *Gallotti, M. Migrant Domestic Workers across the World: Global and Regional Estimates; International Labour Organization: Geneva, Switzerland, 2015; pp. 2,3.*

XULOSA

Migrant ayollarning o'z vatanlariga pul o'tkazmalari katta hajmni tashkil etmasada, ularning o'tkazmalarining asosiy qismi sog'liq, ta'lim, oila va jamiyat rivoji uchun sarflanadi. Migrant ayollarning tajriba, bilim, ijtimoiy, siyosiy va madaniy normalar kabi ijtimoiy o'tkazmalari pul o'tkazmalaridan ham ko'ra ko'proq ahamiyat kasb etishiga etibor qaratish darkor. Sababi ayollarning chet elda ega bo'lgan bilim va orttirilgan tajribalari, texnologiyalar bo'yicha ko'nikmalari ularning oilalari va jamiyatdagi mavqe'larini yuksalishiga va mazkur muhit ishtirokchilarining intellektlariga ijobiy o'zgarishlar bo'lishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimov S.K. Aholi migratsiyasi ijtimoiy-axloqiy muhit transformatsiyasi omili sifatida. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2022. <http://library.ziyouet.uz/uz/book/123332>
2. Tojiyeva Z.N. O'zbekiston Respublikasida demografik jarayonlar va ularning hududiy xususiyatlari. Geografiya fanlari bo'yicha doctor (DcS) ilmiy unvonini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -Toshkent, 2017.-B.110-113.
3. O'zR MDA, M-37 jamg'arma, 1-ro'yxat, 3487-ish, 11-varaq.
4. Varshaver, Rocheva, 2015.
5. Peskova, Abreu Bastos, 2014.
6. Doniyorov S. Современное рабства // Народное слово. – 2009. - № 29. – С.2.
7. Abdulxakov Ya.A.Odam savdosi jinoyatlarini tergov qilishning xususiyatlari.Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent - 2019 yil. 27-bet.
8. Daniela Bolzani, Francesca Crivellaro, Rosa Grimaldi. Highly skilled, yet invisible.The potential of migrant women with a STEMM background in Italy between intersectional barriers and resources// <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/gwao.12719>
9. Markaziy Osiyo mehnat va ko'nikmalarining qisqacha bayoni, Jahon Banki (Central Asia's Labor and Skills Survey (CALISS) Survey. World Bank.) 2017. [Kirish rejimi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/304791468184434621/pdf/106454-REVISED-PUBLIC-SecM2016-0167-1.pdf>]

10. AZAMATOVA G. Illegal Migration And Human Trafficking //Journal of Contemporary Issues in Business and Government| Vol. – 2021. – Т. 27. – №. 2. – С. 3542.
11. Азаматова Г. Б. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯСИ БИЛАН МИГРАЦИЯ СОҲАСИДАГИ ҲАМКОРЛИГИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2020. – №. SI-1№ 1.
12. Azamatova G. B. THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND SOUTH KOREA: MUTUALLY BENEFICIAL COOPERATION IN THE FIELD OF LABOR MIGRATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2022. – С. 60-65.
13. Azamatova G. B. SOME CONSIDERATIONS ON THE MIGRATION MOVEMENTS OF THE POPULATION OF JIZZAH REGION AND ITS PERIODIC CHANGE //International Journal Of History And Political Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 09-13.
14. Azamatova G. B. THE MOVEMENT OF WOMEN IN POPULATION MIGRATION: PROBLEMS AND SOTUTION //Ўтмишга назар журнали. – 2019. – Т. 23. – №. 2.
15. Азаматова Г.Б.ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ МИГРАЦИЯСИ ҲАРАКАТЛАРИ МАСАЛАЛАРИ ВА МИГРАНТЛАР ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – №. SI-3.
16. Азаматова Г. Глобаллашув жараёнида инсон капитали ва интеллектуал миграция //Значение цифровых технологий в изучении истории Узбекистана. – 2022. – Т. 1. – №. 01. – С. 412-415.

10.00.00 – Filologiya fanlari

10.00.00 – Philology

10.00.00 – Филология

ANDIJON VILOYATIDAGI TOJIKQISHLOQ SHEVSI BO'YICHA AYRIM MULOHAZALAR

Jahongirova (Mahmudova) Diyoraxon Bahodirjon qizi,

Andijon davlat universiteti magistri

diyorajaxongirova98@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7978974>

Annotatsiya: Maqolada Andijon viloyatining Paxtaobod tumanidagi Tojikqishlog'ida yashovchi aholi tilining fonetik, leksik xususiyatlari haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: til kontaktlari, tillararo ta'sir, o'zbek tili, tojik tili, lahja, sheva, dialekt, leksik hususiyat, areal tilshunoslik.

SOME REFLECTIONS ABOUT ADVERSE IN TAJIKISHLAK OF THE ANDIJAN REGION

Annotation: The article refers to the phonetic and lexical features of the Tajik village Pakhtaabad districts Andijan region.

Key words: language contacts, interlingual influence, Uzbek language, Tajik language, dialect, Sheva, dialect, lexical feature, area linguistics.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О НЕБЛАГОПРИЯТНОМ В ТАДЖИКИШЛАКЕ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: В статье речь идет о фонетических и лексических особенностях таджикского села Пахтабадского района Андижанской области.

Ключевые слова: языковые контакты, межъязыковое влияние, узбекский язык, таджикский язык, диалект, шева, диалект, лексический признак, ареал языкознания.

KIRISH

Dunyoda yetti mingdan ortiq millatlar va xalqlar bo'lsa, ular ichida asrlar davomida bir-biri bilan yonma-yon yashab, o'zaro inoq, do'st-u qadrdon bo'lib ketganlari kamdan kam topiladi. Markaziy Osiyoda qadimdan qo'nim topgan 100 dan ortiq xalqlar ichida faqat o'zbeklar va tojiklar tili, zaboni boshqa-boshqa-yu, lekin urf-odatlar, qadriyatlar, e'tiqodiga ko'ra bir-biriga yaqin bo'lgan xalqlar sanaladi. Ma'lumotlarga ko'ra, o'zbek va tojik xalqlari o'rtasidagi aloqalar miloddan avvalgi VII-VI asrlarda mavjud bo'lgan Ahmoniyarlar va miloddan avvalgi III-II hukm surgan Qang davlati tarixiga borib taqaladi [1].

Ikki tillilik (o'zbek-tojik tillari), O'rta Osiyoga islom dini kirib kelgandan keyin uchtililik (o'zbek, arab, tojik tillari) Markaziy Osiyo mintaqasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat O'rta osiyo xalqlarining itimoiy, ma'naviy-madaniy hayotida katta rol o'ynagan. Bu yerdan yetishib chiqqan allomalarning aksariyati arab, fors, turkiy va yana bir qancha tillarning usta bilimdonlari bo'lgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Tillar hamma davrlarda bir-birini boyitib kelgan. Buni o'zbek va tojik tillari misolida yaqqol ko'rishimiz mumkin. "Bilingvizm sharoitida tojik va o'zbek tillarining leksik sathdagi o'zaro aloqalari" mavzusida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borgan Sh.Jo'rayevning qayd etishicha, genetik jihatdan turli oilalarga mansub bo'lgan o'zbek va tojik tillarida nomushtaraklikdan ko'ra mushtaraklik holatlari ustun sanaladi [2]. Ushbu tillarning hozirgi sinxron holatini o'rganish o'zbek va tojik xalqlarining dunyoqarashi, turmush tarzi, undagi evoyutsion jarayonlar, urf-odatlaridagi o'xshashlik hamda farqli jihatlarini aniqlashtirishda muhim ahamiyat kasb etishi tabiiy.

O'tgan asrning 70-yillarida o'zbek va tojik tillarining o'zaro ta'siri masalasini atroflicha tadqiq etgan K.Yusupov: "O'zbek va tojik xalqlarining hamkorligi ular tilida, tilning lug'at sostavi va grammatik qurilishida o'z aksini topdi. O'zbek va tojik tillarining o'zaro ta'sirini o'rganish bu xalqlar tilining tarixi va hozirgi strukturasini o'rganishga katta yordam beradi", – deb yozgan edi [3]. Bizningcha, mazkur tadqiqot o'z davri uchun xarakterli bo'lib, hozirda O'zbekistondagi mavjud tillarni o'rganishning yangi sifat bosqichi boshlandi. Mintaqadagi tillar, dialektlar va shevalar bo'yicha materiallarni yig'ish, tadqiq etish bosqichidan sof analitik bosqichga, ya'ni hududlar tilini areal o'rganishga o'tildi. Bunday yondashuv ayni zamon talabi hamdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 13 maydagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi PF-4797-sonli, 2019 yil 21 oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-sonli, 2020 yil 20 oktabrdagi "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6084-sonli Farmonlarida davlat tilini har tomonlama rivojlantirish bilan bir qatorda o'zbek tilining qadimiy va boy sheva va dialektlarni chuqur o'rganish, mintaqadagi boshqa tillarga o'zaro hurmat-e'tiborda bo'lish masalalariga ham alohida ahamiyat qaratilgan [4]. Jumladan, o'zbek va tojik xalqlari yonma-yon yashayotgan alohida hududlarni areal tadqiq etish kelgusida o'zbek tilshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lishi mumkin.

TADQIQOT NATIJALARI

Aslida, o'zbek va tojik tillari o'rtasidagi aloqalarni o'rganish uzoq tarixni o'z ichiga oladi. Uni shartli ravishda quyidagi besh davrga bo'lish maqsadga muvofiq.

1-davr – Mahmud Koshg'ariy, Alisher Navoiylardan tortib, to XX asr boshigacha bo'lgan davr. Bu davr asosan forsiy tilning rasmiy va badiiy til sifatidagi ustunligi va umumturkiy tilni tiklash uchun olib borilgan sa'y-harakatlarning boshlanishi, pirovard natijada Alisher Navoiyning eski o'zbek tilining mavqeini ko'tarishi, uning har sohada forsiy tildan qolishmasligini ilmiy jihatdan asoslab berishi bilan xarakterlanadi.

2-davr – A.Z.Rozenfeld, N.V.Nalivkin, I.I.Zarubin, YE.D.Polivanov, A.N.Borovkov, K.KYudaxin, V.V.Reshetov kabi turkiyshunoslar va forsiyshunoslar tomonidan o'zbek va tojik tillarining kelib chiqishi, o'zaro aloqalari bo'yicha olib borilgan ishlarni o'z ichiga qamrab oladi.

3-davr – O'zbek va tojik xalqlari ichidan yetishib chiqqan milliy kadrlar: Abdurauf Fitrat, Sadridin Ayniy, Faxri Kamol, Ayub G'ulomov, Sh.Shoabdurahmonov, M.Mirzayev, X.Doniyorov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlardan iborat. Bu davrda o'zbek va tojik tillari ular o'rtasidagi mushtarak va farqli jihatlar ilmiy jihatdan asoslab berila boshlandi. Tadqiqotlar qamrovi ittifoq miqyosiga ko'tarildi.

4-davr – 50-yillardan tortib to 2016-yilgacha bo'lgan davr. Bu davrda asosiy e'tibor o'zbek va mintaqadagi tojik xalq shevalarining fonetik, leksik, grammatik, sintaktik xususiyatlarini monografik planda o'rganishga qaratildi. Natijada o'zbek va tojik xalq shevalari bo'yicha boy va qimmatbaho materiallar to'plandi.

5-davr – sheva va dialektlarni areal tilshunoslik aspektida tadqiq etish uchun yo'l ochildi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida prof.S.Ashirboyev boshchiligida dialektologik markaz ish boshladi. Markaz tomonidan areal tilshunoslikni rivojlantirish bo'yicha bir qator e'tiborga molik amaliy ishlar bajarildi. Nufuzli anjumanlar tashkil etildi, tayanch oliy ta'lim muassasalarida 70230103 – Folklorshunoslik va dialektologiya mutaxassisligiga magistrlar qabul qilindi, darsliklar va uslubiy-qo'llanmalar yaratildi [5]. A.Shermatov, A.Jo'rayevlardan keyin deyarli 30 yillar chamasi vaqt o'tib

I. Darvishev tomonidan Darvishev I. "Janubiy-g'arbiy Namangan shevalari fonetik-fonologik xususiyatlarining areal tadqiqi" mavzusida ilmiy-tadqiqot ishi bajarildi [6]. Lekin, bular xamir uchidan patir. Oldinda amalga oshirilishi kerak bo'lgan ulkan vazifalar turibdi. Shulardan birini Respublikamiz va dunyodagi o'zbek va mintaqada yashovchi o'zga xalq shevalari, dialektlarini o'rganishni yakunlash, mamlakatimizda yashovchi boshqa millat vakillari tiliga o'zbek tilining va aksincha, boshqa tillarning o'zbek tiliga ta'siri masalasini chuqur o'rganish, hududlararo va undan keyingi bosqichda o'zbek xalq shevalarining yagona lingvistik xaritasini yaratish ishlari tashkil etadi. Buning uchun hududlar ichiga chuqur kirib borish talab etiladi. Ana shunday hududlardan biri Andijon viloyati Paxtaobod tumani Tojikqishloq mahallasidir.

MUHOKAMA

Ma'lumki, tojik xalqi to'p bo'lib yashaydigan Samarqand, Buxoro, Surxondaryo viloyatlarida o'zbek-tojik tillari aloqalarida faollik va muntazamlilik kuzatiladi, bu xususiyatlarni Tojikqishloqda ham kuzatiladi. Ayrimlarini quyida ko'rishimiz mumkin:

1. Paxtaobod tumanidagi Tojikqishloq atrofida ham xuddi Xondibog'i va Hindimozor qishloqlari kabi o'zbekzabon aholi yashaydi. Bu o'z-o'zidan hududda istiqomat qilayotgan aholi tiliga o'zbek tilining kuchli ta'sirda bo'lishiga olib kelgan. Aksariyat so'zlar tojikcha intonatsiya bilan talaffuz qilinadi. Masalan: *hovli-havli, pul-pil, paqir-faqir, tarvuz-tarbiz, ko'cha-kucha* kabi.

2. Qishloq aholisi tilida tojikcha ko'plab so'zlar saqlanib qolgan. Ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

a) fe'llar: *bishi* – o'tir, *bihez* – tur, *meraviymi* – borasanmi, *meshaviymi* – bo'ldingmi, *biyo* – kel, *xanday* – o'qidi, *bixun* – o'qi, *yod bigir* – o'rgan, *bigi* – ol, *mehrim* – yemoq, *bikash* – tort, *bigard* – yur, *bigza* – o'tmoq;

b) qarindoshlik atamaları: *hesh* – qarindosh, *apacha* – opa, *opa* – ona, *bobo* – opodda, *xohar* – singil, *dodar* – og'il uka, *yanga* – kelinoyi, *yazna* – pochcha, *bacha* – o'g'il farzand, *dixtar* – qiz farzand;

v) kiyim-kechak nomlari: *jo'mma* – to'n, *shalvar* – ishton, *toqqi* – do'ppi, *kirta* – ko'ylak, *lingi* – ro'mol, *popush* – oyoq kiyim, *durracha* – kichkina ro'mol, *ostin* –yeng, *muzza* – etik;

g) hayvon nomlari: *gav-mol*, *guspan-d-qo'y*, *mirx-tovuq*, *gusala-buzoq*, *biz-echki*, *mircha-chumoli*, *shtir-tuya*, *ashp-ot*, *xar-eshak*, *sak-it*, *pishik-mushuk*, *mish-sichqon*, *mor-ilon*;

d) mevalar nomlari: *zandoli* – o'rik, *sev* – olma, *angir* – uzum, *harbiza* – qovun, *tarbiz* – tarvuz, *kadu* – oshqovoq;

e) tana a'zolari nomlari: *pochik* – oyoq, *dist* – qo'l, *sar* – bosh, *shikam* – qorin, *dahan* – og'iz, *binni* – burun, *gush* – quloq, *muh* – soch, *dandun* – tish, *mijja* – kipriq va h.k.

3. Aholi leksikasida milliy taom nomlarini bildiruvchi so'zlar ham bor. Faqat Tojikqishloqda holvaytarning quritilgan turi uchraydi, marosimlarda uni dasturxongga tortishadi va mahalliy aholi uni "milliy taomimiz" deb e'tirof etishadi, nomini "holva" deyishadi. Nonning ham bir qancha turlari mavjud, ularga misol qilib "non-sumalak" (sumalakning suviga hamir qorib, tandirning tagida pishiriladigan non) va "chepati" (bir marotaba qizdirilgan tandirda, ikki marta ketma-ket yopilgan non) ni keltirish mumkin.

4. Yaqin qarindoshlar, yaqin insonlar orasida ismlarga erkalash ma'nosida " -jun" qo'shimchasini qo'shib gapirish odati bor. Misol uchun: Sharifayi jun- Sharifaxon degan ma'noda keladi.

XULOSA

Umumiy xulosalar:

1. Fargʻona vodiysidagi tojikzabon aholi haqida gap ketganida tadqiqotchilar asosiy eʼtiborni Namangan viloyatidagi Chust, Kosonsoy, Fargʻona viloyatidagi Soʻh, Rishton, Andijon viloyatidagi Marhamat, Shahrison tumanlaridagi aholi nuqtiga qaratadi, lekin oʻzbek tillik aholi oʻrtasida qolib ketgan Tojikqishloq kabi aholi tili deyarli oʻrganilmagan.

2. Tojik qishloq hududida tojik tili shevalari asosan katta yosh vakillarining nutqida saqlanib qolgan. Bizningcha, buning asosiy sababi qishloqning atrofdan faqatgina oʻzbeklar tomonidan qurshab olinganidir. Surishtiruvlarimizga koʻra, bu yerdagi aholi Andijon viloyatining Oltinkoʻl tumanidagi Xondibogʻi va Hindimozor tojiklari bilan quda-andachilik rishtalarini olib borishadi, u yerda Tojikqishloqdagidan koʻra koʻproq tojik tili elementlari saqlanib qolgan.

Areal lingvistika bilan shugʻullangan tadqiqotchilar yuqoridagi kabi holatlarga deyarli eʼtibor qaratishmagan. Oʻzbek tillik massivlar zonalashtirilganda, masalan, Fargʻona vodiysidagi dialektal zonalar Janubiy-sharqiy Fargʻona dialektal zonasi (Andijon-Oʻsh), Janubiy-gʻarbiy Fargʻona dialektal zonasi (Margʻilon-Qoʻqon), Shimoliy Fargʻona dialektal zonasi (Namangan) tarzida uchta katta guruhga ajratilgan. Bunday zonalashtirish ikki jihatiga koʻra talabga javob bermaydi.

1. Vodiya istiqomat qilayotgan oʻzbek, tojik, qirgʻiz va boshqa xalqlarning areal joylashuvi azaldan aniq va ularni alohida zonalarga ajratish zarur. Masalan, Fargʻona viloyatining Rishton, Beshariq, Namangan viloyatining Chust, Kosonsoy, Andijon viloyatining Shahrison, Marhamat tumanlarida va boshqa qishloqlarda tojiklar, vodiyni Qirgʻiziston bilan chegaradosh hududlarida qirgʻizlar muqim yashaydi. Ularni Fargʻona vodiysidagi aralash dialektal zonaar: a) tojik dialektal zonasi; b) qirgʻiz dialektal zonasi tarzida ajratish maqsadga muvofiq. Shunda yuqoridagi Tojikqishloq singari hududlar nazardan chetda qolmagan boʻladi.

2. Vodiya hududlarning bugungi areal holatini oʻtgan asrning 80-yillari bilan aslo solishtirib boʻlmaydi. Oʻsh, Oʻzgan, Jalolobod, Xoʻjand singari shaharlarda u paytlari qirgʻiz va tojik xalqi vakillari deyarli yashamagan. Bugun bu joylarda ularning nufuzi oʻzbek xalqinikidan baland. Turli obyektiv va subyektiv sabablarga koʻra bu yerda yashagan oʻzbek millati vakillari boshqa hududlarga chiqib ketdi. Oʻzbek tili qirgʻiz va tojik tillarini kuchli taʼsirida qoldi. Bu yerlarda yashayotgan oʻzbeklarning asosiy maqsadi oʻzbek tili va milliy qadriyatlarni saqlab qolishga qaratilgan. Shunga koʻra ularni alohida olingan oʻzbek tillik zonalarga ajratish lozim.

Umuman olganda, bu kabi alohida hududlar tilini areal oʻrganish Markaziy Osiyoda uzoq davrlardan biri hukm surib kelgan bilingvizm hodisasi, uning sinxron koʻrinishlari, milliy tillar taraqqiyotidagi oʻziga xosliklar va ularning bir-biriga taʼsiri masalasini oydinlashtirishga, boshqa tillar oʻramida qolgan oz sonli sheva vakillariga oʻzlarining lisoniy muammolarini aniqlash va hal etishda yaqindan yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенезиси ва этник тарихи. – Тошкент: Университет, – 2007.- 34-, 64-, 164-, 183-, 228-бетлар.
2. Жўраев Ш. Билингвизм шароитида тожик ва ўзбек тилларининг лексик сатҳдаги ўзаро алоқалари (Самарқанд вилояти материаллари асосида): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореф. – Самарқанд, 2018. –19-б.
3. Юсупов К. Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири. – Тошкент: Фан, 1974. – 19-бет.
4. lex.uz.

5. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 176 b. ; Enazarov T. Dialektologiya metodologiyasi. Toshkent: Innovatsiya- Ziya, 2020. – 152 b. va boshqalar.
6. Дарвишев И. Жанубий-ғарбий Наманган шевалари фонетик-фонологик хусусиятларининг ареал тадқиқи: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс... автореферати. – Фарғона, 2018. – 57 б.

TOHIR MALIK HIKOYALARIDA KELTIRILGAN MAQOLLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Jurayeva Mavludaxon Abdulxamid qizi

Andijon davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8000663>

Annotatsiya: Tohir Malik xalq og'zaki ijodiga – maqollarga yuksak badiiy tafakkur xazinasi sifatida qaraydiki, asar qahramonlari nutqining ta'sirchan ifodalanishida, aniq va teran yoritilishida maqollar bebaho badiiyat xazinasi bo'lgan. Ayniqsa, adib o'z asarlaridagi davr ruhini ochib berishda qahramonlarning nutqini maqollar orqali individuallashtirishga ham e'tibor bergan.

Kalit so'zlar: ijod, maqollar, lingvopoetika, madaniyat, urf-odat, xalq, ko'chma ma'no, uslubiyat.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ, УПОМЯНУТЫХ В РАССКАЗАХ ТАХИРА МАЛИКА

Аннотация: Тахир Малик рассматривает устное народное творчество – пословицы как сокровищницу высокого художественного мышления, утверждая, что пословицы были бесценным сокровищем искусства в их трогательном выражении, ясном и глубоком освещении речи героев произведения. В частности, писатель обращал внимание и на индивидуализацию речи героев пословицами, раскрывая в своих произведениях дух эпохи.

Ключевые слова: творчество, пословицы, лингвопоэтика, культура, традиция, народ, переносное значение, методология.

LINGUOPOETIC FEATURES OF PROVERBS MENTIONED IN THE STORIES OF TAHIR MALIK

Abstract: Takhir Malik views folk oral creativity – Proverbs as a treasure of high artistic thinking, proverbs in the impressive expression, clear and thoughtful illumination of the speech of the heroes of the work have been an invaluable treasure of artistry. In particular, adib also focused on individualizing the discourse of the qahramons through proverbs in revealing the spirit of the times in his works.

Keywords: creativity, proverbs, linguopoetics, culture, tradition, people, portable meaning, style.

KIRISH

Xalqning madaniyati, tarixi va urf-odatlarini ixcham tarzda yetkazib berish va xalqning mentaliteti, madaniyatini ko'rsatib berishda maqollar paremiologik birliklar ichida yetakchi o'rinni egallaydi. Chunki maqollarda fikr tugalligi, ixchamlilik, mazmunlilik va ta'sirchanlik boshqa nutq vositalariga nisbatan kuchli bo'ladi. Bunday birliklar fikrni lo'nda va tiniq ifodalash imkoniyatining mavjudligi, nutqning ta'sirchanligini ta'minlashda juda qo'l keladi. Maqollar - grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, kichik, ixcham, o'tkir mazmunli, ko'chma ma'noda yoki ham ko'chma ma'noda, ham o'z ma'nosida qo'llanadigan hikmatli xalq iboralaridir.¹ Har bir janrda o'ziga xos uslub va yo'nalishga egalik asosida betakror asarlar yaratgan yozuvchi

¹Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent:Fan, 2008. – 66- b.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

T.Malik hikoyalarida qo'llanilgan maqollarni tadqiq etish uning asarlari tili, qolavesa ularning milliy o'ziga xosligini ko'rsatib berishga xizmat qiladi. Bunda qahramonlar nutqini boyitish, emotsional- ekspressivlikni oshirish, qahramonlarning xarakter- xususiyatlarini yoritishda maqollar lingvopoetik qimmat kasb etgan. *Rahima erining kelganini ko'rsa ham, o'rnida jilmay ishini davom ettirdi. Eridan "Nima qilyapsan?" degan savolni kutdi. Ergash anqayib turavergach:*

-Ha, ko'cha xandon, uy zindon, keldingizmi?- deb ming'irladi. ("Qarg'ish", 264-b.) Ma'lumki, xalqimiz orasida ko'chadan beri kelmaydigan, o'z uyini muhofaza qilishga intilmaydigan insonlarga nisbatan aynan yuqoridagi parchada keltirilgan maqollarni qo'llash holatlarini uchramiz. Adibning bu o'rindagi mahorati shundaki, birinchidan, qahramonning nutqi orqali uning qanday harakterga ega ekanligini ko'rsatish bo'lsa, ikkinchidan, uning shunday zaharhanda vaziyatga tushib qolishida faqatgina o'zi emas balki, atrofidagi insonlarning ham hissasi borligi va birgina maqolni keltirish orqali qahramon nutqi qaratilgan shaxsning ham xarakter-xususiyati ochib berilganligidadir. Bugina emas, T.Malik hikoyalarining hayotiyiligiga u yozgan hikoyalar bilan tanish bo'lgan har bir kitobxon guvoh bo'lgan desak muboh'ag'a bo'lmaydi. Buning isboti tariqasida yuqoridagi kabi boshqa hikoyalarni ham keltirish mumkin. Ulardan o'rin olgan maqolollarning ahamiyati ham o'zgacha. Ya'ni xalqning zamonlar osha hukm surib kelayotgan oilaning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, farzandlar kelajagiga bevosita ta'sirini belgilovchi hayotiy holatlari haqqoniy tarzda ifodalangan ko'rinishlari mavjud.

Qaytish bizlarning qismatimizda bo'lmasa, sizlarnikida bordir. Zurriyodimiz ota yurtida tup qo'yib, palak otsa, ming bor shukur qilamiz... ("Baxtli kelin" 339-b.)

"Tup qo'yib, palak otmoq" maqoli aslida insonlarning baxtli kelajak hayotini qurishiga qarata aytilgan maqollar sirasida bo'lsa-da, yozuvchi bu maqolni o'z badiiy istagiga bo'ysundirgan holda qo'llaganligi ko'zga tashlanadi. Sababi, bu parchada o'z orzu-istaklari va o'tmish xotiralariga bandi bo'lib, farzandlarini bu istaklar oqimida qurbon qilayotgan otaning xarakter-xususiyati ochib berilgan. Garchi ushbu "Baxtli kelin" hikoyasidan o'rin olgan ota obrazi asarning boshidan oxirigacha qatnashmasa-da, uning bir necha gaplari farzandining xotira siniqlaridagina gavalantirilgan holda asar bosh qahramoni bo'lgan ayol (Mahbuba)ning baxtsiz turmush sohibasi bo'lishiga aybdor shaxs sifatida berilgan. Zero, hikoyaning nomi ham qo'shtirnoq ichidagi "Baxtli kelin" dir.

TADQIQOT NATIJALARI

T. Malik xalq og'zaki ijodiga – maqollarga yuksak badiiy tafakkur xazinasi sifatida qaraydiki, asar qahramonlari nutqining ta'sirchan ifodalanishida, aniq va teran yoritilishida maqollar bebaho badiiyat xazinasi bo'lgan. Ayniqsa, adib o'z asarlaridagi davr ruhini ochib berishda qahramonlarning nutqini maqollar orqali individuallashtirishga ham e'tibor bergan: *Chakki bezovta bo'libsiz. Raisliging o'zingga buyursin. Men tuya emasman, hammomni orzu qilsam. Tirikchiligidim shu "oshi halol" bilan o'tib tursa bas. ("Zilzila", 202-b.)* Keltirilgan misolda quyidagicha holat aks etganki, halol mehnat qilib kun kechirayotgan oddiy xalq vakillari shaxsga sig'inish davrida hatto orzu qilishga va o'z kelajak rejalarini-da aytishga ojiz ekanliklari ochiq ifodalangan.

Maqollar shakliga ko'ra ixcham, ammo chuqur mazmunga ega bo'lib, uning vujudga kelishiga asosiy sabab sifatida xalqning ko'p asrlik kuzatishlari, turli siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tajribalariga asoslangan holda yaratilganligini aytish mumkin. Shuning uchun ham uzoq yillar davomida o'z qimmatini o'zgartirmay keladi. Yozuvchi Tohir Malik o'z asarlariga ana

shunday sayqallangan janr na'munalarini faqatgina ajdodlar nigohi bilan ko'rmay, o'z hayotiy tajribalarini o'rtoqlashmoqchiday yangidan teran ma'no kasb etgan holda singdirgan. O'z hayotiy tajribalariga asoslanib, hikoyalarining estetik saviyasini oshirishda o'zbek xalq maqollaridan foydalangan. Bu esa, asardagi katta mazmunni kichik shakl vositasida anglatish bilan birga ixchamlilik orqali kitobxonga estetik zavq berish vazifasini ham bajargan: ...*O'tgan yilgi qahatchilik odamlarning sillasini quritdi. Yo'g'on cho'zilib, ingichka uziladigan kunlarda Zohid uyidagi supra ham quridi. "Boy tebramasa, och to'ymaydi", deb bejiz aytmaganlarkim, bu shaharda qashshoqlarga non, tebrani qo'yishi lozim bo'lgan boylarga esa insof yetishmay qolgan edi.*("Nomus", 8-b.)

Ona o'g'lining buzuqligiga emas, tuhmat balosiga uchraganiga aniq ishonadi. U damlarda eri ham tuhmat balosidanketgan edi."O'rmonga o't ketsa, ho'l-u quruq baravar yonadi", deganlaridek, ko'p qatori chidashga majbur edilar. ("Voy, onajonim", 30-b.)

O'g'lining zulmidan aziyat chekkan ota nima qilishi kerak? Dardini birovga darrov ayta olmasa... Ha, sabr qiladi. Ammo pichoq borib suyakka qadalsa-chi? ("Oqibatul-amr", 78-b.)

MUHOKAMA

Shuningdek, arabcha "qavlun"- gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan xalq ijodi namunasi bo'lmish bu janrning T.Malik ijodida o'zgacha jilolanishi va badiiy jihatdan ta'sirliligi oshgan hikoyalari qatoriga "Oxirat", "Kurort", "Sunami", "Tiriklik suvi", "Kir o'ra" kabilarni qo'shish mumkin:

-Kartoshkani yaxshi archarkasan, - dedi kulimsirab. - O'zbeksan-a? O'zbeklarning bir maqolini bilaman: "Piyozni boyning bolasi, sabzini kambag'alning bolasi archsin", deyishadi. Buning ma'nosini bilasanlarmi? ("Oxirat", 154-b.)

Shunday bo'lishini ko'nglim sezib turardi. "Birga tug'ilmoq bor, birga turmoq yo'q", degan hikmat bor. ("Oqibatul-amr", 127-b.)

Ota-ona farzandlarini bir xil mehr bilan ardoqlashadi. Farzandlarning ota va onaga nisbatan bo'lgan mehr va sevgilari esa bir xil bo'lmaydi. "Bir ota o'n o'g'ilni boqadi, o'n o'g'il bitta otani boqa olmaydi", degan naql shuning oqibatida yuzaga chiqqan. ("Sunami", 168-b.)

Husaynning so'zi og'zida qoldi. Abu Sahl fikrini oydinlashtirdi: - Ha aynan uqdingiz. It kim suyak tashlasa ketaveradi. Odamzod zinhor unday qilmas. Maslahatimni durust topsangiz Gurganjdan chiqaylik. ("Tiriklik suvi", 206-b.)

Maqollar fikr mohiyatini aniq va ixcham ifodalaydi. U qanchalik ko'p ishlatilishiga qarab emas, qanday ishlatilishiga, o'rinli qo'llanilishiga qarab ta'sir ko'rsatadi. Bunday vaziyatda esa yozuvchi o'z bilim va tajriba saviyasidan kelib chiqqan holda maqollarni asar mohiyatiga, mazmuniga mos ravishda tanlashi kerak bo'ladi. Shu jihatdan olib qaralganda adib o'z hikoyalarida faqatgina o'zbek xalq maqollaridan foydalanibgina qolmay, boshqa millat maqollarini ham o'rni bilan qo'llaganini kuzatishimiz mumkin: *Rahima kelgach, shom qorong'isi tushmay turib, erta kundan eshik tambalanadigan bo'lgan edi. Bir kuni Ergash: "Namuncha qo'rqasan, bo'ri yeydimi?" deb tanbeh berganida "Orislarning maqoli bor: "Ozingni ehtiyot qilsang, Xudo ham seni saqlaydi", deb javob qaytargandi.* ("Qarg'ish", 268-b.)

Uning to'satdan lovullab ketishiga bu bir bahona, xolos. Asl sababini bilsa ham, tan olgisi kelmaydi. "Puling bo'lsa xaltada- boravergin Yaltaga". "Men Yaltaga ketmayapman-ku?" ("Kurort", 292-b.) Asar mazmuni va voqelik vaziyatidan kelib chiqqan holda boshqa millat maqollaridan badiiy maqsad va estetik zavqni kitobxonga ulashish maqsadida foydalanilganini ifoda etgan maqollar asar sujeti va estetikligiga o'zining katta ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Tohir Malik hikoyalarida lingvomadaniy harakterga ega bo'lgan maqollar badiiy voqelikni yorqin aks ettirishga xizmat qilish bilan birga davr ruhini berishda, turli xil voqealarni, vaziyatlarni tasvirlashda, qahramonlar xarakterini aks ettirishda, ularning nutqini individuallashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Shuningdek, adib ilgari surgan g'oyani estetik jihatdan umumlashtirishda muhim lingvopoetik vazifa bajarganligini ham ko'rishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: Fan, 2008.
2. Shukurova Z. “Qissasi Rabg'uziy” da maqollar. O'zbek tili va adabiyoti. 2012-y, 2-son.
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. – Toshkent: Fan, 2000.
4. Muqimova Z. Maqollarning lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti. 2020-y, 5-son.

FURQATNING NAVRO‘Z HAQIDAGI G‘AZALI XUSUSIDA

Kamolova Nargiz Soliyevna

Buxoro tuman 26-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7992186>

Annotatsiya: Navro‘z an‘analari xalqimizning madaniy turmushiga, ruhiyatiga chuqur singib ketganligi bilan e‘tiborlidir. Shuning uchun adabiy an‘analarimiz tizimida bahor madhi, Navro‘z tavsifi, u bilan bog‘liq urf-odatlarining kelib chiqish tarixidan so‘zlovchi afsona va rivoyatlar mazmuni, ayrim tarixiy ma‘lumotlar ham og‘zaki, ham yozma adabiyotda keng talqin etilganligi kuzatiladi. Bu borada Navro‘z bilan aloqador udumlar tasviri va talqini mumtoz shoirlarimiz ijodida o‘ziga xos o‘rin egallab, unga bag‘ishlangan dostonlar, qasidalar, g‘azallar yaratilganligi ayricha e‘tiborni tortadi.

Kalit so‘z: Navro‘z, urf-odatlar, milliylik, she‘riyat, afsona va rivoyat, g‘azallar, Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat, mumtoz shoir, zullisonayn, badiiy tafakkur

О ГАЗАЛИ ФУРКАТА О НАВРОЗЕ

Аннотация: Традиции Навруза отличаются тем, что глубоко укоренились в культурной жизни и психике нашего народа. Поэтому в системе наших литературных традиций весенний гимн, описание Новруза, содержание легенд и повествований, повествующих об истории возникновения связанных с ним обычаев, некоторые исторические сведения широко интерпретируются в литературе как в устной, так и в письменной форме. В связи с этим описание и интерпретация событий, связанных с Новрузом, занимают особое место в творчестве наших поэтов-классиков, а создание посвященных ему эпосов, од и газелей привлекает особое внимание.

Ключевые слова: Навруз, традиции, народность, поэзия, легенда и повествование, газели, Закиржон Халмухаммадов Угли Фуркат, поэт-классик, художественное мышление

ABOUT GAZALI FURKAT ABOUT NAVROZ

Abstract: The traditions of Navruz are distinguished by the fact that they are deeply rooted in the cultural life and psyche of our people. Therefore, in the system of our literary traditions, the spring anthem, the description of Novruz, the content of legends and narratives that tell about the history of the emergence of customs associated with it, some historical information is widely interpreted in literature, both orally and in writing. In this regard, the description and interpretation of the events associated with Nowruz occupy a special place in the work of our classical poets, and the creation of epics, odes and gazels dedicated to him attracts special attention.

Keywords: Navruz, traditions, nationality, poetry, legend and narration, gazelles, Zakirjon Khalmuhammadov Ugli Furkat, classical poet, artistic thinking

KIRISH

Navro‘z mavzusi o‘tmishdan hozirgacha milliy she‘riyatimizda ko‘tarinki ruhda tarannum etib kelinmoqda. Chunki Navro‘z shunchaki bir bayram emas. U millatimizning tarixi, falsafiy dunyoqarashi, badiiyati va san‘ati, madaniyati, mifologik, diniy va dunyoviy dunyoqarashi, ilmiy va badiiy tafakkur tarzini o‘zida mujassam etgan qadimiy va navqiron qomusiy bir ayyomdir. Xalqimizning eng qadimiy marosimlari tizimida Bahor bilan bog‘liq urf-odatlarimiz alohida o‘rin tutadi. Xususan, unga aloqador Navro‘z an‘analari xalqimizning madaniy turmushiga, ruhiyatiga chuqur singib ketganligi bilan e‘tiborlidir. Shuning uchun adabiy an‘analarimiz tizimida bahor

madhi, Navro'z tavsifi, u bilan bog'liq urf-odatlarining kelib chiqish tarixidan so'zlovchi afsona va rivoyatlar mazmuni, ayrim tarixiy ma'lumotlar ham og'zaki, ham yozma adabiyotda keng talqin etilganligi kuzatiladi. Bu borada Navro'z bilan aloqador udumlar tasviri va talqini mumtoz shoirlarimiz ijodida o'ziga xos o'rin egallab, unga bag'ishlangan dostonlar, qasidalar, g'azallar yaratilganligi ayri-acha e'tiborni tortadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Qo'qon adabiy muhitining yetuk vakillaridan Muqimiy va Furqatning ham Navro'zga bag'ishlangan go'zal g'azallari bor. Furqatning "Fasli navbahor o'ldi, ketibon zimistonlar", Muqimiyning "Navbahor: ochildi gullar, sabza bo'ldi bog'lar, Suhbat aylaylik, kelinglar, jo'ralar, o'rtog'lar" bayti bilan boshlanadigan g'azallari allaqachon xalqimiz ma'naviy mulkiga va ko'ngil xazinasiga aylanib ulgurgan. Muqimiy kishilarni Navro'zdan ilhomlanib, dilni poklash sari undab yozadi:

*Navbahor ochildi gullar, sabza bo'ldi bog'lar,
Suhbat aylaylik, kelinglar, jo'ralar, o'rtog'lar.
Xush bu mahfilda tiriklik ulfatu ahbob ila,
O'ynashib, gohi tabiatni qilaylik chog'lar.*

Tinchlik, omonlik, totuvlik, do'stlik, mehr-u muhabbat, obodlik va bunyodkorlik, yasharish va yangilanish timsoli bo'lib kelgan Navro'z barcha davrlarda ezgu ishlarga undash vositasi sifatida qadr topdi. Ana shu sabab barcha davr ma'rifatparlari Navro'zni nishonlashga, undan bahra olib, huzurbaxsh an'alarini davom ettirishga barchani da'vat etib kelishdi. Jumladan, taniqli ma'rifatparvar shoir Zokirjon Mullo Xolmuhammad o'g'li Furqat ham bahor ayyomini, Navro'zning boshlanishini quyidagicha nazm etdi:

*Fasli Navbahor o'ldi ketibon zimistonlar,
Do'stlar, g'animatdur, sayr eting gulistonlar.
Subhidam tushib shabnam, bo'ldi sabzalar xurram,
Gul uza tomib kam-kam yog'di abri naysonlar...
Emdi jonparvar nasim bo'lgach, bulut qatra fishon,
G'unchalar kuldi-yu, yuz ochdi guli seroblar.
Sarfuza qumri, gul uzra andalib ayg'onidin,
Uchdi yakbora cho'chib, nargis ko'zidin xoblar.
Sabzalar uzra musalsal bo'ldi sunbul turrasi,
Bir taraf savsan arosidin ravondur oblar...*

Bahorning kelishi xalqimiz uchun qadimdan Yangi yil kelishi, yangi kun, yangi orzu-umidlar boshlanishi bo'lgan. Bahor kelishini xalq o'z an'ana-udumlari bilan tantanali kutib olgan. Ommaviy sayillar, gul bayramlari, sumalak pishirish kabi udumlar ana shular jumlasidandir. Navro'z va bahor talqiniga bag'ishlangan yuqoridagi g'azalda ham, quyidagi g'azal parchasida ham aynan shu udumni davom ettirishga da'vatni kuzatish mumkin.

*Bahor ayyomida gulgash etarga bir chaman bo'lsa,
Qilurg'a sharhi hol, ahli muhabbat ikki tan bo'lsa.
... Sururu shodlikni dahr bog'ida nechuk ko'rgay,
Kamina Furqatiyning maskani baytul-xazan bo'lsa.*

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

G'azalda qish chiqishi bilan tabiat uyg'onishi, bahor kelishi, shu munosabat bilan har xil sayroqi qushlarning o'lkamizga uchib kelishi, ularning yoqimli xonishlari, zaminning ko'klikka va gullarga burkanishi, ariqlarning suvlarga to'lishi kabi o'zgarishlar nozik ehtiros bilan

tasvirlanmoqda. G'azaldagi "Emdi jonparvar nasim bo'lgach, bulut qatra fishon" satrlarining keltirilishi ham bejiz emas. Chunki yoqimli va jonbaxsh bahor nasimi nafaqt yangi ekinlarni o'stiradi, balki yaylovdadagi mol-hollarni ham semirtiradi.

Qo'qon adabiy muhitining yana bir vakili, zullisonayn shoir Muhyi ham kishilarni hayot go'zalliklaridan bir olam zavq-shavq olishga chorlovchi she'rlarida aynan Navro'z obraziga murojaat qilgani kuzatiladi:

*Keldi Navro'z, ey yoronlar, ochdi bag'rin lolazor,
Gul chamanda ochilib, bulbulni aylar beqaror.*

Yoki:

*Bahor ayyomi xushdur gulshanu bog',
Chiqib sahrog'a bo'ldi tab'imiz chog'.*

Xulosa qilib aytganda, Navro'z nafaqt tabiatning yangilanishi, o'zgarishi va yasharishi, balki inson qalbi, ruhiyati va tafakkurining ham o'zgarish davridir. Bahorning iliq tafti qalblarga o'zgacha ruh bag'ishlaydi. Inson ko'nglida ishonch, ko'tarinkilik, jo'shqinlik, sevgi-muhabbat tuyg'ulari ortadi. Shuning uchun mumtoz g'azalchilikda uning tarannumiga alohida e'tibor qaratilgan. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, mumtoz g'azalchilikning bu an'analari keyinchalik jadid adabiyoti vakillari, shuningdek, zamonaviy shoirlar tomonidan ham muvaffaqiyatli davom ettirilganining guvohi bo'lish mumkin. Jadid adabiyotida bu jihatdan Elbekning "Ko'klam chog'ida yaproqlar", "Ko'klam", Cho'lponning "Navro'z kunida", "Barg", "Bahor va men", "Yana ko'klam", "Ko'klam keladir", "Boychechak", "Bahor keldi", "Bahorda" kabi she'rlari alohida e'tiborni tortadi. Jadidlar navro'z timsolidan, asosan, jamiyatda yangicha kun, yangicha hayot boshlanishi haqidagi o'y-orzularini ramziy ifodalash uchun foydalanishgan.

*Navro'z kuni erksizlarga erk berar,
O'zbek qizi erkli kunda bo'sholmay,
Zindon kabi tor uyidan chiqolmay,
Qalin, og'ir devorlarni yiqolmay,
Borlig'ini keng dunyoga otolmay,
Chin erk kunin kuta-kuta termirar...].*

O'tmishda haq-huquqlari toptalgan, kamsitilgan, to'rt devor ichidagi erksiz hayotga mahkum etilgan o'zbek xotin-qizlarining yuragi zahar-zaqqumga to'lib yashagan. Hatto ular hamma o'ynab-kuladigan, zavqlanadigan Navro'z sayillarida qatnashish baxtidan ham nosuvo etilgan. Shuning uchun erksevar shoir Cho'lpon erkli kunda-da bo'sholmagan o'zbek qizlarining taqdirini achinish bilan bayon etadi.

*Guloy, To'ti, Qumri, Oyxon, Yorqinlar
Navro'z kuni devorlarga qaraylar:
Ko'chalarda erkaklardan oqinlar
Tutqunlarning yonlariga kirmaylar,
Qatorlarga ularni ham olmaylar,
Tutqunlarni kishiga ham sanmaylar.*

Zamonaviy she'riyatda Hamid Olimjonning "O'rik gullaganda", G'afur G'ulomning "Bahor ohanglari", Zulfiyaning "O'riklar gullar...", "Na go'zal damlar bu!", Shuhratning "Bahor keldi gul sohib har yon", Abdulla Oripovning "Bahor", "Bahor shamoli", "Bahor nashidasi", "Bahor tilaklari", "Navro'z", "Sen bahorni sog'inmadingmi", "Bahor", Erkin Vohidovning "Navro'z nashidasi", Jumaniyoz Jabborovning "Navro'z qadaming gulga to'lib, shod kelavergil", "Hamal keldi", "Zilollaringdan", To'ra Sulaymonning "Yeru samovatda Navro'z nafasi", Halima

Xudoyberdiyevaning “Navro‘z”, “Sog‘inish”, Shavkat Rahmonning “Erib bitdi poyonsiz qorlar”, Usmon Azimning “O!.. Olamdan to‘kildi gunoh!”, Xurshid Davronning “Bahor”, “Bahor she‘rlari”, “Bahor kapalaklari”, Muhammad Yusufning “Ko‘klamoyim”, Sirojiddin Sayyidning “Navro‘z qo‘shig‘i”, “Navro‘zona”, Iqbol Mirzoning “Navro‘zguli”, Mirzo Kenjabekning “Qutlov”, O‘roz Haydarning “Navro‘z kechasi” kabi she‘rlari Navro‘z va bahorni madh etishga qaratilgani bilan e‘tiborni tortadi. [3]. Ularda bahoriy o‘zgarishlarning inson ruhiyatiga ta’siri yorqin bo‘yoqlarda aks ettirilgan.

XULOSA

Xulosa shuki, o‘zbek adabiyotida Navro‘zga bag‘ishlangan asarlar alohida silsilani tashkil etadi. Shunday bo‘lsa-da, ular adabiyotshunosligimizda haligacha umumlashtirilgan holda maxsus tadqiq qilingan emas. Holbuki, Navro‘z haqida qadimdan hozirgacha og‘zaki va yozma adabiyotda turli janrlarda yaratilgan asarlarning poetik takomil belgilarini, janriy xususiyatlarini, folklor va yozma adabiyotda talqin etilishiga xos badiiy tamoyillarni qiyosiy o‘rganish zarur, birinchidan, tabiat kultlari bilan bog‘liq qadimiy mifologik tafakkurning badiiy-estetik tafakkurga ko‘chish asoslarini belgilab ko‘rsatish, ikkinchidan, og‘zaki va yozma ijod, mumtoz va zamonaviy she‘riyat munosabatining tadrijiy taraqqiyoti, vorisiyligi haqidagi ilmiy tasavvurlarni boyitish uchun zarur va dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Bo‘riyev O. Navro‘z tarixidan lavhalar. – T.: O‘zbekiston, 1990. – 64 s.
2. Jo‘rayev M. Navro‘z bayrami. – T.: Fan, 2009. – 230 b.
3. Navro‘z nashidasi. Bahor haqidagi maqol-aytim, qo‘shiq va she‘rlar. Nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi mualliflari J.Eshonqulov, Sh.Turdimov. – T.: Fan, 2009. – 260 b.

SAYYOHLIK SOHASIGA OID TERMINLARNI TARJIMA QILISHNING NAZARIY MUAMMOLARI

Xashimova Zarinabonu Ixtiyorbek qizi

Andijon davlat chet tillar instituti 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949299>

Annotatsiya: Mazkur maqola so'nggi paytlarda terminlar bo'yicha tadqiqotlar va nazariyalarning muhim masalalarini taqdim etadi. Jumladan, ingliz va o'zbek tillarida terminlarining lug'aviy tadqiqi, atamalarining lingvokulturologik xususiyatlari, terminlarni tarjima qilishning nazariy muammolari, ingliz va o'zbek tillarida terminlarining ishlatish metodikasi kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: lug'at, terminologiya, terminlar, atamalar, turizm, semantika, foydalanish, hosil qilish, lingvokulturologiya, til, madaniyat, o'zlashtirilgan so'zlar, sohaga oid terminlar, terminologik sistema, leksika, kalkalash.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К СФЕРЕ ТУРИЗМА

Аннотация: В этой статье представлены важные вопросы последних исследований и теории термина. В частности, освещаются такие вопросы, как лексическое изучение терминов в английском и узбекском языках, лингвокультурологическая характеристика терминов, теоретические проблемы перевода терминов, приемы употребления терминов в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: лексика, терминология, термины, термины, туризм, семантика, употребление, производство, лингвокультурализм, язык, культура, приобретенные слова, термины, относящиеся к сфере, терминосистема, лексика, калькирование.

THEORETICAL PROBLEMS OF TRANSLATION OF TERMS RELATED TO THE FIELD OF TOURISM

Abstract: This article presents important issues of recent research and theory on the term. In particular, issues such as the lexical study of terms in English and Uzbek languages, linguistic and cultural characteristics of terms, theoretical problems of translating terms, methods of using terms in English and Uzbek languages are covered.

Keywords: vocabulary, terminology, terms, terms, tourism, semantics, use, production, linguo-culturalism, language, culture, acquired words, terms related to the field, terminological system, lexicon, calking.

KIRISH

Dunyoda turizm yo'nalishida ro'y berayotgan jarayonlarning globallashuvi va integratsiyasi mamlakatimizning turizm sohasini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarishga turtki bo'ldi. O'zbekiston turizm sohasida ulkan salohiyatgan ega bo'lgan davlatlar qatoridan o'rin egallamoqda. Bugungi kunda mamlakatimiz betakror tabiati, go'zal dam olish zonalari imkonlaridan foydalanib, yangi sayyohlik yo'nalishlari ziyorat turizimi, ekologik, ma'rifiy, etnografik, gastronomik turizm va bu sohaning boshqa tarmoqlarini rivojlantirishga va kadrlar masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Turizm sohasi – milliy iqtisodiyotga yuqori daromad keltirayotgan eng istiqbolli tarmoqlardan biri hisoblanadi. Mamlakatimizning chet davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarini yanada mustahkamlash va xorijda respublikamizning iqtisodiy imkoniyatlarini keng targ'ib qilish orqali uning xalqaro nufuzini yanada oshirish, investitsiyalarni jalb qilishni jadallashtirish, turizm sohasini yanada rivojlantirish iqtisodiy sohadagi ustuvor

vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Bu o'z navbatida, sayyohlik sohasining taraqqiy etishi, mazkur sohada faol qo'llaniladigan turizm sohasiga oid terminlar tizimini ilmiy ham amaliy jihatdan yanada atroflicha tadqiq qilish zaruratini yuzaga chiqardi. Bugungi kunda mamlakatimizda sayyohlik sohasiga oid terminologiya rivojlanish bosqichida bo'lib, bu jarayonda xalqaro muloqotning butun dunyoda tan olingan vositasi sanalgan ingliz tili sayyohlik terminologiyasi muhim rol o'ynamoqda. Turizm sanoatining taraqqiyoti tarjima va madaniyatlararo muloqot bilan uzviy bog'liq.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Turizmning o'ziga xos xususiyati – bir qator sanoat yo'nalishlarining birlashishi: mehmonxona sanoati, restoran biznesi, kredit va moliya tashkilotlari hamda ko'ngilochar sohalari shular jumlasidandir. Turizm nafaqat hududlarni o'rganish balki, uning yaralish va o'zgarish jarayonini aks ettiruvchi madaniy tizimdir. Bugungi kunda sayyohlik terminologiya tizimi turizm sohasiga oid tizimlar lingvistikasi yo'nalishini vujudga keltiradi. Mazkur tushunchalarning barcha sohalarga kirib kelishi terminologiya oldiga insoniyat ehtiyojlari uchun izohli va tarjima lug'atlarini yaratishni taqozo qiladi. Bunday lug'atlarda tarjima orqali so'z yasalishi va qiyosiy tarjima orqali turizm sohasiga oid terminologik birliklarining turli tizimli tillardagi o'ziga xos lingvistik xususiyatlari aks ettiriladi. Terminlarning yildan yilga o'zgarishi va yangi terminlarning paydo bo'lishi fan, ta'lim, ishlab chiqarish va innovatsiya sohalari tashkilotlarining taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Tabiiy holda sohalarning taraqqiyoti turli soha mutaxassislarining shu soha yutuqlaridan keng foydalanishi sababli terminlarga bo'lgan e'tibor ortmoqda va yangi terminlar paydo bo'lmoqda. Boshqa xorijiy tillardagi sayyohlik sohalarga doir terminlari mavjud bo'lgan ilmiy matnlarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yoki aksincha bo'lganda turli xil muammolar paydo bo'ladi. Bugungi kunda ilk muammolardan biri qaysi tildan tarjima qilinayotgan bo'lsa shu matndagi terminning ma'nosiga mos terminni boshqa tildan tarjima qilishda topib bo'lmay qolishidir va bu o'z navbatida katta qiyinchilik tug'diradi. Bundan avval kichik bir masalaga to'xtalib o'tish mumkin, o'zbek tiliga boshqa ingliz tilidan ilmiy ishlarda uchraydigan terminlarni tarjima qilish uchun o'zbek tilida yaratilgan sayyohlik terminlariga oid qo'llanmalar mavjud emas, bo'lsa ham to'liq emas, bu esa tarjimon va til o'rganuvchilar uchun terminlarni tarjima qilishda katta muammolarga sabab bo'ladi. Fikrimizcha, yuqoridagi masalalar orqali uchinchi muammo paydo bo'lmoqda, bu muammo shuki, boshqa tildan tarjima qilinayotgan termin ona tilimizda shu so'zga mos so'z topilmaganidan so'ng boshqa xorijiy so'zni o'z holicha (kalka) qabul qilinmoqda va o'sha so'zni tarjimasini ona tilida ko'rib chiqadigan bo'lsak noto'g'ri ma'no bermoqda. Bugungi kunda sohaga terminlarni tarjima qilishdagi muhim muammo deb hisoblash mumkin. So'zlarning bir tildan boshqa tilga kirishi va singishi, shunchaki oddiy jarayon emas, balki murakkab lingvistik va ijtimoiy-tarixiy sharoitlar bilan bog'liq qonuniyatdir.¹ Tildan tilga so'z o'zlashishi uchun avvalo, real sharoit lozim. Bunday sharoit tillarning o'zaro hamkorligi, ya'ni tillar orasidagi aloqalardir. Turizm sohasiga oid terminlar yoki matnlarni o'zbek tilida ifodalashda quyidagi tarjima usullaridan foydalanilgan:²

- kalkalash: to'liq kalka va yarim kalka;
- ekvivalent tarjima;
- transliteratsiya;

¹ https://inlibrary.uz/index.php/translation_studies/article/view/6199

² Musayev K. Tarjima nazariyasi. Toshkent.2003.-B. 48-55

– izohli tarjima.

Kalkalash o'ziga xos murakkab jarayon bo'lib, unda asosan 3 ta hodisa kuzatiladi:

A) o'zga til ishtiroki;

B) o'z element ishtiroki;

D) o'zga til elementi ishtiroki.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Birinchi hodisaning mohiyati kalkalanuvchi materialning o'z til emas, o'zga tilniki ekanligidir. Ikkinchi hodisa o'zga materialning o'z qatlami imkoniyati asosida kalkalashdir. Uchinchi hodisa o'zga materialning o'zga til so'zlari bilan berilishidir. Kalkalash orqali qilingan misollarni ko'rib chiqamiz.

Kalkalash usulida turizm sohasiga oid terminlarning tarjimasi (2 jadval)

2 jadval

To'liq kalkalash	Yarim kalkalash
o'zlashma terminning ma'nosigina saqlanib qoladi, inglizcha tovush jihati butunlay yo'qoladi	terminlar tarkibi o'zlashma va o'z materialdan iborat bo'ladi
Housekeeper – mexmonxona menejeri	programme of excursions – ekskursiya dasturi

Transliteratsiya yo'li bilan tarjima qilish – tarjima jarayonida terminning semantikasi, strukturasi va shakli ham o'zlashtiriladi. Misollarga murojaaaat qilamiz: camping – kemping, ratel – отель.

Ingliz tilida “area” so'zi quydagi ma'nolarga ega: 1) a part of a country, town (qishloqning bir qismi ya'ni shaxarcha); 2) a part of a house office, garden (hovlining bir qismi ya'ni bog'cha); 3) a particular subject, range of activities(muayyan mavzu, faoliyat doirasi) - “catchment area” iborasida esa bu so'z boshqa ma'noda ishlatiladi. Bu iborani “an area from which the majority of users of an attraction, facility or service are drawn - attraksion, ob'ekt yoki xizmatdan foydalanuvchilarning ko'pchiligi jalb qilingan hudud” tarzida tarjima qilinadi. Bu iborani gapda ishlatilishini ko'rib chiqamiz. “If your airport is a destination for VFR, include data on the numbers of people, catchment area, where they are coming from or going to. - Agar sizning aeroportingiz VFR uchun mo'ljallangan manzil bo'lsa, odamlar soni, insonlarning to'planish hududi, ular qayerdan kelayotgani yoki ketayotgani haqidagi ma'lumotlarni kiriting”. Ekvivalentli tarjimada tarjimaning muvofiq yoki mos ma'nolarini o'giriladi. Masalan: cancellation fee- bekor qilish to'lovi, affinity group- yaqinlik yoki aloqadorlik guruhi.

XULOSA

Turizm sohasiga oid tizimni mos kelmasligi natijasida muqobilsiz terminlar, ya'ni muqobilsiz termin birligiga o'zga davlat turizm sohasiga oid diskursida mavjud bo'lmagan realiyalarni kiritish mumkin. Izohli tarjima asliyatdagi biror so'z yoki so'z birikmaning tarjima qilinayotgan til leksikasida varianti yoki ekvivalenti mavjud bo'lmagan holatda, tarjima jarayonida uning izohi, ya'ni ushbu birlik ifoda etayotgan tushunchaning tasviri qo'llanilganda foydalaniladi.³ Sayyohlik terminologiyasini turli tillarga tarjima qilish masalalariga qiziqish turizm sohasiga oid

³ Isakova Ye.M. Diskurs turizma i yego sostavlyayushie // Inostrannie yazyki: lingvisticheskie i metodicheskie aspekti. 2016. -B. 278–284.

terminlarining doimiy ravishda takomillashib borishiga xizmat qilmoqda. Terminlarning yildan yilga o'zgarishi va yangi terminlarning paydo bo'lishi fan, ta'lim, ishlab chiqarish va innovatsiya sohalarining taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Turizm sohasiga oid terminlarini tarjima qilish muammolarini o'rganishning dolzarbligi, asosan, xalqaro aloqalarning rivojlanishi, mahalliy va xorijiy kompaniyalar o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, ushbu sohada professional kadrlarni tayyorlash bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirzayev M., Aliyeva M. Turizm asoslari. – Toshkent, 2011.-B. 129
2. Isakova Ye.M. Diskurs turizma i yego sostavlyayushie // Inostrannie yaziki: lingvisticheskie i metodicheskie aspekti. 2016. -B. 310
3. Ashurov.N.O. Abdullayeva.F.S. Ingliz va o'zbek tillarida biznes va turizm terminlarini ishlatish metodikasi. Science and Education. Scientific Journal. 2022. P.605-610
4. https://inlibrary.uz/index.php/translation_studies/article/view/6199

TERMINOLOGIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA VA UNING LEKSIKOGRAFIYADA TUTGAN O'RNI.

Xashimov Shoxjaxon Bobirovich

Andijon davlat chet tillar instituti 2-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949320>

Annotatsiya: Mazkur maqola so'nggi paytlarda terminlar bo'yicha tadqiqotlar va nazariyalarning muhim masalalarini taqdim etadi. Jumladan, ingliz va o'zbek tillarida terminlarining lug'aviy tadqiqi, atamalarining lingvokulturologik xususiyatlari, terminlarni tarjima qilishning nazariy muammolari, ingliz va o'zbek tillarida terminlarining ishlatish metodikasi kabi masalalar yoritilgan. Tadqiqotchilarnig fikricha tilshunoslikda terminlarni qiyosiy jihatdan bilish va ularni tahlil qilib amaliyotda foydalanish har bir bo'lajak tilshunos uchun juda muhim va bu talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishda samaralilikni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: lug'at, terminologiya, terminlar, atamalar, turizm, semantika, foydalanish, hosil qilish, lingvokulturologiya, til, madaniyat, o'zlashtirilgan so'zlar, sohaga oid terminlar, terminologik sistema, leksika, leksikografik sath, gidrotexnik terminlar, lingvistik terminlar, adabiyotshunoslik terminlari, siyosiy terminlar, geografik terminlar, yuridik terminlar, harbiy terminlar.

GENERAL UNDERSTANDING OF TERMINOLOGY AND ITS ROLE IN LEXICOGRAPHY.

Abstract: This article presents important issues of recent research and theory on the term. In particular, issues such as the lexical study of terms in English and Uzbek languages, linguistic and cultural characteristics of terms, theoretical problems of translating terms, methods of using terms in English and Uzbek languages are covered. According to the researchers, it is very important for every future linguist to know the terms in linguistics in a comparative way and to analyze them and use them in practice, and this ensures the effectiveness in the development of students' lexical competence.

Keywords: vocabulary, terminology, terms, terms, tourism, semantics, use, production, linguo-culturalism, language, culture, acquired words, field terms, terminological system, lexicon, lexicographic level, hydraulic engineering terms, linguistic terms, literary terms, political terms, geographical terms, legal terms, military terms.

ОБЩЕЕ ПОНИМАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ И ЕЕ РОЛИ В ЛЕКСИКОГРАФИИ.

Аннотация: В этой статье представлены важные вопросы последних исследований и теории термина. В частности, освещаются такие вопросы, как лексическое изучение терминов в английском и узбекском языках, лингвокультурологическая характеристика терминов, теоретические проблемы перевода терминов, приемы употребления терминов в английском и узбекском языках. По мнению исследователей, каждому будущему лингвисту очень важно знать термины в языкознании в сопоставительном ключе, анализировать их и использовать на практике, что обеспечивает эффективность в развитии лексической компетенции учащихся.

Ключевые слова: лексика, терминология, термины, термины, туризм, семантика, употребление, производство, лингвокультурализм, язык, культура, усваиваемые слова, полевые термины, терминосистема, лексика, лексикографический уровень, гидротехнические термины, лингвистические термины, литературоведческие термины ,

политические термины, географические термины, юридические термины, военные термины.

KIRISH

Ijtimoiy hayotning rivojlanishi tilning rivojlanishiga hamisha turtki berib turgan, bu tilning rivojlanishidagi yetakchi qonuniyatlardan biridir. Har bir milliy tilning leksikasi doim harakatda, o'zgarishda bo'ladi. Tilda yangi so'zlar paydo bo'lib, ular til leksikani to'ldiradi, boyitadi. Yangi so'z hayotning talabi bilan tug'iladi yoki aksincha tildagi mavjud so'zlar sekin astalik bilan muomaladan chiqib eskirgan so'zlar qatoridan o'rin egallaydi. Ayniqsa, terminologiyada bu jarayon ko'zga yaqqol tashlanadi. Hozirgi kunda termin so'zi bilan bir qatorda atama, istiloh so'zlari ham ayni ma'noda qo'llanilmoqda. Lekin ular termin so'zining hozirgi ma'nosini to'liq ifoda eta olmaydi. Atama terminning xususiyatlarini aniq ifodalay olmaydi. Termin atamaga nisbatan torroq tushuncha hisoblanadi.¹ Yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, termin bugungi kunda ilmiy tushunchalarga nisbatan qo'llaniladi. Terminni faqat leksikografik sathda tekshirish yetarli emas, deb o'ylaymiz, chunki termin ham keng ma'noda lug'aviy birlik hisoblanar ekan, u leksik va grammatik sathda ham ko'rib chiqilishi zarur. Shunga ko'ra termin bir qator lisoniy belgi-xususiyatlarga ega:

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

1. Terminlar fan va texnika, san'at, qishloq xo'jaligi, qo'yingki, ma'lum soha va fanga xoslangan bo'ladi. Masalan, gidrotexnik terminlar, lingvistik terminlar, adabiyotshunoslik terminlari, siyosiy terminlar, geografik terminlar, yuridik terminlar, harbiy terminlar va hokazo. Termin tushunchalarni aniq, konkret va lo'nda ifodalaydi, chunki uning aniq izohi, ta'rifi bor.

2. Terminlar monosemantik xarakterga ega, lekin bu qat'iy emas, chunki bunday qoidaning buzilish hollari ham uchraydi. Umumxalq tilidagi so'zlarning ma'nosini maxsuslashtirish orqali hosil qilingan terminlarda bunday holni kuzatish mumkin. Shuningdek, terminlar etimologiyasida sinekdoxa va metonimiya hodisalarini kuzatish mumkin. Lekin terminologik leksika ko'p ma'nolilikning barcha ko'rinishlarini qabul qilmaydi, hamda terminlar bir ma'noli bo'lishi shart.

3. Ayrim terminlar tarixiy-etimologik jihatdan asosan o'zlashma bo'ladi. Masalan, rus tili va u orqali boshqa tillardan: teatr, drama, muzika, roman, dialog kabi terminlar o'zbek tiliga o'zlashgani kabi.

4. Terminlar ilmiy uslubda keng qo'llaniladi, ya'ni ular ilmiylik uslubga xoslangan. Masalan, monolog-yakka shaxsning ayni paytda javob berilishini talab qilmaydigan, o'zgalar replikalari bilan bo'linmagan nutqi.

5. Terminlar iste'mol doirasi chegaralangan leksika sirasiga kiradi, chunki ular termin sifatida ma'lum sohadagina ishlatiladi.

6. Terminlar faqat nomlash vazifasini bajaradi. Ular emotsional-ekspressiv vazifada qo'llanish xususiyatiga ega emas. Ma'lumki, terminlar turli ilm-fan va tilning maxsus sohalarining yangi tushunchalarni kirib kelishiga bo'lgan ehtiyoji natijasida vujudga keladi. Shu o'rinda terminologiya va leksikografiyaning bog'liqlik jihatlariga ham e'tibor qaratamiz. Hozirgi o'zbek adabiy tili qurilishida terminologiya alohida o'rin va mavqega egaligi bilan ajralib turadi. Terminologiyaning til lug'at tarkibidagi roli haqida ikki xil qarashlar mavjud. Birinchi g'oyaga ko'ra, terminologiya adabiy til leksikasining mustaqil qatlami tarzida e'tirof etilsa, ikkinchi ta'limotga muvofiq u adabiy til so'z boyligi tarkibidan ajratiladi, "alohida turuvchi" obyekt tarzida

¹ Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlami. -Toshkent: Fan, 1985.B-13-18

baholanadi va nutqning turlari (sheva, jargon, jonli soʻzlashuv)ga tenglashtiriladi. V.P.Danilenkoning taʼkidlashicha, terminologiya deganda umumadabiy tilning mustaqil funksional turi, yaʼni anʼanaviy fan tili (fan, ilm yoki texnika tili) nazarda tutiladi. Fan tili umumadabiy tilning funksional sistemalaridan biri sifatida jonli soʻzlashuv tili va badiiy adabiyot tili tushunchalari bilan bir qatorda turadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Fan tili millatning umumadabiy tili asosida shakllanadi va rivojlanadi. Shu bois fan, ilm tili poydevorini umumadabiy tilning leksikasi yani leksikografiyasi, soʻz yasalishi va grammatikasi tashkil qiladi. X. Xyuellning qayd etishiga koʻra, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qoʻllanadigan soʻzlar yigʻindisidir. Biz terminlar maʼnosini qayd etish orqali ular ifodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz. Termin soʻzini turlicha tushunish mavjud. Chunonchi, mantiqshunoslar (logiklar) uchun termin bu aniq obyektga tegishli tavsif (yoki tavsiflar) yigʻindisini nazarda tutuvchi va unda tatbiq etiluvchi soʻz hisoblanadi. Har qanday tildagi istalgan soʻz termin boʻlishi mumkin.² Fan va texnikada termin sunʼiy oʻylab topilgan yoki tabiiy tildan olingan maxsus soʻz sanaladi. Bunday soʻzlarning qoʻllanish sohasi u yoki bu ilmiy maktab vakillari tomonidan aniqlashtiriladi yoxud chegaralanadi. Umumtil terminlaridan farqli oʻlaroq, ilm-fan, texnikaga xos terminlar iyerarxik birliklar sifatida terminologik sistemalarga birlashadi, ular oʻz maʼnolariga faqat ayni sistema ichida erishadi, bu sistemada ularga mantiqiy (tushunchaga oid) terminologik maydon mos keladi. Fandagi har qanday rivojlanish, taraqqiyot ilmiy terminlarning yuzaga chiqishi yoki oydinlashishidan darak beradi. Termin va terminologik leksika tushunchalarini bir-biridan farqlash zarur. Terminlarning qoʻllanish, tarqalish koʻlami muayyan terminologik sistema bilan cheklangan boʻlib, ular insonning faoliyati doirasidagi aniq uslubda harakat qiladi, voqelanadi. Terminologik leksika oʻz tarkibiga tor mutaxassislik doirasidan ommaviy muloqot doirasiga koʻchgan noprofessional nutqiy kontekstda keng qoʻllanadigan soʻz va soʻz birikmalarini qamrab oladi. Umumadabiy til doirasiga oʻtgan termin oʻz terminologiyasi, terminologik maydoni va sistemasidan yiroqlashadi, terminlik xarakteristikasidan ajralib qoladi. Termin taʼrifi xususida ilmiy adabiyotlarda koʻpdan koʻp mulohazalar bildirilgan. Deyarli barcha taʼriflarda termin maxsus ilmiy-texnikaviy tushunchani ifodalovchi soʻz yoki soʻz birikmasi tarzida tavsiflanadi. O.Vinokurning fikricha, termin har doim aniq va ravshan boʻladi. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiriladi.³ Zero, termin oʻz-oʻzidan, stixiyali tarzda paydo boʻlmaydi, balki zarurligi, jamiyatda unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi. A.Gerdning mulohazasiga koʻra, termin ilm-fan taraqqiyotining muayyan bosqichida mavjud tushunchalarning asosiy xususiyatlarini aniq va toʻlaligicha aks ettiruvchi maxsus terminologik maʼnoga ega tabiiy va sunʼiy til birligi, yaʼni soʻz yoki soʻz birikmasidir.⁴ O. Axmanovanning taʼkidlashicha, terminologiya qaysidir fan oʻz taraqqiyotining oliy darajasiga erishgandagina yuzaga chiqadi, yaʼni termin muayyan tushuncha aniq ilmiy ifoda kasb etgandan soʻng tan olinadi.⁵ Terminni notermindan farqlashning muhim vositasi uni ilmiy asosda taʼriflashning mumkin emasligidadir. V.G.Gak terminning taʼrifini berish bilan birga, uning mohiyatini ochib bergan va

²Dadaboyev H. Oʻzbek Terminologiyasi: oʻquv qoʻllanma. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.

³ Vinokur G.O. O nekotoryh yavleniyah slovoobrazovaniya v russkoy texnicheskoy terminologii. Trudi MIFLI. T.%. Sbornik statey po yazikoznaniyu. - M., 1961. -B.3-10

⁴ Gerd A.S. Znachenie termina i nauchnoe znanie//Nauchno texnicheskaya informatsiya. Seriya 2. -M.,1991. №10. - B.1-4.

⁵Axmanova O.S. Mkrtichyan S.A. Nauchnoe opredelenie kak lingvisticheskaya i semioticheskaya problema. Problematika opredeleniy terminov v slovaryax raznix tipov.-M.: Nauka,1976. -B.57-63.

uning fikricha termin biror bir til soʻz boyligidagi maʼlum oʻrinni egallaydi.⁶ U ilmiy ishlarda terminga lugʻaviy birliklarning alohida turi tarzida qaralishiga eʼtiroz bildiradi hamda termin-funksiya, leksik birliklar qoʻllanishining bir koʻrinishi, degan gʻoyani ilgari suradi. V.P.Danilenkoning eʼtirof etishicha, jamiyatda sodir boʻladigan har qanday jarayonning inʼikosi dastavval terminologiyada oʻz ifodasini topadi yoki muayyan terminlarning transformatsion oʻzgarishi oqibatida voqelanadi.⁷ D.Lottening ishlarida terminga alohida belgi sifatida emas, balki aniq sistemaning aʼzosi shaklida qarash, munosabatda boʻlish zarurligi taʼkidlangan. Uning fikriga terminlarning terminlar sistemasidagi oʻrni, mavqei muayyan tushunchaning tushunchalar sistemasidagi oʻrni, mavqei bilan aniqlanadi.⁸ Terminologiya turli-tuman maktab, ilmiy yoʻnalish va aniq fikrlarga xos kategorial apparatni ifodalovchi, terminlar sistemasiga birlashgan maxsus tushunchalar yigʻindisi, majmui tarzida qaraladi. Imiy qarashlarni nazariy jihatdan koʻrib chiqqan holda terminlarni ingliz va oʻzbek tillaridagi oʻrniga nazar tashlaymiz. Soʻnggi yillarda tillarga jumladan ingliz tiliga boʻlgan eʼtibor tobora kuchayib bormoqda, bu esa oʻzbek tilida shuningdek ingliz tilida sohalariga oid atamalar yaʼni terminlar bilan ishlash ehtiyojini yuzaga keltirdi. Terminning maʼnosi, mohiyati, uning nomidan kelib chiqadi. Demak, “Terminus” lotincha “chegara, chek” soʻzlaridan olingan boʻlib, bundan koʻrinib turibdiki termin chekli, chegaralangan yaʼni, termin muayyan sohaga oid, aniqrogʻi bir maʼnoli soʻzdir. Maʼlumki, har qanday soʻz tugʻilishida bir maʼnoli boʻladi, lekin kishilik jamiyati taraqqiyoti davomida u koʻp maʼnoli soʻzga aylanib boradi. Lingvistik terminologiyaga bagʻishlangan ilmiy ishlarda har qanday termin soʻzdir, lekin har qanday soʻz termin boʻlolmaydi, degan fikr ilgari suriladi. Termin cheklanganligi, yaʼni bir maʼnoni ifodalaganligi tufayli maxsus kontekstda hamma vaqt oʻz maʼnosini saqlaydi. U emotsionallik va ekspressivlik xususiyatlariga ega emas. Ohang yordamida terminning maʼnosi oʻzgarmaydi. Demak termin maʼlum bir sohaga oid soʻzlar majmuidir. Maʼlum bir sohaga oid boʻlgan termin ayni shu sohada faqat birgina maʼnoga ega boʻlishi mumkin.

XULOSA

Demak, termin maʼlum bir sohada aniq bir maʼnoga ega boʻlgan soʻzdir. Fan rivojlanishi bilan atamalar tizimi ham rivojlanib boradi. Termin maʼlum bir sohaga oid soʻz boʻlishi bilan bir qatorda shu soʻz tilning boyligi hamdir va bu holat tilning boyishi uchun xizmat qiladi. Terminologik leksika til leksikasining ajralmas qismi sifatida u bilan rivojlanadi, jamiyat va til taraqqiyotidagi barcha jarayonlarni boshidan kechiradi. Hozirgi kunda, Oʻzbekistonda sanoat, qishloq xoʻjaligi, fan, texnika, madaniyat va sport kabi sohalarining rivojlanishi oʻzbek tilida terminologik lugʻat salmogʻini kundan kunga oshirmoqda. Ayni paytda oʻzbek tilida fan va texnikaning deyarli barcha sohalariga oid termin va terminologik sistemalar vujudga keldi. Ular, asosan, tarjima va original asarlar yaratish jarayonida vujudga kelmoqda. Ular oʻzlari ifodalagan tushuncha bilan birga qabul qilinadi, lekin oʻzlashtirgan tilda lugʻaviy maʼnoga ega boʻlmaydi. Ingliz tili boshqa tillar kabi oʻz leksik boyligiga ega. Soʻz boyligining maʼlum bir qismini atamalar tashkil qiladi. Terminlar muayyan bir sohaga oid tushunchalarni ochiq ifoda etuvchi soʻzlar boʻlsada, lekin u soʻzlarning qoʻllanishi shu soha kishilarigagina maʼlum va tushunarlidir.

⁶ Gak V.G. Asimmetriya lingvisticheskogo znaka i nekotore obshie problemi terminologii (semanticheskie problemi yazika nauki). Materiali nauchnogo simpoziuma. - M.: MGU.1972. - B.68 -71.

⁷ Danilenko V.P. Ob osnovnix lingvisticheskix trebovaniyax k standartiziruemim terminam//Semioticheskie problemi yazikov nauki, terminologii i informatiki. - M.: MGU, 1971.-B.135-137

⁸ Lotte D.S. Ocherednie zadachi texnicheskoy terminologii. T.1. -M.: Moskovskiy lisey, 1994.-B.38-41

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlami. -Toshkent: Fan, 1985. B.170
2. Dadaboyev H.O'zbek Terminologiyasi: o'quv qo'llanma.-Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.-B.202
3. Gerd A.S. Znachenie termina i nauchnoe znanie//Nauchno texnicheskaya informasiya. Seriya 2. -M.,1991. №10. - B.124
4. Axmanova O.S. Mkrtichyan S.A. Nauchnoe opredelenie kak lingvisticheskaya i semioticheskaya problema. Problematika opredeleniy terminov v slovaryax raznix tipov.-M.: Nauka,1976. -B.85
5. Gak V.G. Asimetriya lingvisticheskogo znaka i nekotore obshie problemi terminologii (semanticheskie problemi yazika nauki). Materiali nauchnogo simpoziuma. - M.: MGU.1972. - B.163
6. Danilenko V.P. Ob osnovnix lingvisticheskix trebovaniyax k standartiziruemim terminam//Semioticheskie problemi yazikov nauki, terminologii i informatiki. - M.: MGU, 1971.-B.135

BADIIY ASARLARDA PERSONAJLAR NUTQINING SOTSIAL XOSLANISH MASALASI

Xodjayeva Shoiri Ma'rufjon qizi

Andijon davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8000680>

Annotatsiya: Maqolada xarakter yaratishda va uni ochib berishda personajlar nutqining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Nutqiy muloqotning ko'rinishlari, ya'ni monolog va dialoglar vositasida qahramonlar xarakter va xususiyatlari personajlar nutqi orqali sotsial xoslanishi badiiy asarlardan olingan misollar bilan asoslab berilgan. Personajlarning individual, kasbga oid xarakterini yoritishda monolog va dialogning o'rni, ularning turlari va mezonlari ko'rsatib o'tilgan. Maqola tasvirlanayotgan shaxsning turli ruhiy holati, ichki kechinmalarini tasvirlashda monolog eng qulay vosita ekanligi bilan xulosalangan.

Kalit so'zlar: xarakter, personaj nutqi, nutqiy muloqot, mentalitet, monolog, dialog, monolog turlari, ichki monolog, personajlar.

ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ РЕЧИ ПЕРСОНАЖЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация: В статье анализируются особенности речи персонажей при создании образа и его раскрытии. На примерах, взятых из художественных произведений, обосновываются проявления речевого общения, то есть характер и характеристика персонажей через монологи и диалоги, социальная идентификация персонажей через речь персонажей. Показана роль монолога и диалога, их виды и критерии в выделении индивидуального, профессионального характера персонажей. В статье делается вывод о том, что монолог является наиболее удобным средством описания различных психических состояний и внутренних переживаний описываемого человека.

Ключевые слова: персонаж, характерная речь, речевое общение, mentalitet, монолог, диалог, виды монолога, внутренний монолог, персонажи.

THE ISSUE OF SOCIAL IDENTIFICATION OF SPEECH OF CHARACTERS IN WORKS OF ART

Abstract: The article analyzes the features of the speech of the characters when creating the image and its disclosure. On examples taken from works of art, the manifestations of verbal communication are substantiated, that is, the character and characteristics of characters through monologues and dialogues, social identification of characters through the speech of characters. The role of monologue and dialogue, their types and criteria in highlighting the individual, professional nature of the characters is shown. The article concludes that a monologue is the most convenient means of describing various mental states and inner experiences of the described person.

Keywords: character, characteristic speech, verbal communication, mentality, monologue, dialogue, types of monologue, internal monologue, characters.

KIRISH

Badiiy asarlarda xarakterni personaj nutqisiz tasavvur qilish qiyin. Bunday asarlarda nutq personajlar xarakterini ko'rsatib qolmay, harakatiga asos bo'ladi, uning jonliligini ta'minlaydi.

Badiiy matnlarda personajlar nutqining o'ziga xosligini ta'minlovchi, ular nutqning rivojlanib boruvchi ta'sirlchanlik kuchini oshiruvchi vositalar sirasida monolog va dialoglarning ham o'ziga xos o'rni bor.

Monolog – grekcha monos – bir, yakka, logos – soʻz, nutq, yaʼni yakka nutq degan maʼnoni anglatadi. Badiiy asardagi personajning oʻz muddaosini, biror muhim masalaga munosabatini, ichki niyatini ifodalash maqsadida personajga, kitobxonga yoki tomoshabinga, baʼzan oʻziga qarata soʻzlagan nutqiga monolog deyiladi. Monologning ikki turi – ichki va sirtqi koʻrinishda boʻlishi adabiyotshunoslikda tan olingan haqiqat¹. Shu bilan bir qatorda, baʼzi tadqiqotlarda monologni yana ayrim turlarga ajratishga intilish hollari ham mavjud. Masalan, adabiyotshunos T.Boboyev monologning ikki turini tan olish bilan birga, “Monologlar gʻoyaviy turlarga boʻlinadi”², - deb yozadi. Adabiyotshunos H.Abdusamatov esa, “Ichki monolog – qahr-gʻazab, monolog – shodlik, monolog – xotira, monolog – muhokama, monolog – qasos, oʻch, monolog – lirika, monolog – kulgi, monolog – fojia kabi xillari mavjud”³, - deb koʻrsatadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Bizning nazarimizda, monologlarni asosiy ikki koʻrinishidan tashqari turlarga boʻlib oʻtirishga hojat yoʻq. Chunki bunday turlarga ajratish monologlarning keng qamrovli vazifasidan chetga tortishga sabab boʻladi. Monolog xarakterning oʻz ichki hissiyotlarini, psixologiyasini namoyon etishida bir vosita rolini oʻynash bilan birga, uning asarda tasvir etilayotgan voqeelikka, boshqa personajlarga boʻlgan munosabatiga ham oydinlik kiritadi va harakat oqimining tezlashishida koʻmak beradi. Monologning vazifasi asardagi zaruriy oʻrniga qarab belgilanadi va roʻyobga chiqadi.

Dialogik muloqotda esa bir kishi nutqiy faoliyati emas, balki ikki kishining oʻzaro muloqoti asosida kitobxonga voqealar tasvirini yetkazish va shu orqali ularda matn mazmuniga nisbatan maʼlum bir munosabatni uygʻotishga erishish asosiy maqsad hisoblanadi. Tilshunos Sh.Safarov: “Nutqiy muloqot maqsadi ikki sathlidir, yaʼni nutqiy harakatda axborot almashish va kommunikativ pragmatik maqsad voqealanadi. Birinchisida soʻzlovchining maqsadi axborot almashish”⁴, - deb taʼkidlaydi.

Darhaqiqat, muloqot maqsadi u monologik yoki dialogik koʻrinishda amalga oshishidan qatʼiy nazar, nutqiy faoliyatning qanday natija bilan tugashini belgilab beradi. Badiiy matnlarda personaj xakteri, boshqalardan ajralib turuvchi xulq-atvori koʻproq dialogik muloqotda, uning oʻzini qanday tutishi, qanday til birliklaridan foydalanishi, nutq qaratilgan shaxsga boʻlgan munosabati, uning fikrlarini qanday baholashida namoyon boʻladi. Bularning hammasi dialoglarda aks etadi. Shuning uchun ham aytish mumkinki, fikr ifodalashning dialogik turi bevosita nutqiy muloqotning asosiy unsuri hisoblanadi. Badiiy matnda ishtirok etuvchi personajlarning jamiyatda egallab turgan mavqei, aqliy-axloqiy saviyasi va ularning boshqalarga yashirin boʻlgan ichki olami yuqorida qayd etilgan monolog va dialoglar vositasida, nutqiy jarayon oqimiga qarab tobora oydinlasha boradi. Bu esa nutqiy muloqotning ancha murakkab jarayon ekanligidan dalolat beradi. “Nutqiy muloqotni faoliyat va oʻziga xos bir sistema sifatida tushunish uning tarkibiy qismlari nimalardan iborat ekanligini sharhlashini talab qiladi. Muloqotning umumiy modelida tarkibiy qismlar oʻz aksini topgan. Shunga koʻra ularni ikki guruhga, yaʼni tashqi va ichki guruhlariga ajratish mumkin. Muloqotning tashqi omillari muloqotning maqsadi, undagi tinglovchi va soʻzlovchining maqsadi, muloqot voqelanayotgan shart-sharoit, vaziyat kabilarni kiritish mumkin. Chunonchi, muloqot maqsadi muloqot mazmunini belgilaydi. Vaziyat uning shaklini va koʻp hollarda muloqotning ichki tarkibiy qismi boʻlgan lisoniy va nolisoniy omillar tabiati va turlarini

¹ Qoʻshjonov M. Maʼno va mezon. – T.: Gʻ.Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1974. – B.165-166.

² Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: Oʻqituvchi, 1984. – B.124.

³ Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – T.: Gʻ.Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 2000. – B.221-222.

⁴ Safarov Sh. Pragmalingvistika. – T.: OʻzME., 2008, - B.79.

belgilaydi. Shunday qilib, muloqotning ichki omillariga: lisoniy va nolisoniy vositalarni kiritish to'g'ri bo'ladi. Muloqotning "salomlashish" bosqichida muloqot ifodasini belgilovchi salomlashish, ko'rishish, so'rashish kabi lisoniy birliklar: so'z, so'z birikmalari, undov va hokazolar muloqotning ichki omili sifatidagi uning lisoniy vositasi sanaladi"⁵.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Ma'lumki, badiiy asar tilining o'ziga xosligini ta'minlashda ishtirok etadigan birliklarda milliy xususiyatlar ham o'z aksini topadi. Bu ayniqsa, personaj nutqini individuallashtirishda qo'llanuvchi dialog, monolog va poliloglarda ham mentalitet ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Mentalitet ijtimoiy hodisa sifatida xalqimiz hayotining hamma sohalari qatori tilshunoslikda ham lisoniy birliklar vositasida aks etadi. Mentalitetning eng keng tarqalgan turlaridan biri bo'lgan milliy mentalitet milliy alohidalik, milliy kolorid kabi milliylikning tilda aks etishining turli shakllarini o'z ichiga oladi. Hozirgi kunga kelib dunyo tilshunosligi namoyondalarining e'tibori til va etnos munosabatidagi muammolarga qaratilgandir. Mentalitet milliy ramzlar, milliy qadriyatlar, urf-odatlar kabilarni ifodalab, biror bir xalqning etnik o'ziga xosligini anglatuvchi va keng qo'llaniladigan tushuncha bo'lib bormoqda. Etnik umumiylik deb ma'lum bir hududda kishilar orasida iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarga bog'liq bo'lgan madaniy til umumiylikiga aytiladi.

Kishilarning o'zaro muloqotga kirishishida avvalo, shu shaxsning lisoniy layoqati, ya'ni uning til birliklaridan foydalana olish layoqati, fikr ifodalash imkoniyatlari, shu bilan birga o'zi mansub bo'lgan millatning asrlar davomida shakllangan va sayqallangan ma'naviy, madaniy xususiyatlarini o'zida jamlagan ko'rinishi sifatida qaraladi. O'tkir Hoshimov hamda O'ktam usmonov o'z asarlarida til birliklarini tanlashda, personajlar individual, kasbga oid xarakterini yoritishda ana shu mezonlarga amal qiladi. Shu boir yozuvchilar ijodida milliylik bo'rtib turishida romanlar tilida qo'llanilgan har bir so'z yoki ibora, usul yoki vositaning o'rni bor. Badiiy matnlar qaysi tilda yaratilgan bo'lsa, ularda o'zlari mansub bo'lgan til sohiblarining milliy-madaniy, ma'naviy-ruhiy qiyofasi, milliy urf-odatlari, qadriyatlari o'z ifodasini topadi. Insonning madaniyati, axloqi dastlab uning tilida, fikr ifodalashda til birliklarini tanlash va nutq jarayonida qay darajada qo'llay olishida ko'rinadi. Badiiy asar til taraqqiyotining ma'lum bir bosqichi haqida ma'lumot berish bilan birga unda tarixiy shaxslar faoliyati, asar qahramonlari yashagan davrlarining siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning eng muhim xususiyatlari ham badiiy tarzda namoyon bo'ladi.

Shuni qayd etish lozimki, til strukturasida, uning lisoniy qurilishidagi o'zgarishlar, lug'at va frazeologiya tarkibidagi semantik jihatdan yuzaga keluvchi turli siljishlar badiiy matnlarda personajlar nutqida mujassam bo'ladi.

Masalan, O'.Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romanini olib ko'radigan bo'lsak, roman asosan hikoya qilish usulida shakllantirilgan. Ya'ni, voqealar turli qahramonlar tomonidan o'z nuqtayi nazari orqali hikoya qilinadi. Asarda xiyonat voqeasi Ra'no, uni shu yo'lga boshlagan Umar zakunchi, Robiya tilidan hikoya qilinadi, ya'ni bir hodisa uch kishi tilidan uch xil talqin qilinadi. Bu hol bir tomondan asarga badiiy jihatdan o'ziga xos polifonik xususiyat bag'ishlasa, ikkinchi tomondan asarga badiiy jihatdan emotsional-ekspressivligini ta'minlashga xizmat qilgan. Monologik nutq personaj nutqining o'ziga xosligini ta'minlaydi. Personajlar o'z ichki monologlari orqali shaxs sifatida o'zlarini kitobxonga tanishtirib boradilar. Voqealar jarayonida personajning

⁵ Safarov Sh., Toirova G. Nutqning etnosotsiopragsmatik tahlili asoslari. O'quv qo'llanma. – Samarqand. SamDCHTI nashri, 2007, B.53.

ichki kechinmalari, o'z hatti-harakati, faoliyatiga baho berib borishlarida monolog, ayniqsa, ichki monologning o'rni beqiyos ekanligi Robiyaning ichki monologida yaqqol o'z aksini topgan:

“Eshitib hayron bo'lgandim: Ilonniyam ashula qilib aytadimi odam? Yo'q, o'shanda bu ashulani tushunmagan ekanman. Inson bolasi ilonga aylanib qolishi hech gap emas ekan.

Nahotki? Shunday ko'hli, shunday dono Ra'no kelinoyim nahotki ilon bo'lsa? Shomurod tog'amni urushga kuzatayotgan kuni oshxona devorining orqasida o'ksib-o'ksib yig'laganini o'zim eshitgandim-ku! Erining oyog'iga tiz cho'kib iltijo qilganida oshyuq ko'ylagining etagi loy bo'lib ketganini o'zim ko'rgan edim-ku! O'shanda ko'zimga oppoq farishta bo'lib ko'ringan Ra'no yangam shu emasmidi! Bugun xuddi o'sha ko'ylagini kiyib olib, Umar zakunchi bilan... farishtaning ilonga aylanishi shunchalik oson ekan-da! Axir tog'am o'lgani yo'q-ku! Kecha uning oyog'iga tiz cho'kib “sensiz o'lib qolaman” desa-da, bugun... Tog'am uyoqda qon kechib yursa-yu, kelinoyim buyoqda... Odamlar muncha yomon! Muncha noinsof?! Balki Kimsan akam meni ham shunaqa o'ylar?.. Yo'q! bu kunidan ko'ra o'lgani yaxshi odamning!”. [4,241]

Monologda Robiyaning voqealarni teran ko'z bilan tahlil qilishi, Ra'no bilan sodir bo'lgan voqealarda Umar zakunchining tutgan o'rniga aniq baho berishi o'z aksini topgan. Ayniqsa, uning Ra'noning harakatlariga baho berishda “ilon” leksemasidan foydalanishi monologdagi badiiy tasvirni yanada kuchaytirgan. Bu milliy mentalitetga borib taqaladi. Chunki, *ilon* salbiy xarakter belgisi bo'lib, xalq og'zaki ijodimizda ham insonlarning yomon fazilatlarini “ilon” tasviri orqali izohlashgan.

Personajning kasbiga, faoliyatiga qarab turli leksemalardan foydalanish yozuvchining mahoratiga bog'liq. Asarlarda keltirilga parchalarni olib ko'radigan bo'lsak, Umar – zakunchi obrazi. Bu kasb egasi Sobiq tuzum odami. Uning leksemasini olib ko'radigan bo'lsak, uning tilida haqoratli so'zlardan juda ko'p qo'llanilgan. Sababi, o'sha davrda oddiy xalqqa xuddi shu tarzda muomala qilingan: *“Uy eshigi g'iyqillab ochildi. Darvozaning tirqishidan yana mo'ralab, qorong'ida hech nimani ko'rolmadim. Bola tushmagur kelinoyimni qo'rqitib yubormasaydi!*

*Shu payt allaqanday erkak kishining “... bormi senga **haromi!**” – deb so'kingani, Olimjonning “qo'yvoring” deb yalingani eshitildi.*

Eshikni kuchim boricha mushtladim.

- *Oching, kennoyi, menman! - dedim baqirib. Kimdir og'ir, shaxdam qadamlar bilan eshikka yaqinlashdi.*

- *Qo'yvoring! – Bu safar Olimjonning ovozi bo'g'ilib chiqdi.” [4,304]*

Parchadan anglashilishicha, bolaning devordan oshib tushishi, Umar zakunchi va Ra'noning noqulay vaziyatga tushib qolishlari Umar zakunchining o'z mavqeiga ishonib bolani qo'pol tarzda haqoratlashiga, uning “Haromi” leksemasini qo'llashga zamin yaratgan. Asar muallifi endi voqealar rivojiga kinoya usulini kiritadi. Umar zakunchi bir tomondan mavqe nuqtai nazaridan yuqori turishi, ikkinchi tomondan o'z aybini yopishga urinishi kinoya usuliga yo'l ochgan: *“Tamba surildi. Eshikning bir tavaqasi ochildi-da, kimdir Olimjonning yoqasidan mushuk boladek changallab uloqtirib yubordi. U gandaraklab kelganicha kuch bilan menga urildi. Biqinim battar sanchib, ko'z oldim qorong'ilashib ketdi. Olimjon menga ozor berganini bilib tipirchilab qaddini rostladi. Shu payt chamoq yarq etdi-yu, ro'paramda vajohat bilan turgan boshyalang Umar zakunchini ko'rdim.*

- *Iye, **oyimqiz**, **sizam** shu yerdamisiz? – dedi g'azabdan ko'zlari yonib. – Bemahalda pishirib qo'yibdimi birovnikida!*

- *Birovmas, o'zimni yangam, - og'zimga kelgan gap shu bo'ldi.*

- *Traktorni katta xolangnikiga tashlab keldingmi?*

*Umar zakunchi ko'zimga shunchalik dag'dag'a bilan chaqchaydiki, tilim aylanmay qoldi.
U boshini egib eshikdan chiqib borarkan, nafrat bilan so'kindi:*

- **Padaringga la'nat.** *Hammangni qamoqda chiritish kerak!*" [4,327]

Yuqoridagi parchada erkak kishi Umar zakunchi nutqi berilgan. Uning butun harakati, faoliyati boshqalarga tazyiq o'tkazish, azob berishga asoslangan. Shuning uchun uning nutqida vulgarizmlarning qo'llanishi tabiiy. Buni kitobxon ham yengil qaul qiladi.

Zakunchi nutqi uning o'sha davrda o'sha jamiyatdagi mavqei, ma'naviy-axloqiy qiyofasini, atrofdagi kishilarga munosabatini, til birliklaridan foydalanishda asosan vulgarizmlarni tanlashini ko'rsatadi. Zakunchi nutqi fikr ifodalashda personajning ma'naviy-axloqiy saviyasi jamiyat tomonidan belgilangan muomala mezonlariga mos kelmasa, uning salbiy ta'siri inson faoliyatining hamma sohalarida – personajlarning o'zaro munosabatlarida, axloqiy qiyofasida, yurish turishlarida, ayniqsa, uning kimligini aniq ko'rsatib turuvchi nutqida yaqqol ko'zga tashlanishini yana bir karra isbotlaydi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, tasvirlanayotgan shaxsning turli ruhiy holati, ichki kechinmalarini tasvirlashda monolog eng qulay vosita sifatida namoyon bo'lsa, personajlarning badiiy asar syujetida, voqealar tizimida tutgan o'rni, ularning fikr ifodalashda tilda mavjud bo'lgan birliklarni qo'llash mahorati dialoglarda namoyon bo'ladi. Dialoglar va monologlar personajlarning dunyoqarashi, fikrlash doirasi, ma'naviy dunyoqarashini o'zida aks ettiruvchi vosita sifatida har bir asarda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. – B.221-222.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'qituvchi, 1984. – B.124.
3. Hakimov M., Gaziyeva M. Pragmalingvistika asoslari (Matn): darslik. – Farg'ona, Klassik, 2020.
4. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. Roman. "Sharq"NMAK, T.:2012.
5. Qo'shjonov M. Ma'no va mezon. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974. – B.165-166.
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – T.: O'zME., 2008, - B.79.
7. Safarov Sh., Toirova G. Nutqning etnosotsiopragmatik tahlili asoslari. O'quv qo'llanma. – Samarqand. SamDCHTI nashri, 2007, B.53.
8. Кубрякова Е.С. Дискурс. В. КН.: Категоризация мира: время, пространство. М., 1991.

АНТОНИМЛАР ВОСИТАСИДА ШАКЛЛАНДИГАН МЕТОНИМИК КОГЕЗИЯ

Шодикулова Азиза Зикийевна

(PhD) Самарканд давлат тиббиёт университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949158>

Аннотация. Мақолада 20-аср тилшунослиги тилнинг бевосита ҳаракат бирликлари ва уларнинг ўзгаришларини ўргана бошлаганлиги, бундай тадқиқотлар тилшуносликда коммуникатив-прагматик нуқтаи назардан олиб борилганлиги ҳақида сўз боради. Антонимия тилнинг моҳиятини белгиловчи категория сифатида талқин қилинади. Шу билан бирга, «бу категорияк муносабат муайян нутқий вазиятларда қарама-қаршилик қисмларининг мумкин бўлган боғланиши сифатида юзага келади.

Калит сўзлар: Антоним, ҳодиса, метонимия, когнитив, алоқа, медиатекст.

METONYMIC COHESION FORMED BY MEANS OF ANTONYMS

Abstract - The article discusses the fact that 20th-century linguistics began to study the direct action units of language and their changes, such research is conducted from a communicative-pragmatic point of view in linguistics. Antonymy is interpreted as a category defining the essence of language. At the same time, "this categorical relationship occurs in certain speech situations as a possible connection of the parts of opposition.

Keywords: Antonym, phenomenon, metonymy, cognitive, communication, references, mediate text.

МЕТОНИМИЧЕСКАЯ СПЛОЧЕННОСТЬ, ФОРМИРОВАННАЯ С ПОМОЩЬЮ АНТОНИМОВ

Аннотация. В статье рассматривается тот факт, что лингвистика 20 века начала изучать единицы прямого действия языка и их изменения, такие исследования проводятся с коммуникативно-прагматической точки зрения в языкознании. Антонимия интерпретируется как категория, определяющая сущность языка. В то же время «эта категориальная связь возникает в определенных речевых ситуациях как возможное соединение частей противопоставления.

Ключевые слова: антоним, явление, метонимия, познание, коммуникация, референции, медиатекст.

КИРИШ

Матнда лексик когезияни ҳосил қилувчи лисоний воситалардан яна бири антономия қаторига қирувчи бирликлардир.

Лисоний қарама-қаршилик, хусусан, маънолар зиддияти масаласи тил системасининг барча сатҳларига алоқадор ҳодисадир. Ўзбек олимлари қайд этганидек, “тилнинг ҳар бир сатҳида ўзига хос тарздаги қарама-қаршилик муносабати мавжуд бўлса-да, аммо лексик сатҳ бирликлари ўртасидаги зиддият масаласи тилдаги қарама-қаршилик категориясининг марказини ташкил этади. Бунда асосан антонимик бирликлар доирасидаги қарама-қаршилик назарда тутилади” (Маҳмудов, Одилов 2014: 27-27). Тилшуносликда лексик антонимлар юзасидан қатор тадқиқотлар олиб борилиб, уларнинг парадигматик ва синтагматик хусусиятлари ўрганилган (Новиков 1973; Шукуров 1973; Абдуллаева 2000). Бироқ антонимиянинг мумтоз назариясида ушбу ҳодиса фақат тил тизимида парадигматик муносабатлар доирасида содир бўладиган қарама-қаршилик сифатида қаралиб, унинг нутқий воқеланиши масаласи унчалик кенг ёритилмаган. Бунда антономия тилнинг

моҳиятини белгиловчи категория мақомида талқин қилинади. Шунинг билан биргаликда, “мазкур категориал муносабат қарама–қаршилик қисмларининг имкониятдаги алоқаси сифатида маълум нутқий вазиятларда юзага келади” (Михайлов 1987: 75).

М.Холлидей ва Р.Ҳасанлар когезия муносабати турли қарама–қаршиликларда юзага келишини қўрсатиб ўтишади (Halliday, Hasan 1976: 187). Жумладан, “boy” ва “girl”, “stand up” ва “sit down” каби бири–иккинчисини тўлдирувчи (complementaries) ҳамда “order” ва “obey” каби конверсив жуфтликлар ҳам, худди “like” - “hate”, “wet - “dry”, crowded - deserted” антонимик жуфтликларида бўлганидек, матн когезиясини шакллантиришда иштирок этади.

Биз ҳам “антоним” атамасини фақат лексик ассоциация асосида ажратилаётган жуфтликларга нисбатан қўллаш билан чекланиб қолиш тарафдори эмасмиз. Маъно зиддиятлари ва антонимия муносабатларини концептуал ассоциацияга асосланган ҳолда ўрганиш лозим.

Оғзаки нутқда “terrific”, “awesome” “wicked” сўзлари бирон бир аъло ёки ажойиб нарса, ҳодиса ҳақида сўз кетганда қўлланиши мумкин. Бундай қўлланиш сўзларнинг асл маъносига эканлиги маълум. Албатта, ахборотни аниқ ва тушунарли оҳангда етказишга мўлжалланган ОАВ матнларида бу қабилдаги маъно зиддиятига йўл қўйиш таъқиқланади. Аммо табиий тил тизимида мавжуд бўлган инкорнинг тасдиқ ёки ижобий баҳо ифодасидаги иштироки билан боғлиқ бўлган ҳодиса матбуот тилига ҳам сингиб бормоқда. Жумладан, “could not have done better” иборасининг ижобий маънода қўлланиши қоидага айланиб улгурган. Қуйидаги гапларни қиёслайлик:

- (1) But the timing could not have been better (NYT, April 14, 2017);
- (2) The rest of Wednesday’s session in Federal District Court in Manhattan could not have stood in sharper contrast (NYT, April 13, 2017);
- (3) Calhoun knew Oriakhi was not alone in his feeling (NYT, March 18, 2017).

Ушбу гапларнинг биринчисида аслида “маъқул ёки мос келмаслик” маъносига эга бўлган could not have been better ибораси бирон ишни бажаришнинг имкони чегараланганлигини ифодаласа, иккинчи мисолда эса муҳбир кечаётган воқеа ҳақида ўз фикрини маълум қилмоқда. Охирги гапда эса “was not alone” бирикмаси бошқаларнинг хиссиётлари Ориахиникига мос эканлиги билдирилмоқда.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ ВА МУҲОКАМА

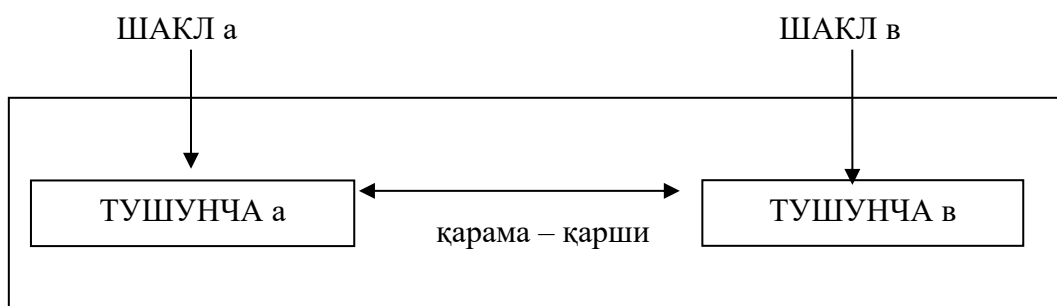
Олдинги саҳифада эслатилган С. Фоссхагеннинг мақоласи антонимларнинг метонимик муносабатлари тадқиқи йўлида бажарилган дастлабки изланишлардан бири эди (Vosshagen 1999). Ушбу мақолада метонимиянинг концептуал ҳодиса эканлиги таъкидланиб, маъно қарама–қаршилиги негизида ягона бир концепт туриши ҳамда ушбу қарама–қаршилиги муносабати ментал фаолият маҳсули эканлиги исботланган (Op.cit., p. 291). Мазкур “ментал қўшничилик” (mental contiguity) хусусиятидаги антонимик жуфтликларнинг матнда пайдо бўлиши унинг қисмлари боғлиқлигини таъминлайди. Маъно қарама–қаршилиги асосида когезияни ҳосил қилувчи луғавий бирликлар орасида сифат туркумидагилар алоҳида ўрин тутати. Қиёсланг:

The Chinese continue to resist mandatory ceilings on emissions. They argue that the developed countries have churned our greenhouse gases for decades and should bear a greater burden in reducing them. Developing nations, they add, should not be restrained in using economic development to raise their standards of living, even if greater emissions result (NYT, December 18, 2019).

Ушбу парчада “developed countries” ва “developed nations” бирикмалари эслатиётган тараққиёт даражасига нисбатан қарама–қарши мазмунга эга. Ягона бир мантикий ифода майдоннинг икки қарама–қарши томонларининг эслатилиши антонимик муносабатни ҳосил қилган. Иккита ибора воситасида ифодаланаётган қарама–қарши тушунчалар концептуал жуфтликни ҳосил қилган ва шу жуфтлик замирида когезия боғлами шаклланган. Ҳар қандай вазиятда ҳам, бундай боғланиш асосида антонимнинг ўзи эмас, балки маъно зиддиятини акс эттирувчи тушунчалар туради. Антонимларнинг метонимик муносабати қуйидаги чизмада акс топади:

Чизма 5. Антоним тушунчаларнинг метонимик боғланиши.

Чизмадан кўринадики, иккита шакл алоҳида тушунчалар билан боғлиқ ва бу тушунчалар ягона концептуал майдон кўламида ўзаро “қўшничилик” муносабатига киришиши туфайли бири–иккинчисини назарда тута олади.

Когезия боғлами учун лексик антонимиядан кўра, концептуал зиддиятни акс эттирувчи тушунчалар қарама–қаршилиги муҳимдир.

Масалан:

All of the Republican districts headed for a special election went for President Obama in 2008. AU the Democratic districts went for Walker in 2010 (WP, May 5, 2011).

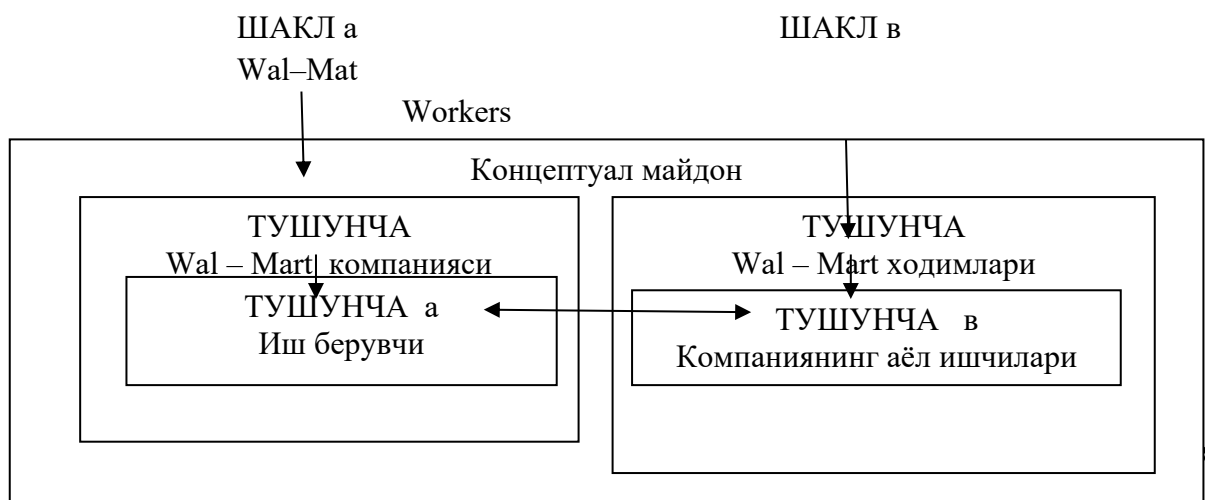
Wal – Mart wins. Workers lose (NYT, June. 20, 2017).

Юқоридаги гапларнинг дастлабкисидаги Republican Democrates бирликларини семантик жиҳатда антоним эмаслиги аниқ, бироқ улар воситасида президент сайловидан иштирок этган икки қарама–қарши гуруҳ ҳақидаги тушунчаларни фаоллаштирмоқда.

Кейинги гапдаги Wal–Mart ва workers бирликлари ўртасида ҳеч қандай маъно зиддияти йўқ, чунки ишчилар Wal–Mart компаниясининг бир қисми. Лекин мазкур контекстда “Wal–Mart” “иш берувчи” маъносини олса, “workers” бирлиги эса компаниянинг иш берувчиларига қарши чиққан аёл ишчиларидир.

Бу ерда кенг маъноли сўзларнинг алоҳида тушунчаларни воқелантириш мақсадида қўлланиши натижасида маъно торайиши ҳодисаси юзага келган. “Wal - Mart” ва “workers” тушунчалари ўртасида бевосита маъно зиддияти бўлмаса-да, лекин “иш берувчи” ва “ишчилар” тушунчалари қарама–қаршилиги ҳосил бўлмоқда. Оқибатда, “Wal–Mart” ва “workers” шакллари антонимия муносабатига киришади. Бу ҳолат чизмада қуйидагича тасвир олади:

Чизма 6. Метонимик когезиянинг тасвири.

боғламини шакллантирилмоқда. Бироқ бу ерда қонуний тортишув метафорик кўчим асосида урушга қийсланмоқда.

Метонимик кўчим феъл туркумидаги сўзларга ҳам хос эканлигини қуйидаги мисолда кузатамиз:

Police rounded up at least 1.200 protesters in New Delhi and more than 3.000 in Mumbai, but many were later released, wire services reported (WP, August 16, 2020).

Ушбу хабар парчасида “rounded up” бирлиги “олдинги воқеа натижа ўрнида” концептуал моделидаги метонимик кўчимга учраб, “ҳибсга олинди” маъносини аниқлатмоқда. Ушбу маъно эса “release” феълнинг маъносига зиддир.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, антоним ёки қарама-қарши тушунчалар ягона бир концептуал майдон доирасида ўзаро муносабатга киришиб, улардан бири референт нуқтаси ролини ўтайди ҳамда бошқаси билан мантиқан боғланади. Таҳлил натижалари кўрсатишича ягона концептуал майдон ҳудудидаги тушунчалар когезия боғламларни шакллантирувчи омилга айланадилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маҳмудов Н., Одилов Ё. Сўз маъно тараққиётида зиддият. – Т.Академнашр, 2014. – 288 б.
2. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в русском языке). – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
3. Шукуров Р. Ўзбек тилида антонимлар: Филол. фан.номз... дисс.автореферати. – Т., 1973. – 26 б.
4. Шодикулова А. З. Asian journal of multidimensional research //India (AJMRI) Vol. – Т. 9. – С. 151-152.
5. Михайлов В.А. Генезис антонимических оппозиций. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – 80 с.
6. Кравцова В.Ю. Энантносемия лексических и фразеологических единиц: Автореф.дисс...канд.филол.наук. – Ростов – на – Дону, 2006. – 27 с.
7. Vosshagen C. Opposition as a metonymic principle // Metonymy in Language and Thought. – Amsterdam: John Benjamin Publishing, 1999. – p. 289-308.

8. Шодикулова А. З. СИНОНИМЛАР ВОСИТАСИДА ҲОСИЛ БЎЛАДИГАН МЕТОНОМИК КОГЕЗИЯ //Journal of new century innovations. – 2023. – Т. 22. – №. 4. – С. 60-63.
9. Шодикулова А. З. Дискурсивный анализ производных метонимий //Форум молодых ученых. – 2021. – №. 4 (56). – С. 439-444.
10. Нуралиева О. Н. Мослашув назариясининг прагматик таҳлилдаги ўрни //Journal the Coryphaeus of Science. – 2023. – Т. 5. – №. 1. – С. 68-71.
11. Нуралиева О. Н. Бадиий матн таҳлиliga прагмалингвистик ёндашув //Хоразм маъмун академияси ахборотномаси. – 2022. – Т. 11. – №. 3.

11.00.00 – Geografiya fanlari

11.00.00 – Geography

11.00.00 – География

DUNYODAGI ATROF-MUHITGA OID GLOBAL MUAMMOLAR

Mehmonova Mehruza Ikrom qizi

26-umumiy o'rta ta'lim geografiya fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7992240>

Annotatsiya: Bugungi kunda deyarli har bir davlatning eng muhim muammolaridan biri bu global muammolardir. Bugungi kunda ekologik muammolar, ayniqsa, globallashuv ta'siri bilan xalqaro miqyosga ega bo'ldi. Ekologik muammolar bugunda milliy va xalqaro qoidalarga kiritilgan va muhokama qilinmoqda. Bular iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jihatlari bilan alohida o'rin kasb etadi. Boshqacha aytganda, dunyoning umumiy muammosiga aylangan ekologik muammolar doim bo'lishi mumkin. Bu xalqaro hamkorlik doirasida hal qilinishi taxmin qilinmoqda. Maqola globallashuv sharoitida yuzaga keladigan ekologik muammolar va ularning yechimlari shuningdek, ba'zi tavsiyalarni o'z ichiga oladi Global muammolarni hal qilishda ba'zi takliflar o'lchovlararo o'lchovni hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Ekologik muammolar, globallashuv, barqaror qoralash, Birlashgan Millatlar Tashkiloti

ГЛОБАЛЬНЫЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В МИРЕ

Аннотация: Сегодня одной из важнейших проблем практически каждой страны являются глобальные проблемы. Сегодня экологические проблемы приобрели международное измерение, особенно в связи с влиянием глобализации. Сегодня экологические проблемы включены в национальные и международные нормы и обсуждаются. Они отличаются своими экономическими, социальными и политическими аспектами. Другими словами, всегда могут быть экологические проблемы, которые становятся всеобщей мировой проблемой. Предполагается, что это будет решаться в рамках международного сотрудничества. В статье включены экологические проблемы, возникающие в условиях глобализации, и пути их решения, а также некоторые рекомендации.

Ключевые слова: Экологические проблемы, глобализация, устойчивое развитие, ООН.

GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE WORLD

Abstract: Today, one of the most important problems in almost every country is global problems. Today, environmental issues have taken on an international dimension, especially due to the impact of globalization. Today, environmental issues are included in national and international norms and are discussed. They differ in their economic, social and political aspects. In other words, there can always be environmental issues that become a worldwide problem. It is assumed that this will be resolved within the framework of international cooperation. The article includes environmental problems arising in the context of globalization and ways to solve them, as well as some recommendations.

Key words: Environmental problems, globalization, sustainable development, UN.

KIRISH

Hozirgi vaqtda ekologik muammolar so'nggi yillarda asta-sekin ortib bormoqda va mamlakatlar bu masalaning jiddiyligini tobora anglab yetmoqda. Sababi, ekologik muammolar hamma joyda, chegaralarsiz inson hayotiga tahdid solmoqda.. So'nggi yillarda dunyoda iqlim

o'zgarishlari ko'payishi, muzliklarning erishi, bo'ronlar va tabiiy o'simliklarning o'zgarishi kabi global muammolar vujudga kelmoqda. Atrof-muhitga tahdid soladigan bunday holatlar xalqaro muammo sifatida qaralmoqda. Globallashuv ta'siri bilan 70-80-yillarda ekologik muammolar muammoga aylandi. Bu masala xalqaro miqyosda va Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof-muhit va inson haqida o'ylashga, fikr yuritishga undadi.

Stokgolmda birinchi marta ekologik muammolar global ekanligi to'g'risidagi konferensiya bo'lib o'tdi. Ozon qatlamining yemirilishi, muzliklarning erishi, fasllar, o'rmonlarning qisqarishi kabi atrof-muhitga tahdid ko'paya boshladi. Xavflardan xabardor bo'lgan mamlakatlar atrof-muhit uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga oldilar. Natijada global miqyosda chora-tadbirlar amalga oshirildi, va bizning dunyomizga tahdid soluvchi ushbu ekologik muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik zaruratga aylandi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Bizning dunyomiz 21-asrdan boshlab tez o'zgarib, rivojlanmoqda. Globallashuv tushunchasiga qisqacha nazar tashlasak, ma'lumki, bu juda qadimgi davrlarga borib taqalmagan qisman yangi tushunchadir. Ushbu kontsepsiyani Garvard Biznes maktabining marketing professori Teodor qo'llaydi. 1983 yilda Levitt tomonidan "Garvard Business Review" jurnalida chop etilgan maqolada ham ushbu tushuncha keltiriladi. U dunyoda birinchi marta ishlatilgan va asosan odamlar va madaniyatlarni birlashtiradi. Siyosat va ijtimoiy-madaniyatdagi integratsiyani tasvirlash uchun ishlatilsa ham, aslida mahalliy yoki mintaqaviy ekologik muammolar bilan bog'liq hodisadir.

Buni hodisaga aylanish jarayoni deb hisoblash mumkin. Iqtisodiy nuqtayi nazardan globallashuv milliy iqtisodiyotlarning savdosiga ta'sir qiladi. Globallashayotgan dunyoda ekologik muammolar dolzarb muammoga aylanishga ulgurdi. Globallashuv oqibatlari dunyo chegaralarining yo'qolishiga olib keldi. Bozor integratsiyasi, jahon bozorlarida raqobatning kuchayishi, mehnatning erkin harakati sifatida qaralsa-da, globallashuv natijasida milliy va xalqaro munosabatlarda, jamiyatdagi masalalarga va ayniqsa, xalqaro muammolarni baholashda yondashdi. Globallashuv natijasida milliy eko-iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlar va ta'sirlar xalqaro miqyosga ega.

Globallashuv jarayonining ta'siri butun dunyoda turlicha sezildi. Misol uchun, axborot olish imkoniyati oshdi, madaniyatlar o'zaro bog'liq bo'ldi. Jahon banki, Xalqaro valyuta fondi, Jahon savdosi kabi ko'plab yangi tashkilotlar paydo bo'ldi. Boshqa tomondan, globallashuv jarayoni xalqaro maydonda ham kuzatilmoqda. Eng muhim misollardan biri ekologik muammolardir. Globallashuv jarayoni muhiti bu muammolarning ko'payishiga ta'sir etsa ham, milliy davlatlarni birlashtirish orqali yechim topildi. Qoidalarining o'rnatilishini ta'minladi va bu jarayonni tezlashtirishni qo'llab-quvvatladi. Dunyo aholisi tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda va 2008-yilga kelib, taxminan 6,7 milliard kishi odamlarga yetib bordi. Xuddi shunday, talablar kundan-kunga ortib bormoqda va turli muammolar ekologik muammolar ham shular jumlasidandir. Bu bugunda butun insoniyat uchun umumiy muammoga aylandi.

XULOSA

Insoniyat tarixidagi eng shafqatsiz kasallik sifatida ta'riflanishi mumkin bo'lgan ekologik muammolarga doimiy yechim topishimiz kerak. Tabiat va inson munosabatlarida tabiatga qarshi muvozanatlar chuqur buzilmoqda. Bunga ko'plab misollar keltirish mumkin. Jumladan, fasllar o'zgarmiqda, muzliklar erib bormoqda, o'rmonlar tinimsiz yo'q qilinmoqda, dengizlar ifloslangan, biz nafas olayotgan havo zahar bilan to'ldirilgan. Bizning quloqlarimiz, ko'zlarimiz va miyamiz; shovqin, beton va metall ifloslanishi bilan to'ldirilmoqda. Ifloslanishning oldini olish va

ifloslanishga qarshi kurash bu hozirgi va real ish sohalaridan biriga aylandi. Xulosa qilib aytganda, tabiatda doimiy va ba'zan to'satdan bir lahzali ifloslanishlar sodir bo'lib turadi. Doimiy ifloslanish va baxtsiz hodisalar bilan katta ifloslanish hodisalari vujudga keladi. Ayniqsa, sanoat inqilobini yakunlagan mamlakatlarda bu ifloslanish eng ko'p darajada uchraydi.

Adabiyotlar:

1. Asanov G., Nabixonov M., Safarov I. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy jo'g'rofiyasi. – T.: O'zbekiston, 2006.
2. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. –T.: O'qituvchi, 1996.
3. Ro'ziyev A., Abirqulov Q. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi. –T.: Sharq, 2001.

13.00.00 – Pedagogika fanlari

13.00.00 – Pedagogical sciences

13.00.00 – Педагогические науки

KURASHISH QOIDALARI VA XUSUSIYATLARI, KURASHISH TARTIBI

A.Komilov

JDPU o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979329>

Annotatsiya: Kurashchilar xam gilamga chiqishdan oldin va uni tark yetishda, Kurash maydoniga kirishda va undan chiqishda, xar bir olishuvning boshlanishida va oxirida o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib ta'zim qiladilar. Kurash maydoni oldidagi ta'zimdan so'ng Kurashchilar maxsus belgilangan joyga qadar to'g'riga yurishlari shart, keyin o'ng qo'lga chap ko'ksiga qo'yib, bir-birlariga ta'zim qilishlari shart.

Kalit so'zlar: Kurash, raqib, gilam, hakam, mashq, yakka, kuch, chalish, pahlavon.

RULES AND CHARACTERISTICS OF FIGHTING, ORDER OF FIGHTING

Abstract: Wrestlers also bow before and on the mat, entering and exiting the wrestling arena, placing their right hands on their left chest at the beginning and end of each fight. After bowing in front of the wrestling arena, the wrestlers must walk straight to the designated place, then place their right hand on their left chest and bow to each other.

Keywords: Wrestling, opponent, carpet, referee, exercise, solo, strength, wrestling, wrestler.

ПРАВИЛА И ОСОБЕННОСТИ БОЯ, ПОРЯДОК БОЯ

Аннотация: Борцы также кланяются перед и на ковре, входя и выходя с борцовского манежа, кладя правую руку на левую грудь в начале и конце каждой схватки. После поклона перед борцовским манежем борцы должны пройти прямо к назначенному месту, затем положить правую руку на левую грудь и поклониться друг другу.

Ключевые слова: Борьба, соперник, ковер, судья, упражнение, соло, сила, борьба, борец.

KIRISH

Mustaqil Davlatimiz tomonidan "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A. Karimov tomonidan 24.10.2004-y. da "O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish fondini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilinishi bilan turli geografik va ekologik sharoitlarda yashovchi bolalar va o'smirlarni jismoniy rivojlanishini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

O'zbek xalq o'yinlari xalqning o'ziga xos urf-odatlaridan, turmush sharoitidan, yashash iqlimi, tarixiy obidalar, atrof-muhit sharoitidan kelib chiqqan bo'lib, shularga yarasha jinsiga, yoshiga, salomatligiga ko'ra qo'llanilgan. Shu jumladan kurash sport turidan ham bir qancha keng kolamda ishlar olib borilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

1. Kurash qoidalarining xususiyatlari Kurashda raqibni ushlab olganda, ko'targanda oldinga, orqaga yoki yonga harakatlanish mumkin. Uni yerdan ko'targan zahoti tezkor aylantirish, orqa-oldi, yon tomonlarga tashlash kerak. Yerdan ko'tarishda chapga yoki o'ngga tez o'girilish shart va bunda raqibni yon tomonga yoki kurakka tashlanadi. Xar bir olishuv boshlanishidan oldin uchta hakam (o'rtadagi hakam, ikkita yon hakam) musobaqalar o'tkaziladigan maydonning chetiga birgalashib turishadi, ung qo'llarini chap ko'krakka qo'yib, o'z joylarini yegallashdan oldin ta'zim qiladilar. Musobaqalar o'tkaziladigan maydondan chiqishdan oldin hakamlar takroran chetda yig'iladilar va o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib tomoshabinlar ko'p tomonga qarab, ta'zim qiladilar.

2. Kurashchilar xam gilamga chiqishdan oldin va uni tark yetishda, Kurash maydoniga kirishda va undan chiqishda, xar bir olishuvning boshlanishida va oxirida o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib ta'zim qiladilar. Kurash maydoni oldidagi ta'zimdan so'ng Kurashchilar maxsus belgilangan joyga qadar to'g'riga yurishlari shart, keyin o'ng qo'lni chap ko'ksiga qo'yib, bir-birlariga ta'zim qilishlari shart.

3. Xakam olishuv natijasini ye'lon qilgandan so'ng Kurashchilar yana bir bor o'ng qo'llarini chap ko'ksiga qo'yib bir-birlariga ta'zim qiladilar va gilamdan chiqib ketadilar.

4. Xakam va yon tomondagi xakamlar tayyorgarlik xolatida olishuvdan oldin, Kurashchilar gilamga chiqishlaridan oldin turishlari shart.

5. Xamma ta'zimlar bo'yin va gavdaning yegilishi orqali bajariladi. Agar Kurashchilar ta'zimni bajarmasalar, xakam uning bajarilishini talab qilishi shart.

6. Gilamdagi xakamlar maydonni nazorat qilar yekanlar, gilamning usti tekis, toza, tatamilar orasi ochiq bo'lmasligiga, yon xakamlar kursilari o'z joylarida joylashishlariga va Kurashchilar belgilangan qoida talablariga javob berishlariga ye'tibor qaratishi shart. Xakam gilam o'rtasida vaqt ro'yxatga olinadigan stolga qarab tik xolatda turishi kerak.

Xakam «TO'XTA» buyrug'ini berar yekan, Kurashuvchilarni ko'rib turishi kerak, agar ular buyruqni yeshitmay qoladigan xol kelib chiqsa, o'rtadagi xakam tezda ularga yaqinlashib to'xtatadi.

XXII. Jamoa raxbarlari, murabbiylari va vakillari.

1. Bosh xakam va uning yordamchilari bilan to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish xuquqiga faqat jamoa raxbari, murabbiy yoki vakili yegadir.

2. Jamoa raxbari Kurashchilarning kiyimiga va ularning o'z vaqtida gilamga chiqishiga xamda umumiy tartib-intizomiga javobgardirlar.

3. Bosh xakam va xakamlar qatorida jamoa boshlig'i xam qur'a tashlashni o'tkazishda qatnashadi.

4. Kurash jarayonida jamoa raxbarlari uchun joy ajratilib, ular o'z o'rinlarida bo'lishlari shart.

5. Jamoa raxbarlari yoki murabbiylari xakamlik guvoxnomasi bo'lgan takdirda musobaqa xakami vazifasini xam o'tashlari mumkin.

6. Yuqoridagilarga amal qilmagan raxbarlar o'z vazifasidan bo'shatilib, bu xaqda tegishli tashkilotlarga xabar qilinadi.

7. Gurux murabbiyi olishuv vaqtida belgilangan joyda yoki gilam atrofida 2 m masofada turishi mumkin.

8. Gurux murabbiyi o'z Kurashchisi tan jaroxati olgan vaqtda belgilangan tartibda shifokor tomonidan tibbiy yordam ko'rsatilayotgan vaziYatda xozir bo'lib turishi mumkin, ammo gilam chetidagi va o'rtasidagi xakamlar xaroriga itoat qilmasligi yoki ularni xaqorat qilishi taqiqlanadi.

9. Yuqoridagilarga gurux murabbiyi itoat yetmasa, o'rtadagi xakam olishuvni boshqaruvchi xakamdan murabbiyga «DAKKI» ogoxlantirish berishni talab qilishi mumkin, bu xol Yana qaytarilsa, olishuvni boshqaruvchi xakam «IRROM» ogoxlantirishini ye'lon qilib, uni olishuvdan chetlatishi mumkin.

NATIJALAR

Kurashchilar vaznlarini aniqlash tartibi

1. Musobaqaning qaysi xar qanday vazn toifalarida olishuvlar o'tkazilsa, o'sha vazn toifasiga qatnashuvchi Kurashchilarning vaznlari musobaqa boshlanishidan ikki soat oldin o'lch

2. Vaznlarni o'lchash 1 (bir) soatdan ortiq davom yetmasligi kerak, agar qatnashuvchi ko'p bo'lib, bir tarozida o'lchab ulgurilmasa, bosh xakam ruxsati bilan tarozini ikkita yoki uchta qilish mumkin, ammo xar bir vaznda Kurashuvchi polvonlar albatta, bitta tarozida o'lchanishi shart.

3. Kurashchilar o'lchanishga o'z shaxsini tasdiqlovchi xujjat bilan kirishlari shart.

4. Vaznini o'lchatmagan Kurashchi, bu vazn toifasidagi olishuvlarga qo'yilmaydi.

5. O'lchanish paytida Kurashchilar pastki ich kiyimdan boshqa kiyimda bo'lmasliklari shart.

6. Kurashchilar vaznlarini aniqlash jarayonida Bosh xakam tomonidan tuzilgan komissiYa: bosh xakam yordamchisi, kotib, tibbiyot xodimi, 2-3 ta xakamlar bo'lishi kerak. Tarozidan vaznini aniqlab o'tgan Kurashchilar familiyasi o'lchanish bayonnomasida qayd qilib boriladi.

(Bosh xakam ruxsati bilan) mutloq vaznda Kurashishlari mumkin. Barcha vazidagilar tibbiyot ruxsati bilan musobaqada ishtirok yetishi shart, aks qoldi Boshxakam javobgardir. Olishuv vaqti Musobaqalarda -4-7 yoshli bolalar va qizlar uchun olishuv vaqti 2 minut; -8-10 yoshli bolalar va qizlar uchun olishuv vaqti 2 minut; -11-16 yoshli o'smirlar va qizlar uchun olishuv vaqti 3 minut; -16-35 yoshli kattalar va ayollar uchun olishuv vaqti 4 minut -16-35 yoshli kattalar va ayollar uchun olishuv vaqti 3 minut -36-56 kattalar o'rtasidagi olishuv 2 minut;

Musobaqaga qatnashish uchun Kurashchilardan qilinadigan talablar.

1. Musobaqa qatnashchilaridan quyidagilar talab qilinadi:

- SHaxsini va yoshini bildiruvchi xujjat, yuqorida zikr yetilgan -maxsus liboslar, Kurashchining maxorat darajasini aniqlovchi guvoxnoma (razryad);

- qaysi jamoaga mansubligi xaqida muxrlangan guvoxnoma, shifokor ruxsati haqida ma'lumot.

Yuqorida ko'rsatilgan xamma xujjatlar musobaqadan oldin mandate komissiyasida ko'rilib, bosh shifokor va komissiYa a'zolari tomonidan tasdiqlanadi. Yuqoridagi shartlar va talablarning bajarilishi uchun jamoa rahbarlari javobgardirlar.

REFERENCES

1. Komilov A. KURASHISH QOIDALARI VA XUSUSIYATLARI, KURASHISH TARTIBI //Science and innovation in the education system. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 156-160.
2. Komilov A. X. O'ZBEK MILLIY KURASHI TARIXINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 2. – C. 684-687.
3. Xoshimovich K. A. SAMBO KURASHCHILARDA KUCH SIFATINI TARBIYALASH METODINI TAKMOLLASHTIRISH //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 278-281.
4. Komilov A. X. Sportchini texnik mahoratini, sport amaliyotining talabiga va ilmiy-texnik ko'rsatgichlariga qarab takomillashtirish yo'llari //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 625-634.
5. Jumadurdiyev B. Узбек миллий кадрияти булган кураш спортининг ёшлар тарбиясида тутган ўрни //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2021. – T. 2. – №. 2.
6. Xolmamatovich J. B. 18-20 YOSHLI KURASHCHILARNING TEZKOR-KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 292-297.
7. Абдулахатов А. Р., Жумадурдиев Б. Х., ўғли Sulonv B. Замонавий футболда майдон

- ўйинчарини мусобақага тайёрлашнинг психологик усуллари //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2022. – Т. 1. – №. 1.Имомкулов И. И. СПОРТ ТАЪЛИМИДА УЗЛУКСИЗЛИК ВА ИЗЧИЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 848-853.
8. ABDULAXATOV A. R. et al. Wrestling is the Most Effective Tool for Educating the Younger Generation to Be Physically Healthy and Mentally Mature //JournalNX. – 2021. – Т. 7. – №. 1. – С. 139-141.
  9. Jumadurdiyev B. X. KURASHISH SAN'ATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Current approaches and new research in modern sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 101-105.
  10. Xolmamatovich J. B. 18-20 YOSHLI KURASHCHILARNING TEZKOR-KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 292-297.
  11. Jumadurdiyev B. X. Bolalar va o'smirlarni sportga qiziqtirishning pedagogik shart sharoitlari va didaktik parametrlarini aniqlashtirish //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 620-624.
  12. Jumadurdiyev B. X. KURASHCHILAR JISMONIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISH //Экономика и социум. – 2022. – №. 1-1 (92). – С. 61-66.
  13. Jumadurdiyev B. Узбек миллий кадрияти булган кураш спортининг ёшлар тарбиясида тутган ўрни //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
  14. Абдулахатов А. Р., Жумадурдиев Б. Х., ўғли Имомкулов И. И. СПОРТ ТАЪЛИМИДА УЗЛУКСИЗЛИК ВА ИЗЧИЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 848-853.
  15. Adabiyotlar Matmuratova, I. B. Q., & Orazboyeva, A. A. Q. (2022). JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA MATIVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI. Academic research in educational sciences, 3(2), 707-710.
  16. ADAIYOT Matmuratova, I. B. Q., & Orazboyeva, A. A. Q. (2022). JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA MATIVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI. Academic research in educational sciences, 3(2), 707-710.

KURASHISH QOIDALARI VA XUSUSIYATLARI, KURASHISH TARTIBI

A.Komilov

JDPU o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979329>

Annotatsiya: Kurashchilar xam gilamga chiqishdan oldin va uni tark yetishda, Kurash maydoniga kirishda va undan chiqishda, xar bir olishuvning boshlanishida va oxirida o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib ta'zim qiladilar. Kurash maydoni oldidagi ta'zimdan so'ng Kurashchilar maxsus belgilangan joyga qadar to'g'riga yurishlari shart, keyin o'ng qo'lga chap ko'ksiga qo'yib, bir-birlariga ta'zim qilishlari shart.

Kalit so'zlar: Kurash, raqib, gilam, hakam, mashq, yakka, kuch, chalish, pahlavon.

RULES AND CHARACTERISTICS OF FIGHTING, ORDER OF FIGHTING

Abstract: Wrestlers also bow before and on the mat, entering and exiting the wrestling arena, placing their right hands on their left chest at the beginning and end of each fight. After bowing in front of the wrestling arena, the wrestlers must walk straight to the designated place, then place their right hand on their left chest and bow to each other.

Keywords: Wrestling, opponent, carpet, referee, exercise, solo, strength, wrestling, wrestler.

ПРАВИЛА И ОСОБЕННОСТИ БОЯ, ПОРЯДОК БОЯ

Аннотация: Борцы также кланяются перед и на ковре, входя и выходя с борцовского манежа, кладя правую руку на левую грудь в начале и конце каждой схватки. После поклона перед борцовским манежем борцы должны пройти прямо к назначенному месту, затем положить правую руку на левую грудь и поклониться друг другу.

Ключевые слова: Борьба, соперник, ковер, судья, упражнение, соло, сила, борьба, борец.

KIRISH

Mustaqil Davlatimiz tomonidan "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti I.A. Karimov tomonidan 24.10.2004-y. da "O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish fondini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilinishi bilan turli geografik va ekologik sharoitlarda yashovchi bolalar va o'smirlarni jismoniy rivojlanishini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

O'zbek xalq o'yinlari xalqning o'ziga xos urf-odatlaridan, turmush sharoitidan, yashash iqlimi, tarixiy obidalar, atrof-muhit sharoitidan kelib chiqqan bo'lib, shularga yarasha jinsiga, yoshiga, salomatligiga ko'ra qo'llanilgan. Shu jumladan kurash sport turidan ham bir qancha keng kolamda ishlar olib borilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

1. Kurash qoidalarining xususiyatlari Kurashda raqibni ushlab olganda, ko'targanda oldinga, orqaga yoki yonga harakatlanish mumkin. Uni yerdan ko'targan zahoti tezkor aylantirish, orqa-oldi, yon tomonlarga tashlash kerak. Yerdan ko'tarishda chapga yoki o'ngga tez o'girilish shart va bunda raqibni yon tomonga yoki kurakka tashlanadi. Xar bir olishuv boshlanishidan oldin uchta hakam (o'rtadagi hakam, ikkita yon hakam) musobaqalar o'tkaziladigan maydonning chetiga birgalashib turishadi, ung qo'llarini chap ko'krakka qo'yib, o'z joylarini yegallashdan oldin ta'zim qiladilar. Musobaqalar o'tkaziladigan maydondan chiqishdan oldin hakamlar takroran chetda yig'iladilar va o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib tomoshabinlar ko'p tomonga qarab, ta'zim qiladilar.

2. Kurashchilar xam gilamga chiqishdan oldin va uni tark yetishda, Kurash maydoniga kirishda va undan chiqishda, xar bir olishuvning boshlanishida va oxirida o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib ta'zim qiladilar. Kurash maydoni oldidagi ta'zimdan so'ng Kurashchilar maxsus belgilangan joyga qadar to'g'riga yurishlari shart, keyin o'ng qo'lni chap ko'ksiga qo'yib, bir-birlariga ta'zim qilishlari shart.

3. Xakam olishuv natijasini ye'lon qilgandan so'ng Kurashchilar yana bir bor o'ng qo'llarini chap ko'ksiga qo'yib bir-birlariga ta'zim qiladilar va gilamdan chiqib ketadilar.

4. Xakam va yon tomondagi xakamlar tayyorgarlik xolatida olishuvdan oldin, Kurashchilar gilamga chiqishlaridan oldin turishlari shart.

5. Xamma ta'zimlar bo'yin va gavdaning yegilishi orqali bajariladi. Agar Kurashchilar ta'zimni bajarmasalar, xakam uning bajarilishini talab qilishi shart.

6. Gilamdagi xakamlar maydonni nazorat qilar yekanlar, gilamning usti tekis, toza, tatamilar orasi ochiq bo'lmasligiga, yon xakamlar kursilari o'z joylarida joylashishlariga va Kurashchilar belgilangan qoida talablariga javob berishlariga ye'tibor qaratishi shart. Xakam gilam o'rtasida vaqt ro'yxatga olinadigan stolga qarab tik xolatda turishi kerak.

Xakam «TO'XTA» buyrug'ini berar yekan, Kurashuvchilarni ko'rib turishi kerak, agar ular buyruqni yeshitmay qoladigan xol kelib chiqsa, o'rtadagi xakam tezda ularga yaqinlashib to'xtatadi.

XXII. Jamoa raxbarlari, murabbiylari va vakillari.

1. Bosh xakam va uning yordamchilari bilan to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish xuquqiga faqat jamoa raxbari, murabbiy yoki vakili yegadir.

2. Jamoa raxbari Kurashchilarning kiyimiga va ularning o'z vaqtida gilamga chiqishiga xamda umumiy tartib-intizomiga javobgardirlar.

3. Bosh xakam va xakamlar qatorida jamoa boshlig'i xam qur'a tashlashni o'tkazishda qatnashadi.

4. Kurash jarayonida jamoa raxbarlari uchun joy ajratilib, ular o'z o'rinlarida bo'lishlari shart.

5. Jamoa raxbarlari yoki murabbiylari xakamlik guvoxnomasi bo'lgan takdirda musobaqa xakami vazifasini xam o'tashlari mumkin.

6. Yuqoridagilarga amal qilmagan raxbarlar o'z vazifasidan bo'shatilib, bu xaqda tegishli tashkilotlarga xabar qilinadi.

7. Gurux murabbiyi olishuv vaqtida belgilangan joyda yoki gilam atrofida 2 m masofada turishi mumkin.

8. Gurux murabbiyi o'z Kurashchisi tan jaroxati olgan vaqtda belgilangan tartibda shifokor tomonidan tibbiy yordam ko'rsatilayotgan vaziYatda xozir bo'lib turishi mumkin, ammo gilam chetidagi va o'rtasidagi xakamlar xaroriga itoat qilmasligi yoki ularni xaqorat qilishi taqiqlanadi.

9. Yuqoridagilarga gurux murabbiyi itoat yetmasa, o'rtadagi xakam olishuvni boshqaruvchi xakamdan murabbiyga «DAKKI» ogoxlantirish berishni talab qilishi mumkin, bu xol Yana qaytarilsa, olishuvni boshqaruvchi xakam «IRROM» ogoxlantirishini ye'lon qilib, uni olishuvdan chetlatishi mumkin.

NATIJALAR

Kurashchilar vaznlarini aniqlash tartibi

1. Musobaqaning qaysi xar qanday vazn toifalarida olishuvlar o'tkazilsa, o'sha vazn toifasiga qatnashuvchi Kurashchilarning vaznlari musobaqa boshlanishidan ikki soat oldin o'lch

2. Vaznlarni o'lchash 1 (bir) soatdan ortiq davom yetmasligi kerak, agar qatnashuvchi ko'p bo'lib, bir tarozida o'lchab ulgurilmasa, bosh xakam ruxsati bilan tarozini ikkita yoki uchta qilish mumkin, ammo xar bir vaznda Kurashuvchi polvonlar albatta, bitta tarozida o'lchanishi shart.

3. Kurashchilar o'lchanishga o'z shaxsini tasdiqlovchi xujjat bilan kirishlari shart.

4. Vaznini o'lchatmagan Kurashchi, bu vazn toifasidagi olishuvlarga qo'yilmaydi.

5. O'lchanish paytida Kurashchilar pastki ich kiyimdan boshqa kiyimda bo'lmasiklari shart.

6. Kurashchilar vaznlarini aniqlash jarayonida Bosh xakam tomonidan tuzilgan komissiYa: bosh xakam yordamchisi, kotib, tibbiyot xodimi, 2-3 ta xakamlar bo'lishi kerak. Tarozidan vaznini aniqlab o'tgan Kurashchilar familiyasi o'lchanish bayonnomasida qayd qilib boriladi.

(Bosh xakam ruxsati bilan) mutloq vaznda Kurashishlari mumkin. Barcha vazidagilar tibbiyot ruxsati bilan musobaqada ishtirok yetishi shart, aks qoldi Boshxakam javobgardir. Olishuv vaqti Musobaqalarda -4-7 yoshli bolalar va qizlar uchun olishuv vaqti 2 minut; -8-10 yoshli bolalar va qizlar uchun olishuv vaqti 2 minut; -11-16 yoshli o'smirlar va qizlar uchun olishuv vaqti 3 minut; -16-35 yoshli kattalar va ayollar uchun olishuv vaqti 4 minut -16-35 yoshli kattalar va ayollar uchun olishuv vaqti 3 minut -36-56 kattalar o'rtasidagi olishuv 2 minut;

Musobaqaga qatnashish uchun Kurashchilardan qilinadigan talablar.

1. Musobaqa qatnashchilaridan quyidagilar talab qilinadi:

- SHaxsini va yoshini bildiruvchi xujjat, yuqorida zikr yetilgan -maxsus liboslar, Kurashchining maxorat darajasini aniqlovchi guvoxnoma (razryad);

- qaysi jamoaga mansubligi xaqida muxrlangan guvoxnoma, shifokor ruxsati haqida ma'lumot.

Yuqorida ko'rsatilgan xamma xujjatlar musobaqadan oldin mandate komissiyasida ko'rilib, bosh shifokor va komissiYa a'zolari tomonidan tasdiqlanadi. Yuqoridagi shartlar va talablarning bajarilishi uchun jamoa rahbarlari javobgardirlar.

REFERENCES

1. Komilov A. KURASHISH QOIDALARI VA XUSUSIYATLARI, KURASHISH TARTIBI //Science and innovation in the education system. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 156-160.
2. Komilov A. X. O'ZBEK MILLIY KURASHI TARIXINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 2. – C. 684-687.
3. Xoshimovich K. A. SAMBO KURASHCHILARDA KUCH SIFATINI TARBIYALASH METODINI TAKMOLLASHTIRISH //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 278-281.
4. Komilov A. X. Sportchini texnik mahoratini, sport amaliyotining talabiga va ilmiy-texnik ko'rsatgichlariga qarab takomillashtirish yo'llari //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 625-634.
5. Jumadurdiyev B. Узбек миллий кадрияти булган кураш спортининг ёшлар тарбиясида тутган ўрни //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2021. – T. 2. – №. 2.
6. Xolmamatovich J. B. 18-20 YOSHLI KURASHCHILARNING TEZKOR-KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 292-297.
7. Абдулахатов А. Р., Жумадурдиев Б. Х., ўғли Sulonv B. Замонавий футболда майдон

- ўйинчарини мусобақага тайёрлашнинг психологик усуллари //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2022. – Т. 1. – №. 1.Имомкулов И. И. СПОРТ ТАЪЛИМИДА УЗЛУКСИЗЛИК ВА ИЗЧИЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 848-853.
8. ABDULAXATOV A. R. et al. Wrestling is the Most Effective Tool for Educating the Younger Generation to Be Physically Healthy and Mentally Mature //JournalNX. – 2021. – Т. 7. – №. 1. – С. 139-141.
9. Jumadurdiyev B. X. KURASHISH SAN'ATI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Current approaches and new research in modern sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 101-105.
10. Xolmamatovich J. B. 18-20 YOSHLI KURASHCHILARNING TEZKOR-KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 292-297.
11. Jumadurdiyev B. X. Bolalar va o'smirlarni sportga qiziqtirishning pedagogik shart sharoitlari va didaktik parametrlarini aniqlashtirish //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 620-624.
12. Jumadurdiyev B. X. KURASHCHILAR JISMONIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISH //Экономика и социум. – 2022. – №. 1-1 (92). – С. 61-66.
13. Jumadurdiyev B. Узбек миллий кадрияти булган кураш спортининг ёшлар тарбиясида тутган ўрни //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
14. Абдулахатов А. Р., Жумадурдиев Б. Х., ўғли Имомкулов И. И. СПОРТ ТАЪЛИМИДА УЗЛУКСИЗЛИК ВА ИЗЧИЛЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МУАММОЛАРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 848-853.
15. Adabiyotlar Matmuratova, I. B. Q., & Orazboyeva, A. A. Q. (2022). JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA MATIVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI. Academic research in educational sciences, 3(2), 707-710.
16. ADAIYOT Matmuratova, I. B. Q., & Orazboyeva, A. A. Q. (2022). JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA MATIVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AFZALLIKLARI. Academic research in educational sciences, 3(2), 707-710.

IMPROVING THE SYSTEM AND CONTENT OF SELECTION OF CHILDREN FOR THE SPORT OF BELT WRESTLING

Gaziyev Nuritdin Ruxitdinovich

Namangan State University, Namanagan, Uzbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7992158>

Аннотация: целью статьи является совершенствование системы отбора детей для занятия борьбой на поясах с помощью анкетирования. В статье представлены различные формы вопросов, дана статистика по данным анкетирования; представлен анализ научно-методической литературы, актуальность и цель данной тематики, а также выводы и рекомендации для получения общего представления о борьбе на поясах.

Ключевые слова: поясная борьба, анкета, респондент, спорт, отбор, система, совершенствование, подготовка, умение

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ И СОДЕРЖАНИЯ ОТБОРА ДЕТЕЙ ДЛЯ ЗАНЯТИЙ БОРЬБОЙ НА ПОЯСАХ

Abstract: The purpose of the article is to improve the system of selecting children for belt wrestling by using questionnaires. The article presents various forms of questions, provides statistics on the survey data, analyzes the scientific and methodological literature, the relevance and purpose of this topic, as well as conclusions and recommendations in order to get a detailed view of belt wrestling.

Keywords: belt wrestling, questionnaire, respondent, sport, selection, system, improvement, training, skill.

INTRODUCTION

Today in our country special attention is paid to the development of our national types of wrestling. 122 of March 4, 2020. 4 on measures to further improve the system of selection of athletes for national teams in sports and the results of the study of this article to some extent serve to implement the tasks set out in other regulations in this area. Development of recommendations for the increasing and implementation of methods for improving the system and content of selection of children for the sport of belt wrestling.

T. Usmonxo'jaev, R. Salamov, F. Kerimov, Sh. Xonkeldiev, A. Abdullaev, R. Xalmuxamedov, V. Shin G. Abdurasulova, S. Tajibaev, Sh. Mirzakulov. N. Azizov, J. Nurshin, and others conducted research and developed new information and recommendations that justify the system of selection in textbooks, manuals, articles and theses.

MATERIALS AND METHODS

Based on the analysis of the above scientific literature, a survey was conducted to study the theoretical and practical state of improving the system and content of selection of children for the sport of belt wrestling and to identify problems in the selection.

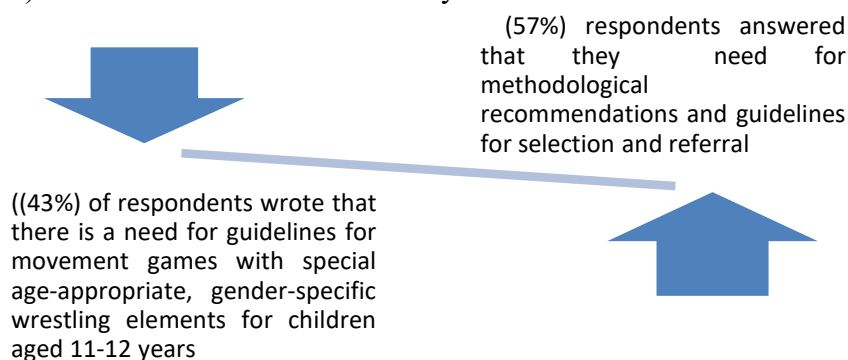
1-graph Problem selection of children for the sport of belt wrestling. (%)

№	Questions	Answer %							
		1-respond	%	2-respond	%	3-respond	%	4-respond	%
1	Liked the training sessions for the	Love	77	Like	15	Uncertain	8	Do not like	0

	primary training groups in children								
2	assessing the process of selection and referral of children to sports in the sports school where they work	Excellent	15	good	19	unsatisfactory	27	Bad	39
3	what age do you think it is acceptable to admit children to the sport of belt wrestling.	From 9	7	From 10	13	From 11	41	From 12	39
4	you select talented children for the sport of belt wrestling	Yes	16	No	23	According to recommendation of a doctor	37	Do not know the method	25
5	what do you look for when selecting children for belt wrestling	Anthropometric indicators	31	Interests of the child	25	Physical abilities.	27	anthropometric indicators and physical abilities	17
6	Where you get information on the selection of children for the sport of belt wrestling	From books	10	From articles	7	From professional experiences	53	From websites	30
7	How many of the students in primary preparation phase will stop wrestling	In the half of the first academic year	31	In the first year	40,6	In the second year	39,8	In the third year	19,8
8	What do you think are the reasons why school children stop participating in sports school in the initial preparation stage?	From the mistake in the selection process	66	Not to have coaching experiences	14	difficulty of developing skills in sports	12	Inability to communicate with children	8

The results of the survey showed that (100%), of the respondents liked the training sessions for the primary training groups in children and youth sports school, the respondents (77 %) are loved, (15 %) just liked, (8 %) undecided. However, when asked how they assess the process of selection and referral of children to sports in the sports school where they work, the respondents (27 %) are unsatisfactory, (19 %) good, (15 %) excellent, (39 %) bad. In the next questionnaire, when asked at what age do you think it is acceptable to admit children to the sport of belt wrestling, according to the respondents, they are 11 years old (41%), 12 years old (39%) and 10 years old (13%), even believe that the admission of children from the age of 9 (7%), to belt wrestling training is highly effective. Responses selected by the respondents corresponded to the opinion of 41-39% "Perceptual phases of development of motion function in school-age children, according to A. A. Gugalovsky," [3] also correspond to the age ". The majority of respondents are (16 %), selected children for belt wrestling and admit them to primary training groups. (23%) of respondents do not admit selection, (37 %) maybe they will accept a healthy child who has undergone a medical examination and (25 %) do not know the method. For primary education groups, the question of what to look for when selecting children for belt wrestling was answered by anthropometric indicators (31 %), while respondents (25 %) indicated that they pay attention to the interests of the child, (27 %) focus on the child's physical abilities, (17 %) respondents are anthropometric indicators and child's physical abilities. We can see opinions of respondents (34%), corresponds to research scientist Guba V.P scientifically based research. He noted that children's physical development was assessed by a number of external characteristics: height, weight, body proportions, spine, chest, pelvis, and leg shape and foot size. [4] According to the survey (34%) of respondents believe that the child's interest (34%) should look at the physical abilities, while the scientific and methodological literature. Respondents answered the next question as following. To the question where they get information on the selection of children for the sport of belt wrestling they answered that (10 %) from books, (7 %) from articles, (53 %) from their professional experience, (30 %) from websites. The next question, about how many of the students in the primary preparation phase will stop wrestling, was answered as following: in the half of the first academic year (31 %), in the first academic year (40,6%), in the second academic year (39,8%), in the third academic year (19,8%). The following question will help us understand how important it is to qualify and refer children to sports. To the question "What do you think are the reasons why school children stop participating in sports school in the initial preparation stage ?" respondents (66%) rated the selection process as a mistake, (14%) said they did not have coaching experience, (12%) respondents chose the answer to the difficulty of developing skills in sports, respondents (8%) chose the answer to the inability to communicate with children .

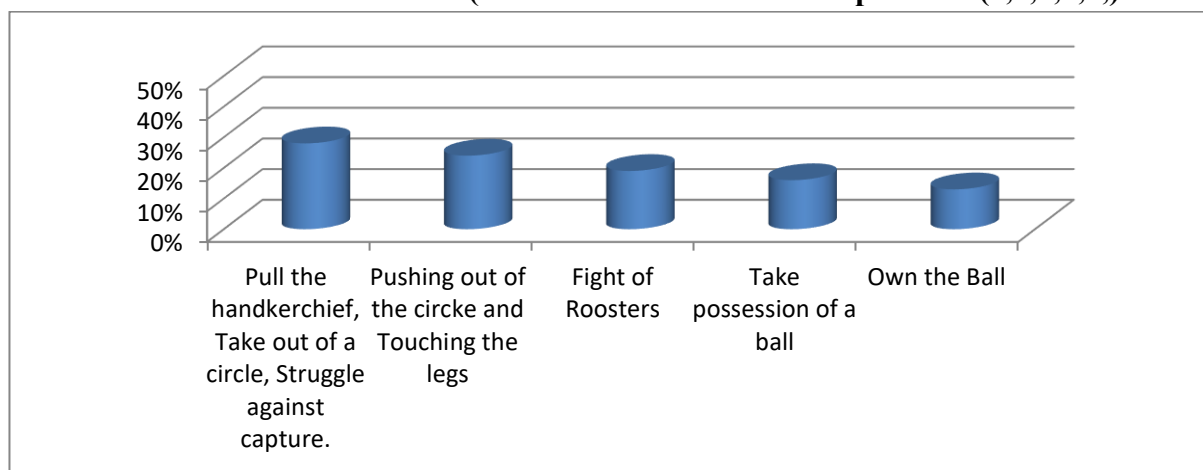
1-pictura. In our closed test, to the question "What methodological assistance do you need to improve the quality of training and maintain the contingent of trainees, (57%) respondents

answered that they need for methodological recommendations and guidelines for selection and referral. (43%) of respondents wrote that there is a need for guidelines for movement games with special age-appropriate, gender-specific wrestling elements for children aged 11-12 years [3].

RESULTS AND DISCUSSION

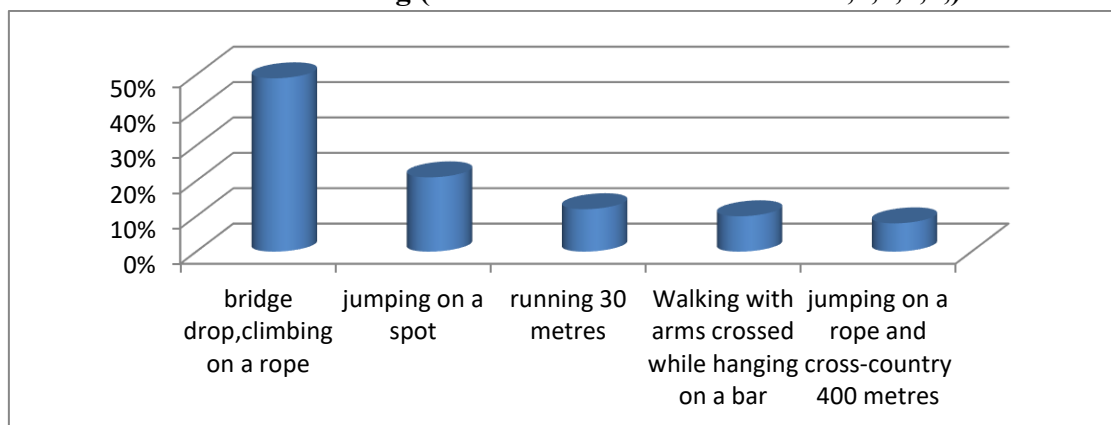
In this questionnaire, respondents were introduced to action games with 55 individual wrestling elements and then presented with the following questionnaire [2]. You recommend using belt wrestling, which is close to the sport, and children in qualifying for this sport (indicate the levels in numbers 1,2,3,4,5,). Analysis of respondents' responses showed that belt wrestling was close to the sport and that level 1 matches (28%) used for qualifying were selected as "Pull the handkerchief", "Take out of a circle" "Struggle against capture", 2 matches (24%) "Pushing out of the circle", "Touching the legs" level 3 (19%).) "Fight of Roosters", Level 4 (16%) "Take possession of a ball", Level 5 (13%) "Pull faster" and "Own the Ball" were selected by level.

Which sport do you suggest for the sports that are close to belt wrestling and you suggest children in selection to use (the numbers are showed in percents (1,2,3,4,5,).

2-pictura. Respondents believe that the above games are not only close to the sport, but also play an important role in the selection and directing of children to the sport of belt wrestling.

According to their answers to the question 'Which of the following general fitness tests do you recommend to be the most important in the selection of 11-12 year olds for belt wrestling (indicate the number of levels 1,2,3,4,5,)'.

3-pictura. Respondents (49 %) fell for the 1st level test wrestlers, climbed the rope (in any way) (21 %), 2nd level test wrestlers to determine the quality of strength, jumped on the spot, (12%) 3rd level test run 30 meters, (10%) Walking with arms crossed while hanging on a Level 4 test bar, (8%) Jumping on a Level 5 test rope, and cross-country 400 meters respondents gave the

above answers in determining children's physical qualities in qualifying for belt wrestling. It is clear from the above answers that the process of qualifying children for the sport of belt wrestling shows the need to develop a system based on certain criteria.

CONCLUSION

Experts should pay attention to the following criteria when selecting the sport of belt wrestling using the results of the survey, as well as the analysis of scientific and methodological literature:

- age and gender of students, the presence of skills related to the sport of wrestling;
- individual abilities of students, general physical development related to the sport of wrestling;
- the suitability of the type of wrestling and the character and temperament of the student;
- The composition of the skills related to the sport of wrestling, and to what extent it is developed
- in determining the abilities of children using movement games with elements of single combat;

The study of the process of selection of children for the sport of belt wrestling is a topical area and requires further research. The selection of children for the sport of belt wrestling has been proposed by a number of experts to be considered as a continuous process that covers all the main stages of long-term training of athletes. Therefore, in the first stage, it should be characterized by the direction of the sport, in the process of identifying, assessing and forecasting the abilities of this athlete, and in the selection process we should direct children to this sport, which corresponds to the sport of belt wrestling.

Used literature

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated March 4, 2020 No 122 "On measures to further improve the system of selection of athletes for national teams in sports" www.lex.uz
2. Kerimov F.A. Theory and methods of wrestling. Publishing and printing department of UzSWLI. 2018.-S. 198-190.
3. Kerimov F.A. Action games with elements of single combat. Scientific and technical information-press, 2020.-79 p.
4. Kerimov F. A. Scientific research in the field of sports. Tashkent, 2018, 334 p.
5. Kerimov F.A. Theory and methodology of wrestling. Tashkent, 2007, 330 p.

O'ZBEKISTONDA SPORTNI RIVOJLANTIRISH CHORA TADBIRLARI VA USULLARI

Jabborov Umidjon Sotiboldiyevich

Toshkent moliya instituti Jismoniy tarbiya va sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949227>

Annotatsiya: Bu maqola O'zbekistonda sportni rivojlantirish chora tadbirlari va usullari mavzusida yozilgan. Maqolada O'zbekiston Respublikasi hukumatining sport sohasidagi rivojlanishni rag'batlantirish va sport sohasidagi yuqori natijalar olish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar haqida ma'lumotlar berilgan. Maqolada sport sohasida innovatsion yondashuvlar, sport salohiyati va uning o'zgarishlari, sport tashkilotchiligi, sportning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va sertifikatli kadrlarning tayyorlash tizimlari kabi muhim mavzular keltirilgan. Maqolada sport sohasidagi xalqaro hamkorlik, sertifikatli kadrlar tayyorlash tizimi va sport sohasidagi strategik yondashuvlar kabi muhim masalalar ham ko'rsatilgan. Maqolada sport sohasidagi rivojlanishni rag'batlantirish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar, masalan, sport sohasidagi innovatsion yondashuvlar, yoshlar tarbiyasini oshirish, sertifikatli kadrlarning tayyorlashi va sport sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish kabi muhim usullar ko'rsatilgan. Maqolada sport sohasidagi rivojlanishni rag'batlantirishda hukumat, chet tillar va xalqaro tashkilotlar ham ko'rsatilgan. Maqola O'zbekistonda sport sohasidagi rivojlanishni rag'batlantirish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar va usullar haqida ko'p yo'nalishli ma'lumotlar taqdim etadi. Maqola sport sohasidagi innovatsion yondashuvlar, yoshlar tarbiyasini oshirish, sertifikatli kadrlarning tayyorlashi va sport sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish kabi muhim masalalar haqida ko'proq tafsilot beradi. Maqola sport sohasidagi rivojlanishni rag'batlantirish uchun hukumat, chet tillar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilishni tavsiya qiladi. Bu maqola sport sohasidagi rivojlanishga qiziqishga ega bo'lgan ustuvorlar va ilg'or yo'nalishlarga qiziqarli bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: O'zbekiston sport sohasi, rivojlanish, chora-tadbirlar, tashkilotchilik, yoshlar tarbiyasi.

MEASURES AND METHODS OF SPORTS DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Abstract: This article is written on the topic of measures and methods of sports development in Uzbekistan. The article provides information on additional measures taken by the government of the Republic of Uzbekistan to promote development in the field of sports and obtain high results in the field of sports. The article presents important topics such as innovative approaches in the field of sports, sports potential and its changes, sports organization, the importance of sports in youth education, and training systems of certified personnel. The article also shows important issues such as international cooperation in the field of sports, system of certified personnel training and strategic approaches in the field of sports. The article shows additional measures to promote development in the field of sports, such as innovative approaches in the field of sports, improvement of youth education, training of certified personnel and development of international cooperation in the field of sports. The article also mentions the government, foreign languages and international organizations in promoting development in the field of sports. The article provides multi-faceted information on additional measures and methods to promote development in the field of sports in Uzbekistan. The article provides more details about important issues such as innovative approaches in the field of sports, improvement of youth education, training of certified personnel and development of international cooperation in the field of sports. The article recommends cooperation with the government, foreign languages and international organizations to promote development in the field of sports. This article may be of

interest to those with an interest in the development of priorities and advanced directions in the field of sports.

Keywords: sports sphere of Uzbekistan, development, measures, organization, youth education.

МЕРЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СПОРТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: Данная статья написана на тему мер и методов развития спорта в Узбекистане. В статье представлена информация о дополнительных мерах, предпринятых правительством Республики Узбекистан для поощрения развития в области спорта и получения высоких результатов в области спорта. В статье представлены такие важные темы, как инновационные подходы в сфере спорта, спортивный потенциал и его изменения, организация спорта, значение спорта в воспитании молодежи, системы подготовки дипломированных кадров. Также в статье показаны такие важные вопросы, как международное сотрудничество в сфере спорта, система подготовки сертифицированных кадров и стратегические подходы в сфере спорта. В статье показаны дополнительные меры по содействию развитию в сфере спорта, такие как инновационные подходы в сфере спорта, совершенствование воспитания молодежи, подготовка сертифицированных кадров и развитие международного сотрудничества в сфере спорта. В статье также упоминается правительство, иностранные языки и международные организации в содействии развитию в сфере спорта. В статье представлена разносторонняя информация о дополнительных мерах и методах содействия развитию в сфере спорта в Узбекистане. В статье более подробно рассматриваются такие важные вопросы, как инновационные подходы в сфере спорта, совершенствование воспитания молодежи, подготовка сертифицированных кадров и развитие международного сотрудничества в сфере спорта. В статье рекомендуется сотрудничество с государством, иностранными языками и международными организациями для содействия развитию в сфере спорта. Данная статья может быть интересна тем, кто интересуется развитием приоритетов и перспективных направлений в сфере спорта.

Ключевые слова: спортивная сфера Узбекистана, развитие, мероприятия, организация, воспитание молодежи.

KIRISH

Sport, insonlar o'rtasidagi aloqani kuchaytiradigan, jismoniy va ruhiy holatga ta'sir qiladigan eng katta faoliyatdir. Sport, insonlarda shaxsiy rivojlanishni kuchaytiradi, salomatlikni saqlab qolishni va jamiyatning o'sishi uchun juda muhimdir. Sportning rivojlantirilishi esa, o'z navbatida, jamiyatning boshqa sohalari bilan taqqoslash va ular bilan o'zaro aloqalarni rivojlantirishga bog'liqdir.

Sport sohasini rivojlantirishda, birinchi navbatda, salomatlikni saqlab qolishga e'tibor berish lozim. Salomatlik, sport o'zining asosiy maqsadi emas, lekin sport olamidagi har bir shaxsning salomatligi qanchalik muhimdir. Bu sababli, sport olamidagi yutuqlar va sovg'alar, salomatlikdan yolg'iz o'ta olmaydi. Bu maqsadda, sport olamida salomatlikni saqlab qolish uchun, murakkab tibbiy xizmatlar, yorug'lik, yog', ovqatlanish va suv ichish kabi muhim masalalar keng ko'rib chiqilishi kerak.

Ikkinchi navbatda, sport olamidagi rivojlanish, sportning o'ziga xos taraflarini rivojlantirishga bog'liqdir. Bu, sport olamidagi innovatsiyalar va yangiliklar yordamida olib borilishi mumkin. Misol uchun, 2021 yilning Olimpiya o'yinlarida, sport olamida birinchi marta,

BMX freestyle va karate kabi sport turlari ishtirok etdi. Bu yangiliklar sport olamida yangi imkoniyatlar yaratish va sportni rivojlantirishga yordam berishga qaratildi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Shuningdek, sport olamidagi rivojlanish, sportning jamiyat bilan aloqasini rivojlantirishga ham bog'liqdir. Sport olamida jamiyatning boshqa sohalari bilan taqqoslash va ular bilan o'zaro aloqalarni rivojlantirish, jamiy tashkilotlar va korxonalar bilan hamkorlik qilishga imkoniyat yaratadi. Bu hamkorlik sportning rivojlanishiga yordam beradi va sportning jamiyatda o'zining o'rnini oshirishi mumkin.

Jamiyatning sportga qarshi munosabatlari va sport olamidagi muammolarni hal qilish ham sportni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Bu muammolarni hal qilishda, sport olamidagi qonunlar, huquqiy muammolar va sport olamidagi siyosatlar kabi muhim masalalar keng ko'rib chiqilishi kerak.

Jumladan, sport sohasini rivojlantirish, salomatlikni saqlab qolish, sport olamidagi innovatsiyalar va yangiliklar, sportning jamiyat bilan aloqasini rivojlantirish va sport olamidagi muammolarni hal qilishga bog'liqdir. Bu muhim masalalar keng ko'rib chiqilishi, sport olamidagi rivojlanishni ta'minlashda juda muhimdir.

Sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun qonunlar va siyosatlar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Adolatli qonunlar: Adolatli qonunlar, sport olamidagi muammolarni hal qilishda juda muhimdir. Bu qonunlar sport olamidagi jinoyatlar, doping va boshqa qonunvoy muammolarni hal qilishga yordam beradi. Adolatli qonunlar, sport olamidagi ishonchli va samimi hamkorlikni rag'batlantiradi va jamiyatning sportga qarshi munosabatlarini yaxshilaydi.

2. Doping siyosati: Doping, sport olamidagi eng muhim muammolardan biridir. Bu sababli, sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun, sport olamidagi doping siyosati keng ko'rib chiqilishi kerak. Doping siyosati, sportchilarning salomatligini saqlab qolish va sport olamidagi ig'vachiliklarni kamaytirishga yordam beradi.

3. Sportchilar va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik: Sportchilar va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik, sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun juda muhimdir. Bu hamkorlik sportchilarning salomatligini saqlab qolish va sport olamidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi. Jamoat tashkilotlari, sportning rivojlanishi va sportchilarning o'zlarini rivojlantirishi uchun hamkorlik qilishadi.

4. Sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish: Sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun, sport olamidagi siyosatlar keng ko'rib chiqilishi kerak. Bu siyosatlar sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun jamiyatning qarashlari va o'zgarishlari bilan hamkorlik qilishi kerak.

5. Sportning jamiyatga ta'siri: Sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun, sportning jamiyatga ta'siri keng ko'rib chiqilishi kerak. Bu ta'sir sport olamidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi va jamiyatning sportga qarshi munosabatlarini yaxshilaydi.

6. Tashkilotlararo hamkorlik: Tashkilotlararo hamkorlik, sport olamidagi muammolarni hal qilishda juda muhimdir. Bu hamkorlik sport olamidagi innovatsiyalarni yaratish va sportning rivojlanishiga yordam beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Shuningdek, sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun, jamiyatning sportga qarshi munosabatlarini o'zgartirish, sportchilarning salomatligini saqlab qolish, sport olamidagi innovatsiyalar va yangiliklar, sportning jamiyat bilan aloqasini rivojlantirish, tashkilotlararo

hamkorlik va adolatli qonunlar keng ko'rib chiqilishi kerak. Bu muhim masalalar sport olamidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi va sportning rivojlanishiga olib keladi.

Sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun sportchilar va jamoat tashkilotlari quyidagi ko'rsatmalar orqali hamkorlik qilishi kerak:

1. Bilimdonlar va tajribali sportchilar bilan hamkorlik: Sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun sportchilar va jamoat tashkilotlari, bilimdonlar va tajribali sportchilar bilan hamkorlik qilishi kerak. Bu hamkorlik sport olamidagi muammolarni tahlil qilish va ularni hal qilish yollarini topishga yordam beradi.

2. Hamkorlikda professionalizm: Sportchilar va jamoat tashkilotlari hamkorlik qilishda professionalizm ko'rsatishlari kerak. Bu, sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan bilim va tajriba bilan to'la ishlashni ta'minlaydi.

3. Ko'p tomonlama hamkorlik: Sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun sportchilar va jamoat tashkilotlari, ko'p tomonlama hamkorlik qilishi kerak. Bu hamkorlik sport olamidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi va sportning o'sishiga olib keladi.

4. O'zaro tushunchalar o'zgartirish: Sportchilar va jamoat tashkilotlari, sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun o'zaro tushunchalarini o'zgartirishlari kerak. Bu, sport olamidagi muammolarni tahlil qilish va ularni hal qilish uchun zarur bo'lgan tahlil va muhokama olib borishga yordam beradi.

5. Tadbirkorlik va to'g'ridan-to'g'ri aloqalar: Sportchilar va jamoat tashkilotlari, sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun, tadbirkorlar bilan hamkorlik qilishi kerak. Bu hamkorlik sport olamidagi innovatsiyalar yaratish va sportning rivojlanishiga yordam berishga imkoniyat yaratadi.

6. Jamiyat bilan hamkorlik: Sportchilar va jamoat tashkilotlari, sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun, jamiyat bilan hamkorlik qilishi kerak. Bu hamkorlik sportning jamiyat bilan aloqasini rivojlantiradi va sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, sportchilar va jamoat tashkilotlari sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun, bilimdonlar va tajribali sportchilar bilan hamkorlik qilish, professionalizm ko'rsatish, ko'p tomonlama hamkorlik qilish, o'zaro tushunchalarini o'zgartirish, tadbirkorlar bilan hamkorlik qilish va jamiyat bilan hamkorlik qilish keng ko'rib chiqilishi kerak. Bu muhim masalalar sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi va sportning o'sishiga olib keladi.

O'zbekiston sporti bugungi kunda o'z rivojlanish yo'lidagi dalillarini keltirishi bilan sportga qiziqish ko'paygani kuzatib boradi. O'zbekiston sporti o'zida ko'plab imkoniyatlarni o'z ichiga oladi va jamiyatning sportga qarshi munosabatini yaxshilaydi. Bunda sportning rivojlanishi, sportchilar va jamoat tashkilotlarining moliyaviy yordamini ta'minlash, sportchilarning salomatligini saqlab qolish, sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish va innovatsiyalar yaratish kabi muhim muammolarni hal qilish kerak.

O'zbekistonda sportning rivojlanishi uchun hukumat sportga katta e'tibor qaratadi va sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun qonunlar va siyosatlar yaratiladi. Masalan, 2017 yilda "Sportchilarning salomatligi to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Bu qonun sportchilarning salomatligini saqlab qolishga yordam beradi va sport olamidagi ig'vachiliklarni kamaytirishga qaratilgan.

O'zbekiston sporti rivojlanishining muhim qismi jamoat tashkilotlarining hamkorligidir. Jamoat tashkilotlari sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun moliyaviy yordam, innovatsiyalar va tajribali sportchilar bilan hamkorlik qilishadi. Masalan, O'zbekiston respublikasi

Milliy sport tashkiloti sportning rivojlanishi uchun juda ko'p imkoniyatlarni ta'minlaydi va sport olamidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi

MUHOKAMA

Tadbirkorlar ham sportning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tadbirkorlar sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun yangiliklar va innovatsiyalar yaratishda jiddiy rivojlanish yaratishadi. O'zbekiston sport tadbirkorligi ham rivojlanmoqda va sportning rivojlanishida katta ro'lni o'ynaydi.

O'zbekistonda sportning rivojlanishiga qaratilgan harakatlar jamiyatga sportga qarshi munosabatini yaxshilaydi va sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan qadam bo'lib hisoblanadi. Jamiyat sportchilarni rag'batlantirish, ularning salomatligini saqlab qolish va sportning rivojlanishini ta'minlashga intilishadi.

Shuningdek, O'zbekistonda sportni rivojlantirish mavzusida mantiqiy va tashkiliy ishlar amalga oshirilmoqda va bundan kelib chiqadigan foydalar katta bo'ladi. Sportning rivojlanishi O'zbekistonning mamlakatdagi jamiyatni yanada kuchli va sog'lom qiladi.

O'zbekistonda sportning rivojlanishi uchun hukumat bir qancha qo'shimcha qadamlar olib borayotgan, ulardan ba'zilari quyidagilardir:

1. Sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun qonunlar va siyosatlar yaratish: Hukumat sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun qonunlar va siyosatlar yaratish orqali sportning rivojlanishini ta'minlashga intiladi. Masalan, "Sportchilarning salomatligi to'g'risida"gi Qonun sportchilarning salomatligini saqlab qolishga yordam beradi va sport olamidagi ig'vachiliklarni kamaytirishga qaratilgan.

2. Sportchilarning tayyorlanishi va qo'llab-quvvatlash: Hukumat sportchilarning tayyorlanishi va qo'llab-quvvatlash uchun ko'plab dasturlar yaratishni rejalashtiradi. Masalan, "Qalqon 2021" dasturi sportchilarning tayyorlanishi va yoshlarni sportga rag'batlantirishga yordam berish uchun tashkil etilgan.

3. Sportga investitsiya qilish: Hukumat sportga investitsiya qilish orqali sportning rivojlanishini ta'minlashga intiladi. O'zbekiston Respublikasi jahon sportidan tortib, "Milliy sport" tashkiloti sportning rivojlanishiga ko'plab investitsiyalar qilmoqda.

4. Jamiyat bilan hamkorlik: Hukumat sportning rivojlanishida jamiyat bilan hamkorlik qilishga intiladi. Hukumat sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun jamiyat bilan hamkorlik qilish orqali sportning rivojlanishiga olib keladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda sportning rivojlanishi hukumat tomonidan katta e'tibor berilgan sohalardan biridir. Hukumat sportning rivojlanishi uchun quyidagi qo'shimcha qadamlar olib borayotgan:

1. Sportga moliyaviy yordam ko'rsatish: Hukumat sportga moliyaviy yordam ko'rsatishni davom ettirishga intilishadi. Bu, sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan uskunalar va vositalarni ta'minlashga yordam beradi.

2. Tarbiyalash tizimida sportga katta e'tibor berish: Hukumat o'quv yurtlari va maktablarda sportga katta e'tibor berishni davom ettirishga intilishadi. Bu, sportni tarbiyalash tizimida o'quvchilar uchun sportning ahamiyatini ta'lim etish va ularni sportga rag'batlantirishga yordam beradi.

3. Sportchilar uchun rag'batlantirish: Hukumat sportchilarni rag'batlantirish, ularning salomatligini saqlab qolish va sportga qiziqishlarini oshirishga intilishadi. Bu, sportchilar uchun yagona sport markazi yaratish va ularning yutuqlariga moliyaviy yordam ko'rsatishga yordam beradi.

4. Sportchilar uchun mukofotlar tizimi: Hukumat sportchilar uchun mukofotlar tizimini yaratishga intilishadi. Bu, sport olamidagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan sportchilarning salomatligini saqlab qolish uchun mukofotlar ko'rsatish, ularni sportga rag'batlantirish va sportning rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi.

5. Jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik: Hukumat sportning rivojlanishi uchun jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik qilishni davom ettirishga intilishadi. Bu, sport olamidagi muammolarni hal qilishga yordam berish, sportning rivojlanishi uchun yangiliklar va innovatsiyalar yaratish, va sportning o'sishiga olib keladi.

O'zbekistonda sportni rivojlantirishning muhim qismi hukumat, tadbirkorlar, jamoat tashkilotlari va sportchilar bilan birgalikda ishlashdir. Hukumat sportning rivojlanishi uchun katta e'tibor berishni davom ettirish, moliyaviy yordam ko'rsatish, sportchilarni rag'batlantirish, sportchilar uchun mukofotlar tizimini yaratish va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik qilishni davom ettirish kerak. Bu qadamlar sport olamidagi ijtimoiy muammolarni hal qilishga, sportning rivojlanishiga va jamiyatning sportga qarshi munosabatini yaxshilashga yordam beradi.

REFERENCES

1. Tashpulatov F. A., Shermatov G. K. Wrestling–The Honor of Uzbek Nation //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 8. – C. 205-208.
2. Alisherovich T. F. Sog'lom turmush tarzini shakillantirishda jismoniy madaniyatning inson hayotidagi roli //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 187-190.
3. Ташпулатов Ф. GANDBOLCHILAR O'YIN FAOLİYATI SAMARADORLIGINI HAR TOMONLAMA BAHOLASH METODIKASI //Scienceproblems. uz. – 2023. – T. 3. – №. 1. – C. 96-104.Shermatov G. K. Classification of Methods of Sports Wrestling, System //EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 39-42.
4. Мухаметов А.М. (2021) Methodology for Normalizing Workload in Health Classes, european journal of life safety and stability,<http://www.ejlss.indexedresearch.org/>
5. Шерматов F.Қ. (2021) DYNAMICS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF STUDENTS WITH ONE AND TWO TIME COMPULSORY LESSONS, World Economics & Finance Bulletin (WEFB) <https://www.scholarexpress.net/>
6. Мухамметов, А.М. (2022). Научно-методические основы нормирования нагрузок в физкультурно-спортивном здравоохранении. Евразийский научный вестник, 8, 194-197.
7. Khurramovich, K. F. (2022). DEVELOPING A SET OF WELLNESS EXERCISES FOR MIDDLE AGED MEN (45-60 YEARS OLD) ACCORDING TO PHYSICAL PREPARATION. Academia Globe: Inderscience Research, 3(04), 165-169.
8. Alisherovich, T. F., & Toshboyeva, M. B. Innovative Pedagogical Activity: Content and Structure.
9. Tashpulatov Farkhad Alisherovich, METHODOLOGY OF COMPREHENSIVE EVALUATION OF GAME ACTIVITY EFFICIENCY OF HANDBALL PLAYERS, 2023/1, ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, 96-104, <https://doi.org/10.47390/1342V3I1Y2023N10>
10. Khurramovich, K. F. (2022). DEVELOPING A SET OF WELLNESS EXERCISES FOR MIDDLE AGED MEN (45-60 YEARS OLD) ACCORDING TO PHYSICAL PREPARATION. Academia Globe: Inderscience Research, 3(04), 165-169.

YUNON-RUM KURASHCHILARINI MASHG'ULOT YUKLAMALARINI NAZORAT QILISH METODIKASI

Kadirov Abror Bahritdinovich

Namangan davlat universiteti Sport faoliyati yo'nalishi magistranti

E-mail: kadirov1303@gmail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7991935>

Annotatsiya: Ushbu maqolada yunon-rim kurashida yo'nalishi ixtisoslashtirilgan, murakkabligi turlicha bo'lgan nagruzkalar mazmuni va dinamikasini hisobga olgan holda mashg'ulot yuklamalarini ikki oylik rejalashtirish uslubiyatini ishlab chiqish mashg'ulot jarayonini optimallashtirish imkonini yaratilgan qolaversa bu yunon-rim kurashchilarining ma'suliyatli musobaqalarga tayyorgarlik samaradorligini yuzasidan ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: yunon-rim kurashi, ixtisoslashtirish, murakkablik, nagruzkalar, dinamika, mashg'ulot, yuklamalar, rejalashtirish, uslubiyat, optimallashtirish.

МЕТОДИКА КОНТРОЛЯ ТРЕНИРОВОЧНЫХ НАГРУЗОК ГРЕКО-РИМСКИХ БОРЦОВ

Аннотация: В данной статье дана информация об эффективности подготовки борцов греко-римской борьбы к ответственным соревнованиям с учетом содержания и динамики тренировочных нагрузок различной специализации и сложности в греко-римской борьбе.

Ключевые слова: греко-римская борьба, специализация, сложность, нагрузки, динамика, тренировка, нагрузки, планирование, методика, оптимизация.

THE METHODOLOGY OF CONTROLLING TRAINING LOADS OF GRECO-ROMAN WRESTLERS

Abstract: in this article, the development of a two-month planning methodology for training loadings, taking into account the content and dynamics of nagruzkas, the direction of which is specialized in the Greco-Roman struggle, has been created to optimize the training process, as well as provide information on the effectiveness of the preparation of Greco-Roman wrestlers for Responsible competitions.

Keywords: Greco-Roman wrestling, specialization, complexity, nagruzkas, dynamics, training, downloads, planning, methodology, optimization.

KIRISH

Yunon-rim kurashi mashg'ulot yuklamalarini, vazifalarini hal etish uchun dastlabki va asosiy pedagogik tajribalar o'tkazildi. Dastlabki tajribada yunon-rim kurashida mashg'ulot tuzilmalarida rejalashtirish va nazorat qilish uchun mashqlarning yuklama qiymatlarini tasniflash hamda aniqlash maqsadida tadqiqotlar o'tkazildi. Mashg'ulot jarayonini turli tuzilmalarida yo'nalishi, o'lchami va ixtisoslashganligi har xil bo'lgan yuklamalarni qo'llashning maqsadga muvofiq bo'lgan davomiyligi aniqlandi. Yunon-rim kurashida koordinatsion murakkab yuklamalarni rejalashtirish va nazorat qilish xususiyatlari tekshirildi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Asosiy qism: Musobaqa davrining maxsus tayyorgarlik bosqichidagi yuklamalar parametrlari mazmuniga qarab yunon-rim kurashchilarning maxsus tayyorgarligi va jismoniy ish qobiliyati ko'rsatkichlari dinamikasi aniqlandi. Pedagogik tajribada biz tomonimizdan taklif etilayotgan yunon-rim kurashida yunon-rim kurashchilarining o'quv-mashg'ulot jarayonida

yuklamalarni rejalashtirish va nazorat qilish usuliyatining samaradorligini tajribada asoslash amalga oshirildi.

Malakali yunon-rim kurashchilar tayyorgarligining o'quv-mashg'ulot jarayoni 2022 yilning yanvar va fevral oyilarida tajribalar tashkillashtirildi. Dastlabki tajribaning birinchi bosqichida (2022yilning yanvarigacha) adabiyotlarni tahlil qilish va ilg'or amaliy tajribani umumlashtirish asosida masalaning ahvoli o'rganildi. Turli xil usulda kurash olib boruvchi malakali yunon-rim kurashchilarining MF o'quv-mashg'ulot jarayonida qo'llaniladigan yuklamalar mazmuni tahlil qilindi.

Yunon-rim kurashida o'quv-mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirish va nazorat qilish jarayonlarini xisoblash vazifasini bajarish uchun axborot asosini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lish maqsadida, mashg'ulot yuklamalarini tizimlashtirish hamda tasniflash amalga oshirildi. Sorvanov V. 33 balli shkalasi bo'yicha yuklamalarning o'lchamlari aniqlandi. Shuningdek, quyidagi mashg'ulot tizimlari: mashg'ulot vazifalari, mashg'ulotlari, kunlari, mikrotsikllari va bosqichlari uchun maqsadlar belgilandi.

Dastlabki tajribaning ikkinchi bosqichida yo'nalishi, o'lchamlari va koordinatsion murakkabligi turlicha bo'lgan ixtisoslashgan yuklamalarning kurashchilar tayyorgarligi va yuklamalarning maqsadga muvofiq bo'lgan davomiylik tekshirildi. Tajribada 2 ta guruh tarkibida, 20 nafar malakali yunon-rim kurashchilar ishtirok etishdi. Taklif etilayotgan usuliyatning samaradorligini tekshirish asosiy pedagogik tajriba doirasida amalga oshirildi. Tajribada nazorat va tajriba guruhlar tarkibida 10 kishidan iborat malakali yunon-rim kurashchilar qatnashdi. Tajriba boshi va oxirida murakkab koordinatsiyali harakatlar, usullar va kombinatsiyalarning bajarilishini baholash amalga oshirildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Qo'yidagi №1 va 2 gistogrammada ko'rsatilgan mashg'ulot yuklamalarini ko'rashchilarga nisbatan qo'llash tavsiya etildi. G.S.Tumanyan bo'yicha mashg'ulotlarning tayyorgarlik qismida asta sekinlik bilan organizmga beriladigan yuklamani ko'tarib borish, asosiy qismda esa to'liqsimon yuklamani qo'llash va yakuniy qismda asta sekinlik bilan yuklamani pasaytirib borish maqsadga muvofiqdir. Bunda asosan ikki cho'qqilik yuklama ishlatish mumkin, sababi malakali kurashchilarning organizmi uchun uch yoki undan ko'p cho'qqilik yuklamalar og'irlik qilishi adabiyotlar tahlilidan ma'lum.

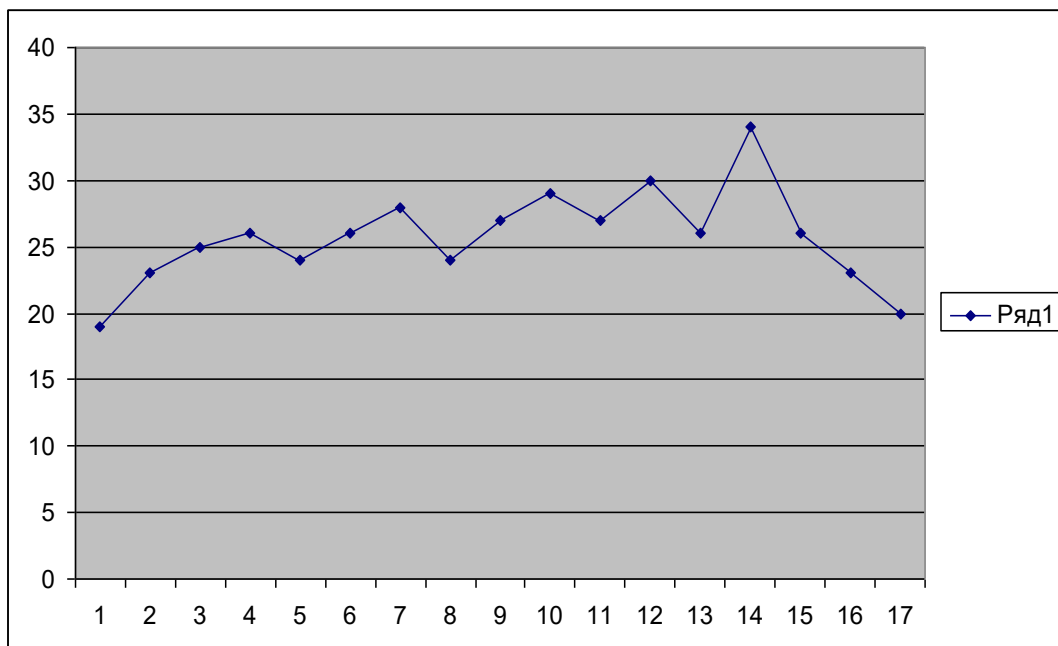
№1jadval V.A.Sorvanov bo'yicha mashg'ulot shiddatini aniqlash shkalasi

Mashg'ulotda tasir etuvchi yo'nalishlar	YuQS zarb/min	YuQS10 ^I	Ballarda baholash
Ko'proq aerob	114	19	1
	120	20	2
	126	21	3
	132	22	4
	138	23	5
	144	24	6

	150	25	7
Aralash aerob-anaerob	156	26	8
	162	27	10
	168	28	12
	174	29	14
	180	30	17
Anaerob glikolitik	186	31	21
	192	32	25
	198	33	33

G.S.Tumanyanning ta'kidlashicha - mashg'ulot jarayonida hal etilayotgan vazifalar darajasiga qarab kompleks mashg'ulotlarga qaraganda ko'proq tanlangan yo'nalishdagi mashg'ulotlarni qo'llash zarur. SHuningdek mashg'ulot jarayonini rejalashtirish birinchi navbatda bir-biriga bog'liq bo'lgan kompleks maqsadlarni amalga oshirishni ko'zda tutadigan rejalar tizimini tashkil qilishdan iboratdir.

V.Yu.Veroxshinskiyning ta'kidlashicha - mashg'ulot jarayonini rejalashtirish va dasturlashda, ayniqsa musobaqa davrida sportchilarning psixik nagruzkalariga tayanish, «psixik emotsional holat-nagruzka-reaktsiya-tiklanish» kabi o'zaro bog'liqlikni hisobga olish va aytib o'tilgan bog'liqlik asosida nagruzkalarni tuzatishni amalga oshirgan holda asosiy strategik chiziqdan borishga so'zsiz amal qilish lozim.

1-rasm. YuQSning o'zgarish dinamikasi №1gistogramma

L.P.Matveevning fikricha, sport mashg'ulotini takomillashtirish quyidagi muammolarga duch keladi.

-mashg'ulot jarayonining rejadagi va amaldagi parametrlari o'rtasidagi tafovut darajasini aniqlash muammosi.

-mashg'ulotning rejalashtiriladigan, o'lchanadigan tarkibini tanlash mashg'ulot parametrlari, ularning dinamikasi, o'lchamlari, rejalashtiriladigan mashg'ulot tsikllari va davrlarini aniqlash muammosi.

-mashg'ulot jarayonida kichik, o'rta va katta mashg'ulot tsikllari doirasida rejalashtirish hamda nazorat qilishning o'zaro uzviy bog'liqligini tashkil qilish muammosi.

-mashg'ulot jarayonini tashkil qilishga zamonaviy kompyuter texnologiyalarini joriy etish muammosi.

A.S.Xomenkovning fikricha, hozirgi bosqichda katta sportdagi eng asosiy yo'nalish jahonda sportning dinamik rivojlanishiga tezda javob qaytara olishga qodir bo'lgan tashkiliy tuzilmalar va xizmatlarini yaratish, mashg'ulot hamda musobaqa jarayonlarini yangi texnologiyalar bilan ta'minlash, sportchilar, murabbiylar, olimlar, xizmatchi xodimlar, rahbarlar hamda butun tashkilotlar faoliyatlarini samarali rag'batlantirish hisoblanadi.

Hozirgi paytda eng muhim uslubiy tamoyillar qatoriga shu bilan birga quyidagilar kiradi.

-tayyorgarlik tizimining dinamikililigi. U moslashuvchan rejalashtirishda sport mahoratining rivojlanish yo'nalishi, qoidalarining o'zgarishi, xalqaro kalendar va x.k.larni muntazam o'rganish hamda hisobga olish asosida dasturlarga tezkor tuzatishlar kiritishni belgilab beradi.

-yillik tsiklda tayyorgarlik bosqichiga bog'liq holda vositalar, uslublar va nagruzkalarni oqilona taqsimlash mashg'ulot va musobaqa jarayonlarini muhim darajada individuallashtirishga, shu sababdan turli xil muqobil yondashishlarni rag'batlantirish.

Fikir bildiruvchilar shunday xulosaga keldiki, mashg'ulot jarayonining taraqqiy etish yo'nalishi, uning mikrotuzilmalarining optimal variantliligi bilan aniqlanadi. Bu mashg'ulot vazifalari, mashqlari, mashg'ulot va dam olish kunlari oqilona almashuvining, nagruzkalar yo'nalishlaridagi zaruriy o'zgarishi va boshqalar bilan bog'liq.

Hozirgi kunda yunon-rim kurashi bo'yicha mashg'ulot jarayonini rejalashtirish to'g'risidagi tasavvurlar ancha o'zgardi. Bu musobaqa qoidalariga ba'zi o'zgartirishlarning, musobaqa bellashuvlari tomoshabopligini oshirish bo'yicha qo'ygan talablari bilan bog'liq.

XULOSA

Hozirgi paytda katta tajriba materiali to'plangan kurashchilar tayyorgarligini yanada yuqori darajada sifatli rejalashtirish uchun ob'ektiv shart-sharoitlar yaratilgan. Sportchilar tayyorgarlik jarayonini muvaffaqiyatli boshqarish ikkita muhim shartlarni hisobga olishni taqazo etadi: birinchidan, nagruzkalar hajmi va shiddatining keskin o'sishi (hozirgi zamon sportida yuqori natijalarga erishishdagi nagruzkalari biologik me'yorlar chegarasiga yaqinlashmoqda); ikkinchidan, mashg'ulotning son parametrlari va mahorat darajasining tenglashishi (jahonning etakchi sportchilar tajribasida). SHu sababli mashg'ulot tuzilmasini optimallashtirish va optimal mashg'ulot dasturlarini tuzish birinchi darajadagi ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kerimov F.A. «Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti» Toshkent, 2001y.
2. Kerimov F.A. «Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti» Toshkent, 2005y
3. Kerimov N.A i dr. Sistema planirovaniya i kontrolya uchebno-trenirovochnix nagro'zok v volnoy borbe/ V s. statey "Olimpiya xarakatini rivojlantirish, olimpiya talimotini joriy etish va Sidneyda o'tkazidadigan XXVII Olimpiya o'yinlariga tayyorgarlik masalalariga bagishlangan III Respublika ilmiy-amaliy anjumani makolalar tuplami.- T, 1999, 27 aprel, 113-116 b.
4. Matveev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kulturi. Uchebnik dlya IFK – M., «FiS», 1991, 542s.

YUNON-RUM KURASHCHILARINING YUKLAMALARINI REJALASHTIRISH VA SPORTCHILARGA TA'SIRINI ANIQLASH

Kadirov Abror Bahritdinovich

Namangan davlat universiteti Sport faoliyati yo'nalishi magistranti

E-mail: kadirov1303@gmail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7991997>

Annotatsiya: Ushbu maqolada yunon-rim kurashida yo'nalishi ixtisoslashtirilgan, murakkabligi turlicha bo'lgan nagruzkalar mazmuni va dinamikasini hisobga olgan holda mashg'ulot yuklamalarini ikki oylik rejalashtirish uslubiyatini ishlab chiqish mashg'ulot jarayonini optimallashtirish imkonini yaratilgan qolaversa bu yunon-rim kurashchilarining ma'suliyatli musobaqalarga tayyorgarlik samaradorligini yuzasidan ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: yunon-rim kurashi, ixtisoslashtirish, murakkablik, nagruzkalar, dinamika, mashg'ulot, yuklamalar, rejalashtirish, uslubiyat, optimallashtirish.

ПЛАНИРОВАНИЕ НАГРУЗКИ БОРЦОВ ГРЕКО-РИМСКОГО СТИЛЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА СПОРТСМЕНОВ

Аннотация: В данной статье дана информация об эффективности подготовки борцов греко-римской борьбы к ответственным соревнованиям с учетом содержания и динамики тренировочных нагрузок различной специализации и сложности в греко-римской борьбе.

Ключевые слова: греко-римская борьба, специализация, сложность, нагрузки, динамика, тренировка, нагрузки, планирование, методика, оптимизация.

PLANNING THE LOADING OF GRECO-ROMAN WRESTLERS AND DETERMINING THE IMPACT ON ATHLETES

Abstract: in this article, the development of a two-month planning methodology for training loadings, taking into account the content and dynamics of nagruzkas, the direction of which is specialized in the Greco-Roman struggle, has been created to optimize the training process, as well as provide information on the effectiveness of the preparation of Greco-Roman wrestlers for Responsible competitions.

Keywords: Greco-Roman wrestling, specialization, complexity, nagruzkas, dynamics, training, downloads, planning, methodology, optimization.

KIRISH

Jamiyat rivojlanishining hozirgi davr bosqichida barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib bo'lmaydigan muhim vazifalardan biridir. Shunday ekan mamlakatimizda sog'lom avlod dasturi harakatini keng tus olgani "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh etilayotgani ham ana shu ulug'vor vazifani amalga oshirish yo'lidagi muhim qadamdir. Komil inson ruhan tetik, aqlan yetuk, jismonan baquvvat bo'lmog'i kerak. Insonning aqliy, ahloqiy va jismoniy sifatlarni rivojlantirish, salomatligini mustaxkamlash, ish qobiliyatini oshirish, jamoalarga qulay sog'lom psixologik muhitni yaratishning ko'p qirrali jarayonida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati ortib borayotganligi ko'zga tashlanmoqda.

TADQIQOTNING ASOSIY MASALALARI VA FARAZLARI

Yunon-rim kurashida yo'nalishi ixtisoslashtirilgan, murakkabligi turlicha bo'lgan nagruzkalar mazmuni va dinamikasini hisobga olgan holda mashg'ulot yuklamalarini ikki oylik rejalashtirish uslubiyatini ishlab chiqish, yunon-rim kurashchilarining mashg'ulot jarayonini

optimallashtirish imkonini yaratish. Bu yunon-rim kurashchilarining ma'suliyatli musobaqalarga tayyorgarlik samaradorligini oshiradi.

Asosiy qism Mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirish samaradorligi sport mahorati parametrlarining dinamikasiga tasir etish xususiyatlarini o'rganish uchun biz dastlabki tajribaning ikkinchi qisimda tadqiqotlar o'tkazib, unda kurashchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari, turli yo'nalishdagi yuklamalar parametrlari dinamikasiga qarab ularning MF darajasi dinamikasini baholadik.

Malakali yunon-rim kurashchilarning tayyorgarlik tuzilmasidagi asosiy omillarni ajratib olish va mashg'ulot jarayonida o'zgartirilishi mumkin bo'lgan omillarni aniqlandi. A.A.Novikov va boshqalarning tadqiqotlari natijalariga binoan yunon-rim kurashida malakali kurashchilarning bellashuvni olib borish tuzilmasi xususiyatlari ham kurashchilarga nisbatan hajmi va turli-tumanligi bo'yicha kamroq texnik-taktik kombinatsiyalarini qo'llaydilar (texniklar, funktsionallar, tezkorlar). Kurashchilar MF ko'rsatkichlari va tayyorgarlik parametri bo'yicha son jihatidan mavjud farqlarni keltirmaganlar, shuningdek har bir gurih kurashchilariga xos bo'lgan yuklamalarning ular tomonidan qo'llanilish xususiyatlari to'g'risida malumotlar bermaganlar.

Yuqorida bildirilgan fikrlarni aniqlash, shu qatorda qo'llaniladigan mashg'ulot yuklamalarining xususiyatlarini topish maqsadida biz malakali yunon-rim kurashchilar MFni pedagogik nazoratdan o'tkazdik hamda mashg'ulot jarayonining borishini tahlil qildik.

Musobaqalardagi bellashuvlarni bevosita kuzatish jarayonida tahlil qilindi. Hammasi bo'lib 84ta bellashuvlar tahlil qilindi.

№4 jadvalda natijalarning ko'rsatishicha tadqiqot guruxlaridagi yunon-rim kurashchilarda xujum samaradorligi «Sxuj» ko'rsatkichi qiymatlarining darajasi nazorat guruhnikiga nisbatan yuqori, shunga muvofiq «Wxuj»-hujum darajasi ko'rsatkichlari qiymatlari ham yuqoridir.

Tadqiqot guruxidagi kurashchilar qo'llar yordamida ko'tarib usullarini bajarish maqsadida nazorat guruhidagi kurashchilarga qaraganda kirishish uchun ko'proq tayyorlov harakatlarini (TH) – 5-6 gacha qo'llaydilar, ushlab olishga kirib bo'lgandan so'ng esa kombinatsiya holida qo'shilgan 3-4 ta yakunlovchi usullardan (YaU) foydalanadilar. Hujum harakatlarida kobinatsiyalarni yaratish jarayonida texnik guruhdagi yunon-rim kurashchilar bitta ko'tarib tashlashda ikkinchisiga yoki uchinchisiga va x.k. o'tishi mumkin.

Tadqiqot guruhidagi kurashchilar boshqalarga nisbatan quyidagi texnik tuzilmani bajardilar, yani: «TH -ushlab olish-YaU». Ushbu holda usulga kirishishning start tezligi ko'rsatkichi «TH – ushlab olish – YaU» texnik tuzilmasi xronogrammasini ifodaladi va ular eng yaxshi natijani beradi.

Tadqiqot guruhidagi yunon-rim kurashchilari musobaqa bellashuvining ikkinchi, uchinchi va beshinchi daqiqalarida eng yuqori darajada texnik faollikni namoyish qiladlar hamda butun bellashuv vaqti davomida yuksak darajada faollikni namoyish qiladilar, nazorat guruh kurashchilariga nisbatan THni amalga oshirish uchun ko'proq urinishlarni bajaradilar (bitta bellashuv vaqtida), bellashuvning birinchi va ikkinchi davrlarning oxirlarida katta faollik kuzatiladi.

Ularga qo'yiladigan talablar quyidagilardan iborat:

1.Yunon-rim kurashida yuklamalarni rejalashtirish kurashchilarning bellashuvini olib borishdagi individual xususiyatlarini etiborga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

2.Yuklamalarni nazorat qilish ularning quyidagi tavsiflari: hajmi, yo'nalishi, ixtisoslashganligi va koordinatsion murakkabligini hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur.

3. Mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirish va nazorat qilishni amalga oshirishdan avval qo'llaniladigan vositalarning yuklama qiymatlarini aniqlab olgan holda yunon-rim kurashidagi yuklamalarni tasniflash tizimini ishlab chiqish kerak.

Mashg'ulotlarning yuklamalarini tuzish davomida tanlangan yo'nalishdagi yuklamalarga ko'proq e'tibor qaratdik, chunki kurash turlarida malakali kurashchilarni tayyorlash davomida ular ko'proq samarali xisoblanadi.

Yuklamalar yo'nalish:

(shartli birlik, amalda)

1 zona –45; 2 zona-40; 3 zona-305; 4 zona-540.

Yuklama tavsiflari xajmi (amalda):

1) umumiy –15 shartli birlik

2) qisman ixtisoslashgan: MJT-1-40, MJT-2-350

3) ixtisoslashgan, jumladan: O'TI, O'TK, O'TKQ-390

4) kordinatsion-murakkab, ixtisoslashgan: O'TK, O'TKQ-165

Bunday unifikatsiyalashgan kirish shakli asosida turli xususiyatga ega bo'lgan yuklamalar xajmini xisobga olish va nazorat qilishning quyidagi shakli ishlab chiqildi.

**№4jadval Bellashuvni turli uslubda olib boruvchi
yunon-rim kurashchilar MF ko'rsatkichlarining o'rtacha qiymatlari.**

Guruhlar	MF ko'rsatkichlari										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	S xuj	S xim	E	L	M	a	Wxuj	Ixuj	I sam	Tst	Nn
Nazorat	0,56	0,75	4,65	3,7	3,15	0,45	0,75	23	28	0,26	4
	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$
	0,13	0,09	0,45	0,54	0,35	0,13	0,08	2	3,6	0,01	1
Tadqiqot	0,58	0,52	8,8	5,8	6,7	0,89	1,32	25	34	0,29	6
	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$	$\pm$
	0,11	0,02	1,2	0,8	0,8	0,12	0,1	2	3,9	0,08	0,8

Turli xususiyatli yuklamalar xazmlarini nazorat qilishni shuningdek yuklama parametrlari dinamikasi va kurashchilar tayyorgariligidin turli tomonlari ko'rsatkichlari o'rtasida o'zaro bog'liqlikni taxlil qilish uchun bajarish zarur. Yuqorida aytib o'tilganlarni amalga oshirish uchun yuklamalarning sportchilar organizmiga tasir etishning maqsadga muvofiq bo'lgan davomiyligini o'rganish mumkin.

Mashg'ulot yuklamalarini rejalashtirish samaradorligi sport mahorati parametrlarining dinamikasiga tasir etish xususiyatlarini o'rganish uchun biz dastlabki tajribaning ikkinchi qisimda tadqiqotlar o'tkazib, unda kurashchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari, turli yo'nalishdagi yuklamalar parametrlari dinamikasiga qarab ularning MF darajasi dinamikasini baholadik.

Shuningdek tajriba davomida kurashchilar tayyorgarligining turli tomonlari ko'rsatkichlari va yuklama parametrlari o'rtasidagi o'zaro statistik bog'liqlik darajasi bag'olanadi. SHu bilan birga turli yo'nalishdagi yuklamalarning sportchi organizmiga tasir ko'rsatishning maqsadga muvofiq davomiyligi tekshirildi. Tajribada 2 ta guruh (nazorat va tajriba) tarkibida 10 tadan

malakali yunon-rim kurashchilar qatnashdilar. Bu guruxlarga taxminan sport maxorati darajasi va tayyorgarligining turli tomonlari ko'rsatkichlari qiymatlari bir xil bo'lgan sportchilar tanlab olindi.

XULOSA

Yuqorida bildirilgan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, malakali yunon-rim kurashchilarining mashg'ulotlar xususiyatlari bitiruv malakaviy ishida yuklamalarni nazorat qilish va aniqlash uslubiyatini ishlab chiqishdan iborat edi. Nazorat va tadqiqot guruhlarining bellashuvni olib borish xususiyatlari MF ko'rsatkichlarining turli darajasi hamda ularning tayyorgarligida qo'llaniladigan o'quv-mashg'ulot yuklamalari xususiyati bilan tushuntiriladi. Bu esa o'quv-mashg'ulot jarayonini nazorat qilishda juda katta ahamiyat kasb etadi.

Yunon-rim kurashchilarda qo'llaniladigan yuklamalar tuzilmasini chuqur tekshirish borasida olib borilgan bizning tadqiqotlarimiz yuklamalarni kompyuter texnologiyalari yordamida rejalashtirishni qulaylashtirish maqsadida ularni tasniflash hamda tizimlashtirishni amalga oshirishga imkon berdi.

Mashg'ulot vazifalari uchun mashqlar belgilab berildi. Tegishli mashg'ulot vazifalari to'plamidan turli maqsadga ega bo'lgan mashg'ulotlar tuzilmalari aniqlandi. Mashg'ulotlarni nazorat qilish ikki oylik bosqich uchun yuklamalarni rejalashtirish tuzilmasini ishlab chiqishga yordam berdi. Tadqiqotlarimizda mashg'ulot kunlari uchun nagruksalar darajalari aniqlandi. Mashg'ulot vazifalari, kunlari va boshqa yuklamalarni rejalashtirish hamda tezkor aniqlashning vaqtini tejagan holda hisobga olish uchun har bir shug'ullanuvchiga raqamlab, yurak urishini o'lchash jarayoni tezlashdi. Yuklama parametrlari yuklamalarining asosiy tavsiflariga mos edi. Uning yo'nalishi, ixtisoslashganligi va koordinatsion murakkabligi turlicha bo'lgan yuklamalar o'lchamlari aniqlandi.

Yunon-rim kurashchilarining o'quv-mashg'ulot jarayonini nazorat qilish uchun Sorvanov V.ning 33balli mashg'ulot yuklamalarini meyorlash uslublari yaxshi samara berdi. Nazorat va tajriba guruhlarining ko'rsatkichlar dinamikasi tahlili bo'yicha shuni aytish mumkinki tadqiqot guruhi nazorat guruhiga nisbatan yaxshi natija ko'rsatdi. SHu bilan birga oddiy Rufe Dikson koeffitsienti, ortostatik ko'rsatkichlari bo'yicha tadqiqot boshida nazorat guruhidagi ko'rsatkich o'rtacha xisobda 4,25, tadqiqot ohirida 4,15ni tashkil etdi. Tadqiqot guruhida bu ko'satkich 4,23 va 4,65ni ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kerimov F.A. «Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti» Toshkent, 2001y.
2. Kerimov F.A. «Sport kurashi nazariyasi va usuliyoti» Toshkent, 2005y
3. Kerimov N.A i dr. Sistema planirovaniya i kontrolya uchebno-trenirovochnix nagro'zok v volnoy borbe/ V s. statey "Olimpiya xarakatini rivojlantirish, olimpiya talimotini joriy etish va Sidneyda o'tkazidadigan XXVII Olimpiya o'yinlariga tayyorgarlik masalalariga bagishlangan III Respublika ilmiy-amaliy anjumani makolalar tuplami.- T, 1999, 27 aprel, 113-116 b.
4. Matveev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kulturi. Uchebnik dlya IFK – M., «FiS», 1991, 542s.

AKADEMIK LITSEYLARDA TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHANIYATI

Karimov Otabek Raximovich

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti, axborot texnologiyalari va matematika kafedrası o'qituvchisi.

kotabek407@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8000039>

Annotatsiya: Fan, texnika va texnologiyalar taraqqiyotining bugungi darajasi bilan o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni orasidagi mavjud nomuvofiqlikni bartaraf etish zaruriyati barcha ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining etarli joriy etilmaganligi sababli yanada yuqori dolzarblik kasb etmoqda. Shu sababdan o'qitishning va o'quv metodik materiallarni bayon etishni takomillashtirish tamoillarini qayta ko'rib chiqish zarur. Bunday muammolarni bartaraf etishda ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish va ulardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'qitish jarayonida natijalardan talabalar, mutahassislar va ilmiy hodimlar foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: strategiya, fan va texnika, o'quv-metodik, ta'limini axborotlash-tirish, intellektual salohiyat.

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРДА ТА'ЛИМ СИФАТИ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА АКСБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ ОРНИ ВА АХАНИЯТИ

Аннотация: Фан, техника ва технологиилар тараккийотининг бугунги дараджаси билан о'қитувчиларнинг касбий тайёргарлигини такомиллаштириш джарайони орасидаги мавджуд номувофикликни бартараф этиш зарурияти барча та'лим тизимида замонавий педагогик ва ах Борот технологияларининг этарли джорий этилмаганлиги сабабли янада юкори долзарблик касб этмокда. Shu sababdan o'qitishning va o'quv methodik materiallarni bayon etishni takomillashtirish tamoillarini qayta ko'rib chiqish zarur. Бундай муаммоларни бартараф этишда талим джарайонига замонавий педагогик ва ахборот технологииларини джорий этиш ва улардан фойдаланиш максадга мувофикдир. О'qitish jarayonida natijalardan talabalar, mutahassislar va ilmiy hodimlar foydalanishi mumkin.

Ключивые слова: стратегия, наука и техника, учебный методический, информатизация образования, интеллектуальный потенциал

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY AND EFFICIENCY OF EDUCATION IN ACADEMIC LYCEUMS

Abstract: The need to eliminate the existing inconsistency between the current level of development of science, technology and technology and the process of improving the professional training of teachers is becoming more urgent due to the insufficient introduction of modern pedagogical and information technologies in the entire educational system. For this reason, it is necessary to revise the principles of teaching and improvement of teaching methodical materials. To eliminate such problems, it is appropriate to introduce and use modern pedagogical and information technologies in the educational process. The results can be used by students, experts and researchers during the teaching process.

Keywords: Strategy, science and technology, educational methodology, educational technology, intellectual potential

KIRISH

Mamlakatimizda yosh avlodni jismonan sogʻlom, mustaqil fikrlaydigan, aqlan rivojlangan, Vatanga sodiq qilib tarbiyalash, demokratik islohatlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish maqsadida 2020 yil 3 dekabrda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan «Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida»gi 4910-sonli qarori tasdiqlandi.

Akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish maqsadida iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimini rivojlantirish, ularni qoʻllab quvvatlash uchun zarur sharoitlar yaratish, ulgʻayib kelayotgan yosh avlodning ilm-fanga boʻlgan intilishini ragʻbatlantirish, intellektual va ijodiy salohiyatlarini roʻyobga chiqarish borasidagi islohotlarni tizimli amalga oshirish, bir soʻz bilan aytganda akademik litseylar faoliyatini tubdan isloh qilish ustuvor vazifa etib belgilandi. (PQ 4910, 3 dekabr)

Bugungi kunda Respublikamizda faoliyat yuritayotgan akademik litseylar tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish talab darajasidami? Ushbu maqolada ayni shu masala hususida, mavjud muammolar, ularni bartaraf etish usullari hususida fikr yuritiladi.

Yaqin kelajakda kompyuterlarsiz hayotni tasavvur qilib boʻlmaydi. Shuning uchun har bir kishiga tushunarli boʻlgan kichik hajmdagi bilimlar juda kerak boʻladi. (T.M.Azimjanova, M.T.Muradova 2018 yil, 8-bet)

Bunday muammolarni bartaraf etishda taʼlim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Fan va texnikaning mavjud yangiliklari ularni oʻquv dasturlari va darsliklari mazmuniga jadal kiritishni talab etadi va bu orqali oʻquvchilarning zamonaviy bilimlarini shakllanishiga zamin yaratadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etilishi va turli metodik yondashuvlar esa, oʻz navbatida oʻquvchilarda koʻplab fundamental tushunchalarni nisbatan engil va mustahkam shakllanishiga qulay sharoit yaratadi. (R.Xamdorov, U.Begimqulov, N.Taylaqov 2020 yil 11-15 betlar)

MAVZUNI DOLZARBLIGI

Bugungi kunda akademik litseylarda zamonaviy axborot texnologiyalardan faol foydalanilmoqda. Oʻquvchi yoshlar tomonidan axborot texnologiyalariga qiziqishni cheksiz deb aytish mumkin biroq, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishda qiyinchiliklar va bir qator kamchiliklar mavjud, ular quyidagilar:

1. Taʼlimni axborotlashtirishga pedagogik kadrlarning etarli darajada tayyor emasligi;
2. Kompyuter bilimlarini oʻrgatuvchi dasturlarning imkoniyatlari xaqida tasavvurlarning ozligi, ularni qoʻllash boʻyicha metodik qoʻllanmalarining kamligi yoki yetarlicha yoritilmaganligi;
3. Akademik litseylarda yetarli darajada zamonaviy axborot texnologiyalarning mavjud emasligi;
4. Koʻplab akademik litseylarda internet tarmogʻining mavjud emasligi yoki tezlik sifatini yetarli darajada emasligi;

METADALOGIYA

Andijon viloyati xududida joylashgan akademik litseylarda oʻqituvchilarning axborot texnologiyalaridan bilish darajasi tahlili qilinganda quyidagilar aniqlandi:

1-jadval. Taʼlim muassasalari oʻqituvchilarning AKT boʻyicha bilimlarining oʻsish darajasi.

Ta'lim muassasasining nomi	O'qituvchilarning AKT bo'yicha bilim darajasi		O'sish darajasi
	2022 yilda	2023 yilda	
Andijon davlat tibbiyot instituti akademik litseyi	51%	90%	39%
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti akademik litseyi	45%	63%	18%
Andijon davlat universiteti akademik litseyi	46%	62%	16%
Andijon mashinasozlik instituti akademik litseyi	45%	62%	17%

1 jadvalda keltirilgan ma'lumotlar asosida eng yuqori ko'rsatkicg ko'rsatgan Andijon davlat tibbiyot instituti akademik litseyidagi o'qituvchilarning yuqori darajadagi bilim va ko'nikmalarining shakillanishidagi asosiy omillar o'rganildi va quyidagilar aniqlandi:

1. Akademik litseyda 2022-2023 o'quv yili o'qituvchilarning AKT bo'yicha bilimlarini oshirish maqsadida qisqa muddatli (2 oylik) kompyuter kurslari tashkil etilgan.

2. Kompyuter kurslari ma'lum ta'lim kontentlari asosida tashkil etilgan. Ushbu ta'lim kontentlarini tanlashda Andijon davlat tibbiyot institutining professor o'qituvchilarining uslubiy ko'rsatmalari asos qilib olingan. Ushbu ta'lim kontentlariga quyidagilar kiradi:

- a) Shaxsiy kompyuterlarning asosiy va qo'shimcha qurilmalaridan foydalanish;
- b) Windows operatsion sistemasi xaqida tushuncha, fayllar va kataloglar bilan ishlash;
- b) Word dasturi bilan ishlash asoslari;
- g) Excel dasturida ishlash asoslari;
- d) Power Point dasturida taqdimotlar yaratish;
- e) Internet tizimidan foydalanish;
- ж) Antivirus dasturlari va ulardan foydalanish.

3. Akademik litseyning informatika fani o'qituvchilari N.Abdullaeva hamda M.Tojiboyeva tomonidan yuqorida ko'rsatilgan ta'lim kontentlarini o'qituvchilarga o'rgatishda quyidagilardan foydalanilgan:

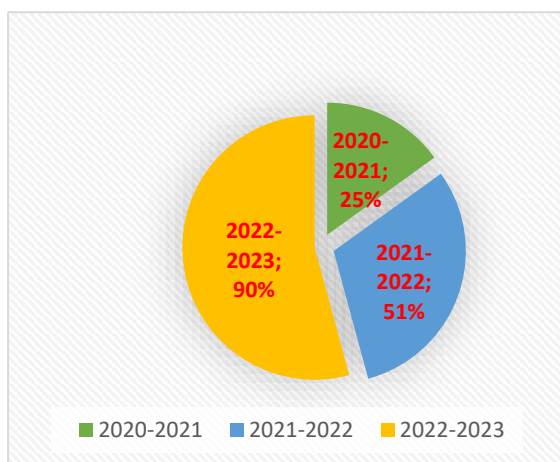
- zamonaviy axborot texnologiyalaridan;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan;
- amaliy topshiriqlardan.

Akademik litseyda bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ta'minlangan 2 ta kompyuter sinfi bo'lib, ushbu kompyuter sinflari o'quv kurslari davomida o'qituvchilar uchun xizmat qildi. U yerda kompyuterlarning asosiy va qo'shimcha qurilmalari va amaliy dasturlar bilan ishlash imkoniyati mavjudligi o'quv kursining samarali yakunlanishida muhim ahamiyat kasb etdi.

4. O'quv kursi tamomlangandan so'ng Andijon davlat tibbiyot institutining tajribali professor o'qituvchilari tomonidan rejalashtirilgan axborot texnologiyalarini bilish darajasi bo'yicha sinov, o'qituvchilarning o'quv kursiga bo'lgan munosabatini va ma'suliyatini yanada ortishga xizmat qildi.

5. O'qituvchilarning o'rgangan bilim va ko'nikmalarini amaliyotda tatbiq etish uchun albatta kompyuter texnologiyalari zarur. Bu borada akademik litseyga Andijon davlat tibbiyot instituti yaqindan yordam bergan.

Umumiy holda Andijon davlat tibbiyot instituti akademik litseyi o'qituvchilarining AKTdan bilim salohiyatini ortib borishini quyidagi diogramma orqali ham ko'rish mumkin: 3-rasm. Andijon davlat tibbiyot instituti akademik litseyida AKT bo'yicha bilim salohiyatini ortib borishi

HULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi ma'lumotlardan hulosa qilib, akademik litseylarda zamonaviy axborot texnologiyalari muhitini tashkil etishda o'qituvchilarning axborot texnologiyalari bo'yicha bilim va ko'nikmalarini yanada yaxshilash maqsadida axborot texnologiyalari bo'yicha ta'limni tizimli ravishda tashkil etish kerak. Bunda o'quv kursini davomiylik vaqti ikki oydan kam bo'lmasligi, shu bilan birga, akademik litseylarda oliy ta'lim muassasalarining yuqori malakali professor-o'qituvchilari o'qitish ishlariga jalb qilish tavsiya etiladi.

Institutning axborot texnologiyalari kafedrası professor-o'qituvchilari bilan hamkorlikda o'qituvchilar hamda o'rgatilishi zarur bo'lgan ta'lim kontentlari aniq bo'lishi va ularning o'rgatish metodlari ishlab chiqilishi hamda eng asosiysi amaliy vazifalar bajarish bo'yicha aniq ko'rsatmalar bo'lishi kerak. Mazkur vazifalarni o'z ichiga olgan uslubiy qo'llanmalar yaratish o'qituvchilar bilim va ko'nikmalarini tezroq oshirish imkonini beradi.

Albatta o'quv kursi yakuni bo'yicha oliy ta'lim muassasalarining tajribali professor o'qituvchilari tomonidan o'qituvchilar bilimini sinovdan o'tkazishni yo'lga qo'yish, o'qituvchilar tomonidan ta'lim olishga bo'lgan ma'suliyatni yanada ortishiga hizmat qiladi.

Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalari muhitini shakllanishi fan sohalarini axborotlashtirishga, o'quv faoliyatni intellektuallashtirishga, integratsiya jarayonini tezlashtirishga, ta'lim tizimi infrastrukturasi va uni boshqarish mexanizimini takomillashtirishga, olib keladi. Bundan tashqari ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanish jarayoni o'qitishdagi tashkiliy ishlar va metodlarning o'zgarishigagina emas, balki undagi yangi metodlarning shakllanishiga xizmat qiladi. (R. Xamdamov, U.Begimqulov, N.Taylaqov "Ta'limda axborot texnologiyalari" 2020 йил, 27 bet)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan «Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 4910-sonli qarori.
2. R.Xamdamov, U.Begimqulov, N.Taylaqov "Ta'limda axborot texnologiyalari" O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 2020 yil

3. T.M.Azimjanova, M.T.Muratova “Informatika va axborot texnologiyalari” O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiryoti. 2018 yil
4. Ikromova X.Z. Inson. Kompyuter. Kelajak. Toshkent :O‘zbekiston nashiryoti 1991
5. Стародубцев В.А, Федоров А.Ф. Инновационная роль виртуальных лабораторных работ и компьютерных практикумов.

THE FUTURE LANGUAGE IT TAKES OVER THE WORLD, NO ONE CAN RECOGNIZE IT AT ALL

Marufova Ruxshonaxon Kamolxon qizi

8th grade pupil of Iskhakhan Ibrat Creativity School

Cowriter **Shukhratjon Ismoiljonov**

English language teacher at a current school PhD student at NamSIFL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7999995>

Abstract: The future language is a topic that explores the evolution of language in the coming years. With the rise of technology and globalization, it is expected that language will continue to change and adapt to new circumstances. Some experts predict that English will become even more dominant as a global language, while others believe that new languages will emerge as a result of cultural shifts and technological advancements. Additionally, the use of artificial intelligence and machine learning may also have an impact on language, with the possibility of creating new forms of communication and language processing. As we move towards the future, it will be interesting to see how language evolves and adapts to the changing world around us.

Key words. evolution, language, technology, globalization, English, dominant, global, cultural shifts, technological advancements, artificial intelligence, machine learning, communication, language processing, changing world.

ЯЗЫК БУДУЩЕГО, НА КОТОРОМ ОН ЗАХВАТЫВАЕТ МИР, НИКТО НЕ МОЖЕТ ЕГО УЗНАТЬ ВООБЩЕ

Аннотация. Будущий язык — это тема, которая исследует эволюцию языка в ближайшие годы. Ожидается, что с развитием технологий и глобализацией язык будет продолжать меняться и адаптироваться к новым обстоятельствам. Некоторые эксперты предсказывают, что английский станет еще более доминирующим языком в мире, в то время как другие считают, что новые языки появятся в результате культурных сдвигов и технологических достижений. Кроме того, использование искусственного интеллекта и машинного обучения также может оказать влияние на язык с возможностью создания новых форм общения и языковой обработки. По мере того, как мы движемся к будущему, будет интересно посмотреть, как язык развивается и адаптируется к меняющемуся миру вокруг нас.

Ключевые слова. эволюция, язык, технология, глобализация, английский язык, доминирующий, глобальный, культурные сдвиги, технологические достижения, искусственный интеллект, машинное обучение, общение, обработка языка, меняющийся мир.

INTRODUCTION

As we move towards a more interconnected world, the question of what language will dominate the future becomes increasingly important. While English is currently the most widely spoken language in the world, there are several factors that suggest it may not remain so in the future.

METHODS AND RESULTS

Until today, no language has spread like that (the language) in the world. Even people who do not know the language at all, know it at least by name. Which language is it? I think you found. It is English. It is a language belonging to the Germanic group of the Indo-European family. Virtually, it originated in Britain. But nowadays it is occupying over the world. A lot of people say that –It is the 3rd most used language in the world. This is the main proof of its importance and popularity today. True, before Russian speaks were the foundation of our country. But after independence the demand for learning English has increased soon. Furthermore, according to 1992, more than 4 000000 people knew English. Since World War II English was known including nearly universal times like, “Ok”, “Internet” and, “hamburger”. A linguist at the Max Planck Institute, Martin Haspelmath said that the extent to which a language loans words is measure of its prestige

One major factor is the rise of China as a global superpower. With a population of over 1.4 billion people and a rapidly growing economy, China's influence on the world stage is only set to increase in the coming years. As a result, Mandarin Chinese is likely to become an increasingly important language in international business and diplomacy.

Another factor is the growing importance of technology in our lives. As artificial intelligence and machine learning continue to advance, it's possible that we may develop new forms of communication that make traditional languages obsolete. For example, some experts predict that we may one day communicate using a universal language based on mathematical symbols.

Finally, there is the question of cultural globalization. As people from different parts of the world interact more frequently, it's possible that a new "global" language could emerge that combines elements of different languages and cultures. This could be seen as a way of promoting unity and understanding between different peoples.

Of course, predicting the future of language is a complex and uncertain task. It's possible that English will continue to dominate as the lingua franca of the global community, or that some other language entirely will emerge as the dominant force. Whatever happens, it's clear that learning multiple languages will continue to be an important skill for those who want to succeed in the globalized world of tomorrow.

Today everybody knows it. English, clearly, is now on top. You can say -, Are There other languages in the world?’. True, there are also other languages, too. But the lack of need for them increased English among the people. It was increased the international; influence of the USA in the 17th and 20th centuries. Accordingly, while the number of languages in the world diminishing, the number of English is increasing. Particularly, in USA India, India, New Zealand, Northern Ireland, Australia, Canada, Great Britain an in more than 15 countries of Africa, English is used as an official language. Also, the term WORLD ENGLISH is still use, but is contested by critics who believe it strikes too strong a note of dominance. Today’s World English is known by several names, perhaps the catchiest of which is Globish (though personally I think it sound silly) a term popularized by jean Paul Nerriere in his book Which is called” Don’t speak English, Parle Globish”. This book is very interesting; however, I haven’t ever read. Many people like English because of its comfort. Hence John Adams says English “the most respectable”. So that I think in the future English will be the 1st. What do you think? Is it real?

CONCLUSION

In conclusion, the future of language is a fascinating topic that explores how language will evolve and adapt in the coming years. With the advancement of technology and globalization, it is expected that language will continue to change and transform to meet new circumstances. While some predict that English will become even more dominant as a global language, others believe that new languages will emerge as a result of cultural changes and technological breakthroughs. Moreover, the use of artificial intelligence and machine learning may also impact language, with the possibility of creating new forms of communication and language processing. As we move towards the future, it will be interesting to observe how language evolves and adapts to the changing world around us.

References:

1. English language /Origin, History, Development...Britannica
britannica.com/topic/English-language
2. English Americans. En.wikipedia.org/wiki/English_Americans
3. “The future of English ? “ written by David Graddol
4. Culpeper J:History of English.London;Routledge
5. <https://doi.org/104324/9780203023501>
6. Algeo.J.Pyles T (2010) The origins and development of the English language. Boston: WADSWORTH Cengage learning

ABDULLA ORIPOV HAYOTI VA IJODI

Nazarova Nafisa

Toshkent Irrigatsiya va Qishloq xo'jaligini Mexanizatsiyalash Muhandislari Instituti "Milliy tadqiqot Universiteti", Yer Resurslari va Kadastr fakulteti, 2-kurs talabasi.

Saydamatova Iroda Otabek qizi

Yu.Obod tumani 70-umum ta'lim maktabi 9A-sinf o'quvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949184>

Annontatsiya: "Abdulla Oripov hayoti va ijodi" nomli maqola O'zbekiston milliy adabiyotining yirik nomsizlari orasida saylanadigan Abdulla Oripovning hayot tarixini va ijodiy faoliyatini qisqacha o'z ichiga olgan maqoladir. Maqolada Abdulla Oripovning tug'ilgan yili, o'qish yillari, ijodiy faoliyati, yaratgan asarlari va milliy adabiyotda o'rin olgan ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Maqola Oripovning hayoti va ijodiy faoliyati to'g'risida keng ko'rib chiqilgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston adabiyoti tarixida yirik o'rinda turuvchi Abdulla Oripovning yaratgan asarlari, o'zining xususiy poetik qobiliyati va asarlarida ko'rsatilgan milliy-ma'naviy qadr-qimmatligi haqida gapirilgan. Maqolada Oripovning yaratgan asarlariga oid ma'lumotlar taqdim etilgan va ularning o'ziga xos xususiyatlari, mohiyati va o'ziga xos stilistik qobiliyatlari tahlil qilingan. Maqola O'zbekiston adabiyotining namoyon shaxslaridan Abdulla Oripovning ijodiy faoliyati va hayoti haqida xususan quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi: Oripovning tug'ilgan yili, o'qish yillari, ijodiy faoliyati, yaratgan asarlari va milliy adabiyotda o'rin olgan ahamiyati. Bundan tashqari, maqola Oripovning yaratgan asarlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida tafsilotli ma'lumotlar beradi. Shuningdek, maqola Oripovning milliy adabiyotda o'rin olgan ahamiyatiga ham tahlil qiladi. Maqola O'zbekiston milliy adabiyotining yirik nomsizlari orasida saylanadigan Abdulla Oripovning hayot tarixini va ijodiy faoliyatini tahlil etadi va Oripovning milliy adabiyotdagi o'rni haqida tafsilotli ma'lumotlar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Oripov, she'riyat, o'zbek, ijodkor, shoir, muallif, jamoat arbobi, e'tibor.

ABDULLA ORIPOV'S LIFE AND WORK

Abstract: The article entitled "Abdulla Oripov's life and work" is an article that briefly contains the life history and creative activity of Abdulla Oripov, who is chosen among the great unknowns of the national literature of Uzbekistan. The article contains information about the year of Abdulla Oripov's birth, his years of study, his creative activity, his works, and his importance in national literature. The article contains extensive information about Oripov's life and creative activity. The works of Abdulla Oripov, who has a great place in the history of Uzbekistan's literature, his unique poetic ability and national-spiritual value shown in his works were discussed. The article presents information about Oripov's works and analyzes their specific characteristics, essence and unique stylistic abilities. The article includes the following information about the creative activity and life of Abdulla Oripov, one of the prominent figures of Uzbek literature: Oripov's year of birth, years of study, creative activity, his works, and his importance in national literature. In addition, the article provides detailed information about Oripov's creations and their characteristics. The article also analyzes Oripov's importance in national literature. The article analyzes the life history and creative activity of Abdulla Oripov, who is chosen among the great unknowns of the national literature of Uzbekistan, and provides detailed information about Oripov's place in the national literature.

Keywords: Abdulla Oripov, poetry, Uzbek, creator, poet, author, public figure, attention.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АБДУЛЛЫ ОРИПОВА

Аннотация: Статья под названием «Жизнь и творчество Абдуллы Орипова» представляет собой статью, кратко излагающую историю жизни и творчества Абдуллы Орипова, избранного в числе великих неизвестных национальной литературы Узбекистана. В статье содержится информация о годе рождения Абдуллы Орипова, годах его учебы, творческой деятельности, произведениях, значении в национальной литературе. В статье содержится обширная информация о жизни и творческой деятельности Орипова. Обсуждались произведения Абдуллы Орипова, занимающего большое место в истории литературы Узбекистана, его уникальные поэтические способности и национально-духовная ценность, проявленные в его произведениях. В статье представлены сведения о произведениях Орипова, проанализированы их особенности, сущность и уникальные стилистические возможности. В статье приведены следующие сведения о творческой деятельности и жизни одного из видных деятелей узбекской литературы Абдуллы Орипова: год рождения Орипова, годы учебы, творческая деятельность, его произведения, его значение в национальной литературе. Кроме того, в статье представлена подробная информация о творениях Орипова и их характеристиках. В статье также анализируется значение Орипова в национальной литературе. В статье анализируется история жизни и творчества Абдуллы Орипова, избранного среди великих неизвестных национальной литературы Узбекистана, а также даются подробные сведения о месте Орипова в национальной литературе.

Ключевые слова: Абдулла Орипов, поэзия, узбек, творец, поэт, автор, общественный деятель, внимание.

KIRISH

Abdulla Oripov milliy adabiyotimizning yirik nomsiz adabiyotkorlari orasida saylanadi. U tug'ilgan joyi va yili haqida ma'lumotlar to'plangan, u Toshkent davlat universitetidan bitirgan. O'zining ijodiy faoliyati davlatimizning mustaqil tushunchasining o'rninga keltirilgan, milliy ma'naviy qadriyatlarimizni yuksaltirgan. Uning asarlari o'z navbatida o'ziga xos uslubiy qobiliyat va poetik mahorati bilan ajralib turadi.

Abdulla Oripovning asarlari o'zbek milliy adabiyotining eng qimmatli zarralaridan saylanadi. Uning yaratgan asarlari shu kunga kelib ham o'zbek adabiyotida yorug'likka chiqqan. Uning asarlari o'ziga xos uslubiy qobiliyat va poetik mahorati bilan ajralib turadi. Uning yaratgan asarlari o'zbek adabiyotida katta o'rni bor. U yaratgan asarlarining hammasi o'zbek xalqi uchun qadriyatli bo'lib, o'ziga xos ma'nolarda va xususiyatlarda ajralib turadi.

Oripovning yaratgan asarlarining eng mashhur va qadriyatli bo'lganlari "Yomg'ir", "Tong nafasi", "Oltin qalam", "Qaytadan topgan o'tlar", "Tohir va Zuhro" kabi asarlardir.

Oripovning asarlari milliy adabiyotimizdagi muhim o'rinda turadi, ularning qadriyatli ma'nolari va o'ziga xos uslubiy qobiliyatlari bilan o'zbek adabiyotida o'ziga xos o'rni bor. Uning asarlari milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni yuksaltirgan, milliy insonimizning yuksak erkinlik va ozodlik ruhini ifodalagan.

Bularni tahlil qilish bilan birga, Abdulla Oripov milliy adabiyotimizning eng qadriyatli adabiyotkorlari orasida saylanadi va uning yaratgan asarlari milliy adabiyotimizning eng qimmatli zarralaridan hisoblanadi. Abdulla Oripov — ardoqli o'zbek shoiri va jamoat arbobi. Zamonaviy o'zbek she'riyatida inson qalbidagi murakkablik va ziddiyatlarni teran, haqqoniy o'ziga xos betakror kuylagan taniqli ijodkor. Oripov hozirgi o'zbek she'riyatiga yangicha badiiy tafakkur

yo'sinlarini olib kirdi. U tub mohiyati bilan Yassaviy, Navoiy, Bobur, Cho'lpon, G'afur G'ulom singari ijodkorlar badiiy an'alarining davomchisi hisoblanadi. Shoir O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi she'ri muallifidir.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Abdulla Oripov 1941-yilning 21-martida Qashqadaryo viloyati, Koson tumanidagi Neko'z qishlog'ida tug'ildi. Qishloq Qo'ng'irtov etagiga o'rnatilgan bo'lib, oqar suv taqchil bo'lsa-da, seryomg'ir kelgan yillarda ko'kat-u maysalarga ko'milib qoladigan kengish joy edi. Bu haqida shoirning o'zi shunday yozadi:

"Ayniqsa, bahor paytlarida bu yerlarga yog'in ko'p tushar, Qo'ng'irtov etaklari ming xil o't-o'lan, chuchmoma-yu qizg'aldoqlar bilan, quyonto'pig'-u ismaloq bilan, karrag-u hazorisfand bilan, qo'zigullar bilan qoplanar, tevarak-atrof jannatiy bir manzara kasb etardi. Sel suvlari to'planib qolgan kichik-kichik ko'llarni „qoq“ deyishardi. Uning toza suvini odamlar tashib ichishar, bola-baqra chuchmomay-u ismaloq, zamburug' terib, Qo'ng'irtov etaklarida kunlarini kech qilar edi"

Ana shunday go'zal maskanda tug'ilib o'sgan Abdulla Oripovning otasi Orifboy Ubaydulla o'g'li ishbilarmon dehqonlardan bo'lib, jamoa xo'jaligi raisi edi. Onasi Turdixol momo ko'pchilik o'zbek ayollari singari sarishta, mehnatkash, mehribon, g'oyat ta'sirchan va ezgulikka tashna ayol bo'lgan. Oilada to'rt o'g'il, to'rt qiz bo'lib, Abdulla o'g'illarning kenjasi edi.

Abdulla Oripov xotirasiga bag'ishlangan

Ba'zi shoirlar bor kelib hayotga
Taqqidirin bog'larkan adabiyotga
Sermahsul-sermazmun ijodi bilan
O'z nomini muhrlar abadiyatga.

"Men nechun sevaman" - deya hayqirib
Ardoqlab Mustaqil O'zbekistonni
Kuyradi Navoiy bobom tilida
O'ziga qaratib butun jahonni.

Shuncha so'z boyligi qaylardan kelar
Vatanni madh etish har kimga emas.
Ustasi qo'lga qalam olganda
Misralar kelishi hech tinchlik bermas.

Hormadi, tinmadi qalam tebratib,
Nazm bo'stonida dengizdek jo'shib.
Betakror she'rlar-u dostonlar bitib
Tilimizga qo'ydilar hissasini qo'shib.

Butun xalq sevardi o'z shoirini
Hurmatin, obro'sin yuqori tutib,
Kutardi bahorni sog'ingan kabi
Keyingi she'rlarin intiqila kutib!

Hech insonning umri poyonsiz emas,

Qancha buyuklarni ko'rmadi bashar.
Lekin xalqi uchun qayg'urgan inson
Millat tarixida abadiy yashar!

Xiyobonda ko'rib sizning siymongiz
Dillarga tuydik biz har bir so'zingiz!
Siz sevgan jonajon O'zbekistonni
Sevadi Nafisa degan qizingiz!

Bugun men she'r yozdim sizni xotirlab
Asli shoiralikkachi yo'q menda davo.
Qo'ldan kelganicha yozgan she'rimni
Sizga bag'ishladim Abdulla bobo.

Hayot charxpalagi tinmaydi sira
She'riyat gulashani gullab yashnaydi.
Ustoz siz qoldirgan buyuk asarlar
Ushbu gulshan aro mangu yashaydi !!

TADQIQOT NATIJALARI

Birinchi marta respublika matbuotida „Qushcha“ deb atalgan she'ri chiqqan paytda Abdulla Oripov talaba edi. Shoirning birinchi [she'rlar to'plami] „Mitti yulduz“ esa 1965-yilda chop etilgan. Undan keyin „Ko'zlarim yo'lingda“ (1967), „Onajon“ (1969), „Ruhim“ (1971), „[O'zbekiston]“, „Qasida“ (1972), „Xotirot“ (1974), „Yurtim shamoli“ (1974), „Jannatga yo'l“ (1978), „Hayrat“ (1979), „Hakim va ajal“ (1980), „Najot qal'asi“ (1981), „Yillar armoni“ (1983), „Haj daftari“ (1992), „Saylanma“ (1996), „Sohibqiron (sheri drama)“ (1996), to'rt tomlik „Tanlangan asarlar“ (2000-2001) singari qator kitoblari bosilib chiqdi. Abdulla Oripov xalqimizni dunyo adabiyotining sara namunalari bilan tanishtirish borasida ham talay ishlarni amalga oshirgan. U Dantening (rus.) „Ilohiy komediya“ asarini, L.Ukrainka, T.Shevchenko, N.Nekrasov, Q.Quliev, R.Hamzatov singari shoirlarning she'rlarini mahorat bilan o'zbekchaga o'g'irgan. Abdulla Oripov she'rlarida falsafiy teranlik jo'shqin lirizm va insoniy samimiyat bilan uyg'unlashib ketgan. Uning „Bahor“, „Birinchi muhabbatim“, „Kuz“, „Saron“, [371] O'zbekiston“, „Munjojotni tinglab“, „Otello“, „Sarob“, „Dengizga“, „Malomat toshlari“, „Olomonga“, „Yuzma-yuz“, „Genetika“, „Chuvaladi o'ylarim sensiz“ va boshqa qator she'rlarida mana shu xususiyat yaqqol seziladi. O'zbekiston Respublikasining madhiyasi Abdulla Oripov so'zi bilan aytiladi. Abdulla Oripov ijodkorlar orasida birinchi bo'lib, 1998-yilda „O'zbekiston Qahramoni“ degan yuksak unvonga sazovor bo'ldi. U I va II chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Olii Majlisi deputati.

Oripov o'zbek she'riyatiga o'tgan asrning 60-yillarida sobiq sovet jamiyatida esa boshlagan yangi shabadaning elchisi sifatida kirib keldi. U dastlabki she'rlaridan boshlab milliy she'riyatda yangi poetik tafakkurning qaror topishi yo'lida ijod qildi; turmushda paydo bo'la boshlagan yangicha qarashlar, kishilarning ruhiy olamidagi evrilishlar, fikr va xatti-harakat erkinligiga bo'lgan ehtiyoj Oripov she'rlarining g'oyaviy mundarijasini belgilab berdi.

Oripovning dastlabki she'rlaridagi romantik kayfiyat asta-sekin o'z o'rnini falsafiy mushohadalarga bo'shatib, shoirning hayotda ro'y berayotgan voqea va hodisalarga munosabati faol tus oldi. Shu ma'noda «Tilla baliqcha», «Qo'riqxon», «Genetika», «Olomonga» kabi she'rlar

Oripovning lirik she'riyat ufqlarini hayot muammolari tasviri hisobiga kengaytirib borayotganidan darak berdi. Xuddi shu narsa Oripovning doston janriga murojaat etishi va liro-epik tasvir imkoniyatlaridan samarali foydalanishiga sababchi bo'ldi. Abdulla Oripov «Jannatga yo'l» (1978), «Hakim va ajal» (1980), «Ranjkom» (1988) kabi dostonlarida ma'naviyat masalalariga alohida e'tibor berib, kishilarning ruhiy olamidagi ayrim qusurlar bilan ilmiy-texnik taraqqiyot va tafakkurning parvozi o'rtasidagi ziddiyatni ochib tashladi.

Umuman, Oripovning she'r va dostonlarida olg'a surilgan ma'naviy muammolar mustaqillik davrida, ayniqsa, dolzarb ahamiyat kasb etib, shoirning xuddi shu masalalar tasvirida o'z davriga nisbatan (ularning aksari 90-y.larga qadar yozilgan) ilg'orlab ketganini namoyish etdi. Uning ijodida, bir tomondan, G'afur G'ulom lirikasiga xos falsafiylik ko'zga tashlansa, ikkinchi tomondan, Hamid Olimjon she'rlariga xos musiqiy ravonlik va badiiy soddalik aks etib turadi. Mazkur 2 manba Oripov she'rlarida o'zaro tutashgan holda orifona she'riyatning asosiy xususiyatlarini ifodalab keladi.

Shoirning so'nggi yillar lirikasida tuyg'u va kechinmalar tasviri susaymagan holda yana bir muhim fazilat bor. Bu, Oripov she'rlariga liro-epik tasvir unsurlarining ko'plab kirib kelishidir. U mustaqillik yillarida adabiyotning rang-barang tur va janrlarida ijod eta boshladi. Shu davrda tarixiy adolatning tiklanishi, o'tmishda yashagan sarkardalar va allomalar xotirasining e'zozlanishi Oripovni Amir Temurning O'rta Osiyo xalqlari tarixiy taqdirida o'ynagan buyuk rolini ko'rsatuvchi «Sohibqiron» she'riy dramasini (1998) yozishga ilhomlantirdi. Xalq shoiri bu asarida qariyb uch asr davomida hukm surgan qudratli Temuriylar saltanatining asoschisi va XV asr Sharq Uyg'onish davrining boshlanishiga ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sharoit yaratgan Amir Temur obrazini yorqin gavdalantirib berdi. Mazkur asar respublikaning barcha yirik teatrlari va qardosh mamlakatlar sahnalarida katta muvaffaqiyat bilan o'ynaldi.

MUHOKAMA

Abdulla Oripov O'zbekiston Respublikasi Davlat Madhiyasining matni muallifi ekani bilan ham xotiralarda saqlanib qoladi. U Navro'z va Mustaqillik bayramlarini o'tkazish bo'yicha yozilgan aksariyat ssenariylar muallifidir.

Ajdodlarim

Ajdodlarim, dunyoni titratgan
Ilmda, fanda, madaniyatda
Turon xalqni bir joyga yig'gan,
Al-Buxoriy, Al-Xorazmiy, Amur Temurlar

G'azallarda, navolarda yurtim jamolin
Dovrug'ini dunyo tan olgan
Sababchidir mening ajdodim
Alisher Navoiy, Ma'murjon Uzoq, Komiljon bobom

Yurti uchun jon fido etgan
Jadidchilar mangu barxayot,
Vatanini oila deb bilgan
Buyuk bobom Abdulla Orif.

Faxrlanib yashayman yurtida

O'zbek xalqi mard va jasur xalq
Biz yoshlarga o'rnak bo'lishgan
Qalbimizda mangu yasharlar

Biz avlodlar Iroda, Nafisa, Shoxista, Muxlisalar,
Ajdodlarim ruxin shod etib
Misralarda yod oldik bu kun
Allohim o'zi qo'llasin bizni.

Muallif: (Iroda, Muxlisa Saydamatova)

Oripov Yozuvchilar uyushmasiga raislik qilgan kezlari O'zbekiston eng yangi tarixi adabiy jarayoniga rahbarlik qildi. Uning she'riyati Muhammad Yusuf kabi ko'plab shoirlar ijodining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Abdulla Oripov jahon adabiyoti durdona asarlarini o'zbek kitobxonlariga yetkazishda ham samarali mehnat qildi. U Dante «Ilohiy komediya»sining «Do'zax» qismini, A. S. Pushkin, N. A. Nekrasov, T. G. Shevchenko, L. Ukrainka, R. Hamzatov, Q. Quliyev va M. Bayjiyev asarlarini o'zbek tiliga mahorat bilan tarjima qildi. O'z navbatida, uning asarlari ham rus, ingliz, bolgar, turk, ukrain, turkman, ozarbay-jon kabi ko'plab xorijiy tillarga tarjima qilingan. 1990 yilda O'zbekiston Oliy Kengashi, 1995 yilda O'zbekiston Oliy Majlisi deputatligiga saylandi. Abdulla Oripov Kaliforniya (AKSh) Fan, ta'lim, sanoat va san'at xalkaro akademiasining haqiqiy a'zosi. Soka universiteti (Yaponiya) professori. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Bosh tahrir hay'ati a'zosi, Hamza nomidagi hamda Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofotlari laureati edi.

Marhum shoir, O'zbek zamonaviy she'riyatining "Navoiy"si Abdulla Oripovni Alloh rahmat etsin, yaxshi amallarini o'ziga hamroh aylasin!

XULOSA

"Abdulla Oripov hayoti va ijodi" nomli maqola milliy adabiyotimizning yirik nomsiz adabiyotkorlaridan Abdulla Oripovning hayot tarixini va ijodiy faoliyatini tahlil qiladi. Maqolada Oripovning tug'ilgan yili, o'qish yillari, ijodiy faoliyati, yaratgan asarlari va milliy adabiyotda o'rin olgan ahamiyati haqida ma'lumotlar beriladi. Uning yaratgan asarlari o'zbek adabiyotida yorug'likka chiqqan va o'ziga xos uslubiy qobiliyat va poetik mahorati bilan ajralib turadi. Maqolada ko'rsatilgan ma'lumotlar Oripovning hayoti va ijodiy faoliyati haqida tafsilotli ma'lumotlar beradi. Oripovning yaratgan asarlari milliy-ma'naviy qadriyatlarimizni yuksaltirgan va o'zbek adabiyotida o'ziga xos o'rni bor. Uning asarlari milliy adabiyotimizdagi muhim o'rinda turadi va ularning qadriyatli ma'nolari va o'ziga xos uslubiy qobiliyatlari bilan o'zbek adabiyotida o'ziga xos o'rni bor. Maqola Oripovning yaratgan asarlari va o'ziga xos uslubiy qobiliyatlari haqida tafsilotli ma'lumotlar taqdim etadi. Shuningdek, Oripovning milliy adabiyotda o'rin olgan ahamiyati ham tahlil qilinadi. Bu maqola milliy adabiyotimizning eng qadriyatli adabiyotkorlaridan Abdulla Oripovning hayoti va ijodiy faoliyati haqida tafsilotli ma'lumotlar beradi va Oripovning asarlari milliy adabiyotimizdagi muhim o'rinda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sharafiddinov O. She'riyat — qalb yolqini. „Hayot bilan hamnafas" kitobida. Toshkent. Adabiyot va san'at nashriyoti. 1984.
2. Karimov N. va boshqalar. 20 asr o'zbek adabiyoti tarixi. -T.: „O'qituvchi", 1999.
3. Qo'shjonov M., Suvon M.. Abdulla Oripov. Toshkent: „Ma'naviyat", 2000.
4. <https://en.wikipedia.org/>
5. "Oripov, Abdulla". Uzbek Soviet Encyclopedia (in Uzbek). Vol. 8. Tashkent: Uzbek Soviet Encyclopedia. 1976. p. 281.
6. "Abdulla Oripovning singlisi: Ba'zida opa-singilga, aka-ukaga firib beradi..." 13 December 2019. Archived from the original on 14 December 2019.

MAKTAB O'QITUVCHILARINING SUN'IY INTELLEKT TEKNOLOGIYALARIGA DOIR BILIMLARINI RIVOJLANTIRISH

Normatov Sulton Abdug'ani o'g'li

A.Avloniy milliy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8007694>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab o'qituvchilarining pedagogik faoliyatida sun'iy intellektning qo'llanilishi va uning ta'lim sifatiga ta'siri bilan bog'liq jarayonlar tahlil qilingan. Shuningdek, maktab o'qituvchilarida sun'iy intellekt elementlari qo'llanilgan amaliy dasturlardan foydalanish ko'nikmasini rivojlantirish jarayoni yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, maktab, o'qituvchi, ChatGPT, MidJourney, Tabiiy tilni qayta ishlash, Google assistant, Yandex Alica.

DEVELOPMENT OF SCHOOL TEACHERS' KNOWLEDGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Annotation: This article analyzes the processes related to the use of artificial intelligence in the pedagogical activities of school teachers and its impact on the quality of education. Also, the process of developing the ability of school teachers to use practical programs with elements of artificial intelligence is highlighted.

Keywords: artificial intelligence, school, teacher, ChatGPT, MidJourney, Natural language processing, Google assistant, Yandex Alica.

РАЗВИТИЕ ЗНАНИЙ ШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ О ТЕХНОЛОГИЯХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация: В данной статье анализируются процессы, связанные с использованием искусственного интеллекта в педагогической деятельности школьных учителей и его влияние на качество образования. Также выделен процесс развития умения школьных учителей использовать практические программы с элементами искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, школа, учитель, ChatGPT, MidJourney, обработка естественного языка, помощник Google, Яндекс Алиса.

KIRISH

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyasining jadal rivojlanishi, turli sohalarga uni qo'llash natijasida samaradorlikning an'anaviy faoliyatga nisbatan yuqori bo'lishi bilan belgilanmoqda. Iqtisod, qishloq xo'jaligi, bank ishi, ijtimoiy tarmoqlar, hizmat ko'rsatish va boshqa ko'plab sohalarda sun'iy intellekt elementlari asosida yaratilgan turli texnologiyalar qo'llanilmoqda. Bu bevosita, barcha sohalarga bilimli va malakali kadrlarni tayyorlash kabi ma'suliyatli ishni bajaruvchi ta'lim sohasi oldiga o'quv ma'zmuniga sun'iy intellektga doir kontentlarni kiritish kabi talabni qo'yadi. Ta'limda sun'iy intellektni o'qitishga doir amaliy harakatlar kadrlar muammosini hal etishi va ayni sohada O'zbekistonning yanada rivojlanish imkoniyatlarini oshirishi mumkin. Buning uchun esa avvalo pedagog kadrlarda sun'iy intellekt asosida ishlovchi samarador ta'limiy dasturlar haqidagi bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish muhimdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonlar turmush tarziga, ularning ish faoliyatiga faol integratsiya bo'lishi bilan aniq ko'rinmoqda. Jumladan ChatGPT, MidJourney kabi texnologiyalar, Mashinani o'rganish, Ekspert tizimlari, Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP-Natural Language Processing), Biometrik aniqlash kabi sun'iy intellektning elementlari turli

sohalarda faol qo'llanilmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyasining bugungi kundagi dolzarbligi o'rganilishi asosida quyidagilar aniqlandi.

ChatGPT texnologiyasi insonlarga turli masalalarda yordamchi bo'lmoqda. Texnologiya Googledan bir necha barobar tez va xulosalangan konkret ma'lumotlarni taqdim etishi bilan ahamiyatlidir. Bu o'quvchilarga mavzuga doir bilimlarni mustaqil o'rganishni osonlashtiradi, o'qituvchiga fan yoki mavzu doirasidagi yangiliklardan tezkor xabardor bo'lish va uni kasbiy faoliyatda qo'llash orqali malakasini oshirishning yangi va qulay usulini taqdim etadi. ChatGPT-ning suhbat kontekstlarini tushunish qobiliyati uning eng kuchli tomonlaridan biridir.[1, 5-b] Texnologiya 100 trillion axborotlarni tezkor tahlil qilish imkoniyatiga ega. Va bu tahlil nafaqat ommabop axborot platformalarida balki akademik sohadagi ilmiy axborot bazalarni o'rganishi bilan ilmiy jamoatchilikka ham foydali bo'lishi mumkin.

MidJourney inson tomonidan berilgan ta'rifga mos tasvirlarni chizib beruvchi avtomatik xaritalash texnologiyasidir. Bu insonlar tomonidan biror tasvirni yaratishga sarflanadigan bir necha soatlar ba'zan kunlarni bir necha daqiqalarga almashtirish orqali vaqtini tejash imkoniyatini berdi. MidJourney butun boshli kitoblarni 2D o'lchamdagi tasvirlar orqali vizuallashtirish, kelajakda insonlar yuzlashishi mumkin bo'lgan falokatlar haqida ogohlantirishga hizmat qiluvchi tasvirlarni yartish orqali ijtimoiy harakatlarda ham qo'llanilmoqda.

Ekspert tizimlari bank va moliya sohasida pul mablag'larining tranzaksiyasi shaffoflashtirish orqali turli moliyaviy qing'irliklarni oldini olish yordam bermoqda.

NLP texnologiyasi orqali ko'rish va eshitishda nuqsoni bor insonlarga ijtimoiy hayotda normal kommunikatsiya aloqalarni o'rnatish, sog'lom insonlar bilan muloqat qilish kabi imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Bu NLP ning STT va TTS qism texnologiyalari orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda yoshlar ishlari agentligi va MohirDev dasturchilar jamosi hamkorligida yaratilgan Mohir.ai NLP na'munasi hisoblanadi.

Bank sohasida pul mablag'larini noqonuniy yuvish, kredit berish siyosatini samarali tashkil etish va boshqa adekvat yondashuvni talab etadigan jarayonlarga sun'iy intellektning ma'lum elementlarini qo'llash orqali natijadorlikning oshishiga erishilmoqda.

MUHOKAMA

Bugungi kunda sun'iy intellektni o'rganish va uni maktab ta'limida o'qitish uning salbiy jihatlarni inobatga olishni talab etadi. Inson kabi xato qilishga moil sun'iy intellekt texnologiyasini to'g'ri qo'llash va uni yaratishda axloqiy tamoyillarga rioya etish zarurdir. Axloqiy jihat insonlar uchun qanchalik muhim bo'lsa sun'iy intellekt uchun ham shunchalik dolzarbdur[2, 3-b].

Sun'iy intellektning bugungi imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda turli qurilma va texnikalarni aqlliyl qilishga yordam beruvchi har qanday vositani sun'iy intellekt deb nomlashimiz mumkin. Misol uchun aqlliyl chang yutgich, muzlatgich, avtotransport, nazorat tizimlari va boshqalar. Biroq ijtimoiy hayotda qo'llanilayotgan bu kabi texnologiyalarda sun'iy intellektning ma'lum funksiyasinigina ishlamoqda va bu funktsiya umumiy nom bilan sun'iy intellekt elementi deb ataladi. Sun'iy intellektning asosiy elementlari sifatida mashinani o'qitish, chuqur o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, ekspert tizimlari, robototexnika, noaniq mantiq, kompyuter ko'rishi kabilarni alohida ko'rsatilinadi. Yuqoridagi qism texnologiyalarining sun'iy intellekt elementlari deb qaralishiga ikki sababni keltirishimiz mumkin. Birinchidan, sun'iy intellektning rivojlanishi natijasida yaqin kelajakda undan kutulayotgan asosiy narsa bu inson aqlliyl, kommunikativ, kasbiy va jismoniy faoliyatiga o'xshash mustaqil harakatlarni amalga oshirishi bo'lganligidir. Ya'ni aqlliyl faoliyat uchun mashinani o'qitish, chuqur o'rganish, noaniq mantiq va kompyuter ko'rishi kabi elementlar, kommunikativ faoliyat uchun tabiiy tilni qayta ishlash yoki nutqni aniqlash (Speech

Recognition) elementlari, kasbiy faoliyat uchun ekspert tizimlari elementi, jismoniy faoliyat uchun robototexnika elementi qo'llaniladi. Maktab ta'limida bu kabi elementlar va ularning imkoniyatlarini o'quvchilarga o'rgatish sun'iy intellektning bitta yoki bir nechta elementi qo'llanilgan turli aqlliylar texnologiyalarning faoliyat mexanizmini tushunish va ular bilan ishlash imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, tanlangan elementlar "sun'iy intellektning asosiy maqsadi bo'lgan kompyuterlar va mashinalarga turli muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish, idrok etish va insoniy muloqotni tushunish kabi kognitiv funktsiyalarni bajarish"[3, 8-b] kabi vazifalariga mos tushadi.

Ikkinchidan, ayni davrda sun'iy intellektga asoslanib o'rganilayotgan texnologiyalarni ham uning elementlari deyish mumkin. Bunga Google ommabop qidiruv tizimi yoki Google Schoolar ilmiy manbalarni qidirish tizimlarining natijalarida ko'rish mumkin.

Maktab ta'limida informatika fani doirasida sun'iy intellektni o'qitish yaqin kelajakda yanada rivojlanuvchi sun'iy intellekt texnologiyalariga asoslangan kasblarga o'quvchilarni erta yo'naltirish, shuningdek, an'anaviy kasblar bilan sun'iy intellekt elementlarining integratsiyasi natijasida yuzaga keluvchi kasbiy yangilanishga ularni tayyorlab borish kabi muammolarni hal etishda yordam berishi mumkin. 11-sinf Informatika va AT fani darsligi tarkibiga sun'iy intellekt bobi kiritilgan bo'lib mavzular doirasida turli amaliy dasturlardan foydalanish imkoniyati taqdim etilgan.[4, 66-b] Bu o'quvchilarga nazariy ma'lumotlarni amaliyot bilan uyg'unlikda o'rganish imkoniyatini beradi. O'quv jarayonini muvafaqiyatli tashkil etish uchun esa avvalo pedagog kadrlarning sun'iy intellekt texnologiyalari bo'yicha malakasini oshirish lozim.

Maktab o'quvchilariga sun'iy intellekt va uning elementlarini informatika fani o'qituvchilari o'qitishini hisobga olgan holda ularning malakasini oshirish jarayonida sun'iy intellekt asoslarini va ba'zi texnologiyalarini o'qitish ularning ayni soha bo'yicha dastlabki bilim, ko'nikma va malakalarining shakllanishiga yordam beradi. Shuningdek, ayni texnologiyaning jadal rivojlanishi va deyarli barcha sohalarga kirib kelishi boshqa fan o'qituvchilarining ham u haqidagi fan sohasiga doir bilimlarni o'rganishlarini talab etadi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti tomonidan yaratilgan uzluksiz ta'lim platformasiga "Ta'limiy faoliyatida sun'iy intellektga asoslangan dasturlardan samarali foydalanish" nomli kursni kiritdik va unda sun'iy intellekt elementlari qo'llanilgan amaliy dasturlardan foydalanish ko'nikmasini shakllantirishga urg'u qaratdik.

№	Mavzular nomi	Videodars	Vebinar	Umumiy
1	Sun'iy intellekt va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati	1		1
2	TTQI texnologiyasiga asoslangan tarjimon dasturlardan o'quv faoliyatida samarali foydalanish (<i>Google translate, Yandex translate</i>)	1		1
3	Word, PDF va PowerPoint fayllarini tarjima qilish (<i>Google translate, Presentation translator</i>)	1		1

4	Ovozli chatbotlar bilan ishlash (<i>Google assistant, Yandex Alica, Google docs</i>)	1		1
	Jami:	4		4

1-jadval. “Ta’limiy faoliyatida sun’iy intellektga asoslangan dasturlardan samarali foydalanish” kursining ishchi o‘quv-mavzu rejasi

Bugungi kunda ushbu kurs doirasida taqdim etilgan mavzular doirasidagi bilim va ko‘nikmalar yordamida maktab o‘qituvchilari o‘z kasbiy mahoratini yanada rivojlaltirmoqda.

Yuqoridagi mavzular asosida pedagoglar quyidagi bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

- Ta’lim jarayonidagi yangi texnologiyalar xususan sun’iy intellekt (SI) haqida boshlang‘ich bilimlar, ta’limda SI texnologiyasidan foydalanishdagi afzalliklar va muammolari, zamonaviy avtomatlashgan ta’lim platformalar va xizmatlari, ta’limiy faoliyatni tashkil etishda foydalanish mumkin bo‘lgan SI dasturlari va platformalari, nazorat qiluvchi SI texnologiyalari, SI asoslangan boshqa dasturiy vositalar;

- Tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyasining zamonaviy ta’lim muhitini shakllantirishdagi ahamiyati, tarjimon dasturlari va ularning imkoniyatlari, Yandex translate dasturidan foydalanish usullarini o‘rganish, Google translate dasturidan foydalanish usullarini o‘rganish, Google docs dasturida STT(speech-to-text) imkoniyatidan foydalanib tezkor matn terish va u bilan bog‘liq sozlanmalarni o‘rganish;

- Turli formatdagi hujjatlarni avtomatik o‘zbek tiliga yoki boshqa muqobil tilga tarjima qilish, SI texnologiyalarining tilni avtomatik aniqlash imkoniyatidan fodalanih, Google translate dasturi yordamida *.doc, *.pdf, *.ppt faylarini o‘zbek tiliga tarjima qilish ketma-ketligi, PowerPointda yaratilgan taqdimotlarni muqobil tilga tarjima qilishning bir qancha usullari va dastur plagini bo‘lgan Presentation translator imkoniyatidan amaliy foydalanish;

- SI texnologiyasining TTQI (**Tabiiy tilni qayta ishlash - Natural language processing**) tarmog‘idan ta’lim jarayonida foydalanish uchun muqobil dasturlar bilan tanishish, Google assistant dasturi imkoniyatlari, dastur sozlanmalarini o‘rnatish, o‘quv faoliyatida dasturdan foydalanish, Yandex Alica dastur imkoniyatlari, dastur sozlanmalarini o‘rnatish va o‘quv faoliyatida dasturdan foydalanish, Google docs ilovasida STT imkoniyatidan foydalanish amaliyoti;

Bugungi kunda uzluksiz ta’lim platformasiga “Ta’limiy faoliyatida sun’iy intellektga asoslangan dasturlardan samarali foydalanish” kursi joylashtirilgan bo‘lib iyun oyida faollashtirish rejalashtirilgan.

1-rasm. Ta’limiy faoliyatida sun’iy intellektga asoslangan dasturlardan samarali foydalanish

XULOSA

Yuqoridagi modul ma'zmunini pedagog kadrlarning malaka oshirish jarayoniga tadbiq etish o'qituvchilarga sun'iy intellekt elementlari asosida jadal rivojlanayotgan texnologiyalar yutug'ini fanni samarali o'qitishda qo'llash imkoniyatini beradi. Shuningdek, ushbu vositalarni o'rganish orqali sun'iy intellekt texnologiyalariga doir boshlang'ich bilimlarni mustahkamlash bilan birga fan doirasida o'quv-metodik tayyorgarlik ko'rish jarayonida sun'iy intellekt elementlari qo'llanilgan amaliy dasturlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Adabiyotlar:

1. Sukhpal Singh Gill, Rupinder Kaur. ChatGPT: Vision and challenges. Internet of Things and Cyber-Physical Systems. 2023. ISSN 2667-3452. <https://doi.org/10.1016/j.iotcps.2023.05.004>.
2. Prunkl, C.E.A., Ashurst, C., Anderljung, M. *et al.* Institutionalizing ethics in AI through broader impact requirements. *Nat Mach Intell* **3**, 104–110 (2021). <https://doi.org/10.1038/s42256-021-00298-y>
3. Sarker IH. AI-Based Modeling: Techniques, Applications and Research Issues Towards Automation, Intelligent and Smart Systems. *SN Comput Sci.* 2022;3(2):158. doi: 10.1007/s42979-022-01043-x. Epub 2022 Feb 10. PMID: 35194580; PMCID: PMC8830986.
4. N. S. Xaytullayeva, F. M. Fayziyeva, D. M. Sayfurov, S. A. Normatov, S. X. Dottoyev, Z. X. Maxmadaliyev. "Informatika va axborot texnologiyalari": umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinf uchun darslik: —Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. — 340 b.

BOLALAR O'SMIRLAR SPORT MAKTABLARIDA KURASH MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH

Shermatov G'ulom Kaxxorovich

Toshkent moliya instituti Jismoniy tarbiya va sport faoliyati kafedrasida katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949204>

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalar-o'smirlar sport maktablaridagi kurash mashg'ulotlarini tashkil etishning shakl, usul va vositalari ishlab chiqish va amaliyotda asoslashga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: BO'SM, mashg'ulot uslublari, usul, vosita, texnika, xujum, musobaqa.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАНЯТИЙ БОРЬБОЙ В СПОРТИВНЫХ ШКОЛАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ

Аннотация: Данная статья посвящена разработке и практическому обоснованию форм, методов и средств организации занятий борьбой в спортивных школах для детей и подростков.

Ключевые слова: БОСМ, методы обучения, метод, инструмент, прием, атака, соревнование.

ORGANIZATION OF WRESTLING TRAINING IN SPORTS SCHOOLS FOR CHILDREN AND TEENAGERS

Abstract: This article is intended for children and adolescents studying in sportsschools is devoted to the development and practical justification of the forms, methods and means of organizing wrestling training.

Keywords: SSCYT, teaching methods, method, tool, technique, attack, competition.

KIRISH

Dunyoda aholi salomatligini mustahkamlashda sport turlarining ommabopligini oshirish, bolalar va o'smirlarni sportga qiziqitirishning pedagogik shart - sharoitlari va didaktik parametrlarini aniqlashtirish, sport muassasalarida yosh sportchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishning pedagogik, psixologik yondashuvlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, pandemiya sharoitida o'quvchilarda faol harakat rejimiga rioya etish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish, shug'ullanuvchining yosh, fiziologik va psixologik taraqqiyoti mezonlariga asoslangan individual jismoniy rivojlantirish dasturlarini xalqaro va milliy musobaqalar talablari asosida ishlab chiqish dolzarblik kasb etadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda bolalar sportini rivojlantirish, uzluksiz ta'limning har bir bo'g'inida ta'lim oluvchilarning jismoniy salomatligini mustahkamlash va qo'llab-quvvatlashning an'anaviy, innovatsion shakllarini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari bolalar va o'smirlar sport maktablaridagi kurash mashg'ulotlarining tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirish, o'quvchilarning kurash mashg'ulotlariga bo'lgan qiziqishlarini yanada kuchaytirishning innovatsion yondashuvlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Respublikamizda J.M. Nurshin, R.S. Salamov, F.A. Kerimov, T.C. Usmonxo'jaev, A.SH. Abdullaev, SH.X. Xankeldievlarning tadqiqotlarida jismoniy tarbiya darslarining ta'lim

mazmunini boyitish shakl va metodlari yoritilgan F.A. Kerimov, N.M. YUusupov, SH.A. Abdullaev, R.D. Xalmuxamedov, V.N. SHin, G.B. Abdurasulova, S.C.Tajibaev, J.M. Nurshin, SH.A. Mirzaqulov, A.R.Taymuratov, N.A.Tastanov,Z.S.Artikovlarning ilmiy ishlarida sportning yakka kurash turlarining tarixi, tashkiliy asoslari va metodikasi masalalari o'z aksini topgan. A.Atoev, J.Nurshin,R.Salomov, F.Kerimov, O.Toymurodov, J.Toshpo'latov, H.Bobobekov, M.Sodiqov, N.Azizov, X.Axmedovlar kurash sportining rivojlanish tendensiyalari, kurash an'analari, usullariga bog'liqligining ilmiy metodik asoslarini ishlab chiqqanlar. Sportning yakka kurash turlari tarixi, tashkiliy asoslari va metodikasi, mashg'ulotlar jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish, jismoniy sifatlarini rivojlantirish masalalarini yoritish borasida ilmiy ishlarini olib borishgan.

BO'SMlarda kurash mashg'ulotlarining tashkil etishning tashkiliy-pedagogik asoslari takomillashtirish lozimligini ko'rsatdi. O'quvchilarning kurash bo'yicha natijalarga erishganlik darajasini quyidagi mezonlar yordamida aniqlashga harakat qildik: o'quvchilarning jismoniy tayyorgarliklari zaminida ularning taktik, strategik tayyorgarligi, o'ziga xosliklari, etakchi imkoniyatlari, ongliklik darajalari, baholovchi munosabatlari, ob'ektiv tushunish ko'lamlari, barqaror maqsadlari, qiziqishlari hamda hissiy, intellektual quvvatlarining ifodalanganligi; kurash qoidalarini tushuna olishlari; ushlab olish qoidalarini bilish; raqib bilan o'zaro ta'sirni amalga oshirish; hujum qilish; o'zini himoya qilish va qarshi usulni amalga oshirish ko'nikmasiga egaliklari; musobaqa qoidalariga rioya qilishlari; belbog'li kurash texnikasini bilish; harakatli faoliyat texnikasi ilmiy taxlil qila olish; jismoniy tayyorgarlik darajasi; umumiy jismoniy holati; maxsus jismoniy holati; sportdagi muvaffaqiyatlari.

TADQIQOT NATIJALARI

BO'SMlardagi kurash mashg'ulotlarining pedagogik shart-sharoitlarini o'rganishga yo'naltirilgan mazkur tadqiqotning tajriba-sinov ishi uchun Xorazm viloyati SHovot tumanidagi BO'SM, Urganch shahari 2-sonli BO'SM, Bog'ot tumanidagi BO'SMlarda amalga oshirilib, unda jami 13 nafar murabbiylar va 160 nafar o'quvchilar ishtirok etdilar. Tajribalar davrida tashkiliy-pedagogik faoliyatini amalga oshirish uchun o'quvchilarda anketa, suxbatlar, mashg'ulotlar o'tkazish, savol-javob kabi metodlardan foydalangan holda, BO'SMlarida o'quvchilarning kurash bo'yicha axborotli-baholovchi, amaliy va bashoratlovchi darajalari bo'yicha qiyosiy tahlil qilamiz. YUqoridagi fikr mulohazalarni tizimli tahlil qilish natijalariga asoslangan holda bolalar va o'smirlar sport maktablarida o'quvchilarning belbog'li kurash bo'yicha axborotli-baholovchi, amaliy va bashoratlovchi darajalari yuzasidan o'zlashtirishlarini tahlil etdik(1-jadval).

Bolalar-o'smirlar sport maktablarida shug'ullauvchilarining kurashi bo'yicha axborotli-baholovchi, amaliy va bashoratlovchi darajalarini aniqlash yuzasidan o'zlashtirish natijalari.

1-jadval

Bosqichlar	guruhlar	n	O'zlashtirish darajalari		
			yaxshi	O'rta	kichik
axborotli-baholovchi	tajriba	80	39	25	16
	nazorat	80	28	27	24
	tajriba	80	55	43	12

Amaliy	nazorat	80	25	31	24
Bashoratlovchi	tajriba	80	60	13	7
	nazorat	80	27	26	27

Yuqoridagi natijalarga asoslangan holda o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirishning umumlashgan, amaliy nazariy konseptual, amaliy-modellashtiruvchi va ijodiy-tahliliy darajasi matematik-statistik tahlil qilinib, olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezonini birdan kattaligi vabilish darajasini baholash mezonini noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba sinfidagi o'zlashtirish nazorat sinfidagi o'zlashtirishdan yuqori ekan. SHuni ta'kidlashimiz joizki, bolalar-o'smirlar sport maktablarida o'quvchilarning kurashi bo'yicha axborotli-baholovchi, amaliy va bashoratlovchi darajalari yuzasidan o'zlashtirishlarining samaradorlik darajasini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari samarador ekanligi statistik tahlildan ma'lum bo'ldi.

MUHOKAMA

O'rganilgan ilmiy-pedagogik manbalar shundan dalolat beradiki, bolalar- o'smirlar sport maktablaridagi kurash mashg'ulotlarining tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirish bugungi kunda ta'lim jarayonining ustuvor maqsadlaridan biriga aylanmoqda. Bu jarayonda o'quv-mashg'ulotlarning texnika va taktikasini o'rganish va takomillashtirish muammosiga etarlicha e'tibor qaratilmaganligi kuzatildi. Takidlash joizki Bolalar-o'smirlar sport maktablaridagi kurash mashg'ulotlarining tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirish o'zining quyidagi tarkibiy tuzilishiga ega: ushlab olish qoidalarini bilish, raqib bilan o'zaro ta'sirni amalga oshirish, hujum qilish, o'zini himoya qilish va qarshi usulni amalga oshirish ko'nikmasiga egaliklari, musobaqa qoidalariga rioya qilishlari, kurash texnikasini bilish, harakatli faoliyat texnikasini ilmiy taxlil qila olish, jismoniy tayyorgarlik darajasi, umumiy shug'ullanganlik darajasi, maxsus shug'ullanganlik darajasi, sportdagi muvaffaqiyatlari kabilar. Ushbu qismlar orasidagi o'zaro aloqadorlik, bolalar-o'smirlar sport maktablari tarbiyalanuvchilarining sportdagi barqaror yutuqlarga erishishlarini ta'minlaydi. Buning natijasida sportchilar amaliy tajriba va nazariy bilimlarga tayangan holda intellektual hamda jismoniy faoliyat ko'nikmalarini egallaydilar.

Pedagogik ta'lim jarayonida kurash mashg'ulotlarida o'quvchilarning tayyorgarlik darajalarini aniqlovchi mezonlar sifatida mashg'ulotlar jarayonida taqdim etilgan kurash qoidalarini, tushunchalar va axborotlarni faol o'zlashtirganliklari, jismoniy va taktik tayyorgarligi, o'zining kurash uslubiga egaligi; kurash usullarini o'rganishga nisbatan barqaror qiziqishning vujudga kelganligi kabilarni ko'rsatish mumkin.

XULOSA

O'tkazilgan tajribalar natijasida bolalar-o'smirlar sport maktablaridagi kurash mashg'ulotlarining har bir muayyan bosqichi o'zining aniq belgilangan maqsadlariga ega bo'lib, ular ta'lim oluvchilarning taktik tayyorgarliklarining muntazam bir bosqichdan ikkinchisiga o'tib, uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi va takomillashtiriladi. SHu bilan birga, yosh avlodni, bolalar-o'smirlar sport maktablaridagi kurash mashg'ulotlarining tashkiliy-pedagogik asoslarini takomillashtirishda bir qator umumiy xarakterdagi didaktik sharoitlarning amal qilishi kuzatiladi. Xususan, sportchilarda bolalar-o'smirlar sport maktablaridagi jismoniy faoliyati, ularda maxsus tayyorgarlikni shakllantirishning muhim vositasi sifatida kurash qoidalarini, raqib

bilan o'zaro ta'sirni amalga oshirish, hujum qilish, o'zini himoya qilish va qarshi usulni amalga oshirish ko'nikmasiga egaliklari, o'z harakatlarini ongli va chuqur o'ylagan holda amalga oshirish imkonini beradi.

REFERENCES

1. Tashpulatov F. A., Shermatov G. K. Wrestling–The Honor of Uzbek Nation //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 8. – C. 205-208.
2. Alisherovich T. F. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy madaniyatning inson hayotidagi roli //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 187-190.
3. Ташпулатов Ф. GANDBOLCHILAR O'YIN FAOLIYATI SAMARADORLIGINI HAR TOMONLAMA BAHOLASH METODIKASI //Scienceproblems. uz. – 2023. – T. 3. – №. 1. – C. 96-104.Shermatov G. K. Classification of Methods of Sports Wrestling, System //EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 39-42.
4. Мухаметов А.М. (2021) Methodology for Normalizing Workload in Health Classes, european journal of life safety and stability,<http://www.ejlss.indexedresearch.org/>
5. Шерматов Ф.Қ. (2021) DYNAMICS OF PHYSICAL DEVELOPMENT OF STUDENTS WITH ONE AND TWO TIME COMPULSORY LESSONS, World Economics & Finance Bulletin (WEFB) <https://www.scholarexpress.net/>
6. Мухамметов, А.М. (2022). Научно-методические основы нормирования нагрузок в физкультурно-спортивном здравоохранении. Евразийский научный вестник, 8, 194-197.
7. Khurramovich, K. F. (2022). DEVELOPING A SET OF WELLNESS EXERCISES FOR MIDDLE AGED MEN (45-60 YEARS OLD) ACCORDING TO PHYSICAL PREPARATION. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(04), 165-169.
8. Alisherovich, T. F., & Toshboyeva, M. B. Innovative Pedagogical Activity: Content and Structure.
9. Tashpulatov Farkhad Alisherovich, METHODOLOGY OF COMPREHENSIVE EVALUATION OF GAME ACTIVITY EFFICIENCY OF HANDBALL PLAYERS, 2023/1, ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, 96-104, <https://doi.org/10.47390/1342V3I1Y2023N10>
10. Khurramovich, K. F. (2022). DEVELOPING A SET OF WELLNESS EXERCISES FOR MIDDLE AGED MEN (45-60 YEARS OLD) ACCORDING TO PHYSICAL PREPARATION. Academicia Globe: Inderscience Research, 3(04), 165-169.
11. Khurramovich, K. F. (2022). METHODOLOGY OF WEIGHTLIFTING WITH ATHLETES. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), 1228-1233.
12. Karimov, F. X. (2022). Scientific and Methodological Bases of Normalization of Loads in Physical Education and Mass Sports-Health Training. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 2(2), 24-28.
13. Karimov, F. X. (2021). Plan Individual Fitness Training Programs for Middle-Aged Men. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 11, 238-244.

14. Каримов, Ф. Х. (2020). CLASSIFICATION, SYSTEM AND TERMS OF SPORT WRESTLING METHODS. INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION, 1(4), 84-88.
15. Каримов, Ф. Х., & Ташпулатов, Ф. А. (2020). РЕСПУБЛИКАМИЗДАГИ ЮНОН-РИМ КУРАШИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ ЎСМИРЛАРНИ ҚАРШИ ҲУЖУМ УСУЛЛАРИГА ЎРГАТИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ. ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ, (SI-2№ 4).
16. Каримов, Ф. Х. (2017). Физическая культура и её связь с общей культурой. Высшая школа, (4), 65-66.
17. Каримов, Ф. Х. (2017). Физическая культура и её связь с общей культурой. Высшая школа, (4), 65-66.
18. Karimov, F. K. (2022). Developing A Combination of Health Exercises for Middle-Aged Men Aged 45-60. Eurasian Scientific Herald, 8, 201-204.
19. Tashbaeva, M. (2022). Pedagogical Opportunities of Wrestling Sports in the Formation of a Sense of National Pride in Students. Eurasian Scientific Herald, 8, 213-216.
20. Toshboyeva, M. B. (2022). WELLNESS EXERCISES FOR HUMAN ENDURANCE DEVELOPMENT. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), 1214-1220.
21. Toshboyeva, M. B. (2022). Wrestling is a Kind of Sport with an Example of the First Training jar the Importance of the Formation of FastPaced Power Attributes with the Help of Moving Games. Texas Journal of Multidisciplinary Studies, 6, 291-294.
22. <https://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2965>
23. <https://iejrd.com/index.php/%20/article/view/2962>

METHODOLOGY OF DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN ENGLISH CLASSES

Shukhratjon Ismoiljonov Boymirza o'g'li

PhD student at the Namangan State Institute of Foreign Languages named after Iskhakhan Ibrat

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979344>

Annotation. Critical thinking skills are essential to succeed in today's world. The ability to think critically enables individuals to analyze information effectively, make informed decisions, and solve complex problems. As such, high school students must develop these skills as they prepare for college and the workforce. English classes offer an excellent opportunity for students to develop critical thinking skills, and educators can use various methodologies to achieve this goal.

Key words: critical thinking, internet, technology, education, foreign languages, games, AI, reading, literature, debate.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Навыки критического мышления необходимы для достижения успеха в современном мире. Способность мыслить критически позволяет людям эффективно анализировать информацию, принимать обоснованные решения и решать сложные проблемы. Таким образом, старшеклассники должны развивать эти навыки, готовясь к колледжу и работе. Уроки английского языка дают учащимся прекрасную возможность развить навыки критического мышления, а преподаватели могут использовать различные методики для достижения этой цели.

Ключевые слова: критическое мышление, интернет, технологии, образование, иностранные языки, игры, ИИ, чтение, литература, дебаты.

INTRODUCTION

The development of critical thinking skills is crucial for high school students, as it allows them to analyze information, make informed decisions, and solve problems effectively. English classes are an ideal setting for the development of these skills, as they provide students with opportunities to engage with literature and other texts in a critical manner. This article will explore the methodology of developing critical thinking skills of high school students in English classes.

The first step in developing critical thinking skills is to create a learning environment that encourages questioning and inquiry. Teachers should encourage students to ask questions and challenge assumptions about the texts they are studying. This can be done through class discussions, debates, and other interactive activities that encourage students to think critically about the material.

MATERIALS AND METHODS

Another important aspect of developing critical thinking skills is to teach students how to analyze and evaluate information. This involves teaching them how to identify biases, assumptions, and fallacies in arguments, as well as how to evaluate evidence and draw conclusions based on that evidence. Teachers can use a variety of techniques, such as case studies, role-playing exercises, and group projects, to help students develop these skills.

In addition to teaching analytical skills, teachers should also encourage students to be creative and innovative in their thinking. This can be done through activities such as brainstorming sessions, where students are encouraged to come up with new and creative ideas. Teachers can

also use writing assignments, such as essays or research papers, to help students develop their critical thinking skills by requiring them to analyze and evaluate information in a structured and organized manner.

The following are some of the methodologies that educators can use to develop critical thinking skills in high school students in English classes:

1. Socratic Dialogue Method

Socratic Dialogue is a method used to stimulate critical thinking skills in students. It involves questioning students to help them analyze the information they have learned. Educators can use this method in English classes by asking students to critically analyze literary works. Teachers can use this method to encourage students to think beyond what they have read and to encourage them to consider the author's motives and the message conveyed in the literature.

2. Contextual Reading Method

The Contextual Reading method involves analyzing texts within their contexts. In English classes, this method can be applied by providing students with real-world scenarios that require them to think critically. By challenging students to apply the lessons they have learned in English classes to real-world situations, educators can help students develop critical thinking skills that they can use throughout their lives.

3. Literature Circles Method

The Literature Circles method is an excellent way to encourage students to think critically about literature. In this method, students are divided into small groups, and each group is assigned a specific reading task. Each group member is then required to read the text and share their thoughts and insights with the group. This approach encourages students to think critically about the literature they are reading and to analyze the author's message.

4. Debate Method

The Debate method is an excellent way to encourage critical thinking skills in students. It involves presenting students with a controversial topic and encouraging them to argue both sides of the debate. In English classes, this method can be used to encourage students to analyze literature from multiple perspectives.

5. Collaborative Learning Method

Collaborative Learning is a method that involves students working together to solve problems. In English classes, this method can be used to encourage students to think critically about literature. By working together to analyze a text, students can learn from each other's insights and develop a deeper understanding of the literature.

6. Problem-Based Learning Method

Problem-Based Learning is a method that involves students solving real-world problems. In English classes, this method can be used to encourage students to apply their critical thinking skills to real-world scenarios. By analyzing literature from a problem-solving perspective, students can develop critical thinking skills that they can use in any situation.

7. Inquiry-Based Learning Method

Inquiry-Based Learning is a method that involves students asking questions to solve problems. In English classes, this method can be used to encourage students to ask questions about literature and to think critically about the answers. By analyzing literature through an inquiry-based approach, students can develop critical thinking skills that they can use in any situation.

RESULTS

Finally, teachers should provide students with feedback on their critical thinking skills. This can be done through assessments that measure their ability to analyze information, evaluate evidence, and draw conclusions based on that evidence. Teachers can also provide feedback on written assignments, such as essays or research papers, by highlighting areas where students need to improve their critical thinking skills.

CONCLUSIONS

In conclusion, the development of critical thinking skills is crucial for high school students, and English classes provide an ideal setting for this development. By creating a learning environment that encourages questioning and inquiry, teaching analytical skills, encouraging creativity and innovation, and providing feedback on student performance, teachers can help students develop the critical thinking skills they need to succeed in school and beyond. The methodologies outlined above provide educators with various approaches to developing critical thinking skills in high school students in English classes. By using these methodologies, educators can help students develop the critical thinking skills they need to succeed in college and the workforce.

List of used literature:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. Atabaki, A. S., Keshtiaray, N., & Yarmohammadian, M. H. (2015). Scrutiny of Critical Thinking Concept. *International Education Studies*, 8(3), 93-102.
3. Demirhan E, Besoluk Ş, Önder I. The change in academic achievement and critical thinking disposition scores of pre-service science teaching over time. *Journal of educational science*. 2011:403–6
4. Nasrabadi HM, Mousavi S, Kave Farsan Z. The Contribution of Critical Thinking Attitude and Cognitive Learning Styles in Predicting Academic Achievement of Medical University's Students. *Iranian Journal of Medical Education*. 2012;12(4):285–96. Persian.

YOSH BOKSCHILARNI MUSOBAQA FAOLIYATINING OBEKTIV TAVSIFLARI

Solijonov Azizjon Obidjon o'g'li

Namangan davlat universiteti Sport faoliyati yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7992059>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bokschilarning texnik-taktik takomillashuvi tizimida mashg'ulot janglari muntazam ravishda va katta hajmlarda, birinchi navbatda, musobaqalarga yaqinlashtirilgan sharoitlarda harakatlarning qo'llanilish vaziyatlarini modellashtirish, o'quv janglari samaradorligini oshirish, turli-tuman texnik-taktik tayyorgarlik vazifalari orasida mashg'ulot sharoitlarida o'zlashtirilgan harakatlarni bajarilish texnikasini musobaqalarda qo'llash kabi ishlari olib borilgan va batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Bokschilar, texnik-taktik, takomillashuv, tizim, mashg'ulot janglari, muntazam, hajmlar, musobaqa, modellashtirish, o'quv janglari, samaradorlik, tayyorgarlik, vazifa.

ОБЪЕКТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮНЫХ БОКСЕРОВ

Аннотация: В данной статье была проведена и подробно освещена работа боксеров по систематизации и большому объему тренировочных боев в системе технико-тактического совершенствования, прежде всего моделированию ситуаций применения движений в условиях, приближенных к соревновательным, повышению эффективности тренировочных боев, применению приемов выполнения движений, освоенных в условиях тренировок, среди различных задач технико-тактической подготовки.

Ключевые слова: боксеры, технико-тактические, совершенствование, система, тренировочные бои, рутина, объемы, соревнования, моделирование, тренировочные бои, эффективность, подготовка, задача.

OBJECTIVE DESCRIPTIONS OF COMPETITION ACTIVITIES OF YOUNG BOXERS

Abstract: In this article, the work of boxers on systematization and a large volume of training fights in the system of technical and tactical improvement was carried out and covered in detail, first of all, modeling situations of using movements in conditions close to competitive, improving the effectiveness of training fights, using techniques of performing movements mastered in training conditions, among various tasks of technical and tactical preparation.

Keywords: boxers, technical and tactical, improvement, system, training fights, routine, volumes, competitions, modeling, training fights, efficiency, preparation, task.

KIRISH

Sport nazariyasi va amaliyotida sport faoliyati deganda sportchining mashg'ulot hamda musobaqa faoliyati uyg'unligi (majmui) tushuniladi.

Sportchining musobaqa faoliyati tarkibiga musobaqa harakatlari va ularning majmuali shakllarini birlashtiruvchi sportchining musobaqalar jarayonidagi hatti-harakatlari kiradi.

Musobaqa harakatlarini kombinatsiyalarga, ularni esa sportchining musobaqa jarayonida bosqichma-bosqich hosil bo'ladigan hatti-harakatlarining yaxlit shakllariga birlashtiruvchi qonuniy bog'liqliklarning yig'indisi uning musobaqa faoliyatining hatti-harakatlar tuzilmasini tashkil qiladi.

Musobaqa jarayonining o'zida dastavval hosil qilingan musobaqaga shaylanish hamda faoliyat modeli, tabiiyki, muayyan holga keltiriladi, aniqlashtiriladi va musobaqada aniq yuzaga keladigan vaziyatlarga qarab tuzatishlar kiritiladi.

Mos ravishda sportchining funktsional imkoniyatlarining amalga oshirilishi yuzaga keladi, u sportchining musobaqa harakatlari (texnik va taktik) kompleksida namoyon bo'ladi.

Musobaqa faoliyati xususiyatini tushunish uchun uning to'qnashuvli ekanligini, musobaqalashuvchilar o'zaro harakatlarining o'zaro refleksivligini hamda faoliyat boshlash ehtimoli mavjudligini nazarda tutish zarur.

Ushbu holda to'qnashuvli deganda shunday faoliyat tushuniladiki, bunda ikkita yoki bir nechta individlar bir xil maqsadga erishishga (masalan, g'alaba qozonishga, birinchi, eng yaxshi bo'lishga) intiladilar, ob'ektiv tarzda berilgan sharoitlar esa uni faqat intiluvchilardan birining amalga oshirishiga imkon beradi.

Sportdagi manfaatlarning shundan kelib chiqadigan raqobatli to'qnashuvi, ko'rsatib o'tilganidek, umuman olganda, ziddiyatli hisoblanmaydi. Ushbu ma'noda sport-musobaqa to'qnashuvi shartlidir.

SHunga qaramasdan, u sportchilarning musobaqadagi hatti-harakatlariga alohida emotsional keskinlik berishga qodir.

MAVZUNING DOLZARBLIGI

A.A. Novikov va R.A. Piloyanning ta'kidlashlaricha, sport fanida tarixiy shunday shakllanganki, sport mashg'uloti nazariyasi bilan bog'liq bo'lgan masalalar birinchi o'ringa chiqqan, ba'zan sportchining musobaqa faoliyati hisobga olinmagan. Ko'rinib turibdiki, sportchini aniq bir natijaga erishish uchun tayyorlashdan avval yakkama-yakka olishuvning borishi sharoitlarini, organizmning ayrim funktsiyalariga qo'yiladigan talablarni, musobaqa sharoitlarida uning energiya sarflashi va asab-mushak apparatining ishlash xususiyatlarini bilish, keyin esa, shundan kelib chiqib, mashg'ulot jarayonini tuzish zarur.

Shunday mualliflar ham borki, ularning fikricha, sportga mashg'ulot jarayonini tadqiq qilish orqali yondashishdan ko'ra sportchining musobaqa faoliyatini o'rganish, bu harakatlarning qonuniyatlarini bilish uning yuqori natijalarga erishishga bo'lgan tayyorgarligiga katta hissa qo'shishga yordam beradi. Bir vaqtning o'zida sport faoliyatini mashg'ulot nuqtai nazaridan tahlil qilish oliy mahoratning alohida tomonlarga (jismoniy, texnik va h.k.) bo'linishi to'g'risida tasavvur hosil qiladi.

Musobaqalarda bu hamma tarkiblar dialektik birlikda namoyon bo'ladi va integrativ xususiyatga ega.

Shu sababli musobaqa jarayonining o'zining mohiyatini, ya'ni sportchining musobaqalashishi nimaga asoslanishi, ular qanday tarkibdan tashkil topishini ochib berish juda muhim.

Yakkakurashlarda musobaqa faoliyati nostandart muhitda, vaqt tanqisligi sharoitlarida, kutilmaganda o'zgaruvchan vaziyatlarga javoban qaror qabul qilish zarur bo'lgan holatlarda kechadi. Bu yerda raqiblar o'rtasida bevosita kurash ketadi, natijaga erishish esa muayyan raqibning faol qarshiligini yengib o'tishda ifodalanadi.

Bu hollarda sportchining faoliyati o'z vaqtida (tezkor) bajariladigan alohida usullardan iborat bo'ladi, bu yakkakurashlardagi ushbu faoliyatni tezkor faoliyat namunasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Sportchining musobaqa kurashining ekstremal sharoitlaridagi harakatlarini inson hatti-harakatlarining psixikaviy va fiziologik bilimlariga tayanadigan faoliyat nazariyasidan foydalanmay turib tushunib bo'lmaydi.

Faoliyat nazariyasining muhim qonuniyatlari quyidagilardan iborat:

1. Insonda munosib motivatsiyaning mavjudligi faoliyatning asosiy belgisi hisoblanadi.

2.Faoliyat muayyan maqsadlarga bo'ysundirilgan alohida harakatlardan iborat.

3.Harakat avtomatlashtirilgan elementlar majmuidan shakllanadi, ular operatsiyalar deb ataladi.

Bu masala bir qator nashrlarda batafsil yoritilgan, bu yerda esa shuni ko'rsatish muhimki, musobaqalar davomida yakkakurashchilar faoliyatining harakat tarkibini sportchining maqsadli ko'rsatmalari nuqtai nazaridan qismlarga bo'layotib, texnika va taktika masalalarini qanday hal eta olish mumkin.

Hattoki eng oddiy zarba, sanchish, otish va boshqalarning harakat tuzilishi, agar ularni musobaqa sharoitlarida amalga oshirishga harakat qilinsa, juda murakkabdir.

Ta'kidlash muhimki, alohida operatsiyalar va ularning majmui muayyan yakkakurashchining texnik tayyorgarligini aks ettiradi. Odatda bunday operatsiyalar g'alaba kelitmasligi mumkin, lekin buning uchun jiddiy shart-sharoitlar yaratib beradi. Buning ustiga, sportchi ularni avtomatizm darajasida egallab olgan bo'ladi.

Harakatlar to'plami va ularning majmui yakkakurashchining texnik-taktik tayyorgarligini aks ettiradi. Ular yordamida u musobaqa olishuvida yuzaga keladigan turli xil maqsadlarga erishishi mumkin.

Avtomatizm darajasigacha mustahkamlangan alohida operatsiyalar va ularning majmui texnikani tashkil qiladi, ularni raqib xususiyatlarini, o'zining joriy holati va musobaqadagi olishuvning borishini hisobga olgan holda turli harakatlarda uyg'unlashtira olish qobiliyati esa taktikani ifodalaydi.

Yakkakurashchida butun turnir davomida kuchni taqsimlashga hamda belgilangan maqsadga erishishga yordam beruvchi hatti-harakatlar majmuasining yetarli miqdorda mavjudligi uning shaxsan taktik tayyorgarligi to'g'risida fikr yuritishga asos bo'ladi. Bunda R.A. Piloyan va A.D. Suxanov hatti-harakat (xulq) majmui deganda turnir davomida yuzaga keladigan vazifalardan birini hal etishga qaratilgan harakatlar tizimini tushunadilar.

Boksda musobaqa olishuvlarini tahlil qilish katta qiyinchilik tug'diradi. Yaqin kunlarda bokschilarning yakkama-yakka olishuvlari to'g'risida keng qamrovli axborot olishning imkoni yo'q. Sportga xos bo'lgan masalalardan tashqari, shunday muammolar ham borki, insonning o'zi tabiat va jamiyat hodisasi sifatida fan uchun vazifa hisoblanadi. Bu ayniqsa, insonning ekstremal, ziddiyatli vaziyatlardagi faoliyatida namoyon bo'ladi.

Musobaqa faoliyatida, ko'zgudagi kabi, bokschilar mahoratining ustunliklari va kamchiliklari, demak, zamonaviy boksning xususiyatlari ham aks etadi. Biroq ularni aniqlash oson emas. Buning sababi juda yuqori sur'atda bajariladigan ko'p sonli turli-tuman harakatlardan iborat bo'lgan olishuvning murakkabligidir.

Shu bilan birga ko'p yillar mobaynida boksda musobaqa faoliyati mazmunini tahlil qilish borasida qator urinishlar amalga oshirilib kelindi.

Boksga oid adabiyotlarda bokschilar musobaqa faoliyatini o'rganishning turli xil usullari taklif qilinadi.

Odatda, olishuv alohida harakatlarga yoki ularning epizodlardagi (lahzalardagi) birikmalariga bo'linadi. Ular bokschilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligini aks ettiruvchi maxsus harakat sifatleri hamda malakalarini ifoda qiladi. Bunday harakatlarga, birinchi galda, zarbalar va himoyalanişlar kiradi. O.T. Frolov tomonidan turli shakldagi janglarda bokschi qo'llaydigan asosiy texnik harakatlar – zarbalar va himoyalanişlarni namoyon qilishning son tavsiflarini o'rganish uchun musobaqa faoliyatini formulalashtirish, tasniflash va son jihatdan baholash taklif qilingan.

Zamonaviy sportda musobaqa faoliyati (MF) turli jihatdan o'rganilishi mumkin: tushuntirish tamoyili sifatida, tadqiqot predmeti sifatida, baholash predmeti sifatida, tashkil etish, boshqarish, bashorat qilish va modellashtirish predmeti sifatida.

Hozirgi paytda MFni tahlil qilish ko'pincha o'ta empirik va ko'p miqdorda ham oddiy, ham ancha murakkab son va sifat ko'rsatkichlarni aniqlashni ko'zda tutuvchi turli xil yondashuvlar asosida amalga oshiriladi.

M.A. Godik fikricha, boks, kurash, qilichbozlik bo'yicha musobaqalarda qo'llaniladigan nazorat me'yorlari va ob'ektlari hujum hamda himoya harakatlari hajmini, turli-tumanligi va samaradorligini baholashni o'z ichiga oladi. Ularning miqdori yakkakurashchilarda keng qamrovda o'zgarib turadi va shuning uchun takroriy o'lchashlarning ishonchliligi odatda yuqori bo'lmaydi. SHunga qaramasdan, yakkakurashlarda MFni nazorat qilish natijalaridan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

- miqdoriy mo'ljal sifatida, unga asoslanib mashg'ulot yuklamasi me'yorlanadi.
- sportchilar musobaqa harakatlari samaradorligini baholash usuli sifatida, MFni tahlil qilish uchun turli xil ramziy belgilar yordamida har xil stenografiya (notatsion yozuv) usullari qo'llaniladi.

Mutaxassislarning fikricha, hozirgi kunda MFning yagona unifikatsiyalashgan mezonlari va ularni baholash usuliyati haligacha ishlab chiqilmagan. Uni tavsiflash uchun taqqoslash qiyin bo'lgan va ko'pincha turlicha izohlanadigan ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Bunda kurash bo'yicha tadqiqotlarda ko'llaniladigan ko'pgina mezonlar maxsus metrologik talablarga mos kelmaydi.

MFning yuqorida aytib o'tilgan joriy qiymatlarini modelning eng kattaga yaqin qiymatlariga bog'liq tahlil qila turib, har bir sport yakkakurashi turi bo'yicha yillik tayyorgarlik tsiklini strategik rejalashtirish elementlari ishlab chiqiladi.

XULOSA

Boks, dzyudo va qilichbozlikda ishonchli amalga oshiriladigan hujum texnik harakatlari to'plamini kengaytirish zarur. Qilichbozlik va boks himoya harakatlarini keng doirada takomillashtirish imkoniyatiga ega. Musobaqa olishuvlaridagi texnik harakatlarning zichligini ko'rib chiqayotib, hamma yakkakurash turlari bo'yicha joriy qiymatlarning past darajada ekanlinini ta'kidlash zarur. Buni ushbu vaqt bo'lagida takomillashtirishning asosiy zahira omili sifatida baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov M.A., Xalmuxamedov R.D., Shamsematov I.Yu., Tajibaev S.S. Bokschilarning sport-pedagogik mahoratini oshirish. T., 2011. 478 b.
2. Горстков Е.Н. Анализ тренировочной и соревновательной деятельности боксеров тяжелых весовых категорий / Е.Н. Горстков // Бокс: Ежегодник. - М.: ФиС, 1983. -С. 43-46.
3. Градополов К.В. Тренировка боксера в соревновательном периоде: учебное пособие для тренеров / К.В. Градополов, В.И. Огуренков. - М.: ФиС, 1963. - 305 с.
4. Щербаков С.И. Исследование соревновательной деятельности в боксе / С.С. Наумов, В.А. Киселев // Сб. молодых ученых и студентов РГАФК. - М.: ФОН, 2000. - С. 61-65.
5. Гаськов А.В. Теоретико-методические основы управления соревновательной и тренировочной деятельностью квалифицированных боксеров: автореф. дис. ... докт. пед. наук / А.В. Гаськов. — М., 1999.-53 с

14-15 YOSHLI BOKSCHILARNI MUSOBAQADAGI HARAKATLARI VA TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Solijonov Azizjon Obidjon o'g'li

Namangan davlat universiteti Sport faoliyati yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7992135>

Annotatsiya: Ushbu maqolada bokschiarning texnik-taktik takomillashuvi tizimida mashg'ulot janglari muntazam ravishda va katta hajmlarda, birinchi navbatda, musobaqalarga yaqinlashtirilgan sharoitlarda harakatlarning qo'llanilish vaziyatlarini modellashtirish, o'quv janglari samaradorligini oshirish, turli-tuman texnik-taktik tayyorgarlik vazifalari orasida mashg'ulot sharoitlarida o'zlashtirilgan harakatlarni bajarilish texnikasini musobaqalarda qo'llash kabi ishlari olib borilgan va batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Bokschi, texnik-taktik, takomillashuv, tizim, mashg'ulot janglari, muntazam, hajmlar, musobaqa, modellashtirish, o'quv janglari, samaradorlik, tayyorgarlik, vazifa.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДЕЙСТВИЙ И ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БОКСЕРОВ 14-15 ЛЕТ НА СОРЕВНОВАНИЯХ

Аннотация: В данной статье была проведена и подробно освещена работа боксеров по систематизации и большому объему тренировочных боев в системе технико-тактического совершенствования, прежде всего моделированию ситуаций применения движений в условиях, приближенных к соревновательным, повышению эффективности тренировочных боев, применению приемов выполнения движений, освоенных в условиях тренировок, среди различных задач технико-тактической подготовки.

Ключевые слова: боксеры, технико-тактические, совершенствование, система, тренировочные бои, рутина, объемы, соревнования, моделирование, тренировочные бои, эффективность, подготовка, задача.

IMPROVEMENT OF ACTIONS AND TECHNICAL-TACTICAL PREPARATION OF 14-15-YEAR-OLD BOXERS IN COMPETITION

Abstract: In this article, the work of boxers on systematization and a large volume of training fights in the system of technical and tactical improvement was carried out and covered in detail, first of all, modeling situations of using movements in conditions close to competitive, improving the effectiveness of training fights, using techniques of performing movements mastered in training conditions, among various tasks of technical and tactical preparation.

Keywords: boxers, technical and tactical, improvement, system, training fights, routine, volumes, competitions, modeling, training fights, efficiency, preparation, task.

KIRISH

Sport nazariyasi va amaliyotida sport faoliyati deganda sportchining mashg'ulot hamda musobaqa faoliyati uyg'unligi (majmui) tushuniladi. Sportchining musobaqa faoliyati tarkibiga musobaqa harakatlari va ularning majmuali shakllarini birlashtiruvchi sportchining musobaqalar jarayonidagi hatti-harakatlari kiradi. Musobaqa harakatlarini kombinatsiyalarga, ularni esa sportchining musobaqa jarayonida bosqichma-bosqich hosil bo'ladigan hatti-harakatlarining yaxlit shakllariga birlashtiruvchi qonuniy bog'liqliklarning yig'indisi uning musobaqa faoliyatining hatti-harakatlar tuzilmasini tashkil qiladi. Musobaqa jarayonining o'zida dastavval hosil qilingan musobaqaga shaylanish hamda faoliyat modeli, tabiiyki, muayyan holga keltiriladi, aniqlashtiriladi va musobaqada aniq yuzaga keladigan vaziyatlarga qarab tuzatishlar kiritiladi. Mos ravishda sportchining funktsional imkoniyatlarining amalga oshirilishi yuzaga keladi, u

sportchining musobaqa harakatlari (texnik va taktik) kompleksida namoyon bo'ladi. Musobaqa faoliyati xususiyatini tushunish uchun uning to'qnashuvli ekanligini, musobaqalashuvchilar o'zaro harakatlarining o'zaro refleksivligini hamda faoliyat boshlash ehtimoli mavjudligini nazarda tutish zarur.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Pedagogik tajriba qatnashchilarining uning boshlanishidagi hamda u tugagandan keyingi ko'rsatkichlari dinamikasini tasvirlab beruvchi 1-jadvalda bayon qilingan materiallar tahlili asosiy tekshirilgan parametrlar bo'yicha ishonchli ijobiy o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatadi. Qarshi hujumlarning oshirib yuborilgan hajmlarigina bundan mustasno. Ularning qo'llanilishi musobaqalar jarayonida, garchi ba'zi ijobiy dinamikani qayd qilish mumkin bo'lsa-da, statistik ishonchli darajada pasaymaydi. Buning ustiga, har xil tik turish variantlari qo'llanilishining optimal variantlariga erishilmadi. Ular mashg'ulot janglarida boks olishuvlarini olib borishning qo'llaniladigan tayyorgarlik vositalari tarkibi orasida ancha asoslab berilgan hisoblanadi. Chamasi, 14-15 yoshdagi bokschi'larga musobaqalarda qatnashish tajribasi hali etishmaydi, chunki musobaqa sharoitlarida janglarning yuqori psixik zo'riqliligi o'ta tez taktik qarorlarni qabul qilish jarayonini to'raligicha nazorat qilishga imkon bermaydi, bu jangning bunday harakatlar uchun mos kelmagan pallalarida raqibidan o'z-o'zidan holda ilgari zarba berishga urinishlarda ifodalanadi. Olishuvda har xil tik turishlarning variantlarining qo'llanilishi to'g'risidagi ma'lumotlarni baholashda ularning musobaqa sharoitlaridagi kamayib ketgan hajmlarini, shuningdek, masofaviy va o'yin yo'nalishidagi tayyorgarlik harakatlaridan nomuvofiq holda foydalanish, shuningdek, sportchilarning chalg'ituvchi omillarga bo'lgan bardoshlilikining past darajada ekanligini qayd qilib o'tish mumkin.

Qolgan parametrlar bo'yicha ijobiy o'zgarishlar aniqlandi ($P < 0,05$). Ular pedagogik tajriba vazifalarini amalga oshirishda metodik jihatdan to'g'ri yondashilganligidan dalolat beradi.

Pedagogik tajribadan oldin va keyin olingan nazorat guruhi ichidagi ko'rsatkichlar dinamikasi shunday xulosa qilishga imkon beradiki, tekshirilayotgan parametrlar bo'yicha ishonchli qiymatlar aniqlanmadi (1-jadval). O'z navbatida, tajriba guruhi sportchilarda (2-jadval) musobaqalarga qarshi hujumlarning qo'llanilish hajmlarining kamayishiga, shuningdek, pastdan zarba bilan bajariladigan hujumlar natijaliligining oshishiga (garchi u 50%ga etgan bo'lsa ham) erishib bo'lmadi. Qolgan parametrlar statistik jihatdan ahamiyatli darajada ijobiy o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Shuni yana ta'kidlash joizki, tajriba guruhi qatnashchilari orasida olingan ma'lumotlarga ko'ra, pedagogik tajriba natijasida tik turishlarning har xil variantlaridan foydalanish ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlarga erishildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Demak, yosh bokschi'larning rasmiy musobaqalardagi harakatlar tarkibini optimallashtirish maqsadida qo'llanilgan texnik-taktik takomillashtirish metodlari tik turishlarning har xil variantlari qo'llanilish hajmlarining kamayishini to'xtatib qolishga imkon berdi.

1-jadval. 14-15 yoshdagi tajriba va nazorat guruhlar bokschi'lari tomonidan musobaqalarda harakatlarning qo'llanilishini pedagogik baholash asosida pedagogik tajribaga qadar olingan olishuvlarni olib borish to'g'risidagi qiyosiy ma'lumotlar (%).

T/r	Musobaqalarda mashg'ulot janglariga nisbatan olishuvlarning olib borilishini pedagogik baholash.	Harakatlarning qo'llanilish ko'rsatkichlari		
		Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	R

1.	Qarshi hujumlarning haddan tashqari katta hajmlari.	28,1	27,2	>0,05
2.	Qarshi hujumlar natijaliligining pasayishi.	58,1	56,4	>0,05
3.	Qarshilovchi zarbalar hajmlarining kamayishi.	3,0	3,3	>0,05
4.	Himoyalanishlar va javob qaytarishlar hajmlarining kamayishi.	19,2	18,9	>0,05
5.	Pastdan zarba bilan hujumlar hajmlarining kamayishi.	11,9	11,3	>0,05
6.	Pastdan zarba bilan hujumlar natijaliligining yuqori emasligi.	45,7	46,5	>0,05
7.	“Blok” yordamida himoyalanishlar hajmlarining ko’payishi.	26,3	25,8	>0,05
8.	“Og’ish” bilan himoyalanishlar hajmlarining kamayishi.	13,4	13,0	>0,05
9.	Har xil tik turishlar variantlarining qo’llanilish hajmlarining kamayishi.	3,0	3,2	>0,05

2-jadval. 14-15 yoshdagi tajriba va nazorat guruhlar bokschilari tomonidan musobaqalarda harakatlarning qo’llanilishini pedagogik baholash asosida pedagogik tajribadan keyin olingan olishuvlarni olib borish to’g’risidagi qiyosiy ma’lumotlar (%).

T/r	Musobaqalarda mashg’ulot janglariga nisbatan olishuvlarning olib borilishini pedagogik baholash.	Harakatlarning qo’llanilish ko’rsatkichlari		
		Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	R
1.	Qarshi hujumlarning haddan tashqari katta hajmlari.	25,7	24,3	>0,05
2.	Qarshi hujumlar natijaliligining pasayishi.	59,8	65,1	<0,05
3.	Qarshilovchi zarbalar hajmlarining kamayishi.	3,5	5,4	<0,05
4.	Himoyalanishlar va javob qaytarishlar hajmlarining kamayishi.	21,3	26,4	<0,05
5.	Pastdan zarba bilan hujumlar hajmlarining kamayishi.	12,4	15,8	<0,05
6.	Pastdan zarba bilan hujumlar natijaliligining yuqori emasligi.	44,4	50,1	<0,05
7.	“Blok” yordamida himoyalanishlar hajmlarining ko’payishi.	26,6	29,9	<0,05
8.	“Og’ish” bilan himoyalanishlar hajmlarining kamayishi.	13,1	16,8	<0,05
9.	Har xil tik turishlar variantlarining qo’llanilish hajmlarining kamayishi.	4,2	5,6	>0,05

3-jadval. 14-15 yoshdagi nazorat guruhi bokschilari tomonidan musobaqalarda harakatlarning qo'llanilishini pedagogik baholash asosida pedagogik tajribadan oldin va keyin olingan olishuvlarni olib borish to'g'risidagi qiyosiy ma'lumotlar (%).

T/r	Musobaqalarda mashg'ulot janglariga nisbatan olishuvlarning olib borilishini pedagogik baholash.	Harakatlarning qo'llanilish ko'rsatkichlari		
		Nazorat guruhi ?	Tajriba guruhi ?	R
1.	Qarshi hujumlarning haddan tashqari katta hajmlari.	28,1	25,7	>0,05
2.	Qarshi hujumlar natijaliligining pasayishi.	58,1	59,8	>0,05
3.	Qarshilovchi zarbalar hajmlarining kamayishi.	3,0	3,5	>0,05
4.	Himoyalaniishlar va javob qaytarishlar hajmlarining kamayishi.	19,2	21,3	>0,05
5.	Pastdan zarba bilan hujumlar hajmlarining kamayishi.	11,9	12,4	>0,05
6.	Pastdan zarba bilan hujumlar natijaliligining yuqori emasligi.	45,7	44,4	>0,05
7.	"Blok" yordamida himoyalaniishlar hajmlarining ko'payishi.	26,3	26,6	>0,05
8.	"Og'ish" bilan himoyalaniishlar hajmlarining kamayishi.	13,4	13,1	>0,05
9.	Har xil tik turishlar variantlarining qo'llanilish hajmlarining kamayishi.	3,0	4,2	>0,05

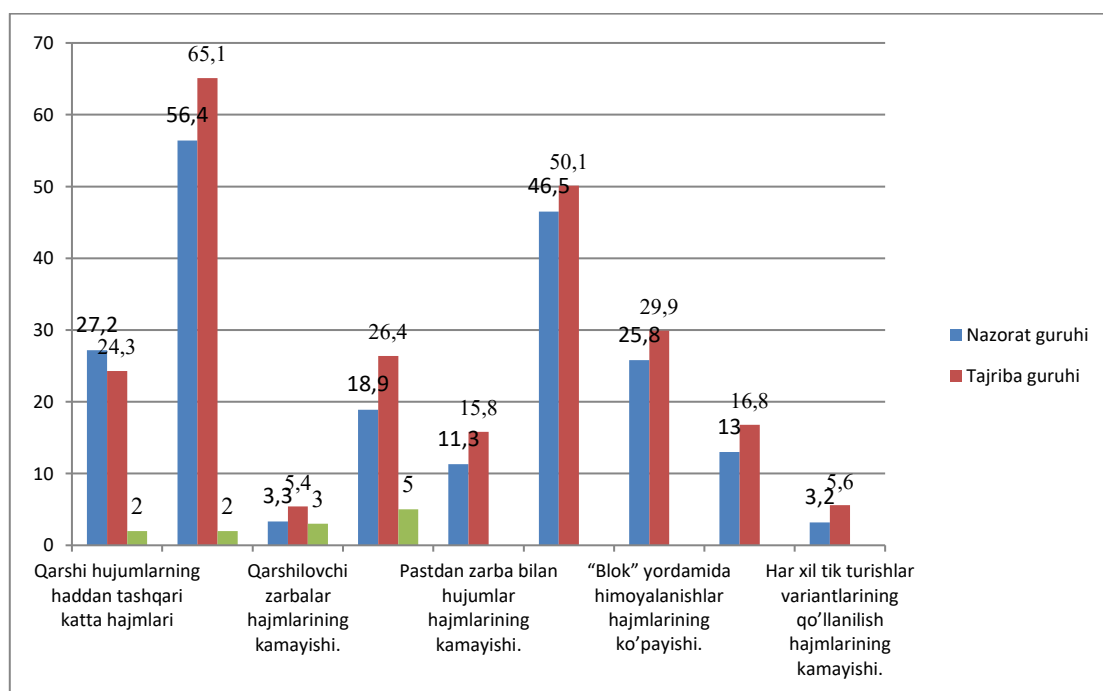
4-jadval. 14-15 yoshdagi tajriba guruhi bokschilari tomonidan musobaqalarda harakatlarning qo'llanilishini pedagogik baholash asosida pedagogik tajribadan oldin va keyin olingan olishuvlarni olib borish to'g'risidagi qiyosiy ma'lumotlar (%).

T/r	Musobaqalarda mashg'ulot janglariga nisbatan olishuvlarning olib borilishini pedagogik baholash.	Harakatlarning qo'llanilish ko'rsatkichlari		
		Nazorat guruhi ?	Tajriba guruhi ?	R
1.	Qarshi hujumlarning haddan tashqari katta hajmlari.	27,2	24,3	>0,05
2.	Qarshi hujumlar natijaliligining pasayishi.	56,4	65,1	<0,05
3.	Qarshilovchi zarbalar hajmlarining kamayishi.	3,3	5,4	<0,05
4.	Himoyalaniishlar va javob qaytarishlar hajmlarining kamayishi.	18,9	26,4	<0,05
5.	Pastdan zarba bilan hujumlar hajmlarining kamayishi.	11,3	15,8	<0,05

6.	Pastdan zarba bilan hujumlar natijaliligining yuqori emasligi.	46,5	50,1	>0,05
7.	“Blok” yordamida himoyalanişlar hajmlarining ko’payishi.	25,8	29,9	<0,05
8.	“Og’ish” bilan himoyalanişlar hajmlarining kamayishi.	13,0	16,8	<0,05
9.	Har xil tik turishlar variantlarining qo’llanilish hajmlarining kamayishi.	3,2	5,6	<0,05

SHunday qilib, tadqiqotlar natijasida ishonchli ko’rsatkichlar olingan bo’lib, ular shuni tasdiqlashga asos beradiki, yosh boksçhilarda musobaçalarda munosib texnik-taktik takomillashtirish metodikalari qo’llanilganda olishuv olib borish vositalari tarkibini optimallashtirish bo’yicha pedagogik urinishlar ularning maxsus tayyorgarlik darajasini oshirish jarayonini tezlashtirishga yordam beradi.

1-rasm. 14-15 yoshdagi tajriba guruhi boksçhilari tomonidan musobaçalarda harakatlarning qo’llanilishini pedagogik baholash asosida pedagogik tajribadan oldin va keyin olingan olishuvlarni olib borish to’g’risidagi qiyosiy ma’lumotlar

Pedagogik tajriba natijalariga ko’ra ishlagan murabbiylarning texnik-taktik takomillashtirish metodlarini o’zlashtirish darajasi, shuningdek, yosh boksçhilarda musobaçalardagi harakatlar tarkibini kengaytirish hamda ularning natijaliligini oshirish vazifalarini hal etishda metodlar orasidan eng samaralilari aniqlandi.

XULOSA

“Reaksiya qilishlarni ixtisoslashtirishda muqobil harakatlarning uyg’unligi” metodi sportçhilarda muqobil varianti va vaqti noma’lum bo’lgan vaziyatlarda tez xamda mos ravishda reaksiya qilishni shakllantirish imkonini berdi.

“Berilgan vaziyatlarda o‘zaro almashinuvchan harakatlarni erkin almashlash” metodi shug‘ullanuvchilarni olishuvda aniq taktik maqsadlarni turli xil usullar bilan amalga oshirishga rag‘batlantirdi, bu taktik ko‘nikmalarning shakllanishini tezlashtirdi.

“Harakatlarni tanlashda va qo‘llashda ideomotor tasavvurlarni qiyinlashtirish” metodi razvedka harakatlarini qo‘llash va ularni mos ravishdagi maqsadlar asosida amalga oshirish sharoitlarida shug‘ullanuvchilarning texnik-taktik tayyorgarligi oshirildi. Bunda raqibning himoyalani sh harakatlarining masofaviy va lahzali parametrlarini oldindan anglab harakat qilish asosida boksning zarba berish va siljishlari yo‘nalishi to‘g‘risidagi tasavvurlari ixtisoslashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov M.A., Xalmuxamedov R.D., Shamsematov I.Yu., Tajibaev S.S. Boksning sport-pedagogik mahoratini oshirish. T., 2011. 478 b.
2. Горстков Е.Н. Анализ тренировочной и соревновательной деятельности боксеров тяжелых весовых категорий / Е.Н. Горстков // Бокс: Ежегодник. - М.: ФиС, 1983. -С. 43-46.
3. Градополов К.В. Тренировка боксера в соревновательном периоде: учебное пособие для тренеров / К.В. Градополов, В.И. Огуренков. - М.: ФиС, 1963. - 305 с.
4. Щербаков С.И. Исследование соревновательной деятельности в боксе / С.С. Наумов, В.А. Киселев // Сб. молодых ученых и студентов РГАФК. - М.: ФОН, 2000. - С. 61-65.
5. Гаськов А.В. Теоретико-методические основы управления соревновательной и тренировочной деятельностью квалифицированных боксеров: автореф. дис. ... докт. пед. наук / А.В. Гаськов. — М., 1999.-53 с.

MODEL VA MODELLASHTIRISH TUSHUNCHALARI VA BOSQICHLARI

Sotvoldiyev A'zamjon

Andijon davlat pedagogika instituti, Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949258>

Annotatsiya: Hammamizga ma'lumki tabiat va jamiyat xossalari kuzatilayotganda ular to'g'risida dastlabki tushunchalar hosil bo'ladi, Bu tushunchalar oddiy so'zlashuv tilida, turli rasmlar, sxemalar, belgilar orqali iftdalanishi mumkin.

Xuddi ana shunday tushunchalarga model deyiladi.

Kalit so'zlari: Model, moddiy (fizik, geometrik, matematik) va g'oyaviy (rasmiylashgan, rasmiylashmagan) modellar, Nszariy-analitik, amiiiy iqtisodiy-matematik, struktural, funksional, determenlashgan, stoxostik, dinamik, statistik, chiziqli, chiqizsiz, ekzogen, endugen, ochiq, yopiq, mikro, makro, normativ, diskret modellar va iqtisodiy matematik usullar, modellashtirish, sub'ekt, ob'ekt.

MODEL AND MODELING CONCEPTS AND STAGES

Abstract: As we all know, while observing the features of nature and society, initial concepts are formed about them. These concepts can be expressed in simple conversational language, through various pictures, schemes, symbols.

Such concepts are called models.

Key words: Model, material (physical, geometric, mathematical) and conceptual (formalized, informal) models, conceptual-analytical, practical economic-mathematical, structural, functional, deterministic, stochastic, dynamic, statistical, linear, endless, exogenous, endogenous, open, closed, micro, macro, normative, discrete models and economic mathematical methods, modeling, subject, object.

КОНЦЕПЦИИ И ЭТАПЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ И МОДЕЛИРОВАНИЯ

Аннотация: Как известно, при наблюдении за особенностями природы и общества формируются о них исходные представления, которые могут быть выражены простым разговорным языком, через различные картинки, схемы, символы.

Такие концепции называются моделями.

Ключевые слова: модель, материальная (физическая, геометрическая, математическая) и концептуальная (формализованная, неформальная) модели, концептуально-аналитическая, практическая экономико-математическая, структурная, функциональная, детерминированная, стохастическая, динамическая, статистическая, линейная, бесконечная, экзогенная, эндогенная, открытые, закрытые, микро, макро, нормативные, дискретные модели и экономико-математические методы, моделирование, предмет, объект.

Model so'zi lotincha modulus so'zidan olingan bo'lib, o'lchov, me'yor degan ma'noni anglatadi.

Keng ma'noda esa model biror ob'ekt yoki ob'ektlar sistemasining namunasidir. Yoki boshqacha qilib aytganda model bu shunday bir moddiy yoki hayoliy-g'oyaviy tasavvur qilinadigan ob'ekt bo'lib uni bevosita tekshirish, o'rganish jarayonida kuzatilayotgan ob'ekt haqida yangidan-yangi ma'lumotlar-tafsilotlarmi aniqlash mumkin bo'ladi.

Masalan yerning moduli globus, yoki pasportdagi suratni-uning egasini modeli deyish mumkin.

Ifodalangan modellar yordamida kuzatilayotgan ob'ektni bilish esa modellashtirish

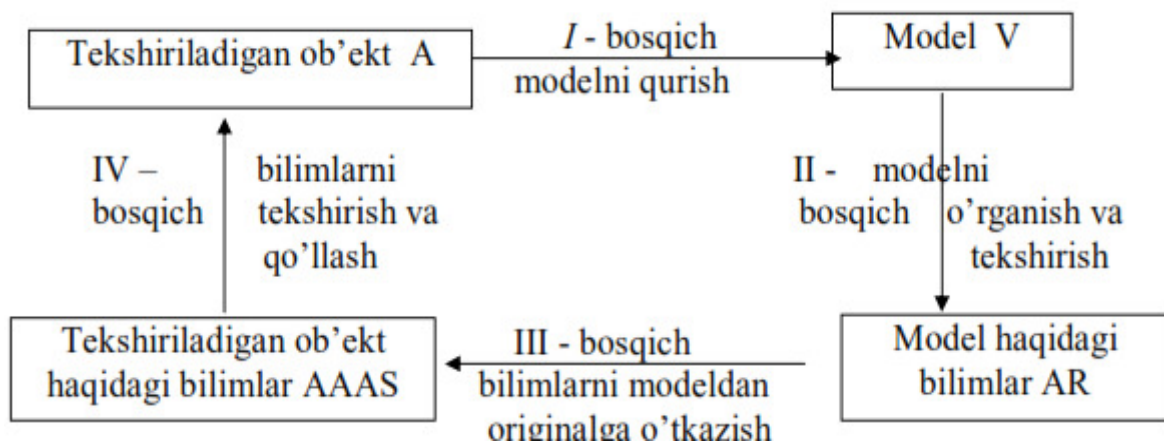
deyiladi, Yoki boshqacha qilib aytganda modellashtirish deganda ob'ektni bevosita emas balki model deyiladigan yordamchi ob'ektni tahlil qilish asosida chetdan o'rganish, bilish tushuniladi.

Modellashtirish usulini foydalanishning zaruriyati va ahamiyati shundaki u juda ko'p ob'ektlar yoki shu ob'ektga doir muammolarni bevosita yoki umuman (qachonki ob'ektga tushish, uni ko'rish, bilish mumkin emas, masalan yerni yadrosi, koinotni tubi, yoki amaliyotda mavjud bo'lmagan: iqtisodni kelgusi holati, jamiyatni kelgusidagi talabi va h.k.) tekshirish yoki o'rganish umuman mumkin emas.

Odatda modellashtirish quydagi elementar saqllovchi jarayondan iborat bo'ladi:

- sub'ekt (tekshiruvchi);
- tekshiriladigan ob'ekt;
- o'rganilayotgan ob'ekt bilan o'rganayotgan sub'ekt munosabatlari orasida vositachi bo'lgan model.

Modellashtirish jarayonini ma'nosini eng sodda holda sxema tarzida qo'yidagicha ifodalash mumkin:

Modellarni klassifikatsiyasi (turlari)

Odatda modellarni ularning qo'llanish sohasi, modellashtirilayotgan ob'ektni harakteri, modellashtirish vositalari, modellarni tafsilotligi darajasi va boshqa ko'pgina belgilariga ko'ra sinflarga ajratiladi.

Umuman barcha modellar to'plami ikkita katta sinfga bo'linadi:

- moddiy (predmetli ko'rgazmali) modellarga;
- g'oyaviy (abstrakt) modellarga,

Birinchi turdagi moddiy modellar odatda tabiiy yoki suniy kelib chiqish xususiyatlariga ko'ra biror-bir moddiy ob'ektlarda ifodalanadi.

Ikkinchi turdagi modellar esa - **odatda** inson ongining - fikrining mahsuli bo'lib bunday modellar ustida amallar inson ongida bajariladi,

O'z navbatida moddiy modellar ham: fizik, geometrik va predmetli matematik modellarga bo'linadi.

Fizik modellarda originalni tashqi o'xshashligi saqlanadi, hamda o'rganishimiz kerak bo'lgan predmetdagi kerakli xususiyatlari va muhim alohida tomonlarini ma'lum fizik jarayon va holatlarini o'rganish uchun aks ettiriladi.

Geometrik modellarda asosan o'rganishimiz, tekshirishimiz kerak bo'lgan predmetni ichki holatlarini (rasmlar, chizmalar, sxemalar va bosliqa) o'xshashligini aks ettiradi.

Matematik modellar yordamida tekshirilayotgan obektlar va jarayonlarni xossalari, hususiyatlari, tafsilotlari-tavsiflari, tenglamalar, tengsizliklar va funksiyalar ko'rinishida yoziladi. Yechiladigan masalani matematik shartlarida belgilar, ya'ni harflar, raqamlar va ulardan tuziladigan formulalar aks ettiriladi, qaysiki ularda o'rganilayotgan voqea va holatlarni turli parametrlari, nom'alumlari ham hisobga olingan bo'ladi.

G'oyaviy (abstrakt - mavhuni ravishda fikr yuritiladigan) modellarga: konsepsiyalar (qarashlar tizimi), tushunchalar, gipotezalar misol bo'la oladi. Odatda iqtisodiy tekshirishlarda asosan abstrakt modellashtirish qo'llaniladi.+

O'z navbatida g'oyaviy modellar ham:

a) hayoliy, tikirlangan, norasmiy-shakliga e'tibor berilmaydigan modellarga va b) rasmiylashtirilgan formallashtirilgan (muayyan shaklga keltirilgan)

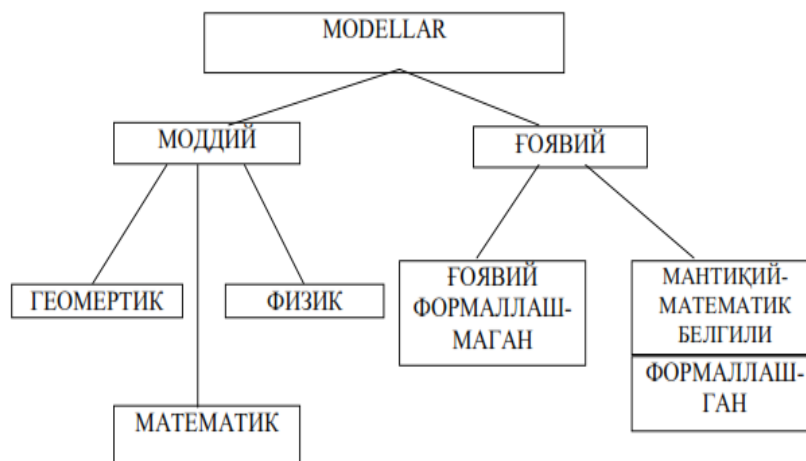
mantiqiy - matematik, belgili-matematik modellarga bo'linadi. Mantiqiy-matematik modellar tekshirilayotgan ob'ektni muhim xossalari aks ettiruvchi matematik munosabatlar va mantiqiy ifodalar tizimini ifodalaydi (funksiyalar, tengsizliklar, algoritmlar va h.k.).

Matematik modellar guruhida iqtisodiy matematik modellar (IMM) alohida ahamiyat kasb etadi. IMM bu iqtisodiy jarayon va holatlarni aks ettiradi. Iqtisodiy jarayonlarni modeli o'rganilayotgan va umumlashtirilayotgan holatni qonuniyatlarini miqdor va sifat jihatdan tekshirishning eng samarali vositalaridan biridir. Shuningdek IMM ni qurish mantiqiy amallarni kompyuterga o'tkazishning zarur shartlaridan biridir. Aynan IMMlar yordamida masalalar yechimini tez topish, aniqlash va olingan natijalarni chuqur asoslash mumkin bo'ladi.

Matematik modellar mantiqiy - matematik, belgili-matematik modellarga bo'linadi. Mantiqiy-matematik modellar tekshirilayotgan ob'ektni muhim xossalari aks ettiruvchi matematik munosabatlar va mantiqiy ifodalar tizimini ifodalaydi (funksiyalar, tengsizliklar, algoritmlar va h.k.).

Matematik modellar guruhida iqtisodiy matematik modellar (IMM) alohida ahamiyat kasb etadi. IMM bu iqtisodiy jarayon va holatlarni aks ettiradi. Iqtisodiy jarayonlarni modeli o'rganilayotgan va umumlashtirilayotgan holatni qonuniyatlarini miqdor va sifat jihatdan tekshirishning eng samarali vositalaridan biridir. Shuningdek IMM ni qurish mantiqiy amallarni kompyuterga o'tkazishning zarur shartlaridan biridir. Aynan IMMlar yordamida masalalar yechimini tez topish, aniqlash va olingan natijalarni chuqur asoslash mumkin bo'ladi.

MODELLARNI KLASSIFIKATSIYASI

Hozirgi paytda iqtisodiy fan va amaliyot amaliy matematika yutuqlaridan tobora kengroq foydalanmoqda, ularni ilmiy tadqiqotlar qurolidan murakkab xo'jalik masalalarini samarali hal qilishning muhim vositasiga aylantirmoqda. Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasi ham mikro-, ham makrodarajada tabiiy, zaruriy element sifatida matematik modellar va usullarni o'z ichiga oladi. Matematikadan iqtisodiyotda foydalanish iqtisodiy o'zgaruvchilar va ob'ektlarning eng muhim, ahamiyatli bo'lanishlarini ajratishga va formal tasvirlashga, iqtisodiyot nazariyasining qoidalari, tushunchalari va xulosalarini aniq va lo'nda bayon qilishga imkon beradi. Bir tomondan, modellar oson o'rganiladigan bo'lishi kerak, shuning uchun ular juda murakkab bo'lmasligi kerak — binobarin, ular albatta faqat soddalashtirilgan nusxalar bo'ladi. Biroq, ikkinchi tomondan, modellarni o'rganishdan olingan xulosalarni haqiqiy ob'ektlarga ham qo'llash lozim, demak, model o'rganilayotgan haqiqiy ob'ektning muhim tomonlarini aks ettirishi kerak.

Foydanalangan adabiyotlar

1. Chavchanidze V. V., Gelman O. Ya., Modelirovaniye v nauke i tekhnike, M., 1966;
2. Usmonxo'jayev H. H., Mexanizm va mashinalar nazariyasi, T., 1970.^[1]

THE IMPORTANCE OF FOREIGN LANGUAGES HAVE YOU EVER STUDIED A FOREIGN LANGUAGE? DO YOU THINK IT'S NECESSARY TO DO THIS?

Turg'unpo'latova Zarnigor Sardor qizi

8th grade pupil of Iskhakhan Ibrat Creativity School

Cowriter **Shukhratjon Ismoiljonov**

English language teacher at a current school PhD student at NamSIFL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8000014>

Abstract: The importance of foreign languages is a crucial topic that highlights the benefits and significance of learning a second language. In today's interconnected world, being able to communicate in multiple languages can enhance cultural understanding, facilitate business opportunities, and promote personal growth. Learning a foreign language can also improve cognitive abilities, such as problem-solving and memory retention. Additionally, it can provide individuals with a competitive edge in the job market and open up opportunities for travel and international experiences. Overall, the importance of foreign languages cannot be overstated, as it promotes global communication and understanding.

Key words. foreign languages, learning a second language, cultural understanding, business opportunities, personal growth, cognitive abilities, problem-solving, memory retention, job market, travel, international experiences, global communication.

ВАЖНОСТЬ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ВЫ КОГДА-НИБУДЬ ИЗУЧАЛИ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК? ВЫ СЧИТАЕТЕ ЭТО НЕОБХОДИМЫМ СДЕЛАТЬ?

Аннотация: Важность иностранных языков является важной темой, которая подчеркивает преимущества и значение изучения второго языка. В современном взаимосвязанном мире возможность общаться на нескольких языках может улучшить понимание культур, расширить возможности для бизнеса и способствовать личностному росту. Изучение иностранного языка также может улучшить когнитивные способности, такие как решение проблем и сохранение памяти. Кроме того, это может дать людям конкурентное преимущество на рынке труда и открыть возможности для путешествий и международного опыта. В целом важность иностранных языков невозможно переоценить, поскольку они способствуют глобальному общению и взаимопониманию.

Ключевые слова. иностранные языки, изучение второго языка, культурное понимание, возможности для бизнеса, личностный рост, когнитивные способности, решение проблем, сохранение памяти, рынок труда, путешествия, международный опыт, глобальная коммуникация.

INTRODUCTION

In today's globalized world, learning a foreign language has become an essential skill. There are numerous reasons why one should learn a foreign language. The advantages of learning foreign languages are mushrooming as the world becomes increasingly globalized and bilingualism is now perhaps the most useful real-world skill to ever exist, rather than just being a nifty party trick. If you are thinking about making an effort to learn a foreign language rather than expecting the world to accommodate your monolingualism, you are a rare breed indeed. Blossoming into the impressive polyglot you aspire to be is 100% feasible with the right approach and mindset.

So, how can you learn foreign languages? Basically, the advantages of learning foreign languages have the ability to set you up for your own life.

METHODS AND RESULTS

Knowing a foreign language can enhance travel experiences and provide opportunities for international experiences. Finally, foreign languages play a crucial role in global communication, helping us to bridge cultural and linguistic barriers. Therefore, investing time and effort in learning a foreign language is a valuable investment that can yield many benefits in both personal and professional life.

In short, there are many compelling reasons to learn a foreign language. Whether you're looking to advance your career, expand your horizons, or simply challenge yourself, learning a foreign language is a valuable investment in your personal and professional development.

Check out following six reasons to study a foreign language:

- * Communicate with people all over the world. Travel: Knowing a foreign language can make traveling much easier and more enjoyable. It can help you navigate unfamiliar places, communicate with locals, and immerse yourself in the local culture.

- * Develop new career options. Career Advancement: Learning a foreign language can boost your career prospects. In today's globalized economy, companies are looking for employees who can communicate with clients and partners from different parts of the world. Being fluent in a foreign language can make you stand out from the crowd and open up new job opportunities.

- * Climb the ladder in your chosen career. Cognitive Benefits: Learning a foreign language has been shown to have numerous cognitive benefits, including improved memory, problem-solving skills, and creativity. It can also delay the onset of dementia and other age-related cognitive decline.

- * Expand your mind. Personal Growth: Learning a foreign language can be a great way to challenge yourself and expand your horizons. It can help you gain a deeper understanding of other cultures and ways of life, which can broaden your perspective and make you more tolerant and open-minded.

- * Cultivate creativity. Education: Learning a foreign language can be beneficial for students of all ages. It can improve their academic performance, as well as their ability to learn other subjects. It can also enhance their cultural awareness and prepare them for future study abroad programs

- * Develop a better understanding of your own language. Social Connections: Knowing a foreign language can help you connect with people from different backgrounds and cultures. It can also help you build relationships with people who speak that language, both in your local community and around the world.

So, foreign languages are really useful for our own life. However, we must learn it. Maybe, in the future we will be a rare polyglot!

CONCLUSION

In conclusion, foreign languages are incredibly important for a variety of reasons. They allow us to communicate with people from different cultures and countries, which can lead to new business opportunities and personal growth. Learning a second language also improves cognitive abilities and problem-solving skills, as well as memory retention. In today's global job market, being multilingual can give you a competitive edge and increase your chances of success.

References:

1. The reason why we have to learnt a foreign language? 500221148@mhs.its.ac.id
2. What is the importance of foreign languages in learning? <https://ung.edu>college-of-arts-and-letters>
3. Learning foreign languages advantages and disadvantages. <https://blog.lingoda.com>
4. What are the advantages of learning foreign language? <https://ung.edu>

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Xatamov Zoxir Zokirjon o'g'li,

NamDU M-TMB-AU-21 guruhi 2-bosqich magistranti

SHodmanov Qodirjon Odilxanovich.

Ta'lim menejmenti kafedrasi mudiri, p.f.n., dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7949340>

Annotatsiya. Ushbu maqolada professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni innovatsion yondashuv asosida tashkil etish – o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning eng muhim va ishonchli yo'li ekanligi to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Professional ta'lim muassasasi, o'qituvchi va o'quvchi, amaliy mashg'ulot, innovatsiya, innovatsion yondashuv, bilim, ko'nikma va malakalar.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПРАКТИКИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что организация практических занятий в профессиональных образовательных учреждениях на основе инновационного подхода является наиболее важным и надежным способом развития знаний, умений и навыков учеников.

Ключевые слова: Профессиональное образовательное учреждение, учитель и ученик, практическое занятие, инновация, инновационный подход, знания, навыки и компетенции.

INNOVATIVE APPROACH TO THE ORGANIZATION OF PRACTICAL TRAINING IN PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. This article discusses the fact that the organization of practical classes in professional educational institutions based on an innovative approach is the most important and reliable way to develop the knowledge, skills and abilities of students.

Keywords: Professional educational institution, teacher and student, practical training, innovation, innovative approach, knowledge, skills and competencies.

KIRISH

Professional ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini rivojlantirish, yangi pedagogik va zamonaviy axborotlar texnologiyalari bilan ta'minlagan holda dars jarayonlarini ilmiy asosida tashkil etish, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilariga zaruriy va etarli shart-sharoitlarni yaratishga asos sifatida xizmat qiladi.

Odatda egallangan bilimning yo'nalishi, uning qay darajada puxta va mustahkam egallanganligi kasbiy qiziqishni vujudga keltiradi. Oqibatda o'quvchilarda kasb tanlashga moyillik, kasbiy tayyorgarlik, kasbning ahamiyati, nufuzi to'g'risida ijtimoiy tasavvurlar paydo bo'ladi. Kasbiy maslahat, kasbiy moslashish, kasbiy shakllanish yuzasidan muayyan ma'lumotlarga, taassurotlarga ega bo'lish natijasida esa u yoki bu kasb-hunar tanlanadi. Bu o'rinda kasb-hunarning ijtimoiy ahamiyati bilan uning moddiy manfaatdorligi ham muhim o'rin egallaydi. O'quvchi shaxsan o'zi yoqtirib, o'zining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda kasb-hunar tanlasa, u turg'un va barqaror hisoblanadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari

tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. SHuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayoniga innovatsion yondashuvning o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilik demakdir.

Innovatsion yondashuv pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan yangilik, zamonaviy o'zgarishlardan foydalaniladi.

Professional ta'lim muassasalaridagi amaliy mashg'ulotlar – o'quvchilarning tizimli bilim olishining va bilim, ko'nikma, malakalarini rivojlantirishning eng muhim va ishonchli yo'lidir. U o'qituvchi tomonidan boshqarilar ekan, bunda pedagogning roli beqiyosdir. Aynan o'qituvchining yo'naltiruvchi roli o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilishi, ularning aqliy va ijodiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulot jarayonining sub'ektlari bu – o'qituvchi va o'quvchidir.

Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlar o'tkazish haqida so'z yuritish ekanmiz, birinchi navbatda bugungi kunda unga qanday talablar qo'yilayotganini tahlil qilish va shundan kelib chiqib samarali o'qitishni amalga oshirish uchun o'qituvchida qanday texnikalar rivojlantirilgan bo'lishi haqida xulosa qilamiz.

TADQIQOT NATIJALARI

Professional ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan amaliy mashg'ulotlar jarayoniga nisbatan quyidagi talablar qo'yiladi:

- ✓ Amaliy mashg'ulot mazmuni ilmiylik talabiga javob berishi, zamonaviy fan yangiliklarga asoslanishi, hayot bilan bog'liqlikni aks ettirishi, uning bayoni esa, didaktikaning eng yangi yutuqlariga asoslangan bo'lishi;
- ✓ Amaliy mashg'ulot davomida tez-tez muammoli vaziyatlarni yaratish, bilish jarayoni mantig'iga rioya qilish, o'quvchilarda isbotli va izchil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- ✓ Amaliy mashg'ulot jarayonida zamonaviy texnika vositalarini qo'llash;
- ✓ Amaliy mashg'ulot mazmuniga nazariyani amaliyotga, hayotga bog'lovchi misollar bilan boyitish, ta'limning dunyoqarashni shakllantirishga bo'lgan jihatlariga alohida e'tibor berish;
- ✓ Ta'limga qiziqish uyg'otish, bilish ko'nikmalari va ijodiy faollikni shakllantirish;
- ✓ Har bir mashg'ulotni loyihalashda o'quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hamda ularni qiziqishlarini inobatga olish;
- ✓ Amaliy mashg'ulot davomida ketma-ketlikka asoslanish;
- ✓ Bilimlarni amaliyotga qo'llash orqali o'quvchilarda ko'nikma va malakalarni rivojlantirib borish;
- ✓ O'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini tez-tez nazorat qilib borish, yutuqlarini rag'batlantirish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan bo'lgan dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyasi, modulli ta'lim texnologiyalarida amaliy mashg'ulotlar mazmunini tashkillashga innovatsion talablardan kelib chiqib, o'qituvchi ma'lumotlarni qisqartirish, yoyish, amaliy mashg'ulot mazmunini sxema, jadvallar orqali ifoda etish ko'nikmasiga ham ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda axborotlar hajmining tez suratda ko'payib borishi, ularni qayta ishlashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etmoqda. Demak, amaliy mashg'ulotni

o'tkazish uchun o'qituvchida zamonaviy texnikani qo'llash ko'nikmasi ham yuqori darajada rivojlantirilgan bo'lishi shart.

Professional ta'lim muassasalarida tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar jarayonida mashg'ulot mazmunini hayot bilan bog'lay olish o'qituvchidan keng dunyoqarashni, mantiqiy fikrlash, kuzatuvchanlik, ijodkorlikni talab qiladi. Hayotiy misollarni keltirishda o'qituvchi o'quvchilarining hayotiy tajribasi, ularda shu kungacha shakllantirilgan umumiy ilmiy bilimlarini, ehtiyoj va qiziqishlarini, kasbiy yo'nalganligini e'tiborga olishi yaxshi samara beradi.

Hozirgi vaqtda didaktikaning jadal rivojlanishi, kundan-kunga yangi samarali pedagogik texnologiyalarning paydo bo'lishi bu jarayonni izchil amalga oshirilishini talab qiladi. Bu o'z o'rnida o'qituvchini amaliy mashg'ulot jarayonini loyihalash, tashkillash, olib borish, mashg'ulot davomida o'quvchilarni faollashtirish, ularni izlanish, ijodga undash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash texnikalarini tinmay rivojlantirishga majburlaydi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsini rivojlantirishni asosiy maqsad qilib qo'ygan shaxsga yo'naltirilgan pedagogik ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv asosida muammoli vaziyatlarni yaratilishini nazarda tutadi. Innovatsion yondashuvga asoslangan muammoli vaziyatlarni yaratishda esa o'qituvchidan ijodkorlik talab qilinadi.

Professional ta'lim muassasalarida tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar jarayonida innovatsion yondashuvga asoslangan muammoli vaziyatlarni yaratishda albatta o'qituvchi turli sohalarga oid bilimlarini va hayotiy tajribalarni bilishini namoyish qila olishi lozim.

Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda bahs-munozaralarning xar xil turlaridan foydalanish o'quvchilarda isbotli va izchil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunda o'qituvchi pedagogik texnikaning barcha elementlaridan keng foydalanishi zarur. Ayniqsa bunda uning rejissyorlik ko'nikmalari namoyon bo'ladi.

Amaliy mashg'ulot jarayonida zamonaviy texnik vositalarni qo'llash talabiga kelsak, bugungi kunda oldinlari televizor, videomagnitafon, kinoproektor, diaproektor, diaproektor bajargan vazifalarni kompyuter o'ziga oldi. Bunda axborotni uzatish, saqlash, aks ettirish sifati ancha o'sdi. SHuning uchun kompyuterlashtirish masalasiga ta'limdagi eng dolzarb masala sifatida qaralyapti. Allaqachon kompyuter savodxonligi madaniyatlik belgisiga aylandi.

Amaliy mashg'ulot jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar kompyuterdan eng samarali o'quv vositasi sifatida foydalanadilar. Bu o'qituvchidan bir necha kompyuter dasturlarida ishlashni, Power Point dasturi yordamida taqdimotlar tayyorlashni, animatsiyalar yaratishni, vaziyatlarni modellashtirishni bilishni talab qiladi. SHunday ekan, o'qituvchi o'z kompyuter savodxonligini ham tinmay o'stirib borishi zarur.

MUHOKAMA

SHu masala ichida kompyuter yordamida o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda o'qituvchi nimalarga e'tibor berishi zarurligini quyidagi jadval yordamida ko'rib chiqamiz:

Asosiy tamoyillar	Xulosalar
Amaliy mashg'ulot davomida o'quvchining faolligi	O'qituvchi o'quvchilarning faolligini ta'minlashga qaratilgan harakatlarni amalga oshirishi zarur.
Berilgan vaziyatlarni o'quvchilar tomonidan mustaqil tahlil qilinishi	O'qituvchi tahlilning standart sxemalarini kamroq qo'llashi, o'sishning har xil bosqichlarida masalalar va vaziyatlarni almashtirib turishi kerak

Qaytuvchan aloqalarni to'g'ri tashkillanishi	O'quvchiga har bir vaziyatni echishda u tomonidan erishilgan yutuqlar, yo'l qo'yilgan xatolarni ma'lum qilib borilishi
Tez qaytuvchan aloqani o'rnatilishi	Iloji boricha o'sha zahotiy oq amalga oshiriladigan qaytuvchan aloqani ta'minlash
O'tilgan materialni takrorlash	Takroriy bajarilgan harakatlarni ham qo'llash va tasdiqlash (natija)
Faoliyatni kuzatib borilishini individuallashtirish	Tasdiqlash yo'llarini individuallashtirish
O'quvchida uning psixik xolatiga qarab tashqi sharoitga bo'lgan munosabati xususiyatlarini e'tiborga olish	YUqorida keltirilgan tamoyillarni vaziyatga va o'quvchi shaxsiga moslashtirib qo'llash

Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda o'quvchilarda bilish ko'nikmalari va ijodiy faollikni shakllantirish talabi haqida so'z borganda o'quvchilarda ta'limga bo'lgan motivatsiyani oshirish masalasini ko'rib chiqmaslikni iloji yo'q.

SHuni bilgan o'qituvchi o'quvchilarni boshqarishni samarali amalga oshira oladi. Bunda u amaliy mashg'ulot mazmuniga bo'lgan qiziqish kundalik faoliyat mazmuniga bog'liq ekanligini tushunadi va buni mashg'ulot jarayonida qo'llaydi:

- yangi ma'lumotlarni qo'llashga harakat qiladi;
- amaliy mashg'ulot davomida innovatsion ta'lim elementlarini qo'llaydi;
- fandagi so'nggi yutuqlar haqidagi ma'lumotlardan keng foydalanadi;
- bilim, ko'nikma va malakalarning ahamiyatini namoyish qiladi;
- o'quvchilarga vazifa tariqasida innovatsion-ijodiy mazmundagi mustaqil ishlar beradi.

Har bir mashg'ulotni loyihalashda o'quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini inobatga olish o'qituvchidan psixodiagnostika texnikalarini bilish, ularni to'g'ri qo'llay olish, natijalarini tahlil qila olish va amaliy mashg'ulotni tashkillayotganida ulardan samarali foydalanishni bilishni talab qiladi.

Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda ketma-ketlikka asoslanish talabi o'qituvchida tizimli fikrlash, faoliyatga innovatsion yondashuv ko'nikmalarini rivojlangan bo'lishini taqozo etadi. Bunda o'qituvchi amaliy mashg'ulot mazmunini maqsadga muvofiq xolda, ishlab chiqilgan rejaga asoslanib tashkillaydi, dastur tuzadi, ishchi reja ishlab chiqadi. Bu bilish mantig'iga asoslanadi. SHuning uchun o'qituvchi o'zida tizimli tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishi kerak. Bu maqsadga maxsus psixologik-pedagogik o'yinlar, innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash mumkin.

Professional ta'lim muassasalarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish jarayoni o'qituvchining boshqaruvi asosida amalga oshirilgan ekan bunda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini atroflicha ko'rib chiqamiz. Innovatsion pedagogika o'qituvchining asosiy funksiyasi deb, o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarishga aytadi.

SHunday qilib o'qituvchi amaliy mashg'ulot jarayonida:

- o'quvchilar oldiga amaliy masalalarni qo'yadi, ularni asta-sekin murakkablashtirib, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'stirib boradi;
- amaliy mashg'ulot jarayonining samarali kechishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratadi – maqsadga muvofiq mazmunni tanlaydi;

- maqsaddan kelib chiqib, ta'limni turli shakllarda tashkillaydi;
- turli usullarni qo'llaydi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni takidlash mumkinki, professional ta'lim muassasalarining ta'lim jarayonida nazariya bilan amaliyotning birligi qoidasining izchillik bilan amalga oshirilishi oqibatidagina o'quvchilar o'quv materialining tub mohiyatini, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini ilmiy asosda atroflicha to'g'ri, chuqur tushunib oladilar va kelajak amaliy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan mahorat, ko'nikma va malakalar hosil qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. – Toshkent: Fan. – 2008. – 169 b.
2. Turg'unov S.T. Uluqov N.M., SHodmanov Q.O., Maqsudova L.A.. Ta'lim muassasalarida boshqaruv. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan. – 2008 y.
3. SHodmanov Q.O., Xatamova R.Z. Ta'lim sifatini ta'minlashda innovatsion menejmentning o'rni va ahamiyati. NamDU ilmiy axborotnomasi, 2021 yil maxsus son, 789-794-betlar.
4. Rahimov M., & Shodmanov Q. (2022). Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga asosiy yondashuv texnologiyalari. Eurasian Journal of Academic Research, 2(13), 1267–1271. izvlecheno ot <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/7932>
5. Shodmonov Qodirxon Odilxonovich, Jurayev Azizbek Azimjonovich. Professional ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan innovatsion ta'lim texnologiyalari va ularning ahamiyati. International scientific journal "Interpretation and researches" Tom 1, 120-125 b.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Абдурахманов Ахматжон Махаммадович

Преподаватель кафедры «Прикладной атематики и информатики». Андижанский институт
экономики и строительства, Узбекистан.г.Андижан

E.mail: akhmadjon00@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979396>

Аннотация: В данной статье представлены интерактивные методы проведения практических занятий в высших учебных заведениях. При этом показаны все методы и направления проведения практических и лабораторных занятий со студентами обучающихся в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: метод, обучение, студент, занятия, преподаватель

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING PRACTICAL CLASSES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation: This article presents interactive methods for conducting practical classes in higher educational institutions. At the same time, all methods and directions for conducting practical and laboratory classes with students studying in higher educational institutions are shown.

Keywords: method, teaching, student, classes, teacher

ВВЕДЕНИЕ

Настоящая статья освещает интерактивные методы проведения практических (лабораторных) занятий со студентами». Данные направления имеют важное значение в формировании углубленных знаний и умений, позволяющих студентам находить решения различных научно-технических вопросов, возникающих в ходе практических занятий в высшей школе. Потому что в ходе практических занятий студент приобретает способность самостоятельно решать практические задачи и защищать свои идеи и решения перед коллективом, используя полученные теоретические знания и существующие нормативные документы, справочники и современные информационные технологии.

1. ОБЩИЕ ПРАВИЛА

Целью практических (семинарских) занятий является создание возможностей для углубленного изучения теории, приобретения практических навыков и развития у студентов самостоятельного творческого мышления.

Обязанности:

- отражение современных достижений науки в образовательном процессе;
- углубление теоретической и практической подготовки студентов;
- приближение учебного процесса к реальным условиям работы конкретного специалиста;
- применение полученных знаний на практике, формирование счетно-расчетных навыков;
- развитие инициативы и самостоятельности учащихся;
- формирование навыков публичных выступлений, умение представлять результаты исследований, умение вести дискуссию;
- формирование общепрофессиональных и профессиональных компетенций;

- контролировать развитие педагогической науки.

Задачи практических (семинарских) занятий:

- учебно-познавательная - закрепление, расширение, углубление знаний, полученных на лекциях и в ходе самостоятельного обучения;
- образовательная - школа речи, развитие навыков
  - отбор и обобщение информации;
- поощрение
  - определенный стимул проверить свои творческие силы и подготовиться к более активной работе;
- воспитательная - формирование мировоззрения и веры, самостоятельности, научного поиска, конкурентоспособности, воспитание мужества;
- контроль - проверка качества знаний и самостоятельной работы студента.

Обучение студентов на практических и семинарских занятиях направлено на:

- обобщение, систематизация, углубление, закрепление полученных в науке теоретических знаний;
- на формирование навыков применения полученных знаний на практике (аналитических, проектных, конструктивных и др.);
  - осознавая единство интеллектуальной и практической деятельности;
- на формирование практических навыков выполнения определенных действий и операций, необходимых в дальнейшей профессиональной деятельности;
- развитие профессионально важных качеств, таких как самостоятельность, ответственность, аккуратность в решении задач.

Существуют различные виды практических и семинарских занятий:

- контрольно-образовательный семинар - занятие с фронтальным опросом, письменные контрольные работы;
- учебный семинар – занятие, ориентированное на самостоятельные выступления учащихся;
- творческое обсуждение, дебаты, публичная защита тезисов;
- практическое занятие по решению задач, анализ ситуации, деловые игры.

2. ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ

Интерактивные методы обучения, представленные в этой статье, включают в себя:

1. Метод «Вставка»

Цель метода: этот метод используется для облегчения восприятия учащимися новой информационной системы и усвоения знаний, а также этот метод служит упражнением на память для учащихся.

2. Технология проблемного обучения

Технология проблемного обучения – это технология развивающего обучения, которая стимулирует процесс активного обучения и формирует логическую последовательность мышления. Эта технология является одной из самых эффективных технологий в средней школе. Суть проблемного обучения заключается в управлении учителем усвоением новых знаний путем организации проблемных ситуаций в обучении учащихся и решения учебных (лучших, жизненных) задач, проблем и вопросов.

3. Метод «кейс-стади».

«Case-study» — английское слово («case» — конкретная ситуация, событие, «stadi» — изучать, анализировать) считается методом обучения, основанным на изучении и анализе конкретных ситуаций. Впервые этот метод был использован в Гарвардском университете в 1921 году с целью использования практических ситуаций при изучении наук об управлении экономикой.

4. Метод «Жесткая атака мыслей».

Суть метода «Жесткая атака идей» заключается в следующем:

помогают реализовать личностный потенциал каждого ученика, выполняющего определенные задания в коллективе;

заключается в формировании у учащихся умения выдвигать идею вопреки мнению, высказанному определенной общностью (группой).

Этот метод может быть успешно применен в процессе обучения, организованного по общественным, гуманитарным и естественным наукам.

5. Дискуссионный метод обучения

Рычаги управления спорным практическим упражнением

Модератор берет на себя все задачи - управление этапами обсуждения, подтверждение обоснованности и правильности ответов, определение используемых терминов и понятий, правильное использование отношений и т.д. Правильно управлять распространением материалов.

Рецензенту предстоит определить направления докладов сторон и оценить их в комплексе: актуальность, научный аспект, логичность и ясность вопросов, ясность изложения выводов.

Конкуренты формируют конкурентный процесс между принятыми исследованиями. Он может не только критиковать основную позицию оратора, но и находить слабые места или ошибки в его идеях и предлагать собственные решающие моменты.

Эксперт - оценивает продуктивность всех дискуссий, включая мнения, высказанные участниками дискуссии, сделанные выводы, предложения и гипотезы.

6. Метод «мозгового штурма».

Универсален метод «мозгового штурма», впервые использованный в 1963 году ОСБОРНOM (американский ученый).

Задача «мозгового штурма» заключается в создании новых идей с помощью микрогруппы, либо сила микрогруппы в целом больше, чем сумма сил отдельных ее членов.

«Мозгового штурма» достаточно, чтобы побудить людей, решающих проблему, выдвинуть больше идей, в том числе невероятных и даже фантастических, и создать новые. Чем больше идей, тем больше вероятность, что хотя бы одна из них является одним и тем же термином.

Это основной принцип метода «Ментальная атака».

Использование перечисленных и указанных выше методов считается основным фактором повышения компетентности, знаний и качества образования каждого преподавателя и студента. Кроме того, при использовании этих факторов при реализации методов целесообразно работать, понимая их истинную природу и правила процедуры.

Каждый метод служит дальнейшему повышению качества образования в высших учебных заведениях, укреплению самостоятельного мышления студентов, теоретических и практических знаний.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В системе образования важна последовательность лекций и практических занятий.

Педагогический опыт показывает, что практическое обучение не может ограничиваться отработкой практических навыков и решением задач, составлением графиков и т. д. Студенты всегда должны видеть руководящую идею курса и ее актуальность для практики. Цель урока должна быть понятна не только учителю, но и студентам. Это придает актуальность воспитательной работе, подтверждает необходимость освоения опыта профессиональной деятельности и связывает ее с жизненной практикой. В таких условиях задача преподавателя состоит в том, чтобы показать студентам практическую значимость ведущих научных идей и фундаментальных научных понятий и правил на практических и семинарских занятиях.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Данилов А.И., д.э.н., профессор «Требования к лекции, семинару и Практическому занятию» <https://poisk-ru.ru/s20332t2.html>
2. Актуальные проблемы совершенствования обучения в вузе: методология, педагогика, психология. - Ярославль, 1992.
3. <https://zaochnik.ru/blog/prakticheskoe-zanjatie-v-vuze-vidy-formy-tsel-i-zadachi-struktura/>

ЦЕЛЬ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА БОРЬБЫ И ЕГО ТЕХНОЛОГИЯ

Газиев Нуриддин Рухиддинович

Наманганский государственный университет, факультет физической культуры,
Кафедра физической культуры, Наманган

Хайитов Жахонгир

Наманганский государственный университет, Спартивной деятельности 3 курс

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8007758>

Аннотация. Целенаправленное рассмотрение текущих результатов, разделение борцовских приемов и тактика на отдельные части-особенности организации спортивной подготовки, переработанного учебного цикла.

Ключевые слова: Борьба, методы, тренировки, техника, тактика, действия.

THE PURPOSE OF THE WRESTLING TRAINING PROCESS AND ITS TECHNOLOGY.

Abstract. Purposeful, to check the current results, to divide the wrestling techniques and tactics into separate parts are the peculiarities of the organization of wrestling lessons, the revised educational cycle, because wrestling lessons are of a reproductive nature, is more effective in possessing the necessary minimum of niche and skill. Applying a technological approach ensures that the set learning objectives are achieved.

Keywords: Wrestling, methods, training, technology, technique, tactics, actions.

KURASH MASHG'ULOTI JARAYONING MAQSADI VA UNING TEXNOLOGIYASI.

Annotasiya. Maqsadni ko'zlash, joriy natijalarni tekshirib borish, kurash texnik-taktik usullarini ayrim bo'laklarga ajratish kurash mashg'ulotini tashkil etishni, qayta ishlab chiqiladigan ta'lim sikliga xos xususiyatlaridir, kurash darsi reproduktiv xarakterda olib borilgani uchun ham bu usul bilim, ko'nikma va malakalarning zarur minimumini egallashda ko'proq samara beradi. Texnologik yondashuvni qo'llash qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydi

Kalit so'zlar: kurash, usullar, mashg'ulot, texnologiya, texnika, taktika, harakatlar.

Pedagogik jarayonda ayrim darslarni modellashtirish, loyihalash jarayoni tajribasi mavjud. Ammo butun pedagogik jarayonni modellashtirish, har bir vositani o'z o'rnida qo'llash keng joriy etilmagan. Kurash mashg'ulotlarida pedagogik texnologiyani qo'llash ana shu bo'shliqni hal etishda katta samara beradi. Prezidentimiz boshchiligidagi mamlakati-mizda bolalar sportiga katta e'tibor berilayotgani, ulkan mablag' ajratilgani, yoshlarga milliy kurash texnik-taktik harakatlariga o'rgatishda yaxshi natijaga erishish uchun pedagogik texnologiyadan foydalanishni taqozo etadi.

Pedagogik texnologiya kafolati ta'limiy-tarbiyaviy maqsadga erishish bilan ahamiyatli va dolzarbdir. Shuning uchun kurashda maqsadning aniqligi, unga xos mazmun, natijaga bosqichma-bosqich erishishda kurashchining va murab-biy faoliyatining uyg'unligi pedagogik texnologiyaning talabidir.

An'anaviy ta'lim tizimida ham maqsad pedagogning asosiy muammosi bo'lib kelgan. Chunki usta oldindan nima yasayotganini bilgandek, murabbiy ham kimni tarbiyalamoqchi, nimani shakllantirmoqchi ekanini bilishi shart. Ammo pedagog texnologiyada maqsad va unga erishish kafolati butun pedagogik jarayon, texnologik jarayonning mezoni, kalitidir. Bunda avvalo jamiyat va davlat buyurtmasidan kelib chiqadigan ta'lim-tarbiyaning umumiy maqsadiga

asoslanadi. Bugungi kunda O'zbekistonda "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishdek tashkiliy tadbirlarda bevosita ta'lim-tarbiya vazifalarini qo'ydi.

Pedagogik texnologiya usulining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda kurash mashg'ulotining rejalashtirilgan maqsa-diga erishishni kafolatlaydigan o'quv-bilish (o'zlashtirish) jarayonini loyihalashtiriladi.

Maqsadni ko'zlash, joriy natijalarni tekshirib borish, kurash texnik-taktik usullarini ayrim bo'laklarga ajratish kurash mashg'ulotini tashkil etishni bu belgilari, qayta ishlab chiqiladigan (takrorlanadigan) ta'lim sikliga xos xususiyatlaridir. Boshqacha qilib aytganda, takrorlanadigan mashg'ulot siklining asosiy qismlari quyidagilar:

- milliy kurash maqsadlarini umumiy belgilash;
- umumiy maqsadni oydinlashtirib, kurash mashg'uloti maqsadlariga aylantirish;
- kurash texnik-taktik usullarini o'rganish amallari majmui;
- kurash mashg'uloti natijasini baholash.

Mashg'ulot jarayoni bunday takrorlanadigan shaklga ega bo'lgani uchun modul xarakterini kasb etadi, alohida blok (qism) larga ajratiladi, ular turli mazmunga, lekin umumiy tuzilishga ega bo'ladi.

Xatoni tuzatish			
Kurashning umumiy maqsadi va mazmuni	Kurash mashg'uloti maqsadlari	Kurash usullarini o'rganish, o'rgatish	Baholash
Xatoni tuzatish			

Aslida bu, pedagogik faoliyatning sikli algoritmi bo'lib, uni kurash mashg'uloti mazmunini yangi-yangi bo'lim-lariga, mavzulariga qo'llash mumkin. Bunday algoritm aniq va samarali ishlashining sababi kurash maqsadlari standart-lashgan tipga o'tkazilganidir. Bu, reproduktiv ta'limga taalluqlidir.

Kurash mashg'uloti jarayonini pedagogik texnologiyaga binoan tashkil etish uchun loyihalashtirish bosqichida yuqori malaka talab etiladi, yetakchi metodist-pedagog murabbiylar guruhi pedagogik texnologiya qoidlari va prinsiplari asosida, uslubiy materiallarni ishlab chiqadi. Bunday materiallar mavjud bo'lsa, murabbiyning vazifasi asosan tashkiliy ishlar va maslahat berishdan iborat (ayrim ijodiy o'zgarishlar kiritish imkoniyati saqlangan holda) bo'ladi.

Kurash mashg'uloti jarayonining hamma bosqichlarida asosiy e'tibor ta'lim natijasiga erishishga qaratiladi.

Texnologiya yunoncha so'z bo'lib, texnik – mahorat, logos – ta'limot ma'nolarini anglatadi.

Texnologiya tushunchasi – milliy kurash mashg'ulotlarida kurashchilardan yuqori natija olish uchun qo'llaniladigan usul va metodlar majmuidir.

Milliy kurash mashg'ulotlariga texnologik yondashuv:

- o'qish-o'qitish jarayonini o'zaro uzviy bog'liq davrlari, fazalari, amallarga ajratish, bo'lishni;
- ta'limdan mo'ljallangan natijaga erishish uchun bajariladigan harakatlarni muvofiqlashtirish ketma-ket, bosqichma-bosqich amalga oshirishni;

- loyihalashtirilgan ishlar, amallarning barchasini birdek bajarishni nazarda tutadi.

Bu yondashuv asosan, reproduktiv ta'limga xosdir. Reproductiv ta'lim tipik vaziyatlarda biror ish-harakatni oldin bilib olingan qoidalar asosida bajarishdir.

Reproduktiv darajasi uchun pedagogik texnologiya usulida milliy kurash mashg'uloti – takror ishlab chiqiladigan konveyrli jarayon sifatida tashkil etiladi, undan kutiladigan natija ham muvofasal tasvirlanib, aniq qayd etiladi. O'quv materialini aniq ifodalagan o'quv maqsadiga mos qayta tuzib, ishlab chiqiladi, ayrim bo'lak (qism, modul) larga ajratiladi, o'quv materialini o'rgatishning alternativ yo'llari nazarda tutiladi, har bir bo'lakni o'rganish test yordamida nazorat etilib, hatto kamchiliklar tuzatilib, to'g'irlab boriladi. O'quv ishi etalonda ko'rsatilgan natijaga erishishni nazarda tutadi. Bu bolalarni qiziqtirish, musobaqa va o'zaro yordamlashishni inkor etmaydi. Milliy kurash darsi reproduktiv xarakterda olib borilgani uchun ham bu usul bilim, ko'nikma va malakalarning zarur minimumini egallashda ko'proq samara beradi. Texnologik yondashuvni qo'llash qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Korolev G. I. Upravleniye sistemoy podgotovki v sporte .- M.: Miratletov, 2005.
2. Mirzaqulov Sh.A. Belbog'li kurash nazariyasi va uslublari //O'quv qo'llanma T.: 2014.
3. Nikityuk B.A Adaptatsiya, konstitutsiya, motorika //Teoriya i praktika fizicheskoy kulturi.- Moskva, 1989. №1. - S. 40-42
4. Nikityuk B.A., Chtetsov V.P. Morfologiya cheloveka.-M.: MGU, 1990.

УО'К:796.012.62

**ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ ЭРКИН КУРАШЧИЛАРНИ МУСОБАҚАОЛДИ
ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИДА ЖИСМОНИЙ, МАХСУС, ТЕХНИК-ТАКТИК
ТАЙЁРГАРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ**

Жўраханов Хамидулло Хожимирзаевич

Наманган давлат университети Спорт фаолияти кафедраси катта ўқитувчиси

Ибрагимова Мохигул Бахтиёр қизи

Спорт фаолияти йўналиши талабалари

E-mail: hamidullohojimirzayevich@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8003409>

Аннотация: ушбу мақолада малакали эркин курашчиларнинг мусобақаолди тайёргарлигини режалаштиришда функционал тайёргарлик кўрсаткичлар аниқланиб таҳлил қилинган бундан ташқари ушбу мавзу долзарблиги ва мақсад вазифалари кўрсатилган бўлиб хулосалар кетма-кетлиги келтирилган.

Калит сўзлар: Малакали, эркин кураш, функционал, тайёргарлик, тестлар, педагогик, Штанге синови, Генчи синови, Руфье тест, Ортостатик синов, мусобақаолди.

**ПОКАЗАТЕЛИ ФИЗИЧЕСКОЙ, СПЕЦИАЛЬНОЙ, ТЕХНИЧЕСКОЙ И
ТАКТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БОРЦОВ ВОЛЬНОГО СТИЛЯ ВЫСОКОЙ
КВАЛИФИКАЦИИ В ПЕРИОД ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ**

Аннотация: В данной статье определены и проанализированы показатели функциональной подготовки при планировании предсоревновательной подготовки квалифицированных борцов вольного стиля.

Ключевые слова: Компетентный, вольная Борьба, функциональный, подготовительный, тесты, педагогический, тест со штангой, тест Генчи, тест Руфье, ортостатический тест, предсоревновательный.

**INDICATORS OF PHYSICAL, SPECIAL, TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING
OF HIGHLY QUALIFIED FREESTYLE WRESTLERS DURING PRE-COMPETITION
TRAINING**

Abstract: this article identifies and analyzes functional training indicators in the planning of pre-competition training of qualified freestyle wrestlers in addition to showing the relevance and goal objectives of this topic, a sequence of conclusions is presented.

Keywords: qualified, freestyle wrestling, functional, preparatory, tests, pedagogical, Shtange test, Genchi test, Rufo test, orthostatic test, pre-competition.

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги илмий услубий адабиётлар келтирилишича умумий ва махсус жисмоний тайёргарлик ўртасида ўзаро боғлиқлик, жумладан, малакали эркин курашчиларнинг мусобақаолди тайёргарлигини вазифаларини олдиндан режалаштиришда асосий вазифани бажаради. Сўнги йилларда. "Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 мартдаги "Спорт турлари бўйича терма жамоалар таркибига спортчиларни саралаб олиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги 122-сон қарорига оид адабиётларда жисмоний тарбия ва спорт машғулотларига курашчиларнинг жисмоний ҳаракатини бошқариш жараёни сифатида қараш мумкинлиги кўп бора таъкидланган. Эркин курашда рақобат қоидаларининг

ўзгариши, техник ва тактик ҳаракатлар арсеналини чеклаш туфайли спортчиларнинг умумий ва махсус функционал тайёргарлиги даражасига талаблар ошмоқда.

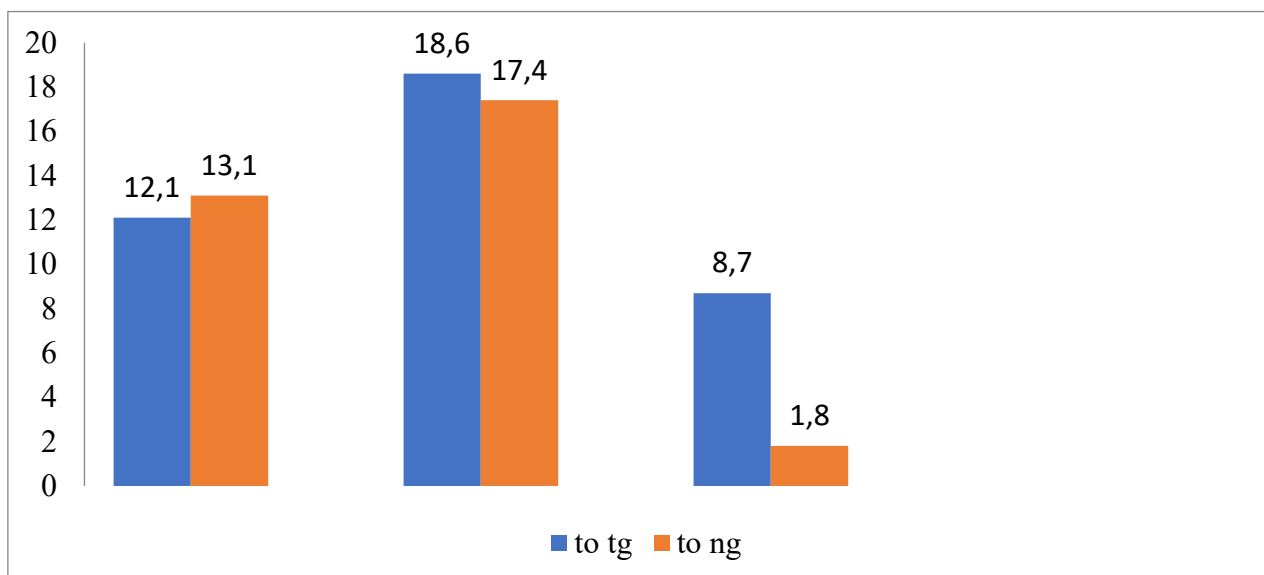
Асосий қисм Юқори малакали эркин курашчиларни мусобақаолди тайёргалик курсаткичларини спорт турига болаларни тайёргалик жисмоний тайёргарликни аниқлаш ва жисмоний сифатларни диагностика қилиш учун педагогик тестлаш методларидан фойдаландик. Уларни куйидаги тестлар гуруҳига киритдик: 1) умумий жисмоний тайёргарликни аниқлаш учун; 2) махсус жисмоний тайёргарликни аниқлаш учун тестлар мажмуасидан фойдаландик. 3 техник Ушбу тест саралашда тутган ўрни болаларни юкламалардан сўнг тикланиш жараёни ва юкламаларга бардошлилиги аниқланди. Умумий жисмоний тайёргарлигини аниқлашда, 100 метрга югуриш (сон), турникда осилиб турган холда кулларни букиб-ёозиш (марта). Гимнастика ўриндиғида олдинга эгилиш (см) Жойида туриб узунликка сакраш (см) турникда осилган холда 90 градусда ушлаб туриш (с) каби тестлардан болаларни умумий жисмоний тайёргарлигини баҳолашда фойдаландик. Махсус жисмоний тайёргарлигини аниқлашда эркин курашда коприк ҳолатида бош атрофида айланишлар 3-марта ўнг ва чап томонга (с), Кўприк ҳолатида 10-марта ағдарилишлар (с.) Олдинга 10-марта умалоқ ошишлар (с) 5метр баландликдаги арқонга оёқ ёрдамсиз осилиб чиқиш (с) .Техник Биз томонимиздан ишлаб чиқилган методиканинг самарадорлигини аниқлаш мақсадида Наманган вилояти Якка кураш спорт турларига ихтисослаштирилган спорт мактабида Юқори малакали эркин курашчиларни мусобақаолди тайёргалик курсаткичларини жами 28 нафар болалар орасида педагогик тажрибалар ўтказилди. Тажрибаларнинг барча қатнашчилари (n=28) икки гуруҳга ажратилди: тажриба гуруҳи (ТГ) ва назорат гуруҳ (НГ) лари. Гуруҳлардаги болалар сони бир хил (n=14) ташкил қилди.

Назорат гуруҳида Болалар ва ўсмирлар спорт мактаби муассасалари учун мўлжалланган анъанавий дастур ва низом асосида, тажриба гуруҳида эса биз томонимиздан ишлаб чиқилган ва таклиф қилинган методика асосида ўтказилди (1-жадвалга қаранг).

Тадқиқот якунида олинган маълумотларга кўра куйидагилар аниқланди (1.-жадвалга қаранг). Жадвалда ўн тўртта кўрсаткичлардан барчасида яхшиланишни кузатишимиз мумкин. Масалан, Штанге тести бўйича тажриба охирида ишончли статистик фарқларни аниқладик.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

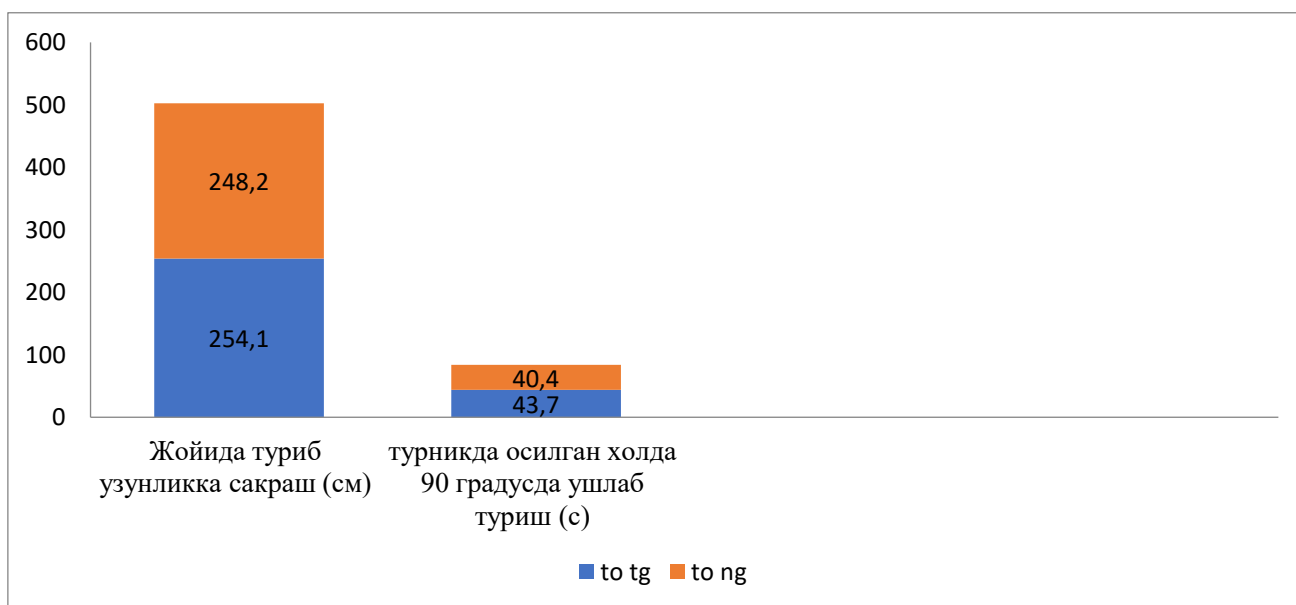
Биз тажриба охирида 100 м га югуришда тажриба гуруҳида натижа $12,1 \pm 1,3$ сония, назорат гуруҳида эса $13,1 \pm 1,1$ сонияни ташкил қилганлигини аниқладик. Бу ишончли статистик фарқни кўрсатади ($t=2,6$; $p<0,05$). турникда осилиб турган холда кулларни букиб-ёозиш тажриба гуруҳида натижа $18,6 \pm 2,5$ марта, назорат гуруҳида $17,4 \pm 1,3$ мартани ташкил этди, бу ерда ҳам биз статистик фарқларни аниқладик ($t=2,3$; $p<0,05$). Гимнастика ўриндиғида олдинга эгилиш $8,7 \pm 1,2$ см га, тажриба гуруҳида эса $7,4 \pm 0,93$ см га тенг бўлди, назорат охирида статистик фарқлар кузатилди ($t=4,7$; $p<0,01$). (1-расмга қаранг).

1-расм. Юқори малакали эркин курашчиларни умумий, махсус, жисмний тайёргарлик кўрсаткичларининг қиёсий статистик таҳлили тадқиқотдан олдин

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ ВА МУҲОКАМА

Жойдан туриб узунликка сакраш тажриба гуруҳида $254,1 \pm 7,8$ см га, назорат гуруҳида эса $248,2 \pm 6,3$ см га тенг бўлди, тажриба охирида статистик фарқлар кузатилди ($t=3,1$; $p<0,01$). Турникда осилган холда 90 градусда ушлаб туриш тажриба гуруҳида $43,7 \pm 5,5$ см га, назорат гуруҳида эса $40,4 \pm 3,8$ см га тенг бўлди, тажриба охирида статистик фарқлар кузатилди ($t=2,64$; $p<0,05$).

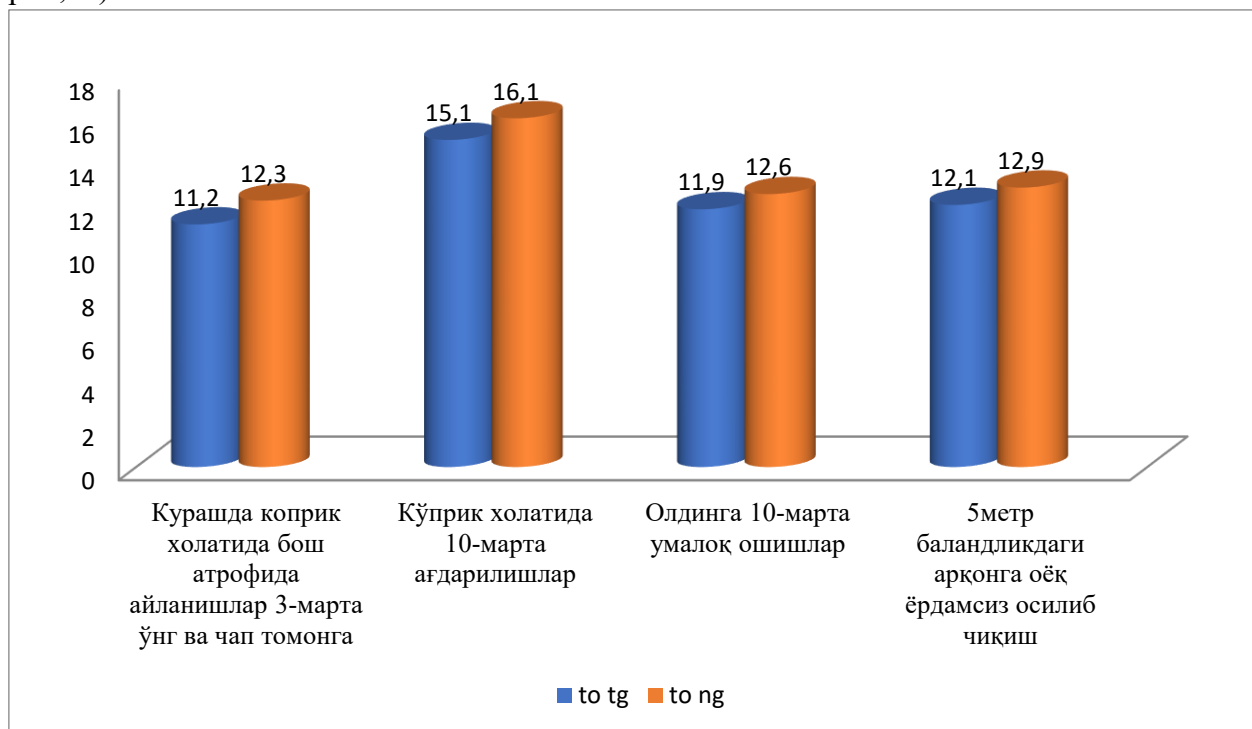

2-расм. Юқори малакали эркин курашчиларни умумий, махсус, жисмний тайёргарлик кўрсаткичларининг қиёсий статистик таҳлили тадқиқотдан олдин

Биз томонимиздан таклиф қилинган методика ўзининг ижобий натижани берди ва махсус жисмоний тайёргарлик кўрсаткичларида ўз аксини топди.

Кўприк ҳолатида 10-марта ағдарилишлар тажриба гуруҳида $15,1 \pm 1,6$ см, назорат гуруҳида $16,1 \pm 1,4$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,4$; $p<0,05$).

1-расм. Юқори малакали эркин курашчиларни умумий, махсус, жисмний тайёргарлик кўрсаткичларининг қиёсий статистик таҳлили тадқиқотдан олдин

Кўприк ҳолатида 10-марта ағдарилишлар тажриба гуруҳида $15,1 \pm 1,6$ см, назорат гуруҳида $16,1 \pm 1,4$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,4$; $p<0,05$).

Олдинга 10-марта умалоқ ошишлар тажриба гуруҳида $11,9 \pm 1,3$ см, назорат гуруҳида $12,6 \pm 1,1$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,1$; $p<0,05$).

5 метр баландликдаги арқонга оёқ ёрдамсиз осилиб чиқиш тажриба гуруҳида $12,1 \pm 1,2$ см, назорат гуруҳида $12,9 \pm 1,3$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,2$; $p<0,05$). Елкадан ошириб ташлаш 10 марта тажриба гуруҳида $13,5 \pm 1,1$ см, назорат гуруҳида $14,7 \pm 1,9$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,7$; $p<0,05$).

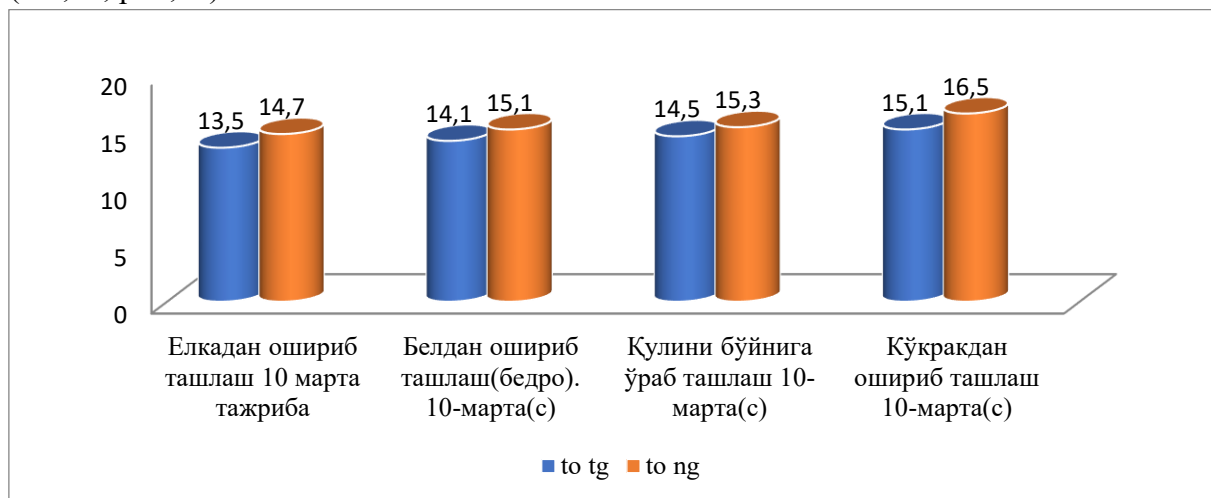
Белдан ошириб ташлаш(бедро). 10-марта(с) тажриба гуруҳида $14,1 \pm 1,8$ см, назорат гуруҳида $15,1 \pm 1,1$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,3$; $p<0,05$).

Кулини бўйнига ўраб ташлаш 10-марта(с) тажриба гуруҳида $14,5 \pm 1,7$ см, назорат гуруҳида $15,3 \pm 1,2$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,2$; $p<0,05$).

Кўкракдан ошириб ташлаш 10-марта(с) тажриба гуруҳида $15,1 \pm 2,1$ см, назорат гуруҳида $16,5 \pm 1,7$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,8$; $p<0,01$).

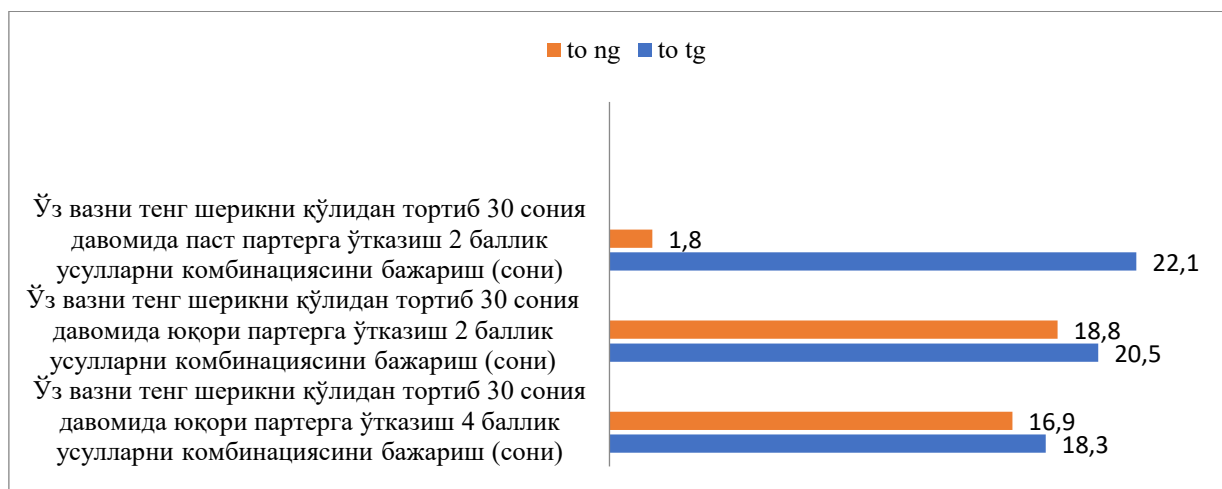
Ўз вазни тенг шерикни кўлидан тортиб 30 сония давомида юқори партерга ўтказиш 4 баллик усулларни комбинациясини бажариш (сони) тажриба гуруҳида $18,3 \pm 2,4$ см,

назорат гуруҳида $16,9 \pm 2,4$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,23$; $p<0,05$).

4-расм. Юқори малакали эркин курашчиларни умумий, махсус, жисмний тайёргарлик кўрсаткичларининг қиёсий статистик таҳлили тадқиқотдан олдин

Ўз вазни тенг шерикни қўлидан тортиб 30 сония давомида юқори партерга ўтказиш 2 баллик усулларни комбинациясини бажариш (сони) тажриба гуруҳида $20,5 \pm 2,3$ см, назорат гуруҳида $18,8 \pm 2,6$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,23$; $p<0,05$).

5-расм. Юқори малакали эркин курашчиларни умумий, махсус, жисмний тайёргарлик кўрсаткичларининг қиёсий статистик таҳлили тадқиқотдан олдин

Ўз вазни тенг шерикни қўлидан тортиб 30 сония давомида паст партерга ўтказиш 2 баллик усулларни комбинациясини бажариш (сони) тажриба гуруҳида $22,1 \pm 2,5$ см, назорат гуруҳида $20,4 \pm 2,2$ см. Математик ишлаб чиқишда катта статистик фарқ аниқланди ($t=2,86$; $p<0,01$).

ХУЛОСА

Ҳозирги вақтда олий спорт маҳорати босқичидаги йиллик машғулотлар циклида тезлик ва куч машқларининг улуши ошди, бу тананинг аероб-анаероб куч зонасида ишлашга мослашишини оширади, бу кураш мусобақасининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ. Мушаклар фаолияти учун аеробик қўллаб-қувватлаш тизимларини

ривожлантиришга тўғри эътиборнинг етишмаслиги кислород қарзини тўлаш тезлигининг пасайишига, компенсацияланмаган чарчоқнинг ривожланишига ва рақобатбардош натижаларнинг ёмонлашишига олиб келади.

Фойдалинган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 4 мартдаги “Спорт турлари бўйича терма жамоалар таркибига спортчиларни саралаб олиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 122-сон қарори www.lex.uz
2. Атаев А.К. Кураш. Усмир ва ёшларнинг курашга ўргатишнинг метод ва воситалари. Тошкент, 1987 й.
3. Азизов Н.Х. Белбоғли Туркистон кураши. Тошкент 1998 й.
4. Керимов Ф.А. «Спорт кураши назарияси ва усулибиёти» Тошкент, 2001 й.

13-14--ЁШЛИ ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ КООРДИНАЦИОН ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ.

Махмудов А.М.

Доценти Phd Спорт психологияси ва педогогика кафедраси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8002153>

Аннотация: Мақолада ёш футболчиларнинг координацион қобилиятларини ривожлантириш усуллари такомиллаштирилиб мазкур қобилиятни янада такомиллаштиришга қаратилган тажриба натижалари таҳлил қилинган бўлиб ушбу мақоладага маълумотлар ёшлар билан ишловчи мураббийларнинг назарий билимларини ошишига катта фойда беради.

Калит сўзлар: тактик маҳорат, характер, юклама, воситалар мажмуаси, машқни такрорлаш, баҳолаш мезони, иш қобилияти.

METHODS OF DEVELOPING COORDINATION SKILLS OF 13-14-YEAR-OLD FOOTBALL PLAYERS.

Annotation: The article analyzes the results of experiments aimed at improving the coordination skills of young football players, and the information provided in this article will greatly benefit the theoretical knowledge of coaches working with young players.

Key words: tactical skill, character, loading, set of tools, repetition of exercise, evaluation criterion, work ability.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КООРДИНАЦИОННЫХ НАВЫКОВ ФУТБОЛИСТОВ 13-14 ЛЕТ.

Аннотация: В статье анализируются результаты экспериментов, направленных на совершенствование координационных способностей юных футболистов, а информация, представленная в статье, в значительной степени обогатит теоретические знания тренеров, работающих с юными футболистами.

Ключевые слова: тактическое мастерство, характер, нагрузка, набор инструментов, повторение упражнения, критерий оценки, работоспособность.

КИРИШ

Тадқиқотнинг долзарблиги. Жахонда футбол спорт тури жадал сураётларда ривожланиб деярли барча давлатларда ушбу спортни ривожланиши учун шароитлар яратиш муҳим омил сифатида бўлиб қолмоқда. Зеро футболни ривожлантириш мамлакатни дунёга танитишда муҳим рол ўйнайди. Дунё миқёсида ёш футболчиларнинг ҳаракат самарадорлигини ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича кўплаб тажрибалар тўпланган бўлиб, жисмоний тайёргарлигини ошириш ва бу орқали мусобақа фаолиятини натижаларини яхшилаш муаммоси долзарб муаммо саналмоқда. Юртимизда футбол машғулотларини сифатини ошириш, ўқув-машғулот жараёнига замонавий воситаларни тадбиқ этишга оид қатор чора тадбирлар ишлаб чиқилмоқда Жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида болалар ва ўсмирларнинг футбол билан шуғулланишга бўлган қизиқишини ошириш, ҳаваскор футболни оммавийлаштириш, маҳалла ва ташкилотларда футбол бўйича мусобақаларни мунтазам равишда ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилган [1].

ТАДҚИҚОТНИНГ МАҚСАДИ

13-14 ёшли футболчиларнинг координацион қобилиятларини юкламаларни

меъёрлаш орқали ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ ВА УНИНГ МУҲОКАМАСИ

“Координацион қобилиятлар” тушунчаси фанга кейинги 30-40 йиллар давомида чаққонлик ҳаракатланиш сифати тасаввурларни аниқлаштириш учун кириб келди. То шу кунгача махсус адабиётларда чаққонлик иккита асосий қобилиятлардан: биринчидан, янги ҳаракатланиш амалларини тезкорлик билан эгаллаш қобилияти (тез ўрганиш қобилияти), иккинчидан, вазият кутилмаганда ўзгариб қолиш шароитларида ҳаракатланиш фаолиятини тезда координацияланган ҳолда қайта қуриш қобилиятидан иборат эканлигини ўқиш мумкин. Охирги айтилган қобилиятни баъзида нисбатан стандарт ва вариатив (эҳтимолли) ва кутилмаганда, тез ўзгарувчи вазиятларда намоён бўладиган “моторли адаптация” қобилияти сифатида қарайдилар. Чаққонликнинг бошқа таърифлари ҳам мавжудлигини таъкидлаб ўтамиз. Бу мавзуга оид таҳлилларни бир қатор илмий ишлардан ўрганиш мумкин (2,3)

Шу маънода махсус координацион қобилиятлар деганда «инсон ўзининг отимал бошқарилишга ҳамда келиб чиқиши ва ҳаракатланиш амалларининг маъноси бўйича шунга ўхшаш регуляцияга тайёрлиги имкониятларини аниқлайдиган ҳолати» ёки ўзгарувчан шароитда юзага келадиган қаршиликларни тўғри, тез, оқилона ҳал этиш тушунилади. Шунга кўра назарий ва илмий тадқиқотлар қуйидаги координацион қобилиятлар турларини ажратишга имкон беради: “Махсус”, “ўзига хос” ва “умумий” (4).

А.А.Кузнецов фикрича, координацион қобилиятларни ривожлантириш футболчиларда тезкорлик ва ҳаракат амалларини мувофиқлашда ва юксак маҳоратни таъминлашда зарур жиҳат саналади. Муаллиф ҳар бир машғулотда 15-20 дақиқа координацион қобилиятларга йўналтирилган воситаларни машғулотнинг тайёрлов ва асосий қисмида қўллашни тавсия этади. Бунда акробатик машқларни асосий восита сифатида эътироф этади.

Тадқиқот натижалари координацион қобилиятларни баҳолашнинг ҳамма мезонлари мураккаб ҳисобланишини ва кўп маъноли эканлигини кўрсатди. Улар ихтисослашган ва ҳар хил спорт турларида, шу жумладан, футболда ҳамбир-бирлари билан турли бирикмаларда намоён бўлади (7).

Координацион қобилиятларни баҳолашда юқорида зикр этилган мезонлар айрим ҳолатларда очик (абсолют), бошқа вазиятларда эса-латент ёки координацион қобилиятлар кўрсаткичларини характерлашини назарда тутиш керак. Абсолют кўрсаткичларда мазкур индивиднинг тезлиги, кучи, тезкорлик-кучи имкониятларини инобатга олмаган ҳолда координацион қобилиятларни ривожланиши даражаси ифодаланади. Нисбий ёки парциал кўрсаткичлар ушбу имкониятларни инобатга олган ҳолда координацион қобилиятларни намоён бўлиши тўғрисида ҳулоса чиқариш имконини беради (5,6,7).

Ушбу қобилиятнинг ривожлантиришда кўплаб ишлар олиб борилган бўлиб, тадқиқотчиларнинг таъкидлашича координацион қобилиятларни баҳолашнинг аниқ бир мезони йўқ, бу қобилиятни фақатгина комплекс машқлардан тузилган назорат тестлари орқали аниқлаш мумкин. Яна шунга алоҳида эътибор бериш лозимки, танланган машқлар тез бажарилишини талаб қилиниши ҳисобига фақат тезкорлик қобилиятини ривожлантиришга хизмат қилмаслиги керак. Масалан: Ўмбалоқ ошиб 4 маротаба 5 метрга, 2 маротаба 10 метрга тез югуриш машқида ўмбалоқ ошган спортчи мувозанатини сақлаши ва 5, 10 метр масофага бориб келиш етарлича мураккабликни келтириб чиқаради.

Координацион қобилиятларни ривожлантиришда биз мамлакатимиз ва чет эл олимлари томонидан амалда қўлланилган ва тавсия этилган машқларни танлаб олдик ҳамда уларни қўлланилиш шиддати, ҳажм ва меъёрларини ишлаб чиқдик (1-жадвал).

1-жадвал. 13-14 ёшли футболчиларнинг координацион қобилиятларни ривожлантирувчи ишда жисмоний машқларнинг қўлланилиш ҳажм ва меъёрлари

Жисмоний машқлар	Машқдан олдинги ЮҚС (Шиддат кичик)	Машқнинг давомийлиги (сония)	Машқлар орасидаги дам олиш (сония)	Машқни бажариш вақтида ЮҚС (Шиддат аралаш)	Сериялар орасидаги дам олиш (дақ)	Меъёри	
						Такрорлаш сони	Серия
Олдинга ўмбалоқ ошиб 10 метрга 2 маротаба тез югуриш	114,7±10,7	10-12	60	152,2±15,3	1	4	2
Қадамлар частотасини ошириб 10 метрга “зигзаг” (2 м) югуриш	118,3±12,4	10-12	45	151,2±4,2	1	4	2
Ўмбалоқ ошиб 2 маротаба 5 метрга, 2 маротаба 10 метрга тез югуриш	119,4±9,8	10-12	60	163,4±17,4	2	3	2
6 та фишкалардан (1 м) икки оёқда тезликда сакраб ўтиш ва 6 метрга тез югуриш	108,8±11,1	8-10	45	161,3±16,1	2	4	4
10 та устунчалардан (масофа 1 метр) “илон изи” бўлиб югуриб ўтиш ва 10 метрга тез югуриш	118,4±7,9	10-12	60	164,5±12,3	1	4	2
Координацион зинада 4 марта чап ён 4 марта ўнг ён билан югуриш.	126,4±8,2	12-15	50	164,5±14,3	2	4	2

Олдинга ўмбалоқ ошиб 10 метрга 2 маротаба тез югуриш машқидан олдин шуғулланувчиларнинг бир дақиқадаги ЮҚС ўртача 114,7±10,7 зарбани ташкил этади. Машқни бажариш вақтида эса уларнинг ЮҚС дақиқасига ўртача 152,2±15,3 мартага етади. Машқни бажариш давомийлиги 10-12 сония, машқлар орасидаги дам олиш 60 сония, сериялар орасидаги дам олиш вақти эса 2 дақиқани ташкил этади. Машқлар 4 мартадан 2 серия давом эттирилади.

2-жадвал. Педагогик тажриба бошида “ТФА” ва ТВФА жамоаси ёш футболчиларинг координацион қобилиятлари даражасини аниқлаш натижалари

Координацион қобилиятлар	Тест	Жамоалар			
		ТФА		ТВФА	
		$\bar{X}$		$\bar{X}$	
		Т.б	Т.о	Т.б	Т.о
Ритмга мослашиш қобилиятини баҳолаш учун:	Тўпни товон билан тортиб олиш вақти, с	6,12	5,21	6,23	6,07
Мувозанат сақлаш	Гимнастик скамейкасида бурилишлар сони, марта	7	8	6	6
Ҳаракатлар параметрларини дифференциаллаш қобилиятини баҳолаш учун	Тўп билан нишонга зарба бериш, балл	11	14	8	9
Ҳаракатланиш амалларига мослашиш ва қайта сафланиш қобилиятини баҳолаш учун	Устунларни асососий бўлмаган оёқда тўпни олиб юрган ҳолда айлани бюгуриб ўтиш вақти, с	11,5	9,8	12,11	11,9
	Устунларни асосий оёқда тўпни олиб юрган ҳолда айланибюгуриб ўтиш вақти,с	10,61	9,3	10,39	10,11
Ўзаро мослаштириш қобилиятини баҳолаш учун	Иккита тўпни олиб юриш билан слалом, с	6,55		7,10	

Ўмбалоқ ошиб 2 мартаба 5 метрга, 2 мартаба 10 метрга тез югуриш ЮҚС ўртача $119,4 \pm 9,8$ мартагача етди. Машқни бажариш давомийлиги 10-12сония, машқлар орасидаги дам олиш вақти 60 сонияни ташкил қилди. Машқлар 2 мартадан 3серия бажарилади, сериялар орасидаги дам олиш вақти 2 дақиқа этиб белгиланди.

6 та фишкалардан икки оёқда тезликда сақраб ўтиш ва 6 метрга тез югуриш машқини бажариш жараёнида шуғулланувчиларнинг бир дақиқадаги ЮҚС ўртача $160,4 \pm 18,2$ мартагача етди. Машқни бажариш давомийлиги 8-10 сония, машқлар орасидаги дам олиш вақти 45 сонияни ташкил қилди.

Машқлар 4 мартадан 4 серия бажарилади, сериялар орасидаги дам олиш вақти 2 дақиқа этиб белгиланди. Сериялар орасидаги дам олиш вақтидан кейин шуғулланувчиларнинг дақиқалик ЮҚС ўртача $116,5 \pm 9,2$ мартагача пасайганлиги кузатилди.

Мазкур тажриба Тошкент шаҳар футбол академияси шуғулланувчилари ўқув машғулотларига тадбиқ қилингандан сўнг натижалар таҳлил қуйидагича натижалар олинди.

Тўпни товон билан тортиб олиш вақти тажриба гуруҳида тажриба бошида 6,12 сонияни ташкил этган бўлса тажрибадан сўнг 5,21 сонияга яхшиланган. Назорат гуруҳида эса дастлабки натижа 6,23 сония кейинги натижа эса 6,07 сонияга ўзгарган(2-жадвал). Гимнастик скамейкасида бурилишлар тестида тажриба гуруҳида дастлабки натижа 7 тажрибадан кейин 8 мартага кўтарилганлиги маълум бўлди. Назорат гуруҳининг дастлабки натижаси 6 мартани тажрибадан кейин ҳам бу натижа ўзгаришсиз қолганлиги маълум бўлди. Тўп билан нишонга зарба бериш тестда дастлабки натижалар қуйидагича: тажриба гуруҳида дастлабки натижа 11балл, назорат гуруҳида 14 балл, назорат гуруҳида дастлабки натижа 8 балл кейингиси 9 баллни ташкил этди. Ҳаракатланиш амалларига мослашиш ва қайта сафланиш қобилиятини баҳолаш тестининг Устунларни асососий бўлмаган оёқда тўпни олиб юрган ҳолда айланиб югуриб ўтиш тестида тажриба гуруҳида дастлабки натижа 11,5 сонияни тажрибадан кейин эса 9,8 сония кўринишида намоён бўлди. Назорат гуруҳида эса бу кўрсакичлар тажриба бошида 12,11 сонияни ташкил этган бўлса, тажриба охирида 11,9 сония эканлиги маълум бўлди.

ХУЛОСА

Илмий манбаларни ўрганиш жарёнидан шундай хулоса қилиш мумкинки координацион қобилиятларни барча намоён бўлиш шаклларида кўра ривожлантиришнинг энг мақбул ёш даври айнан 13-15 ёш тоифасига тўғри келади. Бу эса ушбу ёш даврида юкламаларни меъёрлаш масаласига жиддий ёндошиш лозимлигини белгилайди.

11-12 ёшли футболчиларнинг координацион қобилиятларини тарбиялашда уларга берилаётган юкламаларнинг таъсирини уларнинг юрак қисқариш сонига қараб белгиланди. Машқлар ёки сериялар сони бундан орттирилганида машқни бажариш техникаси бузилди, яъни чапга ва ўнгга оғиб кетиш ҳолатлари кузатилди, шунингдек шуғулланувчиларда ҳансираш, юрак уруши тезлашиши пайдо бўлди. Мазкур омиллар таъсирида тажриба гуруҳи вакиллариининг барча кўрсакичларида сезиларли ўзгариш кузатилди. Жумладан мувозанат сақлаш товон билан тўпни торитиб олиш тестида энг катта ўсиш кузатилган. Назорат гуруҳида эса қайта тестлаш натижаларида ўзгариш мавжуд лекин статистик томондан ишончсиз кўринишда бўлди. Бу эса координацион қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган юкламаларни ёш хусусиятларига кўра тақсимлаш катта самара беришидан далолат беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 декабрдаги “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5887-сон Фармони.
2. Артиков А.А., Алимжанов С.И., Шукурова Ш.Т. Футболчиларнинг машғулот жараёнида педагогик назорат. Услубий қўлланма. Тошкент. 2014. – 62 Б.

3. Ахмаджонов У.М., Талипджанов А.И., Исеев Ш.Т. Футболчиларнинг жисмоний тайёргарлиги. –Т.: Илмий техника ахуорот –пресс.2019.-164 б.
4. Годик М.А. Двигательная активность футболистов в условиях соревновательной деятельности // Фан-спортга.2005-№3.С.-17-24.
5. Губа В.П. Интегральная подготовка футболистов-М: Советский спорт. 2010.-208 С.
6. Йўлдашов М.Р. Ёш футболчи кизларнинг координацион қобилиятларини ривожлантириш услубиятини такомиллаштириш. Автореф. дис. док.философии (PhD) Чирчик 2021.-59 С.
7. Кузнецов А.А. Футбол – настольная книга детского тренера. М: Олимпик-человек. 2008. -72 с.
8. Монаков Г.В. Подготовка футболистов. М., 2007.-288 с.

УЎК:796.012.62

**ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ БЕЛБОҒЛИ КУРАШЧИЛАРНИ ВАЗН ТОИФАСИСИ
ИНОБАТГА ОЛГАН ХОЛДА МАКРОЦИКЛИК ЮУКЛАМАЛАРНИ
РЕЖАЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ**

Тўйчиев Тохиржон Саҳодиллаевич

Наманган давлат университети Жисмоний маданият кафедраси ўқитувчиси

Хамиджонов Абдуназар Усубжон ўғли

Наманган давлат университети Спорт фаолияти йўналиши 2 босқич талабаси

E-mail: tohirtujcv8@gmail.com.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8003397>

Аннотация: ушбу мақолада юқори малакали белбоғли курашчиларни умумий жисмоний тайёргарлиги жараёнини баҳолаш орқали кўрсаткичлари динамикаси комплекс ривожлантириш ва назорат қилиш методикаси ишлаб чиқилган бундан ташқари тестлар туплами асосида олинган тестлар курсатилган.

Калит сўзлар: Белбоғли кураш, юқори малакали, умумий жисмоний тайёргарлик, тестлар, динамикаси, моксимон югуриш, югуриш, мусобақаолди тайёргарлик.

**МЕТОДИКА ПЛАНИРОВАНИЯ МАКРОЦИКЛИЧЕСКИХ НАГРУЗОК С
УЧЕТОМ ВЕСОВОЙ КАТЕГОРИИ БОРЦОВ НА ПОЯСАХ ВЫСОКОЙ
КВАЛИФИКАЦИИ**

Аннотация: В данной статье разработана методика комплексной разработки и контроля динамики показателей путем оценки процесса общей физической подготовки высококвалифицированных борцов на поясах, а также описаны тесты, полученные на основе набора тестов.

Ключевые слова: борьба на поясах, высококвалифицированная, общая физическая подготовка, тесты, динамика, бег трусой, бег трусой, предсоревновательная подготовка.

**METHODOLOGY FOR PLANNING MACROCYCLIC LOADS TAKING INTO
ACCOUNT THE WEIGHT CATEGORY OF HIGHLY QUALIFIED BELT
WRESTLERS**

Abstract: this article has developed a methodology for the complex development and control of the dynamics of indicators by assessing the process of general physical training of highly qualified belt wrestlers, in addition, tests taken on the basis of the batch of tests are shown.

Keywords: Belt Wrestling, highly qualified, general fitness, tests, dynamics, maximum running, running, pre-competition training.

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги: Жаҳон спортида эришилган ютуқларнинг тез суръатлар билан ўсишида спорт захираларини тайёрлашнинг янги ва янада самарали восита, усул ва ташкилий шакллари тинимсиз излашни талаб этади. Бундан ташқари спорт билан мутахассис равишда шуғулланиб келаётган иқтидорли юқори малакали спортчиларни соғлом баркамол руҳида тарбиялаш бугунги кундаги юртимизда сийёсат даражасига кўтарилган мавзулардан бири бўлиб қолмоқда. Жумладан "Қўп йилик иқтидорли спортчиларни машғулот селекция ишларини такомиллаштириш бўйича янги тизим жорий этиш юзасидан ҳукумат қарор ва фармонлари имзоланмоқда", бу эса соҳа мутахассислари зиммасига катта масъулият юкламоқда.

Юқори малакали белбоғли кураш вазн тоифасисн инобатга олган холда белбоғли кураш турида машғулоти юукламаларини режалаштиришда вазн оғирларини хисобга олган холда, юқори малакали белбоғли курашчиларни вазин тоифаларига ажратиб олдик. Биз юқори малакали белбоғли кураш бир кунлик машғулоти юуклама 135 дақиқани жами 8 нафар вазн оғирликлар (55,60,66,73,81,90,100,+100) кг юқори малакали белбоғли курашчида машғулоти юукламаларин катталиги хажми спортчининг вазн тоифасисн инобатга олган холда кураш юукламаларини хажмини ва шиддат зонада аниқлаш. Хусусан биз 55 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 14% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди, 55 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 23 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 17,1% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди, 55 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 26,5 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 19,6% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди, 55 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 31,4 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 23,3% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 55 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 35,1 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 26% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. Хусусан биз 60 кг оғирликда 14 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 14,2% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 60 кг оғирликда 14 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 24,4 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 18,1% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 60 кг оғирликда 14 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 27,7 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 20,5% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 60 кг оғирликда 14 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 30,5 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 22,6% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 60 кг оғирликда 14 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 33,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 24,6% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Хусусан биз 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19,8 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 14,7% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 23,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 17,2% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 25,8 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 19,1% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлар кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар

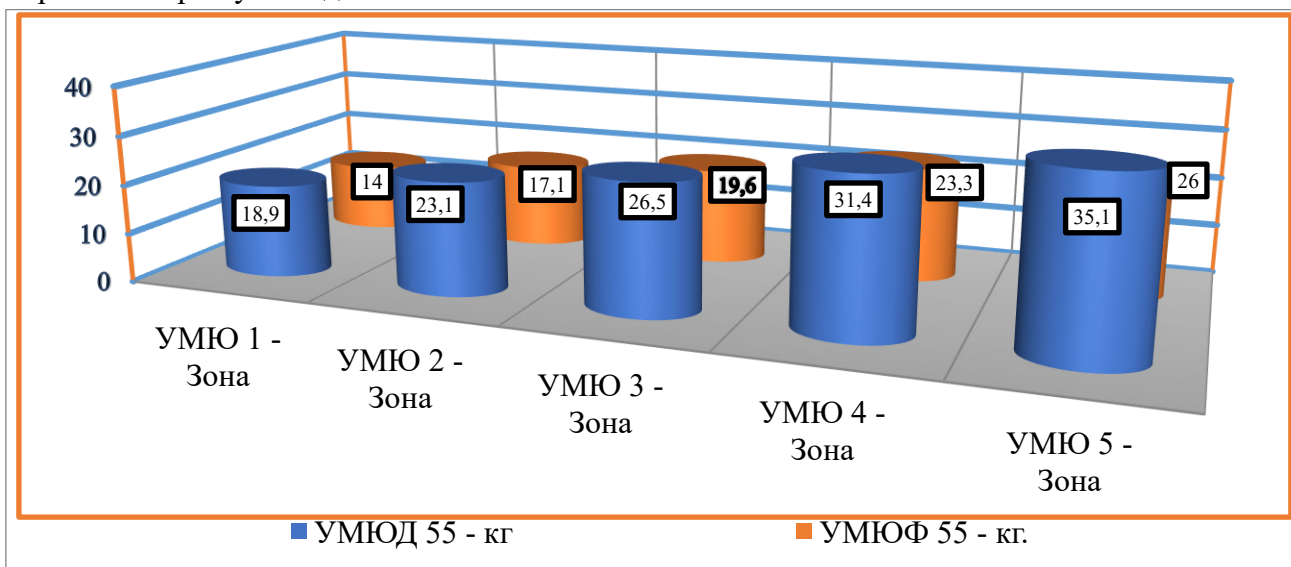
Research Focus, Uzbekistan

оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 33,2 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 24,6% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Хусусан биз 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19,2 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 14,2% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 23,6 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 17,5% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 26,2 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 19,4% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 31,6 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 23,4% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 34,4 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 25,5% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Хусусан биз: +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 21,1 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 15,6% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 23,1 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 17,1% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 26,1 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 19,3% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 30 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 22,2% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 34 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 25,2% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. юукламаларни миёрлаш жараёни олиб бориш мумкинлигини асослайди.

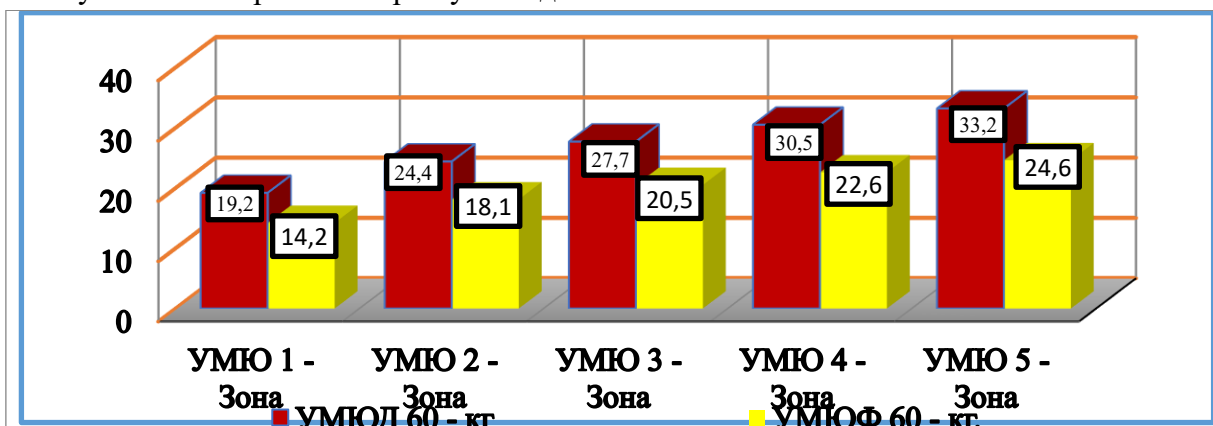
Хусусан биз 55 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 14% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 23 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 17,1% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 26,5 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 19,6% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 31,4 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 23,3% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 35,1 дақиқаси, яъний

машғулотнинг умумий дақиқасини 26% ни бешинч зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди.

1.1-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулот юкламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

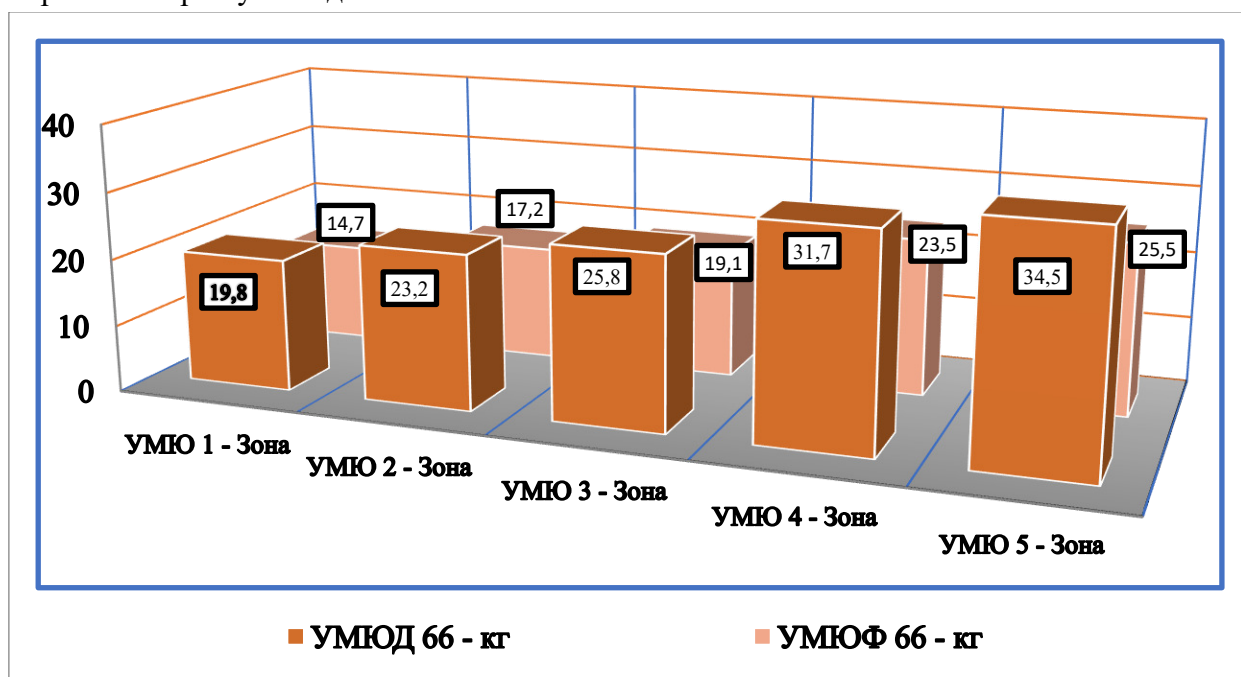
Хусусан биз 60 кг оғирликда 14 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 19,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 14,2% ни биринчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 24,4 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 18,1% ни иккинчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 27,7 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 20,5% ни учунчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 30,5 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 22,6% ни туртинчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 33,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 24,6% ни бешинч зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди.

1.2-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулот юкламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

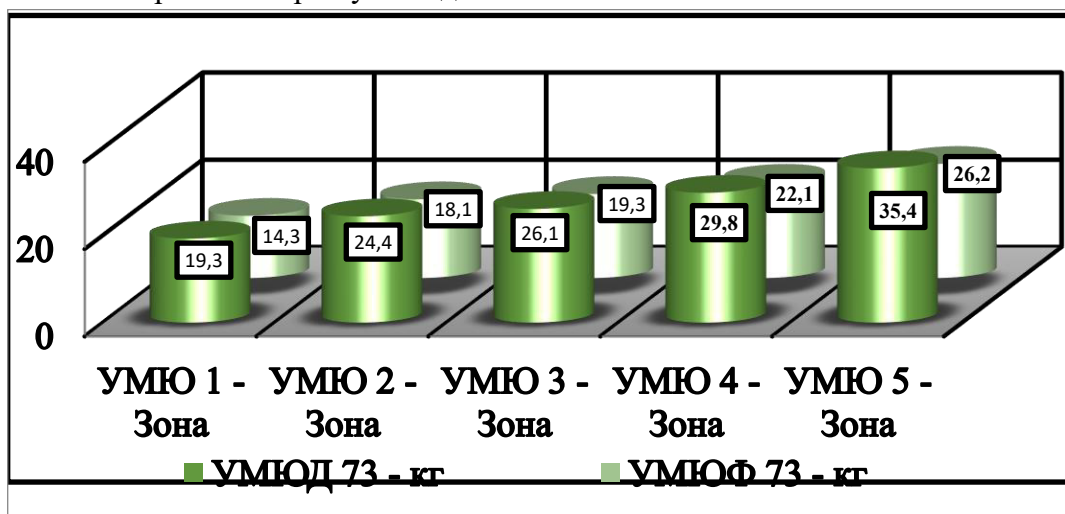
Хусусан биз 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19,8 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 14,7% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 23,2 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 17,2% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 25,8 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 19,1% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 31,7 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 23,5% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. 66 кг оғирликда 16 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 34,5 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 25,5% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди.

1.3-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулоти юукламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

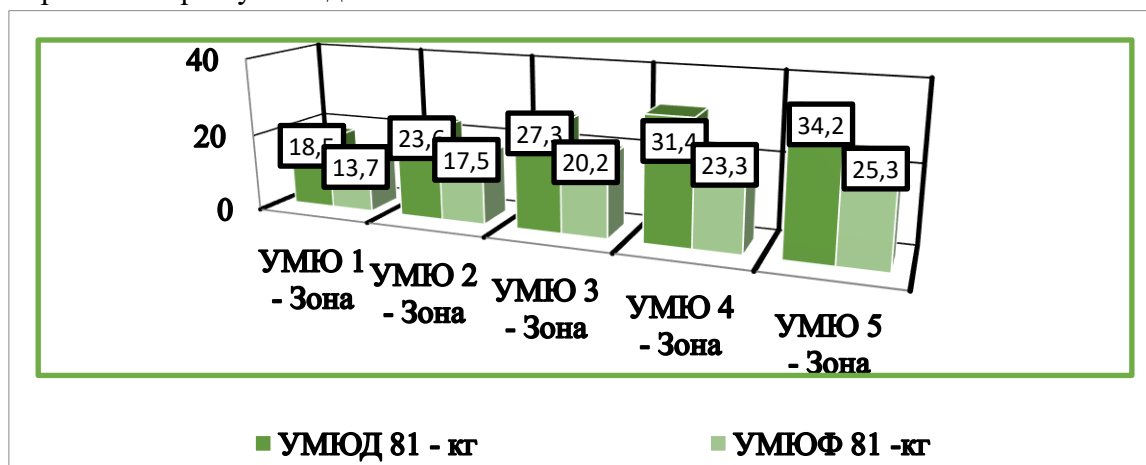
Хусусан биз 73 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 19,3 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 14,3% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 24,4 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 18,1% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 26,1 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 19,3% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 29,8 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 22,1% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. Утказилган умумий машғулоти юукламаси 135 дақиқа, ундан 35,4 дақиқаси,

яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 26,2% ни бешинч зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди.

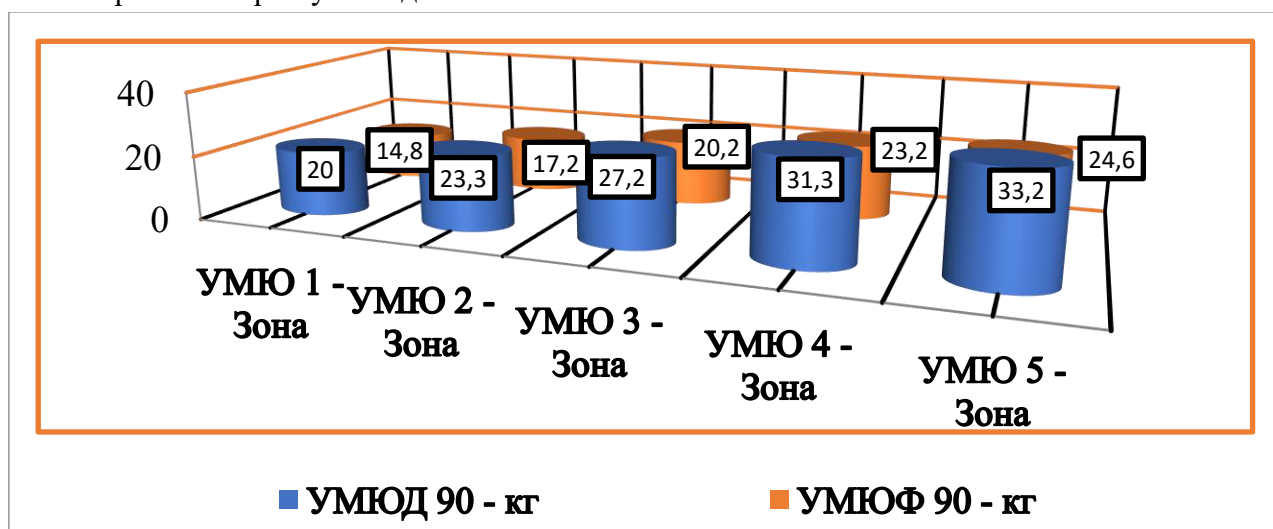
1.4-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулот юкламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

Хусусан биз 81 кг оғирликда 9 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 18,5 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 13,7% ни биринчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 81 кг оғирликда 9 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 23,6 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 17,5% ни иккинчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 81 кг оғирликда 9 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 27,3 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 20,2% ни учунчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 81 кг оғирликда 9 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 31,4 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 23,3% ни тўртинчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 81 кг оғирликда 9 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юкламаси 135 дақиқа, ундан 34,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 25,3% ни бешинчи зонадаги юкламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди.

1.5-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулот юкламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

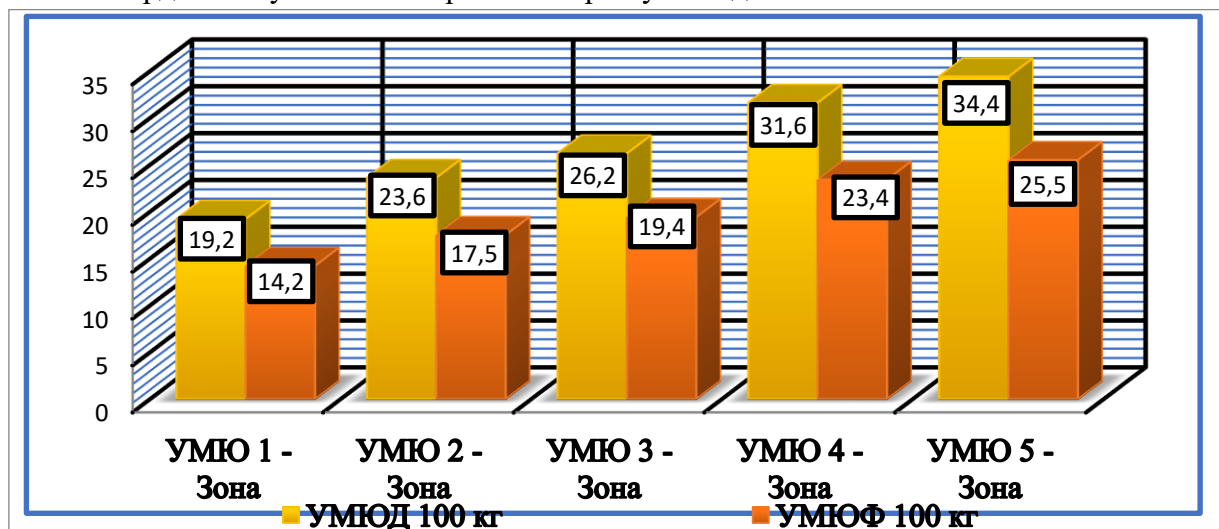
Хусусан биз 90 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 20 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 14,8% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 90 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 23,3 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 17,2% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 90 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 27,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 20,2% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 90 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 31,3 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 23,2% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 90 кг оғирликда 12 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 33,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 24,6% ни бешинчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди.

1.5-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулот юукламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма МУҲОКАМА

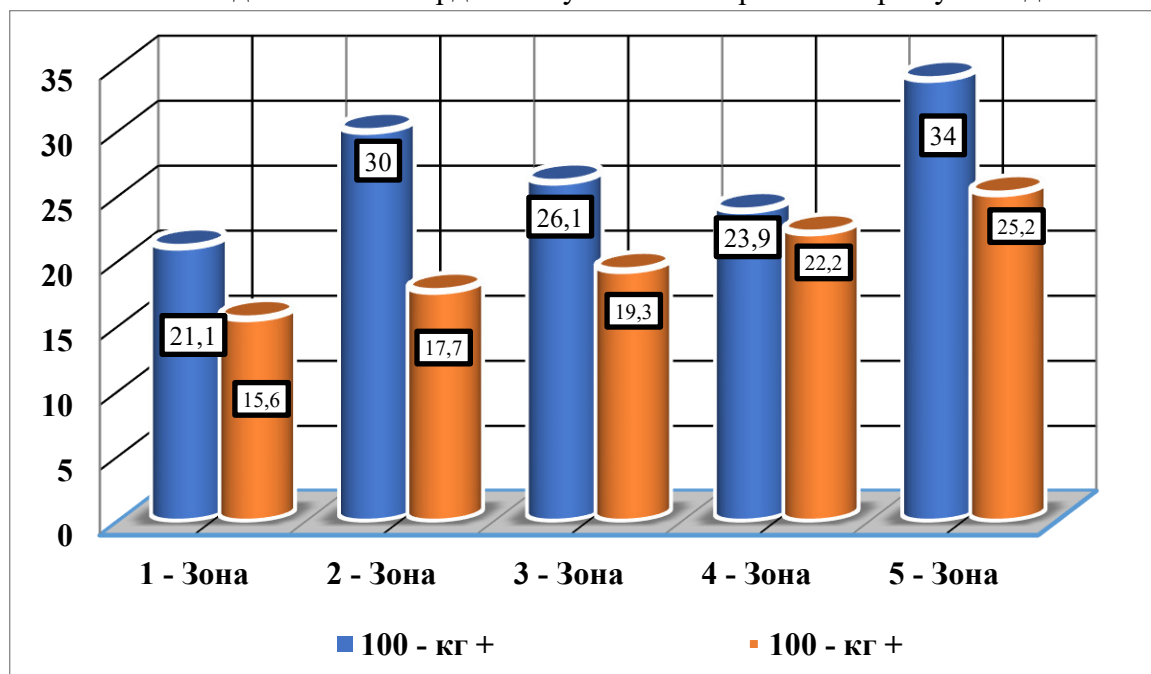
Хусусан биз 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 19,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 14,2% ни биринчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 23,6 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 17,5% ни иккинчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 26,2 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 19,4% ни учунчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 31,6 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 23,4% ни туртинчи зонадаги юукламаларда машғулот олиб борганликлари кузатилди. 100 кг оғирликда 10 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулот юукламаси 135 дақиқа, ундан 34,4

дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 25,5% ни бешинчи зонадаги юкламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди.

1.7-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулоти юкламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

Хусусан биз: +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юкламаси 135 дақиқа, ундан 21,1 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 15,6% ни биринчи зонадаги юкламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юкламаси 135 дақиқа, ундан 23,1 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини 17,1% ни иккинчи зонадаги юкламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди.

1.8-расм. Юқори малакали белбоғли курашчиларда машғулоти юкламаларининг умумий дақиқасини 5 та зоналарда ўзаро фарқларни ифодаловчи диаграмма

+100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юкламаси 135 дақиқа, ундан 26,1 дақиқаси, яъний машғулотнинг умумий дақиқасини

19,3% ни учунчи зонадаги юкламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юкламаси 135 дақиқа, ундан 30 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 22,2% ни туртинчи зонадаги юкламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди, +100 кг оғирликда 6 нафар спортчи қатнашди утказилган умумий машғулоти юкламаси 135 дақиқа, ундан 34 дақиқаси, яъний машғулотининг умумий дақиқасини 25,2% ни бешинчи зонадаги юкламаларда машғулоти олиб борганликлари кузатилди. юкламаларни миёрлаш жараёни олиб бориш мумкинлигини асослайди.

ХУЛОСА

Бундан ташқари, маҳалий олимлар фикрига кўра, Таймуратов А.Р. шундай дейди курашчиларга хос куч турлари ва уларнинг ривожлантирувчи юклама машиқлардир, чунки бу вақтда етарлича махсус жисмоний восита сифати имкониятларини тўлиқ амалга оширишга олиб келади.

Юқоридаги фикрлардан кўришиб турибдики биз юқори малакали белбоғли курашчилар юқори натижаларга эришиши энг муҳими олтиган маълумотлар келажакда ўзини оқлаши кераклигини билиб биз қуйидаги саволномаларни респондентларга тақдим қилдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 октябрдаги ПҚ-3306-сонли “Кураш” миллий спорт турини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.
2. Саломов Р.С. Дзюдо кураш назарияси ва методикаси. Дарслик –Тошкент 2014-йил 284 б.
3. Саломов Р.С Спорт машғулотида назарий асослари ўқув қўлланма ЎзДЖТИ нашриёт-матбаа бўлими, 2005 й 87-бет.
4. Матвеев.П.Л. Теория и методика физической культуры. Учебник для институтов. физ. культуры. М. ФиС, 1991 г.
5. Керимов.Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар. Тошкент. Зар қалам -2004.- 447.б.

ОРГАНИЗАЦИЯ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ В ИНКЛЮЗИВНОМ КЛАССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Хуснитдинова Оминахон Хасан кизи

Студент 4 курса факультета « Начальное образование» Международного Университета
Кимё в городе Ташкенте

Научный руководитель: Phd Мусаева Наргиза Сайфуллаевна

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971718>

Аннотация: В данной статье освещены важные аспекты игровых технологий в групповой работе детей-инвалидов со своими здоровыми сверстниками в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, инклюзия, инклюзивное образование, организatsiя групповых работ

ORGANIZATION OF GROUP WORK IN AN INCLUSIVE ELEMENTARY SCHOOL CLASSROOM

Abstract: This article highlights important aspects of gaming technologies in the group work of disabled children with their healthy peers in inclusive education.

Keywords: children with disabilities, inclusion, inclusive education, organization of group work

ВВЕДЕНИЕ

Инклюзивное образование является одним из основных направлений реформы и трансформации системы специального образования во многих странах мира, цель которой – реализация права на образование без дискриминаtsii. На сегодняшний день особую актуальность в нашей стране приобретает получение полноценного образования путём создания доступной и инклюзивной среды, целями которого является эффективная реализatsiя прав ребёнка с ограниченными возможностями. Как сказал президент Шавкат Мирзиёев Мираманович «Основная задача сферы образования, сама суть труда педагога заключаются прежде всего в подготовке к будущему, воспитании здоровыми и гармонично развитыми наших детей, которым предстоит жить в еще более сложное время, когда конкуренция в условиях глобализации приобретет особенно острый характер». В связи с этим 2023 год объявлен в Узбекистане годом заботы о человеке и качественного образования. Это означает, что самым ценным нашим достоянием является человек и что каждый имеет право на качественное образование, в том числе и дети с особыми образовательными потребностями.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В целях развития системы образования детей-инвалидов приоритетным направлением является организация их воспитания и обучения в общих школьных учреждениях и других образовательных учреждениях наравне со сверстниками. «Инклюзивное образование» является важнейшим аспектом, который гарантирует равные образовательные возможности для всех учащихся, принимая и приспособлявая индивидуальные различия в потребностях в обучении. Миссия инклюзивного образования заключается в реализации индивидуализированного и дифференцированного подхода к учащимся с ограниченными возможностями здоровья начальной школы. Обучение детей в инклюзивном классе, с ограниченными возможностями здоровья и дети инвалиды создают

особую коррекционно-развивающую среду, обеспечивают достаточные условия и равные возможности с обычными детьми для воспитания, лечения и реабилитации, воспитания и обучения, исправления и т.д. стандартов специального образования. При реализации инклюзивного образования учителя применяют различные подходы к групповым и самостоятельным работам. Групповые работы в инклюзивном классе служат взаимодействовать детей с ОВЗ со своими здоровыми сверстниками более сплочённо. Организации групповых работ очень эффективна при обучении младших школьников с разным уровнем способностей, в том числе детей с ограниченными возможностями.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Организацию групповых работ в инклюзивном классе можно разделить на 3 этапа:

1. Этап: научить детей сотрудничать друг с другом при выполнении заданий;
2. Этап: следить за благоприятной атмосферой в классе, чтобы не было ссор, делить класс на группы по количеству учащихся, каждый должен выполнять свою часть работы;
3. Этап: педагог систематически должен организовывать групповые работы на уроках, в основе которого лежит – усложнение деятельности в группах.

Групповые работы в инклюзивном классе начальной школы нужно организовывать системно, эффективно служит на разностороннее развития детей с ограниченными возможностями. При совместной работе детей с ОВЗ со сверстниками в сообществе необходимо организовать форму обучения с учетом их интересов. В младшем школьном возрасте учащиеся более заинтересованы в игровой деятельности. Дидактические игры в групповых работах помогают детям с ОВЗ связать познавательную деятельность с умственной, то есть ребёнок переходит от игры к умственной работе связанной с учебным материалом. В групповых работах в которых есть игровой подход влияет на решение ряда педагогических задач. Урок становится более увлекательным и доступным для детей с ограниченными возможностями.

Чтобы сделать процесс организации групповых работ увлекательным, нужно включить педагогические технологии и игры чтобы у детей сформировался интерес к предмету и повышать рабочее настроение, это повлияет и на учащихся с ОВЗ, возможно это позволит активно участвовать в учебном процессе.

Организация групповой работы в инклюзивном классе меняет функции учителя. Если на традиционном уроке педагог передаёт знания в готовом виде (используя учебники), то в игровом подходе должен быть организатором и режиссером и соучастником коллективных работ. Таким образом дидактическая игра занимает значительное место в период обучения детей с ограниченными возможностями в начальной школе.

Групповые работы детям с ОВЗ помогают адаптироваться в среде здоровых сверстников, включая общение, взаимоуважение, взаимодействие, а также установление дружеских отношений между младшими школьниками. Основная идея групповых работ в инклюзивном классе начальной школы — это сделать занятия интерактивными, что служит вовлечению интереса детей с особыми образовательными потребностями в учебную деятельность. Ученик в ходе групповых работ сформирует навык сотрудничества и коллективного обсуждения что служит формированию уважительного отношения класса к детям с особыми образовательными потребностями. Чтобы умело использовать игры на уроках и внеклассных занятиях, надо иметь ясное научное понимание роли дидактической

игры в обучении и психологического механизма ее воздействия на познавательную активность учащихся.

ВЫВОДЫ

Таким образом, организация инклюзивного образования представляет собой важный элемент современной педагогики, который в целом способствует повышению эффективности образовательного процесса и справедливости в обществе.

Список литературы:

1. Phd Мусаева Н.С. Children with Developmental Disabilities Speech Developing Features
2. Синевич.О.Ю., Четверикова Т.Ю. Взаимодействие медицинских и педагогических работников в целях поддержки инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья.
3. Lex.uz

PILEPSIYA BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA TOPAMAX DORI VOSITASINING KLINIK VA FARMAKOEKONOMIK ASPEKTLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Arslonova Rayxon Rajabboevna

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Farmakologiya kafedrası assistenti

Narmetova Sevara Yangiboyevna

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Farmakologiya kafedrası assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7979000>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqola tibbiyotda keng tarqalgan epilepsiya kasalligi haqida bo'lib, bu - kasallik uzoq muddatlar daomida davolash zarur bo'lgan nerv tizimining keng tarqalgan kasalliklardan biri hisoblanadi. Epilepsiya kasalligi bo'yicha butun Evropa komissiyasining statistik ma'lumotlariga qaraganda, dunyoda 50 millionga yaqin odamlarda epilepsiya uchraydi. Epilepsiya kasalliklarining rivojlanishida nasliy, irsiy omillar va travmalardan so'ng, infeksiyon kasalliklardan so'ng, miyaning perinatal shikastlanishi sabab bo'ladi. Hozirgi davrda epilepsiya bilan og'rigan bemorlar Evropa mamlakatlarda ortib bormoqda.

Kalit so'zlar: Epilepsiya, topamax dori vositasi, kasallik, tutqanoq xurujlari

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ КЛИНИЧЕСКИХ И ФАРМАКОЭКОНОМИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ПРЕПАРАТА ТОПАМАКС У ПАЦИЕНТОВ С ЭПИЛЕПСИЕЙ

Аннотация: Данная научная статья посвящена распространенному в медицине заболеванию эпилепсией - одному из распространенных заболеваний нервной системы, которое необходимо лечить длительное время. Согласно статистике Европейской комиссии по заболеваемости эпилепсией, около 50 миллионов человек во всем мире страдают эпилепсией. В развитии эпилептических расстройств принимают участие наследственные, наследственные факторы и посттравматические, после инфекционных заболеваний, перинатальные поражения головного мозга. В настоящее время число больных эпилепсией растет в европейских странах.

Ключевые слова: эпилепсия, лекарство топамакс, болезнь, приступы судорог

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF CLINICAL AND PHARMACOECONOMIC ASPECTS OF THE DRUG TOPAMAX IN PATIENTS WITH EPILEPSY

Abstract: This scientific article is about epilepsy, which is common in medicine, and this is one of the common diseases of the nervous system, which need to be treated in the daomi for long periods of time. According to statistics from the entire European Commission on epilepsy, about 50 million people in the world have epilepsy. The development of epilepsy is caused by perinatal brain damage after progeny, hereditary factors and trauma, and after infectious diseases. Currently, patients with epilepsy are increasing in European countries.

Key words: epilepsy, topamax medication, disease

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Epilepsiya MAT-ning organik kasalligi bo'lib, qaytalanuvchi tutqanoq xuruji bilan, bolaning his-tuyg'u, xulq, harakat va sezuv sohasidagi funksiyalar sezilarli darajada o'zgaradigan, po'stloq neyronlarigina qisqa muddat hosil bo'ladigan uchqunlar natijasida

miya bioelektrik ritmining buzilishlari bilan xarakterlanadi. Epilepsiya bolalarda 4 baravar ko'proq uchraydi. Epilepsiya 0-4 yoshgacha bo'lgan bolalarda 67%, 5-9 yoshgacha bo'lgan bolalarda 20,4%, 10-14 yoshgacha bo'lgan bolalarda 22,6% uchraydi. Tekshiruvlar shuni ko'rsatadiki, ekzogen omillarning MAT-ga ta'siri, epilepsiyaning kelib chiqishida asosiy ahamiyat kasb etadi. Epileptiform talvasalar miya organik zararlanishining dastlabki belgisi bo'lishi mumkin. Nasliy, irsiy omillar epilepsiyaga olib keluvchi sabablarning 10% ni tashkil qiladi. Epilepsiya bilan davolangan 104 ta 3 yoshgacha bo'lgan bolalarning 30 tasida irsiy omillar borligi aniqlangan. Epilepsiyaning o'zi naslga berilmaydi. Ko'pincha epilepsiya alkogolizm, migren, shizofreniya bilan birgalikda kuzatilishi mumkin. Yakunin Yu.A (1976) tahlillari shuni ko'rsatadiki, 687 bemorning 28,9% travmalardan so'ng, 14,9% infeksiyon kasalliklardan so'ng, 44,3% miyaning perinatal shikastlanishi sababli epilepsiya bilan azob chekkan. Hozirgi davrda epilepsiya bilan og'rigan bemorlar soni oshib bormoqda shuning uchun to'g'ri davolash muhim hisoblanadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Tutqanoq kasalligini antikonvulsantlar bilan davolash reabilitatsiyaning boshlang'ich bosqichi hisoblanadi va bu ko'p hollarda davolash reabilitatsion jarayonning natijasini belgilaydi. Hozirgi vaqtda an'anaviy dori vositalari yordamida 30% bemorlarda tutqanoqni bartaraf qilib bo'lmayapti. Shuning uchun medikamentoz davolash choralari rezistent tutqanoq formali va xurujlarini davolash va to'ldiruvchi samaraga erishish uchun yangi avlod dorivorlari o'rganilib, ishlab chiqarilayapti. Keyingi yillarda Rossiya farmasevtik bozorlarida Topamax dori vositasi paydo bo'ldi (Janssen-Pharmaceutical), Belgiya, Shveysariya. Kimyoviy tuzilishi bo'yicha topamax sulfamatlashgan monosaxaridlar sinfiga kiradi. U aralash ta'sir mexanizmi bilan xarakterlanadi – GAMK-ergik, antiglumerergik, neyroprotektiv, psixotrop, ko'proq normotipik samara bilan.

Topamaxning epilepsiyaga qarshi aktivligi, GAMK aktivligining potentsirlanish, natriyli va kaliyli kanallarga bloklovchi ta'siriga asoslangan, bu eng avvalo retseptorlar sezgirligining glutamat-tutqanoq aktivligini aktivlashtiradigan mediatorning kontakt bilan aktivlanishiga to'sqinlik qiladi. Bu samaralar preparatni qon plazmasidagi konsentratsiyasiga bog'liq. Oshqozon ichak yo'llaridan 81% so'riladi, plazma oqsillari bilan 13-17% bog'lanadi, metabolizmga uchraydi. Topamaxni ferment-indutsiraydigan preparatlar bilan birga ishlatganda uning metabolizmi 50%ga oshadi. Topamax va uning metabolitlarini asosiy chiqarish yo'li buyraklar hisoblanadi.

Plazmadan yarim chiqarish davri kattalarda 21 soat, bolalarda topamax klerinsi yuqori va yarim chiqarish vaqti qisqaroq. Topamaxning farmakokinetikasi kattalarda va bolalarda maxalliy xarakterga ega. Shuning uchun uning qon plazmasidagi miqdorini nazorat qilish talab qilinmaydi. Davolash boshlanishida sutkasiga 2 marta beriladi. Kattalarda 25-50 mg sutkasiga, bolalarda 0.1-1 mg/kg dan boshlanadi. Tavsiya qilinadigan summalar doza 200-400 mg sutkasiga (5-9 mg/kg) ni tashkil qiladi. Topamax tarkibida 25, 50, 100, 200, 300 va 400 mg aktiv modda tutadigan qobiq bilan o'ralgan tabletkalar shaklida chiqariladi.

Yangi avlod preparatlarini aprotatsiya qilishda davolash qiymatini ham hisobga olish kerak va ularni bemorlar uchun qulay bo'lish choralari topish kerak. Hozirgi tekshirishdan maqsad topamaxni an'anaviy boshqa talvasaga qarshi vositalar bilan birga va monoterapiya rejimida qo'llaganda turli yoshdagi bemorlarda klinik va farmakoekonomik aspektlarining samaradorligini baholashdan iborat. Tekshirishlar rejasida topamax qabul qilganda JSST KJ-100 metodikasi bo'yicha bemorlarning yashash sifatini aniqlash ham kirgan edi. Topamax bilan 18

yoshdan 69 yoshgacha (o'rta yosh) bo'lgan xuruj chastotasi 1oydan har kungacha bo'lgan simptomatik tutqanoq bilan xastalangan 48ta bemor – 23ta kattalar (10 erkak va 13 ayol) va 4 yoshdan 15 yoshgacha kasallikning an'anaviy talvasaga qarshi terapiyaga rezistent kasallik formalari bilan xastalangan 25ta bolani davoladik. Bolalarda 7ta absanslar, 10ta atipik absanslar, 7ta murakkab parseal talvasalar, 18ta talvasa va 8ta mioklonik talvasalar kuzatildi.

Monomorf xurujlar 4ta bemor bolada kuzatildi, 15ta bolada – 2 tur xurujlar, 6 tada – uch xil xurujlar kuzatildi. Kattalarda parsial va tarqalgan xurujlar (22ta bemor) absanslar va mioklonik xurujlar (ayrim hollarda) kuzatildi. Kattalarda kasallikning kechishi 11 yilga teng bo'lib, ularning ko'pchiligidan klinik ko'rinishi polimorf xurujlar bilan kuzatilgan.

Topomaxni monoterapiya rejimida 10 ta bemor, politerapiya shaklida 13ta bemor qabul qilgan. Monoterapiyada topomax dozasi 50-225 mg, politerapiyada 50-600 mg (1-5 mg/kg) ni tashkil etgan. Boshlang'ich dozasi 25-50 mg bo'lib, bemorlar uni ikki marta qabul qilganlar, titrlash kadami 3-5 kun. Politerapiyada bemorlar topomaxdan tashqari, valproatlar, karbamazepin, barbituratlar, benzodeazepin qabul qilganlar. Politerapiyada antikonvulsantlarni bemorlar dorixonalardan bepul olganlari uchun topomax bilan davolash birmuncha arzonga tushdi, chunki sutkasiga topomaksning dozasi 200 mg dan qabul bemorlar politerapiyaga o'tkazildi. Bolalarga kelsak, ular topomaksni boshqa preparatlar bilan kombinatsiyada qabul qildilar (valproatlar, karbamazepin, lamotridjoin). Bu guruxga kasallik davomiyligi o'rtacha 5.5 yilni tashkil qildi. Tutqanoq shakllari bo'yicha bemor bolalar quyidagicha bo'lindi: fokal – po'stloq 11 (44%), bunda peshonada joylashishi 6 tada, tepada – 3tada, aniq lokalizatsiyasiz – 2, mioklonik absanslar bilan – 7 (28%) birlamchi tarqalgan talvasa xurujlari bilan – 3 (12%), Lennoks-Gasto sindromi – 3 (12%), Unferrixt-Lundborg mioklonus tutqanoq – 1(14%). Klinik kuzatishlar muddati 3 oydan 6 oygachani tashkil qildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Natijalar – katta yoshdagi bemorlar guruhida 95.7% turli rivojlangan ijobiy natija, 17.4% bemorlarda xurujlarning 25% ga kamayishi, 8.7% bemorlarda 50% kamayishi, 43.5% bemorlarda – 75% ga, 26.1% bemorlarda esa xurujlar umuman to'xtadi. Topomax kattalarda tarqalgan talvasali, parsial va ikkilamchi tarqalgan xurujlarni davolashda samaraliroq bo'lib chiqdi. Bu natijalarni umumlashtirib shunday xulosaga kelish mumkinki 20-33% bemorlarda ayrim turdagi ayrim turdagi xurujlarni to'liq bartaraf qilinishiga erishildi. 67-93% bemorlarda esa xurujlar soni ma'lum darajada pasaydi. Bolalar guruxida xurujlarning to'liq bartaraf qilinishi 4ta bolada (16%) qayd etildi, 50% ga kamayishi, 13tada (52%) ko'tarilib, 8tasida (32%) samara kuzatilmadi. Xurujlar to'liq bartaraf qilingan bolalarning birortasida miokloniyalar bo'lmagan lekin hammasining klinik ko'rinishida talvasa xurujlari bo'lgan. Bolalarning bu guruhida ikki xil xuruj turidan ortiq bo'lmagan, Topomax bilan davolashda rezistent bolalarda esa uch xildagi ortiq xurujlar ustunlik qilgan. Preparat bolalarda xurujlarini hamma turida samarali natija ko'rsatadi: aloxida xurujlarning butunlay yo'qolishi 10-28.5% ma'lum miqdorda kamayishi – 39-62.5% 5 (21.7%) katta yoshdagi bemorlarda nojuya ta'sirlar kuzatildi: 2tasida moniterapiya fonida, 3 tasida politerapiya fonida (2 holatda finlepsin bilan qo'shilganda, 1 holatda finlepsin va barbituratlar bilan). Finlepsin bilan politerapiya shaklida topomax qabul qilgan 1 bemorda psixotrop qo'zg'alish va psixotik simptomatika rivojlanganligi tufayli preparat man qilindi va bu ko'rinishlar yo'qoldi.

Boshqa nojuya tasirlaridan ko'proq qo'l-oyoqlarda va yuzda parestiziyalar, uyquchanlik, o'ylash qobiliyatining buzilishlari kabi subyektiv sezgilar kuzatilgan. Samaralar dozaga bog'liq bo'ladi, dozasini kamaytirilganda yoki sekinroq titrlashda ular kamayadi yoki yo'qoladi.

Bolalar guruhida nojuya tasirlar yoki kognitiv funksiyalarning yomonlashuvi kuztilmagan. Aksincha 15ta (60%) bemorda Topamax buyurilganda psixik holatlar yaxshilangan – kayfiyatining yaxshilanishi, hayotiy aktivlikning oshishi qayd qilingan, ba’zi hollarda xotiraning yaxshilanishi kuzatilgan (ba’zi xurujlar saqlanganda ham). Bolalarda axvolining yaxshilanishining asosiy ko’rsatgichi bo’lib, EEG-dagi epileptic o’zgarishining ijobiy tomonga o’zgarishi hisoblanadi. EEGning to’liq normaga kelishiga 19(76%) bolalarda topamaxning 1-2 hafta o’rtacha terapevtik dozalarda (4-5 mg/kg) qabul qilganda erishildi. Epileptic o’choq peshonada joylashganda va ikkilamchi bilateral sinxironizatsiya lo’rinishlarida maksimal samara kuzatildi. EEGning fokal statusining oldingi holatga qaytishi Topamax bilan davolashga rezistent bo’lib qoldi.

Bizga ma’lumki, hozirgi vaqtda qo’llanilayotgan hamma antikonvulsantlar Landolt EEGsiga salbiy tasir ko’rsatadi. Topamax bilan davolashda bunday ko’rinishlar kuzatilmaydi. Topamax bilan davolashning yuqori klinik samaradorligining va kam harajatliligi bunday davolash, bemorlar guruhida, iqtisodiy ustuvorlikka egaligidan dalolat beradi.

XULOSA

O’tkazilgan tekshirishlar shuni ko’rsatdiki Topamax bilan davolash katta odamlarda tarqalgan talvasali va ikkilamchi tarqalgan parsial xurujlarni davolashda yuqori samarali ekanligini namoyish qildi. Bu ayrim xurujlarni 21.4-33.3% ga bartaraf qilib va 66.6 – 85.5% bemorlarda turli darajadagi tuzalish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Bakuns G.O., Burd G.S., Vayntrub M.Ya. i dr. Jur. Nevrologii i psixiatrii, 1995 g., t. 95, № 3, str. 41-44
2. Voronova T.A. - «Antikonvulsanti v psixiatricheskoy i nevrologicheskoy praktiki». Pod red. A.M.Veyna i S.N.Mosolova, S-P6, 1994, str. 3-30.
3. Volf P. - Jur. Nevropatologii i psixiatrii, 1993 g., № 1, str. 36- 38.
4. Eli M.J., trayrer Dj.X. Protivosudorojnaya terapiya. M., 1983 g
5. V.V.Kalinin, Ye.V.Jeleznova i dr. - Monoterapiya parsialnix form epilepsii topamaksom. Jur. Nevrologii i psixiatrii, 7, 2018 g.
6. S.A.Gromov, R.A.Xarionova dr. - Topamaks v sisteme medikamentoznogo lecheniya epilepsii. 3. 2020 g.
7. K.Yu.Muxin, L.Yu.Gluxova Topamaks pri monoterapii epilepsii. Jur. Nevrologii i psixiatrii. 8. 2018 g.
8. Rajabboevna A. R. et al. THE IMPORTANCE OF COMPLEX TREATMENT IN HAIR LOSS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 5. – C. 1814-1818.
9. Aslam I. et al. Novel oral anticoagulants for treatment of deep venous thrombosis and pulmonary embolism //Eurasian Research Bulletin. – 2021. – T. 1. – №. 1. – C. 59-72.
10. Jijanboevich Y. S., Rajabboevna A. R., Salimovna N. Z. Study Of Anti-Inflammatory Properties Of Paranitrophenylglyoxilic Acid Thyosemicarbase //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – T. 7. – №. 3. – C. 2711-2715.
11. Rajabboevna A. R., Farmanovna I. E., Ergashboevna A. Z. YOD TANQISLIGI FONIDA BOLALARDA SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH BUZILISHLARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 350-352.

12. Jiyanboyevich Y. S., Aslam I., Rajabboevna A. R. The Comparison Between Management Versus Percutaneous Coronary Intervention (PCI) Patients With Coronary Artery Disease (CAD) //The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. – 2021. – T. 3. – №. 06. – C. 189-194.
13. Rajabboevna A. R., Suyunovich B. E. The Significant Significance of the Medicinal Plant in Zizyphus in Lowering Blood Pressure //Scholastic: Journal of Natural and Medical Education. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 169-171.
14. Baxodirovna S. D., Rajabboevna A. R. GIPERTONIYA KASALLIGIDA KALTSIY KANALLARI ANTAGONISTLARINI QO'LLANILISHI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 485-488.
15. Atabaevich S. M., Rajabboevna M. D. REFLECTION OF THE RESEARCHERS WORKS ABOUT THE FIRST URBAN DEVELOPMENT AND STATEHOOD PROBLEMS IN THE LOWER AMUDARYA REGION //EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook (SEEO). – 2022. – T. 9. – №. 12. – C. 38-44.

DIAGNOSIS AND TREATMENT OF HEMATOGENIC OSTEOMYELITIS

Berdiyaroova Shokhida Shukurullaevna

Assistant Samarkand State Medical University

Yusupova Nargiza Abdikodirovna

Assistant Samarkand State Medical University

Ahadova Mahliyo Mukhtar qizi

Clinical Resident Samarkand State Medical University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8002069>

Abstract: Inflammatory diseases of the skeleton are one of the most severe and common diseases of the musculoskeletal system in children and adolescents, including a large group of destructive bone lesions of various etiologies, united by the general term "osteomyelitis". At the same time, the clinical, laboratory and radiological picture of both infectious (specific granulomatous and nonspecific purulent) and non-infectious ("non-bacterial, abacterial") osteomyelitis may have a similar picture, which leads to inevitable diagnostic errors and, accordingly, the choice of erroneous treatment methods.

Keywords: Osteomyelitis, children, bacterial, pathogenesis, immuno

ДИАГНОСТИКА И ЛЕЧЕНИЕ ГЕМАТОГЕННОГО ОСТЕОМИЕЛИТА

Аннотация: Воспалительные заболевания скелета - одно из наиболее тяжелых и распространенных заболеваний опорно-двигательного аппарата у детей и подростков, включающее большую группу деструктивных поражений костей различной этиологии, объединенных общим термином «остеомиелит». В то же время клинико-лабораторная и рентгенологическая картина как инфекционного (специфического гранулематозного и неспецифического гнойного), так и неинфекционного («небактериального, абактериального») остеомиелита может иметь схожую картину, что приводит к неизбежным диагностическим ошибкам и, соответственно выбор ошибочных методов лечения.

Ключевые слова: остеомиелит, дети, бактериальный, патогенез, иммунологический

INTRODUCTION

Inflammatory diseases of the skeleton are one of the most severe and common diseases of the musculoskeletal system in children and adolescents, including a large group of destructive bone lesions of various etiologies, united by the general term "osteomyelitis". At the same time, the clinical, laboratory and radiological picture of both infectious (specific granulomatous and nonspecific purulent) and non-infectious ("non-bacterial, abacterial") osteomyelitis may have a similar picture, which leads to inevitable diagnostic errors and, accordingly, the choice of erroneous treatment methods [Mika J., 2012, Whyte M.R., 2009, Tapaka S., 2013].

Among all osteomyelitis, the so-called "non-bacterial osteomyelitis" (NBO) causes the greatest interest and complexity. NBO is a relatively rare, little-studied skeletal disease, occurring mainly in children and adolescents, characterized by both a recurrent course and the possibility of spontaneous remission [Jansson A. et al, 2007, Gikas P.D. et al, 2009, Stern S., Ferguson P, 2013]. NBO refers to autoinflammatory bone diseases, the pathogenesis of which is based on an imbalance between pro-inflammatory and anti-inflammatory cytokines, namely, a decrease in the production of interleukin-10 by monocytes and an increase in tumor necrosis factor- α (TNF- α) [Hofmann SR, 2011; Hofmann SR, 2012]. It is known that NBO can be associated with other

immune-mediated diseases, such as juvenile rheumatoid arthritis, inflammatory bowel disease, uveitis, psoriasis, Takayasu's arteritis, SAPHO syndrome, Majid's syndrome, DIRA syndrome. Particular aspects of this pathology were previously discussed in the domestic literature as part of orthopedic diagnostics [Berezhnykh A.n., 1998, Ochkurenko A.A., 1999], however, these studies, based on the understanding of its pathogenesis, did not address the issues of using antirheumatic and immunomodulatory therapy.

MATERIALS AND METHODS

Insufficient awareness of physicians about the clinical and radiation features of this pathology, the lack of algorithms for differentiating NBO and other local focal destructive diseases of the skeleton leads to their late diagnosis, unreasonable prescription of antibiotic therapy (often quite long and aggressive) and inadequate surgical interventions, delayed appointment of pathogenetic therapy [Barraní M., 2015, Mikulich, 2012]. However, with the established diagnosis of NBO, therapy should not be the same in all cases: with different variants of the disease, different treatment regimens can be effective [Girschick N. J, 2007]. Standardization of NBO diagnostic methods, algorithms for choosing treatment regimens requires the creation of a clear system for organizing staged medical care for such patients, which was the basis for this study.

Despite the constant improvement of diagnostic and treatment methods, chronic osteomyelitis remains one of the most common and severe diseases of the human musculoskeletal system (Borisov I.V., 2007; Babovnikov A.V. et al., 2009; E.A. Bullygina E.A. , 2010; Klyushin N.M., 2015; Perron A.D. et al., 2003; Lazzarini L. et al., 2004; Betlejewski S.J., 2007; Calhoun H. et al., 2009) A long-term chronic purulent-necrotic process, accompanied by alternating exacerbations and remissions, impaired support ability and limb function lead to pathological changes in almost all anatomical and structural formations of the segment and the limb as a whole (Gostishchev V.K., Malyshev E.S. et al. , 2001; Karmazanovsky G. G., 2013; Klyushin N. M., 2015; Girschick H. J. et. al., 2007). Practical experience shows that when performing surgery on an osteomyelitis focus, it is often difficult to determine a clear boundary between the affected and healthy bone (Klyushin N.M., et al., 2011; Klyushin N.M. et al., 2015).

The necessary observance of one of the key principles of purulent osteology: radicalness in relation to necrotic tissue and saving in relation to unaffected bone tissue, must now be ensured not only by the experience of the surgeon, but also with the obligatory use of modern technologies for visualizing tissue viability (Zavadovskaya V.D. 2004; Gotthardt R.F., 2010; Wang G.L. et al., 2010; Hiasa K. et al., 2011; Capozza M. et al., 2013) , lead to numerous changes not only in the zone of the inflammatory focus, but also in the surrounding tissues. In this regard, there is a need to assess the quality of the bone, those areas of the limb segment that will be involved in the chosen treatment method (Gostishchev V.K. et al., 2009, 2010; Boskey A. L. et al., 2011). The term "bone quality" has been used in the literature for more than 15 years, however, its meaning is not clearly formulated (Wallach S., et al., 1992; Watts N.B., 2002; Tommasini S.M. et al., 2005;. Compston J., 2006; Guo X.E., 2008). As for orthopedics and, in particular, chronic osteomyelitis, the study of many bone parameters (its density, architectonics, anatomical features, quality assessment) has not been carried out in detail by modern diagnostic methods (Vovk E.A., 2010; Ikpeme I.A., et al., 2010 Van der Bruggen W. et al., 2010; Palestro C.J. et al., 2012).

RESULTS

Osteomyelitis is one of the most complex variants of the inflammatory process, as evidenced by the difficulties of diagnosis, treatment, a relatively large number of complications and the complexity of rehabilitation.

The lack of specific methods for detecting the hematogenous nature of osteomyelitis in the early stages is the cause of diagnostic and therapeutic-tactical errors exceeding 50%. Post-traumatic osteomyelitis is easily recognized but also difficult to treat.

The incidence of acute hematogenous osteomyelitis, which is predominantly a pathology of the child's body, according to many authors, is 6-10% of the number of patients with purulent diseases. In recent years, this percentage has significantly decreased to 2-3%. However, the age structure of morbidity has changed and moved to the newborn age and prenatal period. The transition of the disease to the chronic stage is still high and ranges from 10 to 40%.

The issues of prevention of complications and treatment of the consequences of hematogenous osteomyelitis cause discussion among scientists and clinicians. Failures and complications in the treatment of the consequences of HO occur in 12-31%, and for certain types - in 54.5% of treated children. Most of these cases require repeated surgical interventions at significant risk to life, and often with a poor functional prognosis of the affected segment.

The mechanisms of such complications as chronicity, generalization of infection and extensive osteonecrosis processes are not fully disclosed and studied.

One of the main pathogenetic factors in HO is endotoxemia. Probably, the solution of the problem of infectious-inflammatory toxemia is associated with the further development of the concept of endotoxemia, the study of its deeper and more subtle mechanisms. The modern complex of intensive care for osteomyelitis (DPA, immunotherapy with T-activin, HBO, antioxidant treatment, local exposure to RT using GNL) is effective, has a positive effect and stabilizes the general condition of the patient.

However, the main treatment remains surgical sanitation of the focus. In the surgical treatment of osteomyelitis, there is a problem of control and management of the inflammation process occurring in the area of surgical intervention, this complicates the treatment and aggravates the course and prognosis of the disease.

The operation of osteoporectomy in the acute stage of the severe course of the disease of hematogenic nature and fistulosequestrectomy in the chronic phase is not effective enough. Requires repeated traumatic operations. This contributes to an increase in the frequency of transition of osteomyelitis to the chronic stage or generalization of the osteomyelitis process with the development of sepsis. The formation of a chronic, long-existing purulent focus is difficult to treat. An important point in the complex of therapeutic measures is their pathogenetic justification. Radical removal of the focus in children is not acceptable. This indicates the urgency of the problem of osteomyelitis in children and encourages researchers to study issues of the greatest practical importance.

Thus, in the study of the etiology and pathogenesis, as well as the treatment of osteomyelitis, its relapses and complications, there are many unresolved problems, the in-depth development of which can contribute to improving the results of complex treatment of the disease under study and solving the problem as a whole. The above circumstances confirm the need for further study of the pathogenesis of GO, without which treatment becomes less effective. THE AIM OF THE WORK is to improve the results of treatment of osteomyelitis and its complications in children by developing a new surgical method for treating the disease, based on a new conceptual approach and pathogenetic effects on the inflammatory process.

Hematogenous osteomyelitis is an inflammatory disease that begins in the bone marrow, in the vast majority of cases occurs in children and is called acute hematogenous osteomyelitis (OGO). In the case of the transition of the process to chronic (HRGO), it accompanies the patient

throughout his life, periodically [remembering himself with relapses of the disease. Due to this feature, doctors of various specialties are engaged in this pathology - surgeons, pediatric surgeons, orthopedic traumatologists, pediatricians, outpatient network doctors. From the historical background on the development of views on the pathogenesis of CSOs, it is clear that his opinion was based on the positions held by the authors of a particular theory of pathogenesis and their followers. The use of conservative and various surgical methods of rehabilitation of the affected bone reflected the corresponding ideas about the causes of osteonecrosis (Shtin V.P. 1987; Lomachenko I.N., Pleshkov V.G. 1973; Mazurova V.K., 1974; . Bartkowski S.B. at al 1994). Nevertheless, the basic principle of puy surgery: ubi puss, ubi evacuata - remained immutable in the treatment of CSOs. Only the qualitative and quantitative approach to the problem has changed. The main emphasis in the treatment of CSOs has always been on antibiotic therapy (Grinev M.V., 1977; Bismildin H.B., co-author, 1993; Verpigora I.P., co-author, 1999; Christiansen R., at al, 1999; Song KM, Sloboda, 2001; Carek at al, 2001;

DISCUSSION

In surgical pathology of childhood, acute hematogenous osteomyelitis continues to be a common and severe purulent-septic disease (Chernenko L. Yu., Tsap N.A., 2012; Barskaya M.A. et al., 2015; Rumyantseva G.N. et al., 2017). The urgency of the problem is associated with diagnostic difficulties in recognizing the disease due to polymorphism of the clinical picture in the early stages of CSO, its prevalence in childhood, which in developed countries ranges from 1 to 13 per 100,000 population (Parshikov V.V., Zheleznov A.S., 2008; Chernenko L. Yu., Tsap N.A., 2012; Alexios D. Iliadis, Ramachandran M., 2017).

Among all purulent pathology, acute hematogenous osteomyelitis is 6-12.2% (Garkavenko Yu.E., Pozdeev A.P., 2013). According to Russian and foreign literature, in 77-86.2% of cases there is late hospitalization of patients associated with diagnostic errors (25.1–58.3% of cases) and late treatment of patients (Gilmutdinov M.R. et al., 2010; Garkavenko Yu.E., Pozdeev A.P., 2013; Fitous F. Et al, 2007).

However, not enough attention is paid to the issues of diagnostic errors, late hospitalization in the literature, so the task remains important to draw the attention of pediatricians, general surgeons, traumatologists and other doctors of related specialties, to whom patients primarily turn, to the issues of early diagnosis of CSOs and timely referral of patients to a specialized hospital. Equipping hospitals with high-tech equipment (ultrasound, MRI, CT) makes it possible to recognize the disease at an earlier time. However, there is no clarity in the indications for the choice of methods, their sequence and timing of application depending on the phase of the inflammatory process (Strelkov N.S., Razin M.P., 2018).

CONCLUSIONS

The timeliness and adequacy of the initiated antibacterial and surgical treatment of the primary focus ensures a more favorable course of the purulent process, improves its outcome and reduces the frequency of chronization of the disease (Yeryukhin I.A. et al., 2006; Barskaya M.A. et al., 2015; Howard-Jones AR, Isaacs D., 2013; Alexios D. Iliadis, Ramachandran M., 2017). In addition, in the complex treatment of this severe purulent process, it is necessary to take into account the comorbid conditions of the patient, which are characterized by the level of regulatory systems, the presence of stigmas of connective tissue dysplasia, trophic status, etc. The results of these studies should be included as criteria determining the timing and scope of therapeutic and preventive measures during the medical examination of patients who have undergone CSD.

Until recently, only the data of X-ray examination, laboratory diagnostics are used as objective tests. The discutability of many provisions of the severe purulent-septic process served as the basis for choosing the purpose, objectives of the study to develop a more effective complex of therapeutic and diagnostic measures and scientifically based principles of rehabilitation.

LITERATURE:

1. Шевцов В.И., Макушин В.Д., Куфтырев Л.М. Классификация ложных суставов и дефектов длинных трубчатых костей с позиции чрескостного остеосинтеза//Журн. Травмат. и ортопед.России.- N2, 1994.-С.30-38.
2. Шевцов В.И., Попков А.В. Оперативное удлинение нижних конечностей.- М.: Медицина, 1998. - 190 с.
3. Шевцов В.И., Попова Л.А. Основные перспективные направления в развитии и совершенствовании метода Илизарова в клинической практике//Журн. Травмат. и ортопед. России.- 1994. - N2. - С. 18-21.
4. Yeargan SA 3rd, Nakasone CK, Shaieb MD et al. Treatment of chronic osteomyelitis in children resistant to previous therapy. // J Pediatr Orthop. - 2004. - Vol.24. - №1. - P.109-122.
5. Yoon KS, Fitzgerald RH Jr, Sud S et al. Experimental acute hematogenous osteomyelitis in mice. II. Influence of Staphylococcus aureus infection on T-cell immunity. // J Orthop Res. - 1999. - Vol.17.- №3. - P. 382-391.
6. Yoshii T, Magara S, Miyai D et al. Local levels of interleukin-lbeta, -4, -6 and tumor necrosis factor alpha in an experimental model of murine osteomyelitis due to staphylococcus aureus. // Cytokine. - 2002. - Vol.21. №19(2).-P. 59-65.
7. Душанова Г. А. и др. Анализ взаимосвязей параметров иммунного гомеостаза с состоянием системы ПОЛ-АОС //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 2-2. – С. 63-68.
8. Даминов Ф. А. и др. Диагностика и лечение интраабдоминальной гипертензии при ожоговом шоке //Журнал Неотложная хирургия им. ИИ Джанелидзе. – 2021. – №. S1. – С. 19-20.
9. Даминов Ф. А. и др. Хирургическая тактика лечения диффузно-токсического зоба //Академический журнал Западной Сибири. – 2013. – Т. 9. – №. 1. – С. 21-21.
10. Даминов Ф. А. и др. Хирургическая тактика лечения диффузно-токсического зоба //Академический журнал Западной Сибири. – 2013. – Т. 9. – №. 1. – С. 21-21.
11. З. Э. и др. АТИПИК МИКРОФЛОРА ЭТИОЛОГИЯЛИ Ў ТКИР ОБСТРУКТИВ БРОНХИТЛАРИНИНГ Ў ЗИГА ХОС КЛИНИК КЕЧИШИ //Research Focus. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 23-32.
12. Юсупова Н. А., Бердиярова Ш. Ш., Юлаева И. А. Гематологические характеристики факторов риска и оценка прогноза при COVID-19 //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 5-2 (108). – С. 25-29.
13. Юсупова Н. А., Бердиярова Ш. Ш., Юлаева И. А. Ретроспективный анализ состава микрофлоры сигмовидной неовагины //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 3-2 (106). – С. 107-109.

14. Abdikadirova N. Y. et al. Clinical and laboratory parameters in children with urolithiasis and the Quality of laboratory tests at the stage of stationary treatment //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 7002-7012.
15. DR Khudoyarova, BF Ibragimov, NS Ibragimova, ZA Kobilova Fertility recovery from polycystic ovarian syndrome // International journal of pharmaceutical research (+ Scopus) ISSN, 0975-2366,
16. IN Sabirovna, IB Fikriyevich, BS Shukurullayevna, YI Andreyevna Clinical picture of hypoxic-ischemic encephalopathy in newborn with different gestation date // Thematics Journal of Microbiology 6 (1), 2022
17. Kudratova Z. E. et al. Chlamydial Infections (Intracellular Infection) in the Development of Bronchitis //TJE-Tematics journal of Education ISSN. – 2021. – C. 2249-9822.
18. F.S., Rayimova F.S., Abdusamatov B.A. Artificial intelligence in medicine //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 5. – C. 23-27.

14.00.00 – Tibbiyot fanlari

14.00.00 – Medical sciences

14.00.00 – Медицинские науки

ХИРУРГИЧЕСКАЯ ИНФЕКЦИЯ И САХАРНЫЙ ДИАБЕТ

Абдуллаев С.А., Байсариев Ш.У., Хайдарова Л.О.

Самаркандский государственный медицинский университет.

г. Самарканд, Узбекистан.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7994013>

Аннотация: Несмотря на развитии медицинский науки проблемы хирургической инфекции остается актуальной проблемой, так как осложнение с хирургической инфекцией при сахарном диабете составляет до 30-40% всех больных хирургического профиля. Среди причин сепсиса в 44% случаев преобладали воспалительные, гнойно- некротические осложнения мягкий тканей при сахарном диабете. Под нашим наблюдением находились на стационарном лечении 64 больных сахарном диабета, диабетической стопой, осложненными некротическими фасциитами. Своевременная диагностики гнойно – некротических осложнений мягких тканей и диабетический стопы является залогом успехов в лечение данной патологии. Для уточнения степени выраженности макро и микрососудистых поражений всех больных подвергались ультразвуковому, рентгенологическому (рентгенография конечностей, рентгеноскопия грудной клетки), доплерографическому исследованию. При необходимости КТ и МСКТ. Все наши больные своевременно подвергались оперативному лечению, то есть широкими разрезами вскрытие флегмоны и абсцессы ягодичы, бедра, голени с удалением некротических тканей. В отдельных случаях из-за тяжести состояния болных сделать полную некрэктомию невозможно.

Ключевые слова: сахарный диабет, инфекции мягких тканей, гнойно-некротические фасцииты, сепсис.

SURGICAL INFECTION AND DIABETES

Abstract: Despite the development of medical science, the problem of surgical infection remains a pressing issue, as complications with surgical infection in diabetes mellitus account for up to 30-40% of all surgical patients. Inflammatory, purulent-necrotic soft tissue complications in diabetes mellitus predominated among the causes of sepsis in 44 % of cases. We followed up 64 patients with diabetes mellitus, diabetic foot, complicated by necrotizing fasciitis. Timely diagnostics of purulent-necrotic complications of soft tissues and diabetic foot is the key to success in the treatment of this pathology. To clarify the severity of macro- and microvascular lesions, all patients were subjected to ultrasound, radiological (X-ray of the extremities, chest X-ray), Doppler study. If necessary, CT and MSCT. All of our patients underwent timely surgical treatment, i.e., wide incisions, the opened phlegmons and abscesses of the buttocks, thighs, tibia with e removal of necrotic tissues. Complate necrectomy is impossible in some cases, due to the severity of the patient's condition.

Keywords: diabetes mellitus, soft tissue infections, purulent-necrotizing fasciitis, sepsis.

ВВЕДЕНИЕ

Не удовлетворительные результаты, связанные с большим процентом смертельных случаев и малой эффективностью хирургического лечения у больных с различными осложнениями хирургической инфекцией при сахарном диабете, заставляет вести поиски новых методов лечения.

Несмотря на развитии медицинский науки проблемы хирургической инфекции остается актуальной проблемой, так как осложнение с хирургической инфекцией при сахарном диабете составляет до 30-40% всех больных хирургического профиля. Среди причин сепсиса в 44% случаев преобладали воспалительные, гнойно- некротические осложнения мягкий тканей при сахарном диабете.

Цель работы: выяснить эффективности своевременного местного комплексного хирургического лечение с этапной некрэктомией.

MATERIALS AND METHODS

В гнойно- септическом отделении Самаркандского городского медицинского объединения и многопрофильного клиники СамГМУ находились на стационарном лечении 64 больных сахарном диабета, диабетической стопой, осложненными некротическими фасциитами. Мужчин было 37, женщин 27. Возраст больных были от 26 до 76 лет.

Своевременная диагностики гнойно – некротических осложнений мягких тканей и диабетической стопы является залогом успехов в лечение данной патологии. Участие в диагностики эндокринолога необходим, невропатолог определяет уровень и степень соматической нарушении, ангиохирурги принадлежит роль определении степени и уровня поражения артериальных сосудов конечностей, хирург специалист по хирургической инфекции определяет комплекс хирургического лечения и реаниматолог помогает в организации интенсивной терапии. Терапевт оказывает пристанного внимание по общему состояния больных.

Для уточнения степени выраженности макро и микрососудистых поражений всех больных подвергались ультрозвуковому, рентгенологическому (рентгенография конечностей, рентгеноскопия грудной клетки), доплерографическому исследованию. При необходимости КТ и МСКТ. Помимо этого все лабораторные исследование крови и мочи, биохимические исследование, количество сахара в крови в динамике и бактериологические исследование из гнойных ран. Произведены иммунологические мониторинг.

Причинами гнойно-некротических воспалений мягких тканей были: сахарный диабет-2 го типа, тяжелая форма синдромом диабетической стопы, парапроктиты, флегмона промежности, болезнь Фурнье, флегмона верхних и нижних конечностей, глубокие постинъекционные абсцессы, ущемлённые пупочные, паховые грыжи с воспалением грыжевого мешка.

Диабетический анамнез у этих больных составил в среднем 16 ± 2 лет. 24 больных страдало сахарном диабетом от 7 до 18 лет что составило 37,5%. У 31 больных диабетический анамнез было отмечено 16-20 лет что составило 48,5%. У остальных 9 больных диабетический анамнез были более 21 года что составляло 14%. Однако не смотря на длительного диабетического анамнеза эти группы больных очень поздно обратились к врачу.

При развитии фасциита первыми поражаются поверхностные фасции, подкожно-жировая клетчатка. В этой стадии болезни первичные признаки не появляются в плане диагностики бывают определённые затруднения. Некротических фасциитах появляются массивные отёки, локальная боль и признаки интоксикации. При локализации гнойно-некротического процесса в области стоп и пальцев гнойный процесс распространяются вверх по фасциям и по синовиальной оболочки мышц (мионекрозы). При вскрытии флегмоны, абсцесса далеко от инфильтрата мягких тканей в глубине раны выявлены вязкого характера желтовато-серого цвета гнойные массы со специфическим ихорозным

запахом. У 34 больного обнаружены сепсис. У 50 больных наблюдалось обычное течение гнойно-воспалительных процессов мягких тканей без явления сепсиса.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В последние годы при выборе метода хирургического лечения больных с гнойно-некротическим осложнением сахарного диабета, учитываем характер и распространенность воспалительного процесса мягких тканей. Возбудителями гнойно-некротической флегмоны мягких тканей, особенно осложненных некротизирующими фасциитами могут быть различные микроорганизмы: стрептококки, стафилококки, энтерококки, кишечные палочки и другие облигатные анаэробы. При поражении мягких тканей инфекциями протекает разнообразными полиморфного характера, потому что возбудители гнойного процесса имеют своеобразные особенности. Около 39-45% случаев сепсиса вызывает стафилококки (*stafilococcus albus*, *st.citreus*, *st.aureus*). Стафилококки вырабатывают гемолизин, лейкотоксин, дерматонекротоксин, энтеротоксин. Помимо этого, стафилококки способствуют ущемлению другими микроорганизмами выработки ферментов коагуляции, лейкотоксинов и гиалуронидазы. Токсины стафилококков влияют на окислительно – восстановительные процессы организма. Данное положение перед хирургами создает определенные трудности, так как необходимо точно определить виды возбудителей, точный диагноз и адекватных методов лечения. Поэтому при сепсисе воспалительно-некротических осложнений мягких тканей, предоперационной подготовке необходимо оперативные лечения. В качестве монотерапии мы применяли амоксициллин клавулант как антианаэробной функции. Помимо этого, цефалоспорины IV поколения совместно с метронидазолом или карбопинеми. В качестве иммунозаместительной терапии мы применяли пентоглобин. Стандартная доза 3-5 мл/кг/сутки, вводится течение 3 суток. При местном лечении применяли мазь левомикол, лорабен и ферменты трипсин, химотрипсин. Местные клинические признаки некротических фасциитов имеют свои особенности, на коже специфические местные признаки визуально не определялись. Особенностью течения некротических фасциитов развивается гнилостно- некротических процесс в фасции и переходит в подлежащим мышцам (мионекрозы). Мы наблюдали группу больных которые поступили в стационар поздно их состояния были тяжелыми и выявлены клинические признаки сепсиса.

В наших наблюдениях выяснилось, что больных с острыми парапроктитами, осложненными фасциитами промежности, большими флегмонами передней брюшной стенки, гнойно-некротическими флегмонами пальцев и стоп обращались в стационар поздно. Именно в этой группе больных часто развивалось сепсис. УЗИ является высоко информативным методом диагностики по локализации гнойного процесса мягкой ткани, его размеры глубины поражения.

В лечении некротических фасциитов необходимо своевременного раннего радикального оперативного вмешательства: полноценный хирургический разрез, санация раны, адекватное дренирование. Все наши больные своевременно подвергались оперативному лечению, то есть широкими разрезами были вскрыты флегмоны и абсцессы ягодицы, бедра, голени с удалением некротических тканей.

В отдельных случаях из-за тяжести состояния больных сделать полную некрэктомию невозможно. Поэтому в после операционном периоде произведена этапная некрэктомия. Раны обрабатывались раствором перекиси водорода, проводили тщательную, по мере возможности некрэктомию и дренирование раны. Если в послеоперационном периоде

развивается повышение температуры, тахикардия, боли в области послеоперационной раны, особого улучшения общего состояния больных не наблюдается — это является показанием к повторной ревизии раны для поиска источника. При контрольном УЗИ в глубине мягких тканей вокруг раны были обнаружены жидкостное образование. В отдельных случаях когда выше приведенные исследования не удастся возможным мы применяли пункционные методы обследования вокруг ран. При обнаружении наличия жидкости мягких тканях проводились расширение раны.

ВЫВОД

Своевременного, комплексного местного и хирургического лечения гнойно-септических осложнений с этапной некрэктомией является наиболее оптимальным способом лечения при сахарном диабете.

Литературы

1. Алиев С.А., Алиев Э.С. Некротизирующий фасциит: узловые аспекты проблемы в свете современных представлений. Вестник хирургии, том 174: 6, 2015: 106-110 стр.
2. Бархатова.Н.А. Детоксикационная и противовоспалительная терапия генерализованных форм инфекции мягкий тканей. Хирургия 2009; 5:27-30.
3. Гринёв М.В. Корольков А.Ю и др. Некротизирующий фасциит СПб. Гиппократ, 2008, 136 стр.
4. Гостищев В.К., Липатов К.В., Фархат Ф.А. Стрептококковая инфекция мягких тканей: особенности клиники, диагностики, лечения. Альманах клинической медицины. 2006; XI: 17-21.
5. Гостищев В.К. Инфекции в хирургии: руководство для врачей. М.: ГЕОТАР-Медиа; 2007;768
6. Ерюхин И.А. Хирургические инфекции. Руководство. СПб.: Питер: 2003;864.
7. Колесов А.П., Столбовой А.В., Кочеровец В.И. Анаэробные инфекции в хирургии. Л. 1989; 160.
8. Липатов К.В., Брико Н.И., Глушкова Е.В. Инвазивная стрептококковая инфекция(группы А) мягких тканей в хирургическом стационаре Москвы. Вестник РАМН.2013;6:15-20.
9. Сажин В.П., Бодрова Н.Г., Климов Д.Е.и др. Антибиотикотерапия при гнойных хирургических заболеваниях органов брюшной полости и мягких тканей.
10. Светухин А.М., Земляной А.Б., Истратов В.Г. и др. Клиническое значение ранней диагностики анаэробной неклостридиальной инфекции. Хирургия. 2005;8:41-44.
11. С.А. Абдуллаев, С.Т. Хужабаев, М.М. Дусияров, И.М. Рустамов. Тактика хирургического лечения гнойно-некротических осложнений мягких тканей у больных сахарным диабетом и диабетической стопы //Research Focus. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 399-404.
12. Шербеков, У. А., Рустамов, М. И., Шеркулов, К. У., Байсариев, Ш. У. диагностика и хирургическое лечение острых гнойных проктологических заболеваний //Молодежь и медицинская наука в XXI веке. – 2017. – С. 389-390.

ДИАГНОСТИКА И ЛЕЧЕНИЕ ГЕМАТОГЕННОГО ОСТЕОМИЕЛИТА

Бердиярова Шохид Шукруллаевна

Ассистент Самаркандский Государственный Медицинский Университет

Даминов Феруз Асадуллаевич

доцент Самаркандский Государственный Медицинский Университет

Дўстмуродова Дилдора Хушмуродовна

Клинических ординатор Самаркандский Государственный Медицинский
Университет

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8002093>

Аннотация: Воспалительные заболевания скелета - одни из самых тяжелых и распространенных заболеваний опорно-двигательного аппарата у детей и подростков, включающие большую группу деструктивных поражений костей различной этиологии, объединяемых общим термином "остеомиелит". При этом клиническая, лабораторная и рентгенологическая картина как инфекционных (специфических гранулематозных и неспецифических гнойных), так и неинфекционных ("небактериальных, абактериальных") остеомиелитов может иметь схожую картину, что приводит к неизбежным ошибкам диагностики и, соответственно, выбору ошибочных методов лечения.

Ключевые слова: Остеомиелит, дети, бактериальный, патогенез, иммун

DIAGNOSIS AND TREATMENT OF HEMATOGENOUS OSTEOMYELITIS

Abstract: Inflammatory diseases of the skeleton are one of the most severe and common diseases of the musculoskeletal system in children and adolescents, including a large group of destructive bone lesions of various etiologies, united by the general term "osteomyelitis". At the same time, the clinical, laboratory and radiological picture of both infectious (specific granulomatous and nonspecific purulent) and non-infectious ("non-bacterial, abacterial") osteomyelitis can have a similar picture, which leads to inevitable diagnostic errors and, accordingly, the choice of erroneous methods of treatment.

Keywords: Osteomyelitis, children, bacterial, pathogenesis, immune

ВВЕДЕНИЕ

Среди всех остеомиелитов наибольший интерес и сложность вызывает так называемый "небактериальный остеомиелит" (НБО). НБО - относительно редкое, малоизученное заболевание скелета, встречающееся преимущественно у детей и подростков, характеризующееся как рецидивирующим течением, так и возможностью спонтанной ремиссии [Jansson A. et al, 2007, Gika

s P.D. et al, 2009, Stern S., Ferguson P, 2013]. НБО относится к аутовоспалительным заболеваниям костей, в основе патогенеза которых лежит дисбаланс между провоспалительными и противовоспалительными цитокинами, а именно - снижение продукции моноцитами интерлейкина-10 и повышение фактора некроза опухолей -α (ФНО-α) [Hofmann SR, 2011; Hofmann SR, 2012]. Известно, что НБО может быть ассоциирован с другими иммуноопосредованными заболеваниями, такими как, ювенильный ревматоидный артрит, воспалительные заболевания кишечника, увеит, псориаз, артериит Такаясу, синдром SAPHO, синдром Маджида, DIRA-синдром. Частные аспекты этой патологии ранее обсуждались и в отечественной литературе в рамках ортопедической диагностики [Бережных А.н., 1998, Очкуренко А.А., 1999], однако эти исследования, базировавшиеся на

соответствующем времени понимания ее патогенеза, не касались вопросов применения противоревматической и иммуномодулирующей терапии.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Недостаточная осведомленность врачей о клинко-лучевых особенностях данной патологии, отсутствие алгоритмов дифференциации НБО и других локальных очаговых деструктивных заболеваний скелета приводит к их поздней диагностике, необоснованному назначению антибактериальной терапии (нередко достаточно длительной и агрессивной) и проведению неадекватных по объему хирургических вмешательств, отсроченному назначению патогенетической терапии [Barrani M., 2015, Микулич, 2012]. Однако, при установленном диагнозе НБО терапия не во всех случаях должна быть однотипной: при разных вариантах заболевания эффективными могут быть разные схемы лечения [Girschick H. J., 2007]. Стандартизация методов диагностики НБО, алгоритмов выбора лечебных схем требует создания четкой системы организации этапной медицинской помощи таким пациентам, что и явилось основанием для выполнения данного исследования.

Несмотря на постоянное совершенствование методов диагностики и лечения, хронический остеомиелит остается одним из самых распространенных и тяжелых заболеваний опорно-двигательного аппарата человека (Борисов И.В., 2007; Бабовников А.В. с соавт., 2009; Е.А. Буллыгина Е.А., 2010; Ключин Н.М., 2015; Perron A.D. et al., 2003; Lazzarini L. et al., 2004; Betlejewski S.J., 2007; Calhoun H. et al., 2009). Длительно существующий хронический гнойно-некротический процесс, сопровождающийся чередованием обострений и ремиссии, нарушение опороспособности и функции конечности приводят к патологическим изменениям практически во всех анатомических и структурных образованиях сегмента и конечности в целом (Гостищев В.К., Малышев Е.С. и соавт., 2001; Кармазановский Г.Г., 2013; Ключин Н.М., 2015; Girschick H. J. et al., 2007). Практический опыт показывает, что при проведении хирургического вмешательства на остеомиелитическом очаге нередко сложно определить четкую границу между пораженной и здоровой костью (Ключин Н.М., с соавт., 2011; Ключин Н. М. с соавт., 2015). Необходимое соблюдение одного из ключевых принципов гнойной остеологии: радикальность в отношении некротической ткани и сберегательное в отношении к непораженной костной ткани, в настоящее время должно быть обеспечено не только опытом хирурга, но и с обязательным использованием современных технологий визуализации жизнеспособности тканей (Завадовская В.Д. с соавт., 2004; Gotthardt R.F., 2010; Wang G.L. et al., 2010; Hiasa K. et al., 2011; Capozza M. et al., 2013). Длительное течение заболевания, многочисленные хирургические вмешательства, ограничение функциональной нагрузки на конечность, приводят к многочисленным изменениям не только в зоне воспалительного очага, но и в окружающих тканях. В связи с этим возникает необходимость оценки качества кости, тех областей сегмента конечности, которые будут участвовать в избранной методике лечения (Гостищев В.К. с соавт., 2009, 2010; Boskey A. L. et al., 2011). Термин "качество кости" используется в литературе более 15 лет, однако, его значение четко не сформулировано (Wallach S., et al., 1992; Watts N.B., 2002; Tommasini S.M. et al., 2005; Compston J., 2006; Guo X.E., 2008). Что касается ортопедии и, в частности, хронического остеомиелита, то изучение многих параметров кости (ее плотности, архитектоники, анатомических особенностей, оценка качества) современными методами диагностики подробно не проводилось (Вовк Е.А., 2010; Ikpeme I.A., et al., 2010; Van der Bruggen W. et al., 2010; Palestro C.J. et al., 2012).

Остеомиелит представляет собой один из наиболее сложных вариантов воспалительного процесса, о чем свидетельствуют трудности диагностики, лечения, относительно большое число осложнений и сложности реабилитации.

Отсутствие специфических методов выявления гематогенной природы остеомиелита в ранние сроки, является причиной диагностических и лечебно-тактических ошибок превышающих 50%. Посттравматический остеомиелит легко распознается, но также трудно поддается лечению.

Частота возникновения острого гематогенного остеомиелита, который является преимущественно патологией детского организма, по данным многих авторов составляет 6-10% от числа больных с гнойными заболеваниями. В последние годы этот процент значительно уменьшился до 2-3 %. Однако изменилась возрастная структура заболеваемости и сдвинулась в новорожденный возраст и внутриутробный период. Переход заболевания в хроническую стадию до сих пор остается высоким и колеблется от 10 до 40%.

Вопросы профилактики осложнений и лечения последствий гематогенного остеомиелита вызывают дискуссию среди ученых и клиницистов. Неудачи и осложнения при лечении последствий ГО имеет место у 12-31%, а по отдельным видам - у 54,5% лечившихся детей. Большинство таких случаев требуют повторных хирургических вмешательств со значительным риском для жизни, и зачастую с неблагоприятным функциональным прогнозом пораженного сегмента.

Не до конца раскрыты и изучены механизмы таких осложнений как, хронизация, генерализация инфекции и процессов обширного остеонекроза.

Одним из основных патогенетических факторов при ГО является эндотоксикоз. Вероятно, решение проблемы инфекционно-воспалительного токсикоза связано с дальнейшим развитием концепции эндотоксикоза, изучением его более глубоких и тонких механизмов. Современный комплекс интенсивной терапии при остеомиелите (ДПА, иммунотерапия Т-активинном, ГБО, антиоксидантное лечение, местное воздействие ЛТ при помощи ГНЛ) эффективен, оказывает положительное воздействие и стабилизирует общее состояние больного.

Однако основным в лечении остается хирургическая санация очага. При хирургическом лечении остеомиелита возникает проблема контроля и управления над процессом воспаления, протекающим в зоне оперативного вмешательства, это усложняет лечение и отягощает течение и прогноз заболевания.

Операция остеоперфорации в острой стадии тяжелого течения заболевания гематогенной природы и фистулсеквестрнекрэктомия в хронической фазе, недостаточно эффективна. Требуется повторных травматичных операций. Это способствует увеличению частоты перехода остеомиелита в хроническую стадию или генерализации остеомиелитического процесса с развитием сепсиса. Формирование хронического, длительно существующего гнойного очага, трудно поддается лечению. Важным моментом в комплексе лечебных мероприятий, является их патогенетическое обоснование. Радикальное удаление очага у детей не приемлемо. Это свидетельствуют об актуальности проблемы остеомиелита у детей и побуждают исследователей к изучению вопросов, имеющих наибольшее практическое значение.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Таким образом, в изучении этиологии и патогенеза, а также лечении остеомиелита, его рецидивов и осложнений существует много нерешенных проблем, углубленная

разработка которых может способствовать улучшению результатов комплексного лечения исследуемого заболевания и решению проблемы в целом. Вышеизложенные обстоятельства, подтверждают необходимость дальнейшего изучения патогенеза ГО, без учета которых лечение становится менее результативным. ЦЕЛЬ РАБОТЫ: Улучшить результаты лечения остеомиелита и его осложнений у детей, путем разработки нового хирургического способа лечения заболевания, на основе нового концептуального подхода и патогенетического воздействия на воспалительный процесс.

Гематогенный остеомиелит - воспалительное заболевание, начинающееся в костном мозге, в подавляющем большинстве случаев возникает у детей и носит название острого гематогенного остеомиелита (ОГО). В случае перехода процесса в хронический (ХРГО), он сопровождает больного всю его жизнь, периодически [гапоминая о себе рецидивами заболевания. В силу этой особенности данной патологией занимаются врачи различных специальностей- хирурга, детские хирурги, травматологи - ортопеды, педиатры, врачи амбулаторно-поликлинической сети. Из исторической справки о развитии взглядов на патогенез ОГО ясно, что его печение основывалось на позициях, которые занимали авторы той или Iгаой теории патогенеза и их последователи. Использование консервативного и различных хирургических способов санации пораженной кости отражало соответствующие представления о причинах остеонекроза (Штин В.П. 1987; Ломаченко И.Н., Плешков В.Г. 1973; Мазурова В.К., 1974; . Bartkowski S.B. at al 1994). Тем не менее, основной принципной хирургии: *ubi russ, ubi evacuata* - оставался непреложным при лечении ОГО. Изменялся лишь качественный и количественный подход к проблеме. Основной упор при лечении ОГО всегда делался на антибиотикотерапию (Гринев М.В., 1977; Бисмильдин Х.Б., с соавтр., 1993; Верпигора И.П., с соавтр., 1999; Christiansen P., at al, 1999; Song KM, Sloboda, 2001; Carek at al, 2001;

В хирургической патологии детского возраста острый гематогенный остеомиелит продолжает оставаться распространенным и тяжелым гнойно-септическим заболеванием (Черненко Л. Ю., Цап Н.А., 2012; Барская М.А. и др., 2015; Румянцева Г.Н. и др., 2017). Актуальность проблемы связана с диагностическими трудностями распознавания заболевания из-за полиморфизма клинической картины на ранних стадиях ОГО, его распространенностью в детском возрасте, которая в развитых странах колеблется 1 до 13 на 100 000 населения (Паршиков В.В., Железнов А.С., 2008; Черненко Л. Ю., Цап Н.А., 2012; Alexios D. Iliadis, Ramachandran M., 2017).

Среди всей гнойной патологии острый гематогенный остеомиелит составляет 6–12,2 % (Гаркавенко Ю.Е., Поздеев А.П., 2013). По данным отечественной и зарубежной литературы, в 77–86,2% случаев отмечается поздняя госпитализация больных, связанная с диагностическими ошибками (25,1–58,3% случаев) и поздним обращением пациентов (Гильмутдинов М.Р. и др., 2010; Гаркавенко Ю.Е., Поздеев А.П., 2013; Fitous F. Et al, 2007).

Однако вопросам диагностических ошибок, поздней госпитализации в литературных источниках уделяется недостаточно внимания, поэтому важной остается задача обратить внимание педиатров, хирургов общего профиля, травматологов и других врачей смежных специальностей, к которым первично обращаются пациенты, на вопросы ранней диагностики ОГО и своевременного направления больных в специализированный стационар. Оснащение больниц высокотехнологичным оборудованием (УЗИ, МРТ, КТ) позволяет распознавать заболевание в более ранние сроки. Однако нет четкости в

показаниях к выбору методов, их последовательности и сроках применения в зависимости от фазы воспалительного процесса (Стрелков Н.С., Разин М.П., 2018).

Своевременность и адекватность начатого антибактериального и хирургического лечения первичного очага обеспечивает более благоприятное течение гнойного процесса, улучшает его исход и снижает частоту хронизации заболевания (Ерюхин И.А. и др., 2006; Барская М.А. и др., 2015; Howard-Jones AR, Isaacs D., 2013; Alexios D. Iliadis, Ramachandran M., 2017). Кроме того, в комплексном лечении этого тяжелого гнойно-септического процесса необходимо учитывать коморбидные состояния пациента, которые характеризуются уровнем регуляторных систем, наличием стигм дисплазии соединительной ткани, трофическим статусом и др. Результаты данных исследований должны включаться в качестве критериев, определяющих сроки и объем лечебно-профилактических мероприятий при диспансеризации больных, перенесших ОГО.

ВЫВОДЫ

До последнего времени только данные рентгенографического исследования, лабораторной диагностики используются в качестве объективных тестов. Дискутабельность многих положений тяжелого гнойно-септического процесса послужила основанием для выбора цели, задач исследования по разработке более эффективного комплекса лечебно-диагностических мероприятий и научно-обоснованных принципов реабилитации.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Шевцов В.И., Макушин В.Д., Куфтырев Л.М. Классификация ложных суставов и дефектов длинных трубчатых костей с позиции чрескостного остеосинтеза//Журн. Травмат. и ортопед.России.- N2, 1994.-С.30-38.
2. Шевцов В.И., Попков А.В. Оперативное удлинение нижних конечностей.- М.: Медицина, 1998. - 190 с.
3. Шевцов В.И., Попова Л.А. Основные перспективные направления в развитии и совершенствовании метода Илизарова в клинической практике//Журн. Травмат. и ортопед. России.- 1994. - N2. - С. 18-21.
4. Yeargan SA 3rd, Nakasone CK, Shaieb MD et al. Treatment of chronic osteomyelitis in children resistant to previous therapy. // J Pediatr Orthop. - 2004. - Vol.24. - №1. - P.109-122.
5. Yoon KS, Fitzgerald RH Jr, Sud S et al. Experimental acute hematogenous osteomyelitis in mice. II. Influence of Staphylococcus aureus infection on T-cell immunity. // J Orthop Res. - 1999. - Vol.17.- №3. - P. 382-391.
6. Yoshii T, Magara S, Miyai D et al. Local levels of interleukin-1beta, -4, -6 and tumor necrosis factor alpha in an experimental model of murine osteomyelitis due to staphylococcus aureus. // Cytokine. - 2002. - Vol.21. №19(2).-P. 59-65.
7. Душанова Г. А. и др. Анализ взаимосвязей параметров иммунного гомеостаза с состоянием системы ПОЛ-АОС //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 2-2. – С. 63-68.
8. Даминов Ф. А. и др. Диагностика и лечение интраабдоминальной гипертензии при ожоговом шоке //Журнал Неотложная хирургия им. ИИ Джанелидзе. – 2021. – №. S1. – С. 19-20.
9. Даминов Ф. А. и др. Хирургическая тактика лечения диффузно-токсического зоба //Академический журнал Западной Сибири. – 2013. – Т. 9. – №. 1. – С. 21-21.

10. Даминов Ф. А. и др. Хирургическая тактика лечения диффузно-токсического зоба //Академический журнал Западной Сибири. – 2013. – Т. 9. – №. 1. – С. 21-21.
11. З. Э. и др. АТИПИК МИКРОФЛОРА ЭТИОЛОГИЯЛИ Ў ТКИР ОБСТРУКТИВ БРОНХИТЛАРИНИНГ Ў ЗИГА ХОС КЛИНИК КЕЧИШИ //Research Focus. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 23-32.
12. Юсупова Н. А., Бердиярова Ш. Ш., Юлаева И. А. Гематологические характеристики факторов риска и оценка прогноза при COVID-19 //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 5-2 (108). – С. 25-29.
13. Юсупова Н. А., Бердиярова Ш. Ш., Юлаева И. А. Ретроспективный анализ состава микрофлоры сигмовидной неовагины //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 3-2 (106). – С. 107-109.
14. Abdikadirova N. Y. et al. Clinical and laboratory parameters in children with urolithiasis and the Quality of laboratory tests at the stage of stationary treatment //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 7002-7012.
15. DR Khudoyarova, BF Ibragimov, NS Ibragimova, ZA Kobilova Fertility recovery from polycystic ovarian syndrome // International journal of pharmaceutical research (+ Scopus) ISSN, 0975-2366, 0
16. IN Sabirovna, IB Fikriyevich, BS Shukurullayevna, YI Andreyevna Clinical picture of hypoxic-ischemic encephalopathy in newborn with different gestation date // Thematics Journal of Microbiology 6 (1), 2022
17. Kudratova Z. E. et al. Chlamydial Infections (Intracellular Infection) in the Development of Bronchitis //TJE-Tematics journal of Education ISSN. – 2021. – С. 2249-9822.
18. Nabieva F.S., Rayimova F.S., Abdusamatov B.A. Artificial intelligence in medicine //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 23-27.

ХИРУРГИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРИ ПРОРЫВЕ ЭХИНОКОККОВЫХ КИСТ ЛЕГКИХ

Муртазаев З.И., Байсариев Ш.У.

Самаркандский государственный медицинский университет.

г. Самарканд, Узбекистан.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7994102>

Аннотация: Проанализированы данные хирургического лечения 182 больных эхинококкозом легких. Мужчин – 77 (42,30%), женщин – 105 (57,70%). В легких осложненное течение эхинококкоза наблюдалось у 56 (30,76%) больных. Из них у 34 (60,71%) - прорыв кисты в бронх, у 15 (26,79%) - нагноение кисты и у 7 (12,50%) – прорыв кисты в плевральную полость. Дренирование кист под контролем торакоскопии или рентгеноскопии применено у 12 больных, в 7(58,33%) случаях произведено дренирование полостей под контролем торакоскопа, в 5(41,67%) случаях – под рентгенологическим контролем. Оперативные вмешательства при прорыве кисты в бронх или плевральную полость выполнены через миниторакотомный доступ. Всем больным спустя месяц после оперативного лечения, была назначена химиотерапия альбендазолом в дозе 12 мг/кг в сутки в течении 30 дней.

Ключевые слова: эхинококкоз легких, торакоскопическая эхинококкэктомия, миниторакотомная эхинококкэктомия, химиотерапия

SURGICAL TACTICS IN THE LEVERAGE OF ECHINOCOCCAL CYSTS OF LUNG

Abstract: The data of surgical treatment of 182 patients with pulmonary echinococcosis were analyzed. Men - 77 (42.30%), women - 105 (57.70%). In the lungs, a complicated course of echinococcosis was observed in 56 (30.76%) patients. Of these, 34 (60.71%) had cyst rupture into the bronchus, 15 (26.79%) had cyst suppuration, and 7 (12.50%) had cyst rupture into the pleural cavity. Drainage of cysts under the control of thoracoscopy or fluoroscopy was used in 12 patients, in 7 (58.33%) cases drainage of cavities was performed under the control of a thoracoscope, in 5 (41.67%) cases - under X-ray control. Surgical interventions in case of cyst rupture into the bronchus or pleural cavity were performed through mini-thoracotomy access. All patients a month after surgical treatment were prescribed chemotherapy with albendazole at a dose of 12 mg/kg per day for 30 days.

Keywords: pulmonary echinococcosis, thoracoscopic echinococcectomy, minithoracotomy echinococcectomy, chemotherapy

ВВЕДЕНИЕ

Лечение эхинококковой болезни далеки от своего окончательного решения и сохраняют свою актуальность до настоящего времени. Лёгочная локализация по частоте занимает второе место (10 - 25%) после печени. Двусторонний эхинококкоз легких составляет от 4% до 26,7% всех случаев эхинококкоза легких [1, 4].

По природе кисты развиваются очень медленно, что является причиной ее позднего проявления. Значимость этой проблемы обусловлена тем что, более чем в трети случаев заболевание приобретает осложненное течение. Разрыв кисты, вторичная инфекция, нагноение и гидропневмоторакс являются частыми осложнениями эхинококкоза легких и в общей структуре встречаются в 22,2-47,8%, что иногда может быть опасным для жизни.

Причиной возникновения грозных осложнений является отсутствие специфических признаков, поздняя обращаемость пациентов [2,6,9,10]. Несмотря на внедрение современных методов исследования, ошибки диагностики при осложнённом эхинококкозе лёгких достигают 22,3-40% [1, 3, 8], а послеоперационные осложнения встречаются почти в 47,5% случаев [5,7].

В последние десятилетия были предприняты огромные усилия по лечению эхинококкоза с помощью различных средств. Тем не менее, операция остается основным методом лечения.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДЫ

Мы проанализировали данные хирургического лечения 182 больных эхинококкозом легких (126 больных с неосложненным и 56 – с осложненным эхинококкозом легких), проведенных в нашей клинике в период с 2005 по 2023 года. Возраст больных варьировал от 5 до 83 лет. Мужчин – 77 (42,30%), женщин – 105 (57,70%). В легких осложненное течение эхинококкоза наблюдалось у 56 (30,76%) больных. Из них у 34 (60,71%) - прорыв кисты в бронх, у 15 (26,79%) - нагноение кисты и у 7 (12,50%) – прорыв кисты в плевральную полость.

Помимо клинического обследования, основным методом диагностики были рентген грудной клетки и компьютерная томография. С атипичными клиническими и рентгенологическими признаками для постановки диагноза у пациентов применена фибробронхоскопия (обнаружение эндобронхиальной беловато-желтой или белой студенистой оболочки). С помощью компьютерной томографии (КТ) грудной клетки в легких наблюдались овальные или сферические помутнения. Для выявления кист печени были выполнены КТ и УЗИ брюшной полости.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ

При вскрывшихся в бронх эхинококковых кистах с явными клиническо-рентгенологическими признаками нагноении производили трансторакальное дренирование кист под контролем торакоскопии или рентгеноскопии. Данный способ дренирования применен у 12 больных, в 7 (58,33%) случаях произведено дренирование полостей под контролем торакоскопа, в 5 (41,67%) случаях – под рентгенологическим контролем. С правосторонней одиночной кистой у 8 (66,67%) больных, левосторонней - у 4 (33,33%) больных.

Методика производилась таким образом: производили торакоцентез в 3 или 7 межреберье по передней и задней аксиллярной линии, вводили торакоскоп и определяли точную локализацию кисты. После чего производили торакоцентез над кистой и специальным «троакар-экстрактором» проникали в кисту, отсасывали и извлекали хитиновую оболочку, промывали полость хлоргексидином, фурациллином. Остаточную полость ревизировали эндоскопом с последующим оставлением дренажной трубки в полости. В следующие 2-3 дня полость промывали антисептиками и подсоединяли дренажную трубку к аппарату ОП-1 (активное дренирование). После очищения полости от гнояного отделяемого оставляли на пассивный дренаж. Обычно на 10-15 сутки полость сплющивалась или уменьшалась в объеме. Дренажную трубку убирали на 12-15 сутки в зависимости от состояния остаточной полости.

Из 12 случаев у одного больного отмечено осложнение, что проявлялось ограниченной эмпиемой плевры. После консервативных мероприятий с дренированием

гнойника процесс разрешился. В двух случаях полость кисты не облитерировалась, осталась сухая остаточная полость. В данном случае диаметр кисты превышал 12 см.

С прорывом кисты в бронх, без явных признаков нагноения, оперировано 22 больных. У 10 (45,45%) больных кисты локализовались в правом, у 7 (31,82%) - в левом легком и в 5 (22,73%) случаях отмечено двухстороннее расположение кист. У 2 больных диагностировано по 3 кисты в одном легком и у 1 – по 2 кисты.

Всем больным произведены оперативные вмешательства, которые выполнены через миниторакотомный доступ. В данной категории из-за возможных осложнений минидоступ производился без предварительной торакоскопии. После полипозиционной рентгеноскопии, в соответствии с нашей методикой, в 3 случаях доступ произведен по IV, в 7 - по V, в 8 - по VI и у 4 больных по VII межреберью. В 2 случаях из минидоступа удалось убрать по 3 кисты из одной доли, а у 4 больных удалены по 2 кисты из двух долей. В 5 случаях локализация кист было двухсторонним. У 4 больных первым этапом произведены операции на стороне осложненной кисты. У одной больной произведена одномоментная операция через минидоступы. У этой больной была большая вероятность прорыва кисты противоположного легкого во время операции или ближайший послеоперационный период.

Приводим наблюдение:

Больная М., 15 л., переведена в нашу клинику из реанимационного отделения Центра Скорой помощи в тяжелом состоянии. Из анамнеза: два дня тому назад с приступом кашля выделилась большое количество солоноватой жидкости. После чего с признаками дыхательной недостаточности больная госпитализирована в реанимационное отделение. Объективно: состояние тяжелое, высыпания по всему телу, дыхание 28 раз в 1 мин. Аускультативно: слева на фоне амфорического дыхания выслушиваются множественные хрипы, справа резко ослабленное дыхание. Перкуторно: справа от III межреберья определяется притупление. Рентгенологически: в левом легочном поле, на проекции нижней доли определяется большое полостное образование с уровнем жидкости размерами 12 x 12 см. Справа определяется гомогенное образование с четкими контурами овальной формы размерами 14 x 10 см. После предоперационной подготовки с диагнозом: Двухсторонний эхинококкоз легких. Прорыв эхинококковой кисты в бронх слева. Дыхательная недостаточность II степени.

Операция: Видеоторакоскопическая эхинококкэктомия из левого легкого. Выполнена боковая миниторакотомия по *lin.axillaris media* в 6 межреберье. Кистотомия с удалением хитина. Бронхиальные свищи ушиты. Полость ликвидирована капитонажем по Вахидову. Плевральная полость дренирована двумя дренажами. Больная перевернута на другой бок и произведена миниторакотомия по 5 межреберью. Выявлена крупная киста, пункция кисты, откачено около 700 мл жидкости. В полость кисты введен глицерин и откачен. Кистотомия и удалена хитиновая оболочка. Ушит один бронхиальный свищ. Остаточная полость обработан по Вишневному. Плевральная полость дренирована. Послеоперационный период протекал гладко. Больной активизирован на 1 сутки после операции. Во время контрольной рентгеноскопии грудной клетки выявлен участок инфильтрации легочной ткани в нижней доле левого легкого, слева в остаточной полости незначительное количество жидкости. В тот же день удалены верхние дренажи, нижние на 3 сутки. Рана зажила первичным натяжением. Больная получила антибиотикотерапию в

течение 3 дней, а также ненаркотические анальгетики. Выписана в удовлетворительном состоянии.

Прорыв кисты в плевральную полость считается одним из тяжелых осложнений эхинококкоза. Для профилактики пиопневмоторакса больные своевременно должны быть подвергнуты операции.

У наших больных в 7 случаях при рентгенологическом исследовании выявлен гидропневмоторакс. У всех больных выполнили операцию через миниторакотомный доступ после предварительной торакоскопии, где выявили прорыв эхинококковой кисты в плевральную полость.

При прорыве эхинококковых кист в плевральную полость во всех 7 случаях произведена санация плевральной полости озонированным физиологическим раствором, удаление хитиновой оболочки и капитонаж остаточной полости.

В большинстве случаев – у 54 (96,43%) произведены органосохраняющие операции с пластикой остаточной полости в различных модификациях. Показанием к лобэктомии у 2 (3,57%) пациентов явились случаи осложненного эхинококкоза, при которых кисты занимали всю долю легкого и привели к ее пневмоциррозу.

Всем больным в послеоперационном периоде, через месяц назначали химиотерапию альбендазолом в дозе 12 мг/кг в сутки в течении 30 дней.

Одним из необычных осложнений эхинококкоза легких является разрыв, который может произойти спонтанно, когда размер достигает 7–10 см в диаметре, вторично вследствие инфекционного процесса, травмы грудной клетки, кашля. Разрыв кисты может вызвать разлив содержимого в плевральную полость, которая проявляется как пневмоторакс или гидропневмоторакс. При осложненных кистах оперативное вмешательство начинали с выполнения миниторакотомии, ориентиры для выполнения которой заранее намечали согласно данным рентгенологического обследования. При этом решающее значение имело локализация кист: когда эхинококковая киста локализовалась в верхней доле минидоступ производили по 4 – 5 межреберью, и в зависимости от сегментарной локализации разрез перемещался к передней или задней подмышечной линии. Когда киста локализуется в нижней доле разрез проводился по 6 – 7 межреберью. Под визуальным контролем в III межреберье по передней подмышечной линии или в VII–VIII межреберье по задней подмышечной линии вводили 10 мм троакар для оптики.

ВЫВОДЫ

Таким образом, при прорыве эхинококковых кист в бронхи и плевральную полость проведение эхинококкэктомии через малоинвазивные доступы было возможным более чем у 2/3 пациентов и позволило сократить число послеоперационных осложнений.

Литературы

1. Шевченко Ю. Л., Назыров Ф. Г. Хирургия эхинококкоза. М. : Династия, 2016. 288 с.
2. Черноусов А. Ф., Мусаев Г. Х., Абаршавина М. В. Современные методы хирургического лечения сочетанного эхинококкоза лёгких и печени // Хирургия. 2012. № 7. С. 12–17.
3. Эшмуратов Т.Ш., Сундетов М.М., Ширтаев Б.К. Усовершенствование лечебной тактики сочетанного эхинококкоза правого лёгкого и печени. Вестник хирургии Казахстана. 2015; 2: 35-38.

4. Dakak M, Caylak H, Kavakli K, et al. Parenchyma-saving surgical treatment of giant pulmonary hydatid cysts. Thorac Cardiovasc Surg 2009;57:165-8. 10.1055/s-2008-1039210
5. Kavukcu S, Kilic D, Tokat AO, Kutlay H, Cangir AK, Enon S, Okten I, Ozdemir N, Gungor A, Akal M, Akay H.J Invest Surg. [Parenchyma-preserving surgery in the management of pulmonary hydatid cysts.](#) 2006 Jan-Feb; 19(1):61-8. doi: 10.1080/08941930500444586.
6. Karimi M, Rostami A, Spotin A, Rouhani S.J Parasit Dis. [Ruptured pulmonary hydatid cyst: a case report.](#) 2017 Sep;41(3):899-902. doi: 10.1007/s12639-017-0880-z
7. Kuzucu A, Soysal O, Ozgel M, et al. Complicated Hydatid Cysts of the Lung : Clinical and therapeutic issues. Ann Thorac Surg 2004;77:1200-4. 10.1016/j.athoracsur.2003.09.046
8. Nabi MS, Waseem T. Pulmonary hydatid disease : What is the optimal surgical strategy ? Int J Surg 2010;8:612-6. 10.1016/j.ijssu.2010.08.002
9. Thapa B, Sapkota R, Sayami P. Surgery For Pulmonary Hydatid Cyst: Our Experience With Thoracoscopy. JSSN 2013;16:79-82.
10. Usluer O, Ceylan KC, Kaya S, et al. Surgical Management of Pulmonary Hydatid Cysts. Tex Heart Inst J 2010;37:429-34.

17.00.00 – San’atshunoslik fanlari

17.00.00 - Arts studies

17.00.00 – Искусствоведение

DMITRIY DMITRIEVICH SHOSTAKOVICH VA UNING 7-SIMFONIYASI

Nargiza Aliyeva

Namangan Davlat Pedagogika instituti 1-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7971266>

Annatatsiya: Maqolada ruskompazitori, pianinochi, pedagog, jamoat arbobi. 20-asr musiqa klassigi. Rossiya xalq artisti, Mehnat qahramoni dmitriy dmitriyevich shostakovichning ijodi va ijodidan lavha keltirilgan

Kalit so'z: Leningrad, peterburg, oratoriya, simfoniya, allegro, sonata turkumi.

DMITRI DMITRIEVICH SHOSTAKOVICH AND HIS 7TH SYMPHONY

Abstract: The article presents a scene from the works of Russian composer, pianist, pedagogue, public figure. Music classic of the 20th century. People's Artist of Russia, Hero of Labor Dmitri Dmitriyevich Shostakovich.

Keyword: Leningrad, Petersburg, oratorio, symphony, allegro, sonata series.

ДМИТРИЙ ДМИТРИЕВИЧ ШОСТАКОВИЧ И ЕГО 7-Я СИМФОНΙΑ

Аннотация: В статье представлена сцена из произведений русского композитора, пианиста, педагога, общественного деятеля, классика музыки XX века, народного артиста России, Героя Труда Дмитрия Дмитриевича Шостаковича.

Ключевые слова: Ленинград, Петербург, оратория, симфония, аллегро, сонатный ряд.

KIRISH

Dmitriy Dmitriyevich Shostakovich – dunyodagi eng taniqli va g'olib bastakorlardan biri bo'lib, u zamonaviy klassik musiqaga sezilmay singib ketgan. Shostakovich 1906 yil 25 sentabr kuni Peterburg shahrida tavallud topgan. Uning otasi injiner – kimyogar bo'lada musiqaga ixlosmand inson bo'lgan, onasi esa pianinochi bo'lib konservatoriyani iqtidorli talabalaridan bo'lgan.

«Men musiqaga mehr qo'ygan oilada o'sganman», deb hikoya qilgan kompozitor. «Mening onam, Sofya Vasilevna, konservatoriyada o'qib, yaxshi pianinochi bo'lgan. Otam Dmitriy Boleslavovich, musiqani juda yaxshi ko'rar va ajoyib ovoz sohibi edi. Oilamiz tanishlari va do'stlari orasida musiqa shnavandalari ko'p bo'lgan. Ular uy sharoitida uyushtirilgan musiqaviy kechalarda ham faol ishtirok etgan».

Dmitriy Dmitriyevich Shostakovichning onasi boshlang'ich sinflar fortepiano o'qituvchisi bo'lgan. Uning rahbarligida bo'lajak kompozitor va ikkita singlisi musiqa savodini o'rgangan. Opasi keyinchalik professional sozandaga aylangan. Bolaligi yirik tarixiy asr voqealariga to'g'ri kelib qolgan: birinchi jahon urushi, va Buyuk Oktyabr sotsialistik inqilobi. 9 yoshidan to 11 yoshgacha uy sharoitida musiqa asarlarni bastalashni o'rganib yuradi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Ma'lum bir muddat davomida xususiy maktablardan birida o'qib, 1919 yilda 13 yoshida Petrograd Konservatoriyasiga fortepiano va kompozitsiya mutaxassisliklari bo'yicha o'qishga kiradi. Kompozitsiya sohasini tanlash, kompozitsiya bilan jiddiy shug'ullanishni Shostakovichga kompozitor Aleksandr Konstantinovich Glazunov maslahat beradi. (Glazunov o'sha davrda Petrograd konservatoriyasining direktori bo'lgan.)Konservatoriyada Shostakovich M.O.Shteynberg (kompozitsiya sinfi) va L.V.Nikolayevda (fortepiano sinfi) bo'yicha o'qigan. 1922-yilda Shostakovich otasi vafot etganda, oiladagi sharoit og'irlashib qoladi. Iqtidorli o'quvchi

(talaba) uchun Glazunov maxsus stipendiya ajratib beradi. Otasining vafotidan so'ng Shostakovich ishga joylashishga majbur bo'ladi. Shunday qilib u Nevskiy shox ko'chasida joylashgan «Pariziana» nomli kinoteatrida musiqiy illyustrator bo'lib ishlay boshlaydi. Ushbu kasb ovozi yo'q kino davrida juda keng tarqalgan edi. Fortepiano chalib, uni chiqmaydigan kinokadrlarga musiqaviy fon berib turardi. Keyinchalik mazkur tajriba kompozitorga kor kelgan. 1923 yilda Shostakovich konservatoriyani fortepiano sinfi bo'yicha, 1925 yilda esa kompozitsiya sinflari bo'yicha tamomlagan. Konservatoriyadagi o'qish chog'ida Shostakovich birtalay asarlar yaratgan. Romanslar, fortepiano uchun pyesalar, simfonik partituralar. Ulardan eng yirigi birinchi simfoniya. 1-simfoniya Shostakovichning diplom ishi bo'lgan. Ma'lumki, simfoniya cholg'u musiqasining eng murakkab janri. 18-19 yoshida simfoniya yozish hammaga ham nasib qilmaydi. Shunday ekan, 1926- yil 12-may kuni simfoniyaning birinchi ijrosi bo'lib o'tgan. Yaqin orada simfoniya Bruno Valter va Otto Klemperer rahbarligida Germaniyada; Ctokovskiy va Toskanini rahbarligida AQSHda ijro etib o'tgan. Konservatoriyani bitirgach kompozitor ikkilanib qoladi: pianist bo'lsammikin yoki kompozitor bo'laymi; boshida ikkala sohani ham uddalagan edi. 20-yillar 2chi yarmida pianist sifatida yakka ijro konsertlar bilan chiqib turadi. Shopen, Chaykovskiy, Prokofyev fortepiano va orkestr uchun konsertlarini ijro etgan. 1927 yili Varshavada Shopen nomidagi Xalqaro tanlovida ishtirok etib fahriy diplom bilan taqdirlangan. Bir ozdan keyin sozanda faoliyatidan voz kechishga qaror qiladi, chunki bu ishi kompozitsiyaga halaqit berayotgan edi. Kompozitorning II simfoniya, Oktyabr inqilobiga 1929 yilida yozilgan III simfoniya esa 1 mayga bag'ishlangan. 1932 yili «Uchrashuv» kino filmi uchun musiqasidan «Utrennya pesnya» (Tong qo'shig'i) sovet ommaviy qo'shiqning eng yorqin namunasiga aylangan. Bu bilan birgalikda Nikolay Vasilevich Gogolning o'z burnini yo'qotib qo'ygan mayor Kovolyov to'g'risida satirik qissasi asosida Shostakovich «Nos» operasi yozgan. (1) 1931-yilda «Bolt» nomli baleti qo'yilgan. Qator kinofilmlar uchun musiqa bastalagan. Shostakovich 1929- yil Klop nomli komediya sahnalashtirilishi munosabati bilan taniqli sovet rejisyori V.E. Meyerxold teatrida Sh.Mayakovskiy bilan uchrashadi. Ushbu teatrdagi Shostakovich musiqaviy qismga rahbarlik qilardi «Klop» komediyasiga yozilgan musiqa V. Mayakovskiyga juda maqul kelgan, lekin V.Mayakovskiyning bevaqt o'limi munosabati bilan shu bilan to'xtab qoladi. Undan tashqari Shostakovich Ishchi yoshlar teatri spektakllar uchun musiqa ham yozgan. 1930-1932 yillari mobaynida Shostakovich Nikolay Leskov asari asosida «Mtsensk uezdining Makbet honimi» nomli operasini yaratadi. Zamonaviy teatrlar sahnasida bu opera ikkinchi tahrirdan o'tib «Katerina Izmayilova» deb nomlab qo'yiladi operaning janri – tragediya satira. 1934-yili yanvar oyida operani Leningraddagi kichik opera teatrida va Moskvadagi V. I. Nemirovich Danchenko nomidagi musiqaviy teatr sahnasida birinchi marta qo'yib, ko'rishgan. Biroz o'tgandan keyin opera adolatsiz tanqidga duch kelib, repertuardan olib tashlanadi. Va 1962 yildan boshlab yana qo'yila boshlaydi. Shu yillar mobaynida D.Shostakovich bir qator cholg'u asarlarni va shu jumladan fortepiano uchun 24 ta prelyudiya turkumini yaratadi. 30-yillar o'rtasida yozilgan 4,5 va 6 simfoniylarda dramatik g'oyalar o'z aksini topgan. 5-simfoniya 1937-yil 21-noyabr kuni Leningrad filarmoniyasining zalida dirijor Yevgeniy Mravinskiy rahbarligida ijro etiladi. 5-simfoniya Betxoven va Chaykovskiy an'alarini davom ettiradi. (2)

TADQIQOT NATIJALARI

Simfoniya tashqari kompozitor kamer asarlar ustida ham ishlaydi. Birinchi torli kvartet; fortepiano, 2ta skripka, alt va violonchel uchun kvintet asarlarini yaratadi. Kvintet asari uchun Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan. 1939-yilda Shostakovich 33 yoshga to'ladi, bu davrga kelib u Leningrad konservatoriyasi professori bo'ldi. Uning sinfida Sviridov, Levitin kabi bo'lajak

kompozitorlar saboq oldilar. 1943- yilda Moskvaga ko'chib kelganda uning sinfida Karayev, Gali'nin kabilar ta'lim oladilar. Shunday qilib Shostakovich maktabi paydo bo'ladi. 1941-yil 22-iyun kuni Buyuk ona vatan urushi boshlanadi. Shostakovich o'zining 7- simfoniyasini yozadi Simfoniya 1941- yili iyul dekabr oylari davomida yaratilgan.(3) 3 ta qism qamalga olingan Leningrad shahrida, final esa Kuybishev shahrida yozib tugatilgan. O'zining jona-jon shahrini evakuatsiya to'g'risida buyruqqa bo'ysunib tark etadi

7- simfoniya avval Kuybishev, keyin Moskvada, so'ng, samolyotda olib keltirilgan partituraning qamaldagi Leningradda ijro etishgan. Undan keyin xorijda. 1942-yil yozida 7-simfoniya Toskanii rahbarligida Nyu Yorkda ijro etilgan.(4)

2 yil o'tgandan so'ng 8-simfoniyasini yaratadi. 8-simfoniya urush to'g'risida fojiaviy poemasidir. Urushdan keyingi yillarda kompozitor jamoat ishlari bilan shug'ullanadi. SSSR kompozitorlar uyushmasida ishlaydi, oldin RSFSRga, keyin esa SSSRning Oliy Kengashiga deputat bo'lib saylanadi. 1949-yilda Shostakovich Tinchlikni himoya qilish Sovet qo'mitasining tarkibiga a'zo bo'ladi. 1954-yilda Umumjahon Tinchlik uyushmasi tomonidan Xalqaro Tinchlik mukofotiga sazovor bo'ladi.(5)

Shu yilning o'zida SSSR xalq artisti unvoniga sazovor bo'ladi. 1956-yil o'zining ellik yilligida Ikkinchi Lenin Ordeni bilan taqdirlangan.(5)1966-yil Sotsialistik Mehnat qahramoni unvoni bilan taqdirlanadi. Yildan yilga kompozitorning shuhrati o'sib boradi. 40-60-yillar asarlari urushdan keyingi 25 yil (asr choragi) mobaynida kompozitor turli xil janrlardagi ko'plab asarlar yaratgan. 1947-1948 yillar ichida David Oistraxga bag'ishlangan skripka va orkestr uchun 1 konsert bilan «Yaxudiy halq shariyatidan » deb nomlangan fortepiano jo'rligidagi soprano, kontralto va tenor uchun vokal turkumi yaratiladi 1949 yilda E.Dolmatovskiy so'zlariga «Pesn o lesax» (O'rmonlar haqida qo'shiq) nomli oratoriyasi yozilgan. 50-yillar boshlarida «24 ta prelyudiya va fuga» va Rus inqilobiy shoirlar she'rlariga «10 ta xor poemalari» yozilgan. Bittasi fortepiano uchun, ikkinchisi ishchi inqilobiy qo'shiqqa tayanadi. Yaratgan asrlarning kontrastligi Shostakovichga juda xos 1974 yilda 10-simfoniyaning va «Vstrecha na Elba» (Elba daryosida uchrashuv) kinofilmini E.Dolmatovskiy so'zlariga oddiy va tez yodlanadigan «Tinchlik qo'shig'ini yozadi». 30-40 yillar kinofilmlari uchun musiqasida inqilobiy rus qo'shiqlarga murojaat qilgan. Bu hususiyati keyinchalik simfonik musiqada ham kuzatiladi. Ayniqsa, 1957-yilda yozilgan 11-simfoniya musiqasida simfoniya birinchi rus inqilobiga bag'ishlangan „1905-yil“ dasturli nomga ega.

4 ta qismi alohida nomga ega, bular:

- 1) „Dvortsovaya ploshad'“ (saroy maydoni).
- 2) „9-yanvar“
- 3) „Vechnaya pamyat“ (mangu xotira)
- 4) „Nabat“ (Bong).

1961-yil 22-sentyabrda bag'ishlab, Shostakovich 12-simfoniyaning yaratadi. Uning nomi: „1917-yil“ V.I.Lenin xotirasiga bag'ishlangan. 13-simfoniya Yevtushenko so'zlariga bas, erkak xori va orkestr uchun yozilgan. 1969-yil yozilgan 14-simfoniya soprano, bas va kamer orkestri uchun mo'ljallangan. Kompozitorning eng falsafiy asarlaridan biri. Ohirgi 15-simfoniya 1971-yilning yoz paytida yaratilgan. „Krokodil“ („Mushtum“ jurnaliga o'xshagan nashr) jurnalidan she'r matnlarni olib, hajviy qo'shiqlar yozgan. Ba'zan uni musiqaviy felyetonchi deb atashardi. Shostakovichning lirik va faylasuf hislatlari kvartetlarda namoyon bo'ladi. Aleksandr Blok so'zlariga yozilgan vokal turkumida ijodining va go'zallikning boqiyiligi madh etiladi.

Dm. Dm. Shostakovich 1975-yilning 9-avgust kuni vafot etgan. 7-simfoniya. C-dur.

Shostakovich 15 ta simfoniya muallifi. Bu janr uning ijodida nihoyatda katta ahamiyatga ega.

MUHOKAMA

Shostakovich – orkestr xatining mohir ustasi. 7-simfoniya eng zo'r asarlardan biri. Simfoniya 1941- yil yozilgan. Uning katta qismi Leningradda yozilgan. Simfoniya pryemyerasi 1942-yil avgust oyida Leningradda bo'lib o'tgan. Qamaldagi shaharda odamlar simfoniya ijro etish uchun mador topishgan. Radiokomitetta 15 kishi qolgan simfoniya ijro etilishi uchun esa kamida 100 ta odam kerak edi! Shunda Shahardagi bor san'atkorlarni chorlab, sobiq sozandalar armiya va flot orkestrantlarini topib 9 avgust kuni Filarmoniya zalida ijro etishdi. Simfonik orkestrni Karl Ilich Eliasberg boshqargan. Simfoniya partiturasida «Leningrad shahriga ataladi» degan muallif nomidan yozib qo'yilgan bag'ishlov bor. 7-simfoniya urush haqida xujjatli filmlar bilan qiyos qilishadi. Simfoniyaning «xronika», «xujjat» deb atashadi chunki u o'sha davr ruxini chuqur yoritadi.

Simfoniya ikki bir biriga qarama-qarshi mavzu qo'yiladi barpo etish, ijod, aqlu -farosat dunyosi va vayrona, badjahillik dunyosi qarshi qo'yiladi.

Ezgulik va yovuzlik.

I qism Allegretto-sonata shaklida yozilgan. Bosh partiya mavzusi qahramonona va muhtasham. U torli cholg'ularda do-major tonalligida yangraydi. Yondosh partiya sol major tonalligida lirik felida yangraydi kuyni skripkalar, garmoniyani alt va vilonchellar ijro etadi. Yondosh partiya yakunida fleyta pikkolo solosi va surdinalangan skripka chaladi.

Ekspozitsiyadan keyin rivojlov boshlanadi. Rivojlov mashxur fashist bosqinchilarining hamlasidan boshlanadi. Bu barbod etish kuchining ta'sirli manzarasi. Bosqinchilar uzoqdan eshitiladigan jangovor baraban usulidan boshlanadi. Butun lavha bitta kuyi o'zgaras mavzuga variatsiya shaklida yozilgan. Baraban usuli ham doim urib turadi. Variatsiyadan variatsiyaga orkestr temblari, registrlari, fakturaning qalinligi, dinamika o'zgartiriladi. Yangi polifonik ovozlari qo'shilib boradi. Mavzuning fe'li ushbu barcha vositalar yordamida yoritiladi. Variatsiyalar soni 11 ta.

I variatsiyaning yangrashi past registrdagi fleyta tembri sovuqqonlik yangrashi bilan takidlab turiladi.

II variatsiya xuddi shu fleyta 1,5 oktava masofasi bilan pikkolo fleytasi bilan ijro etadi.

IV variatsiya goboy chalgan har bitta iborani bir oktava pastda fagot nusxa qilib qaytarib turadi.

IV-VII variatsiya musiqaning jangovor fe'li kuchayib boradi. Musiqa cholg'ulari (truba, surdinali trombon) kabilar kirib boradi

VI- variatsiya mavzu forte nyuansida yangray boshlaydi, parallel uchtovushliklar bilan bayon etiladi.

VIII-variatsiya asosiy mavzu vahimali fortissimo nyuansida jarang topadi. Uni past registrda 8ta valtorna bilan birga yog'och damli va torli cholg'ular ijro etadi.

Endi III variatsiyadan ko'chirilgan avtomat tarzidagi figurani boshqa asboblari bilan birga ksilofon urib boradi.

IX variatsiya baland registrdagi trubalar trombonlar temir yangrashiga mavzuning baland ovoz motivi qo'shiladi.

Oxirgi 2 ta variatsiya mavzusi tantanavor fe'liga ega. Huddi temir mahluq qulog'ini kar qiladigan shovqin bilan to'g'ri tinglovchiga qarab, xarakatlanadi (yaqinlashib kelmoqda). Ammo to'satdan tonallik almashib, trubalar, valtorna va trombonlardan iborat. Qo'shimcha guruh ijrosida

„Motiv soprotivleniya” ya’ni qarshi kurash dramatik motivi yangraydi. Variatsion rivojlov, qayta ishlash rivojloviga o’tib, tengi yo’q tarang simfonik jang manzarasi tasvirlanadi. Repriza boshlanadi. Reprizada ikkala mavzu ham sezilarli darajada o’zgarib ketadi. Bosh partiya mavzusi minorda yangrab, uning marsh usuli motam yurish usuli axamiyatini kasb etadi. Melodiya esa shijoatli qudratli rechitativ pog’onasiga ko’tariladi. Bu barcha insonlarga qaratilgan nutqdir. Yondosh partiya-avval ravshan, yoruq va lirik, reprizaga kelganda maxsus minor ladida (II va IV pasaytirilgan pog’ona ladida) past ovozda g’amgin ijro etiladi. Birinchi qismning kodasida bosh partiya mavzusi yana qaytib keladi. U yana avvalgidek major qiyofasida, skripkalarda kuychan yangraydi.

Ohirida uzoqdan kelgan baraban urishi va bosqinchilik mavzusi eshtiladi. Urush davom etadi.

II chi va III qismlarda fashizmning buzg’unchilik kuchiga odamning ma’naviy boyligi, fikrlashning chuqqurligi, uning qudratli e’tiqodi qarama-qarshi qo’yiladi.

IV qism. Madorli final- xujum g’ayratiga va g’alabaning yaqinligi ishonchiga to’la.(6)

Shostakovichning «Leningrad» simfoniyasi XX asrning «Kahramona simfoniyasi» deb nomlanishga munosibdir.

XULOSA

Shostakovich yozgan asarlarida doim yurtiga bo’lgan muhabbatini madh etishi bilan bir qatorda unga sadoqatini alohida mamoyon etadi. Kompozitor, pedagog, pianinochilik va jamoat arbobi sifatida boshqa tengdosh hamda shogirt kompazitorlariga o’zining yo’nalishidagi porloq yo’lini o’rgatar, ijodiy unsurlarga e’tiborli bo’lish bilan yangi yo’nalishlarga undovchi buyuk shaxs deya e’tirof etishimiz mumkin.

Dm. Dm. Shostakovichning asosiy asarlar ro’yhati.

1.15ta simfoniya (ular ichida VII «Leningrad»,XIchi «1905 yil», XIIchi «1917 yil»,V.I.Lenin xotirasiga bag’ishlangan XIIIchi bas, xor va orkestr uchun.

2.«Katerina Izmaylova» operasi, «Nos operasi».

3. «Kazn Stepana Razina» (Stepan Razin qatl etilishi) vokal-simfonik poemasi.

4.«O’rmonlar haqida qo’shiq» oratoriyasi.

5. Skripka, violonchel, fortepiano va orkestr uchun kontsertlar.

6. 15 torli kvartet.

7.Fortepiano, 2skripka, alt va violonchel uchun kvintet.

8.Fortepiano, skripka va violonchel uchun trio.

9. Fortepiano uchun 24 prelyudiya va fuga.

10.Fortepiano uchun 24 prelyudiya.

11.Vokal turkumlar, ko’shiqlar(ular orasida «Uchrashuvdagi qo’shiq», «daunyo qo’shig’i»).

12.Kinofilmlar uchun musiqa. («Uchrashish», «Miltqli odam», «Yosh Gvardiya», «Gamlet», «Karl Marks» va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. E.Smironova. «Rus muqida adabiyoti». 1983.

2. «Rus musiqa tarixi». M.1980

3. <https://ria.ru>

4. hrono.ru

5. Druskin «100 oper».

6. MOOCSP.RU

MUNDARIJA / ОГЛАВЛЕНИЕ / TABLE OF CONTENTS

01.00.00 – Fizika-matematika fanlari

1. **SAKKIZINCHI SINF O'QUVCHILARINING MATEMATIKA SAVODXONLIGI DARAJASI** 8
Hazratova Dilrabo Choriyevna
2. **DEFECT FORMATION IN IRON-DOPED SILICON SINGLE CRYSTALS** 11
Kh.S. Daliev, Z.M. Khusanov
3. **IONLOVCHI NURLANISHLAR MANBALARI VA RADIATSIYANING SALBIY OQIBATLARI. YERNING TABIIY RADIATSIYASI MAVZUSIDAGI AMALIY DARSNI TIBBIY OLIY O'QUV YURTLARIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING «KLASTER» USULIDA O'QITISH.** 16
M.X. Jalilov., J. X. Xamroyev., D.N.Mavlonova., Ch.Sh.Jalilova, Tilavova Feruza Botirovna
4. **МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ПО КУРСУ ФИЗИКИ В ВУЗОВСКОМ ОБРАЗОВАНИИ** 22
С.У.Аширбекова, М.М.Ешбаева

03.00.00 – Biologiya fanlari

5. **SHAHARNING ESTETIK FLORASI** 25
Ismoilov Ollohberdi Ikromjon o'g'li

05.00.00 – Texnika fanlari

6. **AVTOMATIKA VA TELEMEXANIKA QURILMALARINI NAZORAT QILISH VA RO'YXATGA OLISHNING AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMINING VAZIFASI** 31
Astanaliev Elmurod Tursunali o'g'li, Ergashev Nurjahon Berdiali o'g'li
7. **METHODS OF USING TECHNICAL DOCUMENTS IN RAILWAY AUTOMATION AND TELEMCHANICS SYSTEM** 36
Elmurod Astanaliev, Azamat Qodirov
8. **KICHIK QUVVATLI MIKRO GESNING O'ZBEKISTON ENERGETIKASIDA TUTGAN O'RNI VA ULARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI** 41
Toshev Sh.E., Jabborov I.R.

07.00.00 – Tarix fanlari

9. **AYOLLAR MEHNAT MIGRATSIYASINING YO'NALISHLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI** 48
Azamatova Gulmira Bayirbekovna

10.00.00 – Filologiya fanlari

10. **ANDIJON VILOYATIDAGI TOJIKQISHLOQ SHEVSI BO‘YICHA AYRIM MULOHAZALAR** 53
Jahongirova (Mahmudova) Diyoraxon Bahodirjon qizi
11. **TOHIR MALIK HIKOYALARIDA KELITIRILGAN MAQOLLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI** 58
Jurayeva Mavludaxon Abdulxamid qizi
12. **FURQATNING NAVRO‘Z HAQIDAGI G‘AZALI XUSUSIDA** 62
Kamolova Nargiz Soliyevna
13. **SAYYOHLIK SOHASIGA OID TERMINLARNI TARJIMA QILISHNING NAZARIY MUAMMOLARI** 66
Xashimova Zarinabonu Ixtiyorbek qizi
14. **TERMINOLOGIYA HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA VA UNING LEKSIKOGRAFIYADA TUTGAN O‘RNI.** 70
Xashimov Shoxjaxon Bobirovich
15. **BADIIY ASARLARDA PERSONAJLAR NUTQINING SOTSIAL XOSLANISH MASALASI** 75
Xodjayeva Shoiri Ma'rufjon qizi
16. **АНТОНИМЛАР ВОСИТАСИДА ШАКЛЛАНДИГАН МЕТОНИМИК КОГЕЗИЯ** 80
Шодикулова Азиза Зикийевна

11.00.00 – Geografiya

17. **DUNYODAGI ATROF-MUHITGA OID GLOBAL MUAMMOLAR** 85
Mehmonova Mehruza Ikrom qizi

13.00.00 – Pedagogika fanlari

18. **KURASHISH QOIDALARI VA XUSUSIYATLARI, KURASHISH TARTIBI** 88
A.Komilov
19. **KURASHISH QOIDALARI VA XUSUSIYATLARI, KURASHISH TARTIBI** 92
A.Komilov
20. **IMPROVING THE SYSTEM AND CONTENT OF SELECTION OF CHILDREN FOR THE SPORT OF BELT WRESTLING** 96
Gaziyev Nuritdin Ruxitdinovich
21. **O‘ZBEKISTONDA SPORTNI RIVOJLANTIRISH CHORA TADBIRLARI VA USULLARI** 101
Jabborov Umidjon Sotiboldiyevich
22. **YUNON-RUM KURASHCHILARINI MASHG‘ULOT YUKLAMALARINI NAZORAT QILISH METODIKASI** 107
Kadirov Abror Bahritdinovich
23. **YUNON-RUM KURASHCHILARINING YUKLAMALARINI REJALASHTIRISH VA SPORTCHILARGA TA‘SIRINI ANIQLASH** 112
Kadirov Abror Bahritdinovich

-
24. **AKADEMIK LITSEYLARDA TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA AHANIYATI** 116
Karimov Otabek Raximovich
25. **THE FUTURE LANGUAGE IT TAKES OVER THE WORLD, NO ONE CAN RECOGNIZE IT AT ALL** 121
Marufova Ruxshonaxon Kamolxon qizi, Shukhratjon Ismoiljonov
26. **ABDULLA ORIPOV HAYOTI VA IJODI** 124
Nazarova Nafisa, Saydamatova Iroda Otabek qizi
27. **MAKTAB O'QITUVCHILARINING SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIGA DOIR BILIMLARINI RIVOJLANTIRISH** 131
Normatov Sulton Abdug'ani o'g'li
28. **BOLALAR O'SMIRLAR SPORT MAKTABLARIDA KURASH MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH** 136
Shermatov G'ulom Kaxxorovich
29. **METHODOLOGY OF DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN ENGLISH CLASSES** 141
Shukhratjon Ismoiljonov Boymirza o'g'li
30. **YOSH BOKSCHILARNI MUSOBAQA FAOLIYATINING OBEKTIV TAVSIFLARI** 144
Solijonov Azizjon Obidjon o'g'li
31. **14-15 YOSHLI BOKSCHILARNI MUSOBAQADAGI HARAKATLARI VA TEXNIK-TAKTIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH** 148
Solijonov Azizjon Obidjon o'g'li
32. **MODEL VA MODELLASHTIRISH TUSHUNCHALARI VA BOSQICHLARI** 154
Sotvoldiyev A'zamjon
33. **THE IMPORTANCE OF FOREIGN LANGUAGES HAVE YOU EVER STUDIED A FOREIGN LANGUAGE? DO YOU THINK IT'S NECESSARY TO DO THIS?** 158
Turg'unpo'latova Zarnigor Sardor qizi, Shukhratjon Ismoiljonov
34. **PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV** 161
Xatamov Zoxir Zokirjon o'g'li, SHodmanov Qodirjon Odilxanovich
35. **ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ** 166
Абдурахманов Ахматжон Махаммадович
36. **ЦЕЛЬ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА БОРЬБЫ И ЕГО ТЕХНОЛОГИЯ** 170
Газиев Нуритдин Рухиддинович, Хайитов Жахонгир
37. **ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ ЭРКИН КУРАШЧИЛАРНИ МУСОБАҚАОЛДИ ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИДА ЖИСМОНИЙ, МАХСУС, ТЕХНИК-ТАКТИК ТАЙЁРГАРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ** 173
Жўраханов Хамидулло Хожимирзаевич, Ибрагимова Мохигул Бахтиёр қизи
-

38. 13-14--ЁШЛИ ФУТБОЛЧИЛАРНИНГ КООРДИНАЦИОН 179
ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ.
Махмудов А.М.
39. ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ БЕЛБОҒЛИ КУРАШЧИЛАРНИ ВАЗН 185
ТОИФАСИШ ИНОБАТГА ОЛГАН ХОЛДА МАКРОЦИКЛИК
ЮУКЛАМАЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ
Тўйчиев Тоҳиржон Саҳодиллаевич, Хамиджонов Абдуназар Усубжон ўғли
40. ОРГАНИЗАЦИЯ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ В ИНКЛЮЗИВНОМ 195
КЛАССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ
Хуснитдинова Оминахон Хасан кизи, Мусаева Наргиза Сайфуллаевна

14.00.00 – Tibbiyot fanlari

41. EPILEPSIYA BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA TOPAMAX DORI 198
VOSITASINING KLINIK VA FARMAKOEKONOMIK
ASPEKTLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH
Arslonova Rayxon Rajabboevna, Narmetova Sevara Yangiboyevna
42. DIAGNOSIS AND TREATMENT OF HEMATOGENIC OSTEOMYELITIS 203
Berdiyaroova Shokhida Shukurullaevna, Yusupova Nargiza Abdikodirovna,
Ahadova Mahliyo Mukhtar qizi
43. ХИРУРГИЧЕСКАЯ ИНФЕКЦИЯ И САХАРНЫЙ ДИАБЕТ 209
Абдуллаев С.А., Байсариев Ш.У., Хайдарова Л.О.
44. ДИАГНОСТИКА И ЛЕЧЕНИЕ ГЕМАТОГЕННОГО ОСТЕОМИЕЛИТА 213
Бердиярова Шохида Шукуруллаевна, Даминов Феруз Асадуллаевич,
Дўстмуродова Дилдора Хушмуродовна
45. ХИРУРГИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРИ ПРОРЫВЕ ЭХИНОКОККОВЫХ 219
КИСТ ЛЕГКИХ
Муртазаев З.И., Байсариев Ш.У.

17.00.00 – San'atshunoslik fanlari

46. DMITRIY DMITRIEVICH SHOSTAKOVICH VA UNING 7- 224
SIMFONIYASI
Nargiza Aliyeva

**Academy of Sciences and Innovations
International Scientific Journal
Research Focus
Volume 2 Issue 5**

**Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi
Research Focus
xalqaro ilmiy jurnali
2023 yil 5-soni**

ISSN: 2181-3833

“Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi” MCHJ
Refocus.uz , admin@Refocus.uz, + 998 94 516 05 50